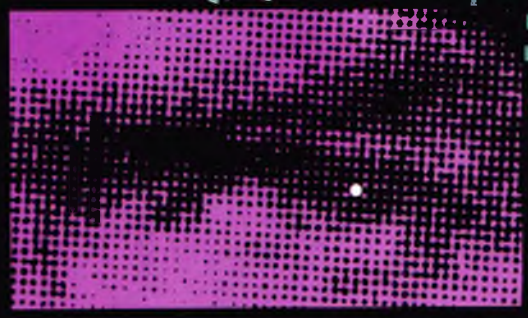
ORHAN KOLOĞLU ■ GAZİ'NİN ÇAĞINDA İSLAM DÜNYASI

BOYUT KİTAPLARI

GAZİ'NİN ÇAĞINDA İSLAM DÜNYASI

ORHAN KOLOĞLU

BOYUT KİTAPLARI

Levent Şöverdi Arşivi

GAZİ'NİN ÇAĞINDA İSLAM DÜNYASI

KİTAP 1

(1919 - 1922)

●

Dr. ORHAN KOLOĞLU

Levent Şahverdi Arşivi

BOYUT KİTAPLARI
ISBN: 975 521-032-6

1.BASIM: KASIM 1994

Kapak Tasarımı: Murat Öneş
Sayfa Düzeni: Hilal Rakıcı
Baskı: Boyut Matbaacılık A.Ş.

Bazı resimlerinden yararlandığımız "Tarih ve Toplum" dergisine teşekkür ederiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

KİTAP I

Sunuş 7

Bölüm I - 1919 Öncesinde ***11***

A) Güçlüye Dayanan Birlik 13

B) Rakip Kültürlerin Savaşı 20

C) Yeni Evrensel Kültüre Uyum Çabası 26

D) Batı Modelinden Birlik Arayışları 31

E) Siyasi İslam Birliği Denemesi 40

Bölüm II - Osmanlı Barışını Beklerken ***49***

A) Türk Toplumunda Eğilimler 51

1 - Saray ve Bâbıâli 51

2 - Misakı Milli'ciler 57

3 - İstanbul ile Ankara'nın Kopuşu 64

B) İslam Dünyasında Eğilimler 73

1 - Mondros'tan Sevr'e varış 73

2 - Hicaz - Suriye 85

3 - Hint Müslümanları 113

4 - Mısır 120

5 - İşbirliği gereksinmesinin doğması 126

Bölüm III - Felaket Yılı : 1920 ..... ***141***

A) Araplarda Kararsızlık 143

B) Ankara'nın İşbirliği Modeli 153

C) Sevr'in Sonrasında 160

1 - Hilafet Tartışması 160

2 - Güçsüzlüğün Doruğu 186

Bölüm IV - Zafer Yılı ***201***

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SUNUŞ

1993 Kasım'ında Beyrut'ta düzenlenen "Araplar ve Türkler: Gelecek için Diyalog" seminerinde, Türkiye'ye ve Türk toplumuna dışardan bakışla, içerden bakış arasındaki fark katılanların dikkatinden kaçmadı. Dışarıdan bakılınca Türkiye, yüzyılımızın ilk yirmi yılından bu yana bölgemizde ve çevremizde yaşanan değişmelere karşın, bir istikrar modeli gibi görünüyordu. Oysa bizler bunalımlar, dalgalanmalar içinde çalkalandığımız ve uçurum kenarlarından döndüğümüz inancındaydık.

Dünyaya, geçmişten günümüze bir süreklilik arayışı içinde bakıldığında, aynı dönemin pek çok lideri, devleti, ideolojisi ansiklopedi maddesine indirgenirken, Lozan Türkiye'sinin Orta Doğu ve Balkanları da aşan bir çerçevede tek devamlılık gösteren yapı olduğu farkediliyor. Devamlılık Türk toplumuna özgü değildir, tarihin özelliğidir. Burada söz konusu olan çağdaş anlayışın tökezlemelerine rağmen sürekli olan ilerleme (progress) kavramına uygun bir devamlılıktır. Bir Arap tarihçi seminerde işi daha da ileri götürdü, Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet'e varan bir çizginin varlığının, Türklerle Araplar arasındaki farklılışmanın kökeninde bulunduğunu ileri sürdü.[1]

"Kemalist sistem, Türkiye'de ilk belirişindeki şekli ve orjinal canlılığı ile Tanzimat'ta mevcut olanın en iyisinin uzantısıydı. Nasırcı sistem ve onun Arap ülkelerindeki çeşitli türleri ise, Arap toplumlarındaki eşrafın, Tanzimat'ta yarattıkları çarpıklık ve başarısızlıklara bir tepkiydi."

Bu yaklaşımda önemli olan, kimlik bunalımı geçiren İslam toplumlarının özellikle Arapların- durumu, alışılmış şekilde bugünün değil, hiç olmazsa 200 yıla yakın bir derinliği içinde değerlendirilmeleridir. son derece hızlı değişen dünyada aşınmamak mümkün değilken devriminden 70, ölümünden 55 yıl sonra Atatürk'ün, Türklerle Araplar arasındaki farkı belirtmek için hâlâ ölçü birimi

---

1) Kawtharani, Wajih, "The Importance of the Historic Ottoman Heritage and its Effects on Arab-Turkish Relations", **The Arabs and The Turks: A Dialogue on the Future Seminer**i'ne (Beyrut 15-18 Kasım 1993) sunulan bildiri.

Levent Şahverdi Arşivi

sayılması, üzerinde dikkatle durulması gereken bir nokta. Oysa Araplar gibi diğer bir çok İslam toplumunda, hatta çoğulcu demokrasinin sağladığı özgürlüğü ufuk açmak için değil daraltmak amacıyla kullanmaktan kaçınmayan Türkiye'deki bazı çevrelerde de, kimlik arayışı iki uç yaklaşımla sınırlı kalmıştı: **Sadece bugüne haklılık kazandırma (Bugüncülük - Preşentisme) ile tarihe ve doğaya aykırı olarak, hiç değişmeyen ve asla geri getirilemeyecek bir Altın Çağı arama**. Bu yüzden şimdiye kadar ki çoğu araştırmalarda, bilimsellik, objektiflik sağlanamamış, duygusallık egemen olmuştur.

Eski ihtişamı kaybetme, bir zamanlar dünyaya ve kültürüne damgasını vurmuşken şimdi yeni bir kimlik aramak zorunda kalmak, tabii ki kolay aşılacak bir durum değildir. Düşünenleri duygusallığa yönlendirmesi doğaldır. Ancak, üstünden üç, beş hatta daha fazla kuşak geçtikten sonra hâlâ durumun bilimsel bir açıklamasına ulaşılamamış olması, hoş görüyle karşılanamaz. Çünkü buna varılmadan çağdaş dünya içinde yerini almak, kimliğini bulmak mümkün değildir.

İslam toplumları ve kültürü, ağırlıklı olarak, 7.-11. yüzyıllar arasında Arap, ondan sonra Türk önderliğinde, dünyanın gündeminden hiç düşmemiştir. Günümüzde de en çok tartışılan konulardan biri. Bunlar **Pax Ottomana**'nın (Osmanlı Barışı) içinde ya da onun oluşturduğu barajın arkasında güvencede yaşayarak, bir bütünlük izlenimini vermişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren türlü ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri sebeplerle Osmanlı Devleti etkenliğini kaybedince, İslam dünyası değişik bir açıdan gündemi işgal etmeye devam etti: Sömürgeleşmesi ve buna bağlı olarak kimliği.

19. yüzyıldaki Avrupa Merkezli dünya düzeni İslam toplumlarını ikilem karşısında bıraktı:

- **Sömürgecilerin güdümünde çağdaşlaşma ya da çağdaşlaşmayı red edip içe kapanma;**

- **Kendi girişimiyle çağdaşlaşıp, sömürgeleşmeye bilinçle direnme.**

Yüz yıl kadar süren bu çözülme ve çözüm arayışı 1918'de tamamlanmış, bütün İslam toplumlarının sömürgeleşmesiyle sona ermiştir. Bütün kusurlarına ve ek-

Levent Şahverdi Arşivi

sikliklerine rağmen Osmanlı Devleti, İslam toplumları içinde çağdaşlaşma akımına en büyük ivmeyi vererek, başarıya ulaşamasa da, sorumluluğunun gereğini yerine getirmiştir. Bu yolu benimseyip benimsememekte çeşitli Müslüman toplumlar kendi soyo-ekonomik yapılarına uygun düşen yolu seçeceklerdi. Aslında bir yol ayrımı daha 19. yüzyılın ortalarında belirmişti. Türkiye'deki çizginin Atatürk'e ve Cumhuriyet'e varması ne kadar doğal idiyse, örneğin Araplardaki çizginin de bugünkü durumlarına varması o kadar doğaldı. Dolayısıyla taraflar arasında tartışmalarda Kemalizm'in ölçü birimi olarak alınması da çok doğaldır; zira Tanzimat'la atılan tohumun, Osmanlı yönetim anlayışı ve yapısına uygun olarak bu sonucu vermesi kaçınılmazdı.

Mustafa Kemal'in zafer günlerinde (1920 - 1923), İslam kahramanı (Gazi) ve Halifelik önerilmeye layık bir kişi sayılırken, sonra en şiddetli sıfatlarla yerilmesi, ölümünde ise yine İslamın kahramanları arasında anılması, hep bu duygusal yaklaşımların sonucu olmuştur.

Aslında sorun, gerçek büyük imparatorlukların -sıradan krallıkların değil- sona ermesiyle kaçınılmaz olarak beliren gayet karmaşık oluşumların bir sonucudur. Olaya sadece Atatürk dönemi çerçevesinde bakıp Osmanlı'nın altı yüzyıllık damgasını göz ardı etmek yanlış değerlendirmelerin asıl sebebi oluyor. Yapısında altmışı aşkın etnik ve dini cemaati bir arada yaşatmış olan Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasından üç çeyrek yüzyıl sonra da damgasının hâlâ devam etmesi bunun önemini kanıtlar. 1970'lerde Libya'yı ziyaret eden Romanya Başkanı Çavuşesku sempati yaratmak için, Osmanlı ülkesinin iki ucunda bulunmaktan doğan ortak geçmiş mutluluğunu belirtmişti. Lübnan'da yaptığım bir araştırmada ise, çok sayıda Osmanlı yasasının hâlâ yürürlükte olduğunu saptamıştım.[2] Saray Bosna olayları da, altı yüzyıl önceki Kosova Savaşı'nın hesaplaşması gibi sunulmakla, çok daha uzun bir geçmişin hâlâ yaşadığı kanısını güçlendirdi.

Bu yüzdendir ki, Gazi Mustafa Kemal döneminin Müslüman toplumlarla ilişkilerini incelemeye Osmanlıdan kalan miras dikkate alınmadan girişilmesi

---

2) O. Koloğlu, "Arap Dünyasında Osmanlı'dan Kalanlar", **Milliyet**, 17 Mayıs 1972

Levent Şahverdi Arşivi

yeterli olmuyor. Türkler 11. yüzyılda Haçlıların karşısına dikildiklerinde kendilerine yöneltilen "Türk gibi kuvvetli" övgüsü güçlerinin değerlendirilmesiydi. Aynı dönemde başlayan yermeler ise, kısmen yenilmenin kızgınlığının, ama daha çok ondan önceki dört yüz yıllık Hıristiyan - Müslüman çekişmelerinin mirası. Osmanlı nasıl bu mirası hep taşımışsa, genç Türk Cumhiriyeti'ne ve kurucusuna yöneltilen yermelerin kökenini de Osmanlı'nın mirası içinde aramak zorundayız. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrı bir kurumdur. Miras tasfiyesi Lozan'da bütün dünyaca onaylanmıştır. Gerçi Osmanlı'nın fiili sona erişi 1922 gibi görünür ise de, aslında 1918'de Mondros Ateşkesi'yle tarihe karışmıştır. 1919'da yeni Türkiye'nin temelleri atılırken, Bâbıâli can çekişen bir kukladan başka bir şey değildi. Bu son nefesin dört yıl sürmesini, 600 yaşında bir varlığa çok görmemek gerekir. Gelgelelim miras tasfiyesi, Osmanlı damgasının günümüze kadar yaşamasını engelleyememiştir.

Bütün ezilen toplumlar gibi Türk toplumu da sıfırdan başlamak ve kendi geleceğini kendisi biçimlendirmek durumundaydı. Her toplum devraldığı dinamizmlere uygun bir çizgi izleyecekti. Tanzimatçı - Yeni Osmanlı - Jön Türk çizgisinin Kemalizm'e ulaşması doğaldı. Ancak her aşamada bir evvelkinden farklı bir yapı belirdiği gibi, tamamen tasfiye edilmiş bir Osmanlı'dan sonra yeni bir sentezin belirmesi de kaçınılmazdı.

Her Müslüman toplum bağımsızlık savaşına kendi tarihsel evrimine uygun yöntem ve hedeflerle girdi. bazılarında bir fikir birliğinden çok çeşitliliği vardı. Dolayısıyla kendi içlerinde olduğu gibi dışlarındaki mücadelelere karşı da değişik tavırlar takındılar. Milli Mücadelemiz de bu eleştiri/övgü furyasından payını aldı. Bunda, Osmanlı döneminden kalmış Türk damgası karşısındaki kalıplaşmış tutumlar etkili oldu.

Ezilen toplumlar içinde Türkler en kısa sürede başarıya ulaşıp ayrıca yeni bir devrim sürecine girince, bu eleştiri/övgü akımı daha da yoğunlaşarak devam etti. Bu çalışmada, Osmanlı'nın Müslüman toplumlarla ilişkilerine, ülkemizde şimdiye kadar ele alınmamış bir açıdan bakacağımız gibi, 1919 - 1938 döneminin oluşumlarını da bugüne kadar sakıncalı sayılarak dışlanmış ayrıntıları ve bütün açıklığıyla ortaya koyacağız.

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm I

1919 ÖNCESİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

A - Güçlüye Dayanan Birlik

Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasıyla ilişkileri iki düzeyde olmuştur: Yönetim altına alınanlar ve dışardakiler. Her iki halde de Müslümanlara karşı bir özel ilgi ve davranış vardır. Osmanlı, bir **İslâm Devleti** olduğunu daima ileri sürmüş, kontroluna aldığı bölgelerde İslami nitelikleri daima ön plana çıkarmıştır. Burada, devletin öncelikle bir Balkan devleti olarak büyüdüğüne, daha çok gayri Müslim tebaaya sahip olduğuna, daha sonra Türk çoğunluklu bölgelere yöneldiğine ve Arap çoğunluklu bölgelere ancak kuruluşundan iki yüz yıl sonra girildiğine dikkati çekmeliyiz.[3] **Osmanlı'nın topraklarını genişletmesi tabii ki savaşların sonucu olmuştur**. İster Türk, ister Müslüman, ister gayri Müslim olsun, gönül rızasıyla katılan son derece azdır. Burada **geçerli olan yasa, bütün insanlığa ortak olan güçlünün yasasıdır**. Osmanlı hanedanının Karamanlılar ya da Memluklularla çekişmeleri Hıristiyan krallıklarla çekişmelerinden farklı değildir. Hatta bazan küçük Balkan krallıklarını başka Hıristiyanlara karşı kullanmakta daha az zorlanmıştır. Sürekli göçle Anadolu'ya yığılan Türkmen aşiretleriyle ilişkiler de fazla barışçı olmamıştır. bu yapısıyla Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Emevi, Abbasi, Selçuklu gibi Müslüman ve Bizans gibi Hıristiyan İmparatorluklardan fazla farklı değildir.

İslamın yayılışında, silah gücünün yanı sıra, sömürülen ezilen toplumlara, gününün koşulları içinde daha hoşgörülü, daha adaletli ve güvenli yönetimler getirmiş olması küçümsenmeyecek bir etken olmuştur. 7 ve 8. yüzyıllardaki hızlı büyümede olduğu gibi, Osmanlı'nın Balkanlar ve Akdeniz çevresindeki hızlı yayılmasında, Hindistan'da toplum dışı sayılan paryalar arasında kökleşmesinde, silahı tamamlayan bu ögeler aynı önemi taşımıştır. Ve tabii, büyüklüklerini sağlayan kurum ve anlayışların zamanla yozlaşmasıyla, bunların dünyadaki yeni koşul ve gereksinmelere göre düzeltilmemesi sonucunda, bütün bu devletlerde çökme süreci başlamıştır.

---

3) O. Kologlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar", **Balkanlar**, OBİV yay., Eren, İstanbul 1993, s.41-96

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı'nın dışında kalan İslam toplumlarının ona karşı davranışları da askeri gücüne bağlı olmuştur. 15. yüzyıl sonunda İspanya Müslümanları "İslam Devleti" diye başvurdukları Mısır Memluklarından yardım vaadi alamayınca Osmanlı Sultanı'na yönelmiş ve onun sayesinde İspanya sahillerini vurmasıyla bazı grupların canlarını kurtarması mümkün olmuştur.(4) Daha sonra, Cezayirliler, Trablusgarplılar, Kırım ve Kafkaslılar, hatta Güney Doğu Asya'dan Açelilerin aynı nitelikli başvuruları Osmanlı'nın bu özelliğini pekiştirmiştir. İstanbul'un böylesine merkezi bir konuma gelmesine rağmen rakip Müslüman güçler (İran, Fas gibi) ve Osmanlı'ya karşı Hıristiyanlarla işbirliği yapanlar da (Kırım'da, Tunus'ta) eksik olmamıştır.

Dost farzedilen unsurların tam karşıt gruplarda yer alması sadece Osmanlı tarihinin bir özelliği değil, insan toplumlarında, çıkar ilişkilerine bağlı olarak, son derece doğal bir şeydir. Avrupa'nın bütün Hıristiyanları birleşip Kudüs'ü kurtarmak iddiasıyla Filistin ve Suriye'yi işgal ettikten sonra burada dört ayrı krallık kurmuş ve birbirleriyle savaşa girişmişlerdir. Doğu Hıristiyanlığının merkezi İstanbul'u işgal ve yağmalamaları, Venedik'in para alınadıkça bu seferlere gemi vermemesi de bunlara eklenebilir. Balkanlarda da Türklerin yanında diğer Hıristiyanlara karşı savaşan, Bulgar, Sırp, Rum kral ve prensleri az değildir.

Bunun karşısında, işgalci Haçlılarla ticari ilişkilerde bulunan, yiyecek sağlayan Araplar bulunduğunu, Haçlı Seferleri'nin Arap tarihçileri yazıyorlar.(5) Nitekim,

---

4) A. Temimi, "Une lettre des Morisques de Granade auSultan Suleiman al Kanuni en 1541", **Revue d'Histoire Maghrébine**. No.3 (Ocak 1975), s.100-106; A. Temimi, "Le Gouvernement Ottoman face au problème Morisque, **Revue d'Histoire Maghrébine** No.23-24 (1982), s.249-262; Aziz Samih (İlter), Şimali Afrika'da Türkler, İstanbul, 1936; Louis Cardaillac, "Le Turc Suprême Espoir des Morisques" In **Actes du Premier Congrés d'Histoire et de la Civilisation**, Tunus 1979, c.II s.40; A. Temimi, "Lettre de la Population Algéroise au Sultan Selim Ie en 1519", **Revue d'Histoire Maghrébine** No.5 (Ocak 1976) s.95-101; Abdülaziz al-Ihvani, "Safarat siyasiyye min Gırnata ilal Kahire" **Majalla Kulliya al Adab** (Kahire), c.16 No.1 (1954 Mayıs), s.95-101; Muhammed Abdullah "Mawkif al Konstantiniyye wa baki al-alam al islami min sukut al Andulus...", **El Asala** (Cezayir) No.27 (Eylül 1975), s.101-115; Layla al Sabbag, "Savra muslimi Gırnata asrı 976 val davla al-Usmaniyya", **El Asala** No.27 (Ekim 1975), s.116-175; Ahmed Tevfik al-Madani", İnhiyar bilad al-Endulus va mavkif düvel el-islam ve İstanbul min zalik", **El Asala** -aynı sayı-, s.176-188; Abbas Hamdani, "Ottoman Response to the Discovery of America and the new Road to India", **Journal of the American Oriental Society**, c.101 No.3 (Tem.-Eyl. 1981) s.323-330

5) **Recueil des Historiens des Croisades** - Historiens Occidentaux et Orientaux, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 16 cilt Paris 1841-1906; Amin Maalouf, **Les Croisades vues par**

Levent Şahverdi Arşivi

Haçlılara karşı İslâm'ın gerçek savunucuları, başta Selçuk Türkleri olmak üzere Araptan gayrileri olmuşlardır. Böyle bir ortamda Hilafet'in de bütün Müslümanları birleştirici bir rol oynayamadığı dikkatlerden kaçmıyor. Esasen Hilafetin, kendi askeri gücü olmadıkça, Papa kadar bile bir etkiye sahip bulunmadığı açıktır. Örneğin Papa'nın aforoz etme ruhani yetkisini İslam kimseye tanımaz. Ayrıca İslam dünyasında aynı anda Hilafet iddiasında bulunan birden fazla kimsenin bulunması da nadirattan değildir.

Hilafetin Osmanlı'ya mal edilmesinden bir kaç yüzyıl önce zaten halifeler güçlü sultanların elinde birer kukla haline gelmişlerdi. İslam dünyasında bir bütünlük düşünülemeyeceğini, esasen Türklerin ön plana çıkmaya başladığı 11. yüzyıldan itibaren yepyeni bir döneme girildiğini tarihçi **Claude Cahen** şöyle anlatıyor:

"11. yüzyılda Türkler, Akdeniz sahiline kadar hemen hemen bütün Müslüman Asya'yı fethettiler(...) Aynı sırada batıda Muvahhid ve Murabıt İmparatorluklarının belirmesi de siyasi haritayı değiştirdi. Ancak siyasi değişme bireysel bir olay değildir, Müslüman toplumların ve uygarlığının iç evrimi ile özdeşleşen köklü bir değişimdir. tam bir kopuş değilse de -Tarih böyle bir şeyi kabul etmez- en azından çok önemli bir dönüm noktasıdır."(6)

11. yüzyıldan itibaren Türk gücünün yerleşmesinin ilginç bir örneğine Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinde rastlıyoruz. Olayların görgü tanığı olarak çok

---

les Arabes, Ed.J' ai Lu, Paris, 1983; R. Şeşen, **Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, Edebiyat Fak. Bas., İstanbul 1983; Emmanuel Sivan, "La Genése de la Contre-Croisade: Un traité Damasquin du Début du XIIe siecle", **Journal Asiatique** No.254 (1966), s.197-224; E. Sivan "Le caractére sacré de Jerusalem dans l'Islam aux XIIe-XIIIe siecles", **Studia Islamica**, XVII (1967), s.150-182, bu araştırmada Kudüs'ü kurtarma bilincinin Müslümanlarda belirlemesi için yüz yıllık bir süre geçtiği belirtilmektedir. Lübeck'li Arnold'un Chronica Slavorum (12. yüzyılın sonu)nu inceleyen Abdel Hamid Hamdy Mahmoud "The Western Attitude to Islam as viewed by Arnold of Lübeck", **Majalla Kulliya al Adab** (Iskenderiye) c.10 (1956), s. 77-84) şunu kaydediyor:

"Haçlı seferlerinin tarihinde Hıristiyanlarla Müslümanların işbirlikleri nadir değildir: Salahattin Eyyubi'nin rakiplerine karşı Tripoli Kontu Raymond'a önerdiği ittifak, Tancred'in Hıristiyan düşmanlarına karşı Türk desteğini arayışı, Kraliçe Melisende ile Şam Emiri'nin gizli anlaşmaları sonucu Suriyeli baronların Fransız Kralı 7. Lui'yi Şam kuşatmasını terke zorlamaları..."

6) Cahen, Claude, **Introduction a l'Histoire du Monde Musulman Medieval**, Lib. d'Amérique et d'Orient A. Maisonneuve, Paris, 1982, s.143.

Levent Şahverdi Arşivi

değerli bir eser bırakmış olan **İbni İyas** kukla Halife'nin İstanbul'a götürülüşüne hiç bir tepki çıkmadığını, sadece halk arasında **"Hilafet Mısır'dan çıktı ve İstanbul'a gitti"** dendiğini belirtiyor. Osmanlı başkentinde sekiz yıl kaldıktan sonra geri döndüğünde de Kahire'de sıradan bir vatandaş olarak yaşamış, sembolik görevine özenmediği gibi toplumdan da bu yolda bir istek çıkmamıştır. Daha da ilginci, İbni İyas'ın Memluklardan **"Dawla at-Turk - Türk Devleti"** diye bahsetmesi ve Sultan Selim'i "Osmanoğlu" diye anmasıdır. Osmanlılardan beri Anadolu Türkleri **Rumi (Yunanlılardan aktarmayla Romalous - Romalı)** diye adlandırılıyordu. Buna rağmen "Daima imanın bilinçli koruyucuları olan Kahire'nin Magriplileri, Sultan al Gavri'nin Osmanlılara karşı savaşma çağırısını, yalnız Frenklere karşı savaşınız, Müslümanlara karşı değil, diyerek red etmişlerdir."[7]

Türklerin Selçuklulardan beri, Hilafet'e saygı ile davranmalarına karşılık kurumu üstlenmek yolunda bir istek göstermedikleri farkediliyor. Selim'in Mısır'ı alıp, Hicaz'ın biat'ını da kabul etmekle birlikte Halife olmaya kalkıştığı hakkında bir belge yok. Halil İnalcık, Haçlı ve daha sonra 13. yüzyıldaki Moğol saldırıları sonucunda Hilafet kavramının anlaşılışındaki değişmeyi şöyle anlatıyor. (Özetliyoruz)[8]

Bu etkiler sonucu, bir Halife'nin yönetiminde **Umma el Muhammedi - Muhammed Ümmeti'nin birliği** idealinin terkedilip ulemanın, siyasi iktidarda kim olursa olsun şeriatın sünni kurallarla uygulanmasının geçerliliği anlayışı İslam birliği için ön plana getirilmiştir. **İslam ülkelerinin silahlı savunması -yani Gaza-** İslam'da en önemli konu haline gelmiş ve İslam'ın varlığının Gaza'ya bağlı olduğu inancı kökleşmiştir. Osmanlı önderliğinin İslam dünyasında meşrulaşması ve rasyonelleştirilmesi, eski İslami gelenektiki "bir ümmet / bir Hilafet" kavramı içinde değil, tarihsel gelişmeyle belirmiş bir birleşme ve İslamın ve bütün Müs-

---

7) Winter, Michael, **Society and Religion in Early Ottoman Egypt**, Taransaction books, New Brunswick 1982, s.143

8) Halil İnalcık, Arab - Turkish Relations in Historical Perspective (1260 - 1914), **Studies on Turkish - Arab Relations Annual 1986**, Taiv, İstanbul, s.148-157. 1517'de Mısır'ın fethinden sonra Mekke Şerifi kindeliğinden biat etmiş, Osmanlı'nın meşruiyeti kutsal toprakların korunması ve haccın güvenliğinin sağlanmasına bağlı kalmıştır. Muhammed Adnan al Bakhit, "The Arab provinces at the age of Sultan Suleiman the Magnificent", **Studies on Turkish-Arab Relations**, TAIV, Annual 1989 İstanbul, s.1-16'da genel bilgiler var.

Levent Şahverdi Arşivi

lümanların korunmasını amaçlayan evrensel gaza düşüncesini benimsemiş bir hanedanın idaresinde bütünleşmenin kabulü ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Halife ünvanını üstlenmeden sadece **Hami el Harameyn el Şerifeyn (Kutsal şehirlerin koruyucusu)** sıfatıyla Memluklar İslam'ın Devleti niteliğine sahip sayılmışlardır. Yavuz Selim ise **Hadim el Harameyn el Şerifeyn (Kutsal şehirlerin hizmetkarı)** gibi daha mütevazi bir sıfatı benimseyerek aynı niteliği Osmanlı Devleti'ne mal etmiştir. Halife ünvanını almaması herhalde bunun uzun zamandan beri asıl içeriğinden farklı şekillerde kullanılmış olmasının sonucuydu. Nitekim Osmanlı Sultanı **I. Murat** da (1362-89) bunu kullanmıştır. Kanuni'ye de **Halife-i Müslimin** ya da **Halife-i Ruyi Zemin** sıfatları verilmiş ise de asıl niteliği, **Lütfü Paşa**'nın belirttiği gibi "İmanın korunması, İslam kutsal yerlerinin muhafazası ve şeriatın savunulması" idi. Böylece Türklerin örfi damgalı ve sufi yapılı İslamı, biraz daha şeriata yaklaştırılmış oldu. Yine de **El Ezher**'in uleması Osmanlıları yeterince sünni bulmuyordu.

Türkler dışındaki Müslümanlardan, özellikle Araplardan bu el değiştirmeye bir tepki gelmemesi, Memluklarda kökleşmiş bir politikanın aynen devam etmesinin sonucudur. Osmanlıların gaza politikası zaten Arap dünyasında olumlu yankı buluyordu. 1444'deki Haçlı seferinde esir ettiği Hıristiyan şövalyelerin zafer alayında geçirilmeleri için Kahire'ye, İslam Devleti'nin Sultanı'na göndermeyi Osmanlı Sultanı görev bilmişti. Kahire halkı da **"Yansurullahu ibn Osman - Allah Osmanoğlu'nu muzaffer kılsın"** diye bağırıyordu. Mısır'dan yüz bulamayan İspanyol Müslümanları da Rum Sultanı'da başvurmayı doğal saydılar, zira Osmanlılar gaza politikasında Memlukları aşmış durumdaydı. 1516'da da henüz Memluklar Hicaz'a hakimken, Portekizlilerin Hz. Peygamber'in mezarını ele geçirip Kudüs'teki **İsa**'nın mezarıyla değiş tokuşu planladıkları söylentileri dolaştığında, **Mekke** ve **Medine** ileri gelenleri doğrudan Osmanlı Sultanı'na başvurmaya kalkışmış ancak Memluk Sultanı tarafından engellenmişlerdi. Zaten 1517'den iki yüz yıl öncesinden beri Osmanlı hükümdarları, Anadolu ve Balkanlarda kurulmuş yüzlerce vakıftan toplanan sadakayı devamlı olarak Medine'ye gönderdiklerinden taraflar birbirini yeterince tanıyordu. Dolayısıyla Memlukların yerini Osmanlı'nın alması bir yabancılaşma duygusu yaratmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

18. yüzyılın sonunda Kırım Müslümanları Rus Çarlarının idaresine bırakılıncaya kadar Osmanlı Sultanları **"Hadimül Haremeynül Şerifeyn"** sıfatıyla yetinmişlerdir. Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin korumacılığını Fransızların üstlenmesi gibi Çarlar da Ortodokslarınkini almağa kalkışınca, Hıristiyan yönetimine giren Müslümanlar sorunu Osmanlı'yı, Hilafeti değişik şekilde mütalaaya itmiştir. Ancak bu bağın duygusal bir ilişkiden ileri gidemediğini kabul gerekiyor. İşin ciddiyet ve sorumluluğunu tek benimseyenin Osmanlı Devleti olduğunu anımsatmalıyız.

Başında Osmanoğulları bulunan devlete bizim kendi verdiğimiz ismin Osmanlı değil **"Devleti Âliye"** olduğunu da eklemeliyiz. Bunda ne coğrafi ne de hanedan ismi bahis konusu olmayıp, **Ulu, Yüce Devlet** deyimiyle en üstte en kutsal olan anlatılmak istenmiştir. **Devleti ebed-müddet** anlayışı da adeta kıyamete kadar sürecek bir yaşama işaret etmektedir. Açıkça İslama uygun bir adlandırmadır. Tabii bunun Avrupalılarca aynen çevrilerek kullanılması bahis konusu olamazdı. Hiçbir devlet kendisinden daha yüce ve ulu bir varlığı, silah gücüyle alt olmadan kabul edemez. Bunun için Hıristiyan Avrupa, Türklerin yaşadığı, Türkçenin egemen olduğu yer olarak **"Türkiye"** deyimini daha Anadolu Selçuklularıyla ilk temaslarından itibaren kullanmış, devleti de **"Türk İmparatorluğu"** saymışdır. Nasıl İslamı, Hıristiyanlığın çarpık bir mezhebi sayıyorlarsa, bu dinin başına yeni geçenlere uygun olarak Balkanlar ve Avrupa'da Müslüman olmanın karşılığı olarak da **"Turçenje** ya da **Se faire Turc - Türk olmak, Türkleşmek"** deyimini kullanmışlardır.

Avrupa'nın karşısına tek güç olarak, İslam'ın da temsilcisi sayılan Osmanlı Devleti'nin dikilmesi, bir Hıristiyan-Müslüman Savaşı tezini pekiştirmiştir. Avrupa'da da buna benzer şekilde, Papalığın sultası **"Kutsal Roma - Germen İmparatorluğu** türü çabalar ve nihayet Haçlı Seferleri girişimleri sonucu adeta tek bir Hıristiyan Devleti ya da Birliği bulunduğu karısı doğmuştur. Esasen bir Avrupa kavramı Müslüman ve Doğu toplumlarında ancak son yüzyıllarda, Batı terminolojilerinin benimsenmesinden sonra belirmiştir. Ondan önce ve Osmanlılar döneminde de bu coğrafi bölge **Kızılelma**'dır, **Darülcihad**'dır (Yani fetih yoluyla

Levent Şahverdi Arşivi

İslam ülkesi kılıncaya kadar Müslümanlar için savaş alanı olacak yer). **"Diyarı Küffar"** ya da **"Diyarı Nasara"** kısacası İsa yanlılarının diyarı diye de anılır. Gerçekten, Hıristiyanlığa çok geç giren Kuzey ve Kuzey-Doğu Avrupa halkları (İskandinavlar ve Ruslar) da dışarıda bırakılınca, Ortaçağ'larda Hıristiyanlığın egemenliği bugünkü Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve balkanlarla sınırlıydı. **Bizans** ise Doğulu niteliği daha güçlü bir ayrı birim oluşturuyordu. Bizans Anadolu topraklarını Türklere kaybettikçe Avrupa ve Balkan Devleti niteliği artmış, dolayısıyla Avrupa'nın sadece bir Hıristiyan diyarı olduğu kanısı daha da pekişmiştir.

İki tarafın da böylesine kesin çizgili dini bir ayırım yapmasına karşılık ilişkiler hiç de tek cepheli olmamıştır. İslamın daha hoşgörülü olan geleneği gereğince kitaplı dinler karşısında Osmanlı davranışı çok daha yumuşaktır. Her dini cemaat iç işlerinde bir ölçüde özerk davranma hakkı tanınmış, hatta Sultan -iman sorunlarına hiç karışmadan- gayri Müslim vatandaşlarının din kurumları ve ruhban sınıfı tarafından aşırı ezilmesini önleyecek bir konuma girerek, adeta bunların dünyevi reisi rolünü oynamıştır. Avrupa Hıristiyanlarının baskısından Osmanlı topraklarına sığınan Yahudilerle, **"Papanın tacından ise sultanın sarığını tercih eden"** Ortodoks Kilisesi, hem Avrupa'nın bütün Hıristiyanlar ve Avrupalılar adına davranmasını engellemiş, hem de o çağda olmasa da günümüzde, Osmanlı politikasının daha insancıl ve evrensel nitelikli sayılmasına zemin hazırlamışlardır.

Herşeyini kaybedebilecek kadar tehdit altında olduğu kanısı Avrupalıların katılığını artırmıştır. **Fatih**'in oğlu **Cem Sultan**, sığındığı Malta Şövalyeleri tarafından Fransa'ya götürüldüğünde, bir Müslümanın ayak basmasının Hıristiyan topraklarını kirletip kirletmeyeceği sorgu konusu olabilmiştir. Ama askeri gereksinmeler belirince, Fransa Kralı Osmanlı donanmasının limanlarında kışlamasına, oradan Hıristiyanları vurmasına karşı çıkmamış, Türklükle suçlanmasına aldırmadan Alman İmparatoruna karşı ittifaktan bile kaçınmamıştır. Romen (Erdel, Buğdan), Polonya, Macar ve daha önce Bulgar, Sırp hatta Bizans kral ve prensleri taçlarına kavuşmak için Osmanlı desteğini aradıkları gibi, Hıristiyanlara

Levent Şahverdi Arşivi

karşı Yeniçerilerle yanyana savaşmayı da yadırgamamışlardır. Protestanlık hareketinin bir yandan İslama karşıymış gibi davranırken diğer yandan Papa'ya karşı olduğu sürece onu hoş karşılaması, ikili oyunda doruğa ulaşan Venedik'in sarfettiği çabalar, bu tek kütleli yapı anlayışını çürüten unsurlar olmuştur. İslam tarafında da, Osmanlı'yı arkadan vurmak Avrupa devletleriyle pazarlığa giren İran'ı, **Barbaros**'a karşı Almanları destekleyen Tunus Beyi'ni ve daha bir çok örneği ileri sürebiliriz.

B - Rakip Kültürlerin Savaşı

Sadece din ögesine bağlı olmaktan böylesine uzak, çıkara ve günün koşullarına uygun çok yönlü ilişkilere rağmen o çağlarda, hatta çok daha sınırlı da olsa günümüzde bile, olayın bir din çekişmesi (Müslüman - Hıristiyan Savaşı) şeklinde sunulmasının sebeplerini araştıran Profesör **Bernard Lewis**'in ilginç saptamaları bulunuyor.(9) Yanyana ve içiçe yaşamanın, aynı kültürel kökenden gelmenin, yani birbirini çok iyi tanımadan doğan karşıtlıkların bu iki din arasındaki tartışmalara getirdiği inatçılıklara dikkati çekiyor. Evrensellik iddiasındaki üç dinden ilki, **Budizm**, diğerlerinin alanına yayılamamış ve dayandığı ayrı kültür sebebiyle başka ufuklara yönelmiştir. **Hıristiyanlık**, yeraltında, gizlilikle ve din kurbanlarına (Martir'lere) dayanarak, yüzyıllar süren bir çaba sonucunda sadece ruhani değil, iddiası olmadığı halde dünyevi otoritesini de kurmuştu. İslam ise, daha Peygamber'in kısacık yaşamı döneminde iktidar olmuş, iki nesillik bir sürede ise "Gerçek bir İmparatorluk" haline gelmişti. Açıkcası Hıristiyanlık İslam karşısında daha başlangıcından itibaren ezik bir durumda kalmıştır. İslam'ın yayıldığı alanın büyük bir kısmında Hıristiyanlar yaşıyordu ve iki dinin ortak yanları sebebiyle mesajın algılanması fazla güç olmuyordu. Bu yüzden Hıristiyanlık sadece zorlamaya gerek duyulmadan coğrafi daralma sürecine girdi. Avrupa için **Karanlık Çağ** adı adı verilen **Orta Çağlar**'daki durumu B. Lewis şöyle özetliyor:

---

9) Bernard Lewis, **Europe Islam - Actions et Reactions**- Gallimard, Paris 1992

Levent Şahverdi Arşivi

İslamla karşılaştırılırsa Hıristiyanlık zavallı, küçük, geri ve donuk idi. Krallıklarının bayağı çekişmeleri, bölünmüş düşman kiliseler (vardı) ve artık İslam'ı hiçbir şeyin durduramayacağına inanılan pek uzun bir süre yaşandı."[10]

İslamın ve İslam toplumlarının üstünlüğünün tartışmasız bir şekilde yerleşmesi ve bu arada Avrupa-Arap ya da Hıristiyan-Müslüman çekişmesi içinde Türklerin başrolü oynamaya başlaması açısından bir dönüm noktası oluşturan olay **Haçlı Seferleri**'dir. Roma Kilisesi'nin bütün Hıristiyanlar üzerinde egemenliğini kurmak (Özellikle Ortodoksları itaate almak) amaçlı -yani İslamla hiç de ilgili olmayan- çabaları sırasında, Bizans'ın **Malazgirt** Zaferi'nden (1071) beri Anadolu'da ilerleyen Türklere karşı yardım isteği, başka ufuklar düşündürmeğe başladı. İspanyolların Toledo'yu alması (1085), Cenova ve Pizalıların Tunus'a yerleşmesi (1091), Anadolu'ya yönelik bu çağırının **Kudüs'ü kurtarmak** şekline dönüştürülmesi fikrini kolaylaştırdı. Bir süre Hıristiyan dünyasında Müslümanlarla silahlı değil, fikri savaş yapılması tezini ileri sürenler görüldü. Vaaz ve dine çağırı, Hıristiyanlığın temelde silahlı savaşa karşı olduğu gerekçesiyle savunuluyordu. Kültür ortaklıkları sebebiyle İslam'ın Hıristiyanları kendisine çekmekteki barışçı davranışı izlenmiş olacaktı. İslamın çıkışından beri iki taraf arasında sık rastlanan din polemikleri, birbirlerinin tezlerini ne kadar iyi bildiklerini kanıtlamaktadır. Cihad ile Haçlı Seferleri'ndeki temel felsefenin karşılaştırmasını yapan bir araştırıcı,[11] bunların askeri-siyasi nitelikten önce kültürel içeriklerini vurgulamış ve birinin diğerini etkileyişini ortaya koymuştur. Cihad'ın öncelikle kişinin nefsiyle hesaplaşma olması, daha sonra silahlı savaş şeklinde algılanmasına benzer şekilde, Haçlı Seferleri'nin filozofları da ikinci aşamada silahlı çatışma formülüne yönelmişlerdir. Araştırmacı, seferi savunanlarda Kur'an'ın Cihad ile ilgili ifadelerine benzer kayıtların bulunmasını bu kültür etkileşiminin örneği olarak göstermektedir.

---

10) Ibid., s.21

11) Albrecht Noth,, **Heiliger Krieg und Heiliger Kampf in İslam und Christentum**, Ludwig Röhrscheid Verlag, Bonn 1966

Levent Şahverdi Arşivi

14. yüzyıla kadar yoğun şekilde, sonrasında etkenliğini kaybederek yaşatılan Haçlı mantığı, din alanında daha da kaulaşmaktan başka bir katkı sağlamazken, ekonomi ve kültür alanlarında Avrupalılara yeni ivmeler getirmiştir. Yenilgilerini **"günahkarlıkları sebebiyle Allah'ın kendilerini cezalandırması"** olarak değerlendirmiş, Kudüs'e ve Hint'e batıya giderek ulaşmanın yollarını araştırmaya girişmişlerdir. Yine bu kaybetme ve geride kalma psikozu sebebiyledir ki Avrupa rakibinin büyüklüğünü yapan unsurları araştırma gereğini duymuş, doğu dillerini öğrenen, **Kur'an**'ı dillerine çevirip anlamaya çalışan bilginler üretmiştir. İslam'da ise, 9-11. yüzyıllar arasında eski Yunan Felsefesini İslam anlayışıyla bağdaştırma çabaları dışında, Avrupa'nın bu çağdaş araştırmalarına hiç ilgi duyulmamıştır. Avrupa eski Yunan'ı da İslam aracılığıyla öğrenmiş, oysa buna karşılık ulema, din dogmalarının tartışmaları için gereken bilgiden ötesine gitmek ihtiyacını hissetmemiştir. Üstünlüğüne ve son yüce çözüm olduğuna inanarak büyük bir rehavetin içine girdi. Osmanlı Devleti'nin hızlı yükselişi de bu rehavetin zararlarının anlaşılmasını önledi.[12]

15 ve 16. yüzyıllarda Hıristiyanlık, İspanya'yı hoşgörüsüzlük ve engizisyon gücüyle bütün Katolik olmayanlardan temizlerken Türklerin Avrupa'nın ortalarına kadar ilerleyişleri, onlara sözde din dayanışmasının hiç de bekledikleri sonucu sağlayan ve gerçek bir tutum olmadığını göstermiştir. son Haçlı Seferi sayılabilecek olan **İnebahtı (Lepanto)** Deniz Savaşı'ndaki (1571) zaferden bir yıl sonra Osmanlının çok daha güçlü olarak denizlere çıkması ve yüz yıl sonra Viyana'yı tekrar kuşatacak güç göstermesi, Avrupalıları, Rönesans ve Reform'un ışığında dünyaya ve İslam'a daha başka şekilde bakmaya yöneltmiştir. Zaten Osmanlı Devleti'nin salt bir Hıristiyan adası farzedilen Avrupa'daki dengenin vazgeçilemez bir unsuru haline gelmiş olması da bunu zorunlu kılıyordu. 1693'de (Yani İkinci Viyana kuşatmasının başarısızlığından sonra) Avrupa'daki savaşları engellemek için hakemlik yapacak bir örgütün kurulmasını öneren **William**

12)İslam âlemi İbni Rüşd'ü büyük âlimleri arasında sayar ama onları kendisi değil, Avrupa yararlanmıştır; Sosyal bilimlerin kurucusu diye yüceltilen İbni Haldun (14. yüzyıl) eserlerini verdikten 3-4 yüzyıl sonra önce Osmanlı'da, sonra Avrupa'da ve ancak 20. yüzyılda Araplar tarafından keşfedilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Penn, İslam'dan vazgeçmesi şartıyla Türkiye'nin de buna katılmasından yanaydı.[13]

Sadece dine dayalı yaklaşımın çözüm getirmemesi onları bilimde, ekonomide, düşüncede, insanın dünyadaki yeri ve değeri üzerinde arşatırmalara yöneltti. Bağnazlaşmış Hıristiyanlığı sorgulayan **Protestanlık** hareketi bu sırada doğdu. İslam'da ise Osmanlının büyüklüğü gözleri öylesine kamaştırmıştı ki, 11. yüzyıldan beri durmuş olan bilimsel düşünceyi yeniden başlatmak kimsenin aklına gelmedi. Arap dünyasının, kısmen silahla, kısmen de gönül rızasıyla sultası altına girdiği Osmanlı yönetimine ciddi bir direnç göstermemesinde **en son ve en mükemmel çözüme ulaşıldığı** inancının bir kez daha hissedilmesi rol oynamıştır. Bir çok modern Arap tarihçisi, sistemi ve işleyişi açısından Osmanlı Devleti'nin Emevi ve Abbasi İmparatorluklarından üstün olduğunu kabul ederler.[14]

15 - 18. yüzyıllar boyunca Avrupa toplumları, din dışı alanlardaki çalışmaları ve araştırmalarıyla modern çağların büyük ileri adımını hazırlarlarken, İslam dünyası, Osmanlı şemsiyesi altında büyük bir rehavete girmiştir. Kuzey Afrika'daki Ocak'lar Akdeniz'in ve Orta Afrika'nın güvenliğini sağlarken, İran, Afganistan gibi ülkelere kendi iç düzenlerini tehlikeye düşürecek tehditlere uğramıyor, Hindistan gibi erişilmesi güç yerler ise "Ticaretten zarar gelmeyeceği" inancıyla barışçı girişimlere kuşkulanmadan kapılarını açabiliyorlardı.

Osmanlı yönetimindeki Türk olmayan Müslümanların tabi oldukları şartlar ve bir ayırıma uğrayıp uğramadıklarını ortaya koymak için ünlü Arap tarihçisi **Zeine N. Zeine**'in tanıklığına başvuracağız:[15]

---

13)**An essay towards the Present and Future Peace of Europe**,in B. Lewis, Ibid., s.71

14)Lübnanlı tarih profesörü Zeine N.Zeine, **The Emergence of Arab Nationalism** (Beirut 1966, Khayats) kitabına şu cümle ile başlar: "Türkler Orta Doğu'nun Araplar ve İranlılardan sonra üçüncü müslüman halkıdır. Ama İslam'ın çıkışından beri en geniş ve en güçlü Müslüman İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti 'ni kurmuşlardır "(s.l) ; "Arap toprakları İslamın çıkışından beri mevcut olmuş en güçlü Müslüman İmparatorluğu'nun parçaları olmuşlardı. "(s. 13); Benzeri düşüncelere Cezayirli tarihçi Ahmed Tevfik Madeni'de de rastlanır

15)Zeine N.Neine, a.g.e.,, s.8-18; Bu konuda ilginç bir örnek Mısır'da Memlukların son dönemini ve Osmanlı hakimiyetinin başlamasını yaşamış olan Abdalvahab İbn Ahmed al Şarani'nin (1493-1565) tanıklığıdır. Şafii olan bu sebeple Osmanlı'nın Hanefi uygulamalarına karşı olan Şarani, iyi bir Müslüman olarak Allah'ın emire ne olursa olsun tam itaat emrine uyulması

Levent Şahverdi Arşivi

"(Arap Türkden nefret eder ve güvenmezdi, Türk'de Arap'tan nefret eder ve güvenmezdi) türü yargılar son derece abartmalıdır ve her halde Osmanlı yönetiminin ilk yüzyıllarına uygulanamaz (....) Bowen Harold Türkler Türk olmayanları içlerinde eritmeye çalışmadılar ve Araplar bu cemaatlerin en kalabalığıydı, diyor.[16] Gerçekten İmparatorluklarının Arap eyaletlerinde Türkler "Yabancı" kaldılar. Çok azı buralara yerleşti. Yalnız resmi görevliler ve askerleri geliyordu, o da uzun süre için değil. Sürekli değiştiriliyorlardı (...) Arap - Türk ilişkilerinde hatırlanması gereken önemli noktalar vardır. Türkler Arap topraklarını Araplardan fethetmediler. Savaştıkları Memluklardı, Araplar değil. Nitekim başlangıçta Arapların yeni efendilerine fazla ilgi gösterdiklerini kanıtlayan bir şey yok. İhtişamlarını ve Hilafet'in etkisini onuncu yüz yıldan beri kaybetmişlerdi (...) Kahire'deki Abbasi Halifeleri Memlukların bir memuru durumundaydı (...) En doğrusu, Osmanlı hakimiyetinin Arap ve İslam dünyasını dış tehlikelerden yaklaşık 400 yıl koruduğunu ve genelde Arap eyaletlerine geniş bir yerel özerklik tanıdığını söylemek olacaktır (...) Türkçe resmi ve hükümetin dili olmakla ve Türklerin büyük kısmının Arapçayı asla öğrenmemesine rağmen ibadetlerinde hep Arapçayı kullandılar (...) Müslüman Araplar da yönetimde görev aldı (...) Araplarla Türkleri yaklaşık 400 yıl boyunca bir arada tutan hiç şüphesiz İslam olmuştur. Osmanlı Türkleri Müslümandı, sultanları da Gazi, yani İslamın mücahidleri, Seyfullah ve Emirülmümin. Arap toprakları İslamın çıkışından beri mevcut olmuş en güçlü Müslüman İmparatorluğu'nun parçaları olmuşlardı (...) Arapların 400 yıl boyunca Türklerin altında ezildikleri ya da Türk yönetimince Arap topraklarındaki halkın yok edildiği ve soyulduğu iddiası da yanlıştır. Müslüman Arapların Osmanlı ordusunda silah taşımasına ya da hizmet etmesine izin verilmediğini söylemek de gerçeğe aykırıdır (...) Yirminci yüzyılda pek yaygınlaşan, Arapların geri kalmışlığından ve kültür alanında gecikmelerinden Türklerin so-

---

gerektiğini yazmıştır. (Michael Winter, **Society and Religion in Early Ottoman Egypt**, Transaction Books, New Brunswick 1982). Araplarda Türk aleyhtarı görüşler tanzimatla başlamış değildir. Daha ilk temasla birlikte olumlu ve olumsuz görüşler teşkiir. Celüz'in övgülerinin yanısıra yermeler de vardır. karşılıklı etkileşimin doğal işlemesi görülür.

16) **British Contribution to Turkish Studies**, London 1945, s.8, in Zeine N. Zeine, a.g.e., s.9

Levent Şahverdi Arşivi

rumlu olduğu yolundaki iddiada da tarihi bir gerçeklik yoktur. Aksine Arap topraklarının Türk yönetiminden yararlandığı anlaşılıyor. Ticari bağların gelişmesi açısından Suriye diğer Asya eyaletlerinden daha çok yarar sağlamıştır (...) Abdülhamid rejimine kadar Araplar, Türk yönetiminin aşırılığından değil, azlığından sıkıntı çekmişlerdir ve 1908'de İttihat ve Terakki gelinceye kadar Türkler Arapları ne Türkleştirmeye, ne de erituneğe çalışmamışlardır. Genel olarak, 19. yüzyılın ortasına kadar Arapların, İstanbul'un merkezi otoritesinin baskısından çok, kendi feodal şeflerinden, kendi anlaşmazlık ve rekabetlerinden ve paşalarla çatışmalarından zarar gördükleri anlaşılıyor. İç bölünmüşlükleri, aşiret düzenleri ve feodal kurumları, hanedan çekişmeleri ve aşırı ferdiyetçilikleri bölünmüş ve zayıf kalmalarına sebep olmuştur. Üstelik, Müslüman Arapların siyasal ve sosyal kurumlarının temelini oluşturan din ilkelerinin mükemmelliğine ve dilinin kutsallığına inancı kadar, şanlı geçmişinin ve İslamın ilk günlerindeki askeri zaferlerinin anısına hayranlıkları da onlarda bir Arap üstünlüğü duygusunu geliştirmişti. Bu "Büyüklük Kompleksi" onları mesafeli durmaya yöneltiyor, dolayısıyla Darülharb yani Müslüman olmayan topraklardan çıkan iman dışı ve bidat sayılacak yeniliklerle yaşam ve düşünceleri değiştirmeye karşı isteksiz hale getiriyordu."

Görülüyor ki, devletin birinci sınıf vatandaşları sayılan Müslümanlar arasında bir ayırım yapılması bahis konusu değildi. bu sebeple Türk, Arap, Arnavut, Çerkes gibi kelimeler, etnik bir ayırım anlamında değil, coğrafi belirleme ya da aşağılayıcı içerikle kullanılmışlardır. Buna karşılık kültür aracı olarak İslam toplumlarındaki üç egemen dilin özel bir saygıyla anıldığı görülür. **Evliya Çelebi "Güzel söyleyenler, Arabi fasih, Acemce zarif, Türkçe latif, diğer lisanlar yanlış demişlerdir"** diyerek Türkçenin vazgeçilmezliğini vurgulamıştır. Arapça'nın ilim, Farsça'nın edebiyat alanındaki üstünlüklerine karşılık Türkçenin idari açıdan üstünlüğü Osmanlı Devleti'nin **Türk Merkezli = Turcocentric** yapısını kaçınılmaz kılmıştır. Türkçe bilmedikçe yönetimde üst kademelere gelmek mümkün değildi ve Türklerin azınlıkta olduğu yerlerde bile en üst sosyal tabakayı Türkçe bilenler oluşturuyordu.

Şunu da eklemeliyiz ki, **Karamanlı Mehmet Bey**'in her yerde yalnız Türkçe'nin kullanılması yolundaki (13. yüzyılın son çeyreği) emrinden sonra Türk-

Levent Şahverdi Arşivi

çe'nin diğer iki İslami dikten yavaş yavaş öne çıktığı görülür. Resmi dil olmanın yanı sıra, **Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu**'nun belirttiği gibi, bilim dili olarak da yerleşmeye başlamıştır. 16. Yüzyılda Türkler tarafından yazılan bilim eserlerinde Arapça ile Türkçe'nin kullanılışı eşit iken, 18-19. yüzyılda oran 3/4 oranında Türkçe'nin lehine artmıştır. Dolayısıyla İslami kültürden kopuş bahis konusu değilse de, Türk Merkezliliğin doğal şekilde arttığı yadsınamaz. Yirminci yüzyılın başında Arapların Türkleştirme iddialarının bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir.

C - Yeni Evrensel Kültüre Uyum Çabası

Osmanlı karşısında dini ve siyasi çabaları başarısız kalan Avrupa, gücünü ekonomiye yönelterek çözüm aradı. Üreticiliğine büyük bir bir hız verdiği gibi, pazarları elde etmek için, kendilerine karşı kullanılabilecek silahları bile Doğu toplumlarına satmaktan çekinmiyordu. Amerika ve diğer sömürgelerinden sağladıkları zenginliklerle bütün dünya ekonomisine hakim oldular. **Bir zamanlar Akdeniz'deki mücadelelerle elde edileceği sanılan dünya egemenliği artık Okyanuslarda aranmağa başlanmış, İslam alemi dünyanın merkezi haline gelen Avrupa'nın çevre ülkesine dönüşmüştü.** Bilimsel araştırmayı, araştırma için gerekli "şüpheciliği" kilisenin bağnazlığını kırarak kurumlaştırmayı başardılar. **Aydınlanmacılar** da, evrensel insan hakları konusundaki düşünceleriyle katkıda bulundular. Bütün bunlarla donanmış olarak **Avrupa, hem emperyalist, hem de hümanist yanlarıyla dünya egemenliği yolunda son engeli oluşturan Osmanlı Devleti'ne yöneldi.**

19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile tarihinin en büyük ivmesini kazanmış olan Avrupa, bir zamanlar Müslümanların ve Türklerin sahip olduğu duygularla, dünyanın hakimi olduğu inancındaydı artık. Avrupalı gibi olmayan her toplumu saymak eğilimi içindeydiler. Bunu kendi aralarından çıkıp göçle yerleşen insanlara yakıştırdıkları gibi, İslam toplumları için de kullandılar. İşin içinde haklı bir üstünlüğün yanısıra, geçmişin aşılamamış komp-

Levent Şahverdi Arşivi

lekslerinin bulunduğu da inkar edilemez. Zira **Toplumsal Hafıza** tarihten gelen köklü damgaları kolay kolay unutmaz. Bu oluşum, Avrupalıyı, evrensel insan haklan kavramının Osmanlı'nın içindeki cemaatlerden sadece Hıristiyanlar için istemek şeklinde bir çarpıklığa yönelti. İslamın zamanında, kendi dışındakileri ikinci sınıf vatandaş saymasının rövanşı olduğu gibi, bazı Müslüman kesimlerin kendi dışlarından gelen her şeyi hâlâ red etmekteki inatları sebebiyle kaçınılmaz -günahı bir ölçüde de bize ait- bir gelişmeydi.

Osmanlı Devleti ile bütün tebaası arasındaki ilişkilerin Klasik İslam'daki anlayıştan farklı bir nitelik kazanarak evrensel boyutlara dönüşmesi, 19. yüzyılın başında askeri, ekonomik ve siyasi açıdan İslam toplumlarının içine düştükleri kötü durumun kaçınılmaz bir sonucu olmuştur. İlk adımı Osmanlı yönetiminin atması, diğer bütün İslam toplumlarından farklı olarak yüzyıllardan beri Avrupa'nın bir parçası olmasındandır. Bâbıâli'nin Avrupa dengesindeki aktif rolü sona ermiş olmakla birlikte, bu kez de zafiyetiyle bu dengeyi etkiliyordu. Osmanlı yönetimi istemese dahi bu dengenin dışında kalması mümkün değildi. Esasen Avrupa'nın deneyimlerinden yararlanmak bakımından **Tanzimat**'la girişilenler Osmanlı'nın ilk adımları değildi. 16. yüzyılın sonlarında başlayan, kurulu düzeni İslami anlayış içinde ıslah girişimleri sonuç vermedikten sonra, 18. yüzyılın başından itibaren, sürekli yenilgilerin de etkisiyle, Avrupa'dan öncelikle askeri ve daha az oranda diğer alanlardaki yeniliklerin benimsenmesi yoluna gidildi.

Devleti Aliyye çözülmeye Balkanlar'daki topraklarından başlamıştır. Buralardaki Hıristiyan ahali, bir yandan devletin güçsüzlüğü ve vatandaşların özlemlerini karşılamadaki yetersizliği, diğer yandan da Avrupa'dan gelen teşviklerle, bağımsızlık arayışlarına girdi. İşin ayrıntısında kaybolmamak için kullandığımız Avrupa deyiminin bir bütün değil, Avrupa'daki yayılmacı emelleri olan her devleti (İngiliz, Rus, Fransız, Avusturya, İtalya gibi) belirlediğine işaret etmeliyiz. bunlar kendi çıkarları için birbirleriyle çekişirken [illegible] küçük Balkan ülkelerinde birbirlerine düşürme yarışına girdiler. **Osmanlı Barışı** içinde kardeşçe yaşamış cemaatlerin her biri diğerini, fakat hepsi birden Müslümanları vurmaya başladı. Türkler, Boşnaklar, Arnavutlar, Tatarlar bundan en çok zarar gören ve adım adım geri çekilmek zorunda kalan kesim oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

18. Yüzyıl boyunca Kırım ve Balkanlardaki arazi kayıpları Bâbıâli dışında fazla etki yaratmamıştır. Osmanlı koruması altında kendilerine zarar ulaşmadıkça etkilenmemişlerdir. **Al Jabarti**, Mısır'ın 1798'de **Napolyon** tarafından işgalinde asıl tepkinin hac farizasının aksamasına gösterildiğini belirtir. Dini kimliği kaybetme korkusunun bağımsızlığı kaybetme korkusunu aşması, aynı dönemde, Bâbıâli'yi yeterince Müslüman bulmayan -**Vehhabilik** gibi- akımların da belirmesinin kökenini oluşturur. Osmanlı merkezi yönetiminin güçsüzlüğü karşısında bu yaklaşım ayrılıkçı davranışlar için bahane şekline girmiştir. Esasen her özerklik hareketi mutlaka dini gerekçelere dayanmıyor, daha çok bunu bahane ediyordu. Mısır'da çağdaşlaşma hareketini başlatan Vali **Mehmet Ali Paşa** da, aynı şeyleri yapan Bâbıâli'yi dinden sapmakla suçlamaktan geri kalmamıştır.[17] Değişik gerekçelerle Müslümanlar arasındaki ayrılıkçı eğilimler Balkanlar'da da, Bağdat'ta da, Suriye'de de görülür.

Bu tepkiler genelde İslam'ın dünyadaki yerinin ve Müslüman kimliğinin değişmemesi, eskisi gibi devam etmesi arzusunun sonucuydu. Önerileri, Avrupa'nın henüz tam hissedemedikleri yüksek düzeyi, hızı ve yapılanması karşısında geçmişteki İslam üstünlüğünü -Kimisine göre Devri Saadet'teki, kimisine göre de yüz yıl evvelki- sürdürmekti. Genelde **geçmişe bakmak ve sosyal zamanı mümkünse dondurmak yanlısıydılar**. Kendileri ek bir çaba sarfetmeden Avrupa'nın giderek artan ağırlığından etkilenmemeyi umuyorlardı. Oysa kaybedilmiş bir zaman vardı ve bunu kapatmak için toplumların çok daha fazla fedakarlığa ve çok daha hızlı bir tempoya girmeleri, eskinin işlemeyen yanlarını, yapılarını tasfiye etmeleri gerekliydi. Tanzimatçıların özelliği bunu farketmiş olmalarındadır. 1839'da açıklanan Tanzimat'ı resmen başlatan (Aslında 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla fiilen başlamıştı) Hatt Hümayun'da toplumsal kimlik, bakış yönü ve sosyal hız açısından çok net görüşler ileri sürülmüştür:

Devleti Âliyye kurulduğundan beri Kur'an ve şeriata uygun davrandığı için başarılı olmuştur -150 yıldır (İkinci Viyana başarısızlığından beri)

17)Orhan Koloğlu, **İlk Gazete İlk Polemik**, Çağdaş Gaz. yay., Ankara 1989, s.73-82

Levent Şahverdi Arşivi

çeşitli sebepler ve bunlara uyulmaması sonucu geri kalınmıştır- bazı yeni yasalar (Kavanini cedide) yapılmakla beş-on sene içinde eski duruma gelmek mümkün olabilecektir.[18]

Bununla açıkça İslami kimlik red edilmeden, bir özeleştiriye girilmekte, geçmişin ihmali ortaya konmakta "yeni yasalar ve yapılanmanın" kaçınılmazlığı vurgulanmakta ve hızlı bir uygulama önerilmektedir. İlk kez 1710'larda **İbrahim Müteferrika**'nın adını ettiği, o yüzyılın sonunda III. Selim'in fiiliyata soktuğu **Nizamı Cedit (Yeni Düzen)** anlayışı böylece çok daha kapsamlı bir şekilde gündeme getirilmiş olmaktaydı.[19] **Sultan II. Mahmut** ve **Tanzimatçı Paşaları**, İslamın her çağda gösterdiği uyum yeteneğini, değiştirmeye güçlerinin yetemeyeceği yeni dünya düzeninin dışında kalmamak için kullanmaya yöneldiler. Bunun için Avrupa'dan yükselen aydınlanmacı **"Tekbir insanlık ve uygarlığın bütün insanlığın ortak ürünü olduğu"** görüşünü benimseyerek, İslam'ın Müslümanlar dışındaki cemaatleri ikinci sınıf vatandaş sayan anlayışını hukuki açıdan kaldırdılar. Uhrevi açıdan İslam'ın en son ve en mükemmel çözüm sayılma özelliğini red etmeden -Devletin İslam devleti olduğu kaydı daha sonra anayasaya girecektir- vatandaşlar arasında ırk, din, ulus ayırımını kaldırıp tam bir eşitlik ilan ettiler. Bu adım bir yandan 60'dan fazla etnik ve dini grubu bir arada bulunduran Osmanlı toplumunun ani çözülmesini önlemek, diğer yandan da dünyayı yöneten **Avrupa Birliği (Concert Européen)** içinde yer alıp sözünü dinletebilmek imkanını sağlıyordu. Buna tam karşı çıkmak bütün Müslüman toplumların sömürgeleşme sürecini son derece hızlandırabilirdi. 1829 ve 1878'de neredeyse tam gerçekleşir hale gelen Osmanlı parçalanması, bu manevra sayesinde geciktirilebilmiş, yeni dünya düzeni için hiç de hazırlıklı olmayan Müslüman toplumları bu sayede bir hazırlanma süreci kazanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa camiası ile ilişkisinde bu noktaya varılması tek taraflı bir oluşum değildir. Evvelce bahsettiğimiz, güç dengesinin doğal sonu-

---

18)Tam metin için Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V. Cilt Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856**, TTK Ankara 1983 (4. Baskı), s.255-258

19)Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi yay., Ankara 1973, s.47

Levent Şahverdi Arşivi

cudur. Hıristiyanlar Müslümanlardan hoşlanmazlardı ama, kendi aralarındaki çekişmelerde onun gücünün yardımına başvurmaları az rastlanır olay değildi. 17. yüzyılın başında Fransız elçisi **De Brèves, "ancak bütün Avrupa birleşir ve Osmanlı içindeki bütün Hıristiyanlar onlara katılırsa bu büyük gücü alt edebiliriz, aksi halde savaşı aklımıza bile getirmemeliyiz"** diyerek[20] **"Barış içinde birarada yaşamanın"** çerçevesini çizmişti. Hemen aynı sırada, 1606'da imzalanan **Zitvatorok** barış antlaşmasında Nemçe Kralına, ilk kez Avrupalı hükümdarlar arasında Roma Çâsârı, bir anlamda Padişah ünvanının tanınması Bâbıâli'nin üstünlük anlayışını terkedip eşitliği kabul ettiğinin kanıtı olmuştur.[21] Denge içinde tarafların rolü değiştikçe çerçevenin niteliği de değişmiştir. 17. yüzyılın son yıllarında Avrupa'da savaşları önleyecek bir hakemlik örgütü tasarlanırken Türklerin de katılmasının düşünüldüğünden bahsetmiştik. 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Osmanlı elçilerinden **Ahmet Rasim Efendi** savaşa dayalı politika sisteminin artık geçersiz sayılması gerektiğini açıkça savunmuştur.[22]

"İnsanoğlu'nun savaşlardan uzak kalması her vakit mümkün olmamakla birlikte, Nizamı Alemin esası savunma üzerine kurulmuştur ve dünya mülkünün mamur ve sağlam olması, duruma göre düşmanlarla barış yapmaya ve dostluklar kurmaya bağlı kalmıştır (...) başka dinlerde bulunanları tamamen dünyadan kaldırmak veyahut 'her zaman düşmanın burnunu yere sürtüp haddini bildirmek ehli İslamın görevidir" diye itikad edenler olmuştur. "Hareket olmayınca bereket olmaz, bu ülkeler kılıçla alınmıştır, Padişah İslamın kılıcı keskindir (...) Kızıl Elma'ya de gitmesine ne mani vardır" diye tumturaklı laflarla cahilliklerini itiraf edenler (vardır). **Sandalye üzerinde Hamzaname nakleden pehlivanlar gibi boş laflar edip Kızıl Elma semtini, Buğdan'dan gelen alyanak elma gibi yenir şey zannederler."**

---

20)De Bréves, **Discours Abrégé des asseuvrez moyens d'anéantir et ruiner la monarchie des princes Ottomans**, 1615?; O. Kologlu, "Osmanlı Sultanları...", **Tarih ve Toplum** No.14 (Şubat 1985), s.61-66

21)İ. H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye yay., İstanbul 1950, c.3, s.241

22)Hüseyin G. Yurdaydın "Ahmed Resmi Efendi ve Bazı Düşünceleri", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, TTK yay., Ankara 1987, s.70

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Osmanlı da "Barış içinde bir arada yaşamanın felsefesini oluşturmuş ve **Darülcihad** kavramını daha 19. yüzyıla girmeden terketmeye başlamıştı. Tanzimatçılar kendilerinin Hamza, Kızıl Elma'nın da ağaçtan koparma elma olmadığını çok daha iyi biliyorlardı. Bir adım daha ileri gidip 1830'lardan sonra Avrupa Devletleri'ne **"Düveli Mütehabbe = Dost Devletler"** adını vermişlerdir.(23) Bâbıâli'yi buna sevkeden, Fransa ile işbirliğine giren Mısır Valisi Mehmet Ali'nin askerine **Asakiri Cihadiye** adını takıp İstanbul'un üzerine yürümesi olmuştur. Sultan'da kendisininkilere **Asakiri Muhammediye** adını vermiş ve İngiliz ve Ruslarla işbirliğine girişmişti. Açıkcası İslam askerleri arasındaki çekişmenin hakemliğini Avrupalılar yapıyordu.

D - Batı Modelinden Birlik Arayışları

Osmanlı Devleti deyiminin yaygınlaşması (**Devleti Âliyye** deyiminin resmi yazışmalarda kullanılmasına yine de devam edilmiştir) ve **Osmanlı Milleti** deyiminin resmi nitelik kazanması, Avrupa Birliği içinde yer alınmasını izler. Bu millet içinde eşit haklara sahip duruma gelen gayri Müslimler de, resmi dil olan Türkçeyi bilmek şartıyla kolaylıkla üst yönetim makamlarına geçmeye başladılar. Ana dilleri esasen Türkçe olan Rum ve Ermeniler bu olanaktan, Türkçe bilmeyen Arap ve diğer unsurlara göre daha fazla yararlanma fırsatı ele geçirdiler. Diğer yandan **Mehmet Ali Paşa**'nın Mısır'da başlattığı ıslahat arasında ilk kez Türkçenin, yönetici sınıf dışında teknik ve bilimsel eğitim veren kurumlarda da kullanılmaya başlanması bir tepki yarattı.(24) 13. yüzyıldan beri zaman zaman Arap yazarlarının yakındıkları Arapçanın önem ve etkenliğini kaybettiği tezi böylece yeni bir çerçeve içinde tartışılmaya başlandı.(25)

---

23)**Takvimi Vekayi**, No.25, 34, 139, 152 vb.

24)O. Koloğlu, "The Problem of the Turkish and Arabic languages and the role of Waqai Misriyya", **Studies on Turkish-Arab Relations Annual** 4 (1989), Taiv, İstanbul, s.61-68; Charles Issawi, **The Arab World's Legacy**, Darwin Press, Princeton 1981, s.265-287; Bernard Lewis, **Le Langage Politique de l'Islam**, Gallimard, Paris 1988.

25)14. Yüzyılda İbn Manzur, İbni Batuta, İbni Haldun'un eleştirileri için, O. Koloğlu, **Basımevi ve Basının Geciktirme Sebepleri ve Sonuçları**, Gaz. Cem. yay., İstanbul 1987, s.33-34

Levent Şahverdi Arşivi

Tanzimat, ekonomiyi tam liberalleştirip özel girişimi destekleyerek, eğitimde modern yöntemleri kim tarafından getirilirse getirilsin hemen benimseyerek ve iletişim-ulaşım alanındadaki yenilikleri (Gazete, buharlı gemi, demiryolu, telgraf) derhal ülkeye sokarak **topluma büyük bir hız kazandırdı**. Tanzimat'ın daha birinci kuşağında beliren bu ivmenin kurulu bütün iç dengeleri altüst etmesi kaçınılmazdı. Geleneksel yöntemi "halkın itaatı ve yönetimin adaleti"ne dayalı olan İslami anlayışın yerini halkın hakları kavramı almaya başladı. **Şinasi**'nin 1860'da "yükümlülüğü olanın hakkı da vardır" tezini ortaya atmasından[26] dinamik bir kamuoyu oluşmasına geçiş son derece hızlandı. Sadece emire itaata dayalı İslami anlayışa Müslümanlar da uymaya başladılar. Tanzimat böylece köklü bir kültür değişiminin kararını vermiş oldu. Bütünleşen dünyaya uyma açısından o dönemde, Tanzimatcılarınkinden farklı bir öneri çıkmamıştır. Nüans farkları dışında hemen bütün formüller (İstanbul'un, Mehmet Ali Paşa'nın, Afgani'nin, Tunuslu Hayrettin Paşa'nın, Said Halim Paşa'nın vb...) İslam esasını terketmeden Avrupa formüllerini benimsemeye dayanıyordu.[27]

İslam dünyasında ıslahat girişimleri sadece Bâbıâli'ninkilerle sınırlı değildir. Mısır'da, Tunus'ta, Hindistan'da da görülür. Osmanlı Tanzimatı'nın bunlara nazaran önemi, örnek ve yardım için daima baktıkları en güçlü İslam devletinin tercihini temsil etmesindedir. Ortak yanları ise, İslamdan sapma ve gayri-Müslimlere avantaj sağlama gerekçesiyle Müslümanların tepkisini çekmelerindedir. **"Artık gâvura gâvur denmeyecek"** tekerlemesi bunun halk diline yansımış en özlü anlatımıdır. **Enver Ziya Karal** bu tepkiyi şöyle anlatıyor:

"Pek çok kimseler, abâ ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuku mukaddese-i milliyemizi artık kaybettik; milleti İslamiye Milleti Hakime iken böyle mukaddes bir haktan mahrum kaldı; ehli İslama bu bir ağlanacak gündür, diyordu."[28]

---

26)**Tercümanı Ahval**, No.1, 21 Ekim 1860

27)Ercümend Kuran, "Türk Düşünce Tarihinde Arap Kültürlü Aydın: Said Halim Paşa", **Türk Arap İlişkileri Bildiriler**. Hacettepe Üni., Ankara 1980, s.25; İbrahim Abu Lughod, **Arab Rediscovery of Europe A study in Cultural Encounters**, Princeton Un. Press, 1963

28)Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VI. cilt Islahat Fermanı Devri 1856-1861**, TTK Ankara 1983, 3. Baskı, s.10

Levent Şahverdi Arşivi

Bu tepkileri gösterenlerin, içine kapanmamak ve dünya ile bütünleşmek yolunda karşı önerilerine rastlanmamıştır. Bağımsızlığını, özgürlüğünü kaybettiği halde -İslam toplumlarının yüzde doksanı sömürge olmuştu- sadece "reddiye" ilan etmek dünyanın dışında yaşamağa çalışmak demekti. Bu noktada, Osmanlı ıslahatcılarıyla diğer Müslümanlar, özellikle Arap ve Hintliler arasında, sonuçları çok etkileyen bir yöntem farkı belirmiştir. Bâbıâli topluma getirilen yeniliklerin dini açıdan tartışmasına izin vermemiş, bunların İslâm'a ve şeriata uygunluğunun Halifeden geldiğine göre kabulünü ilke saymıştır. Diğerlerinde ise yönetim dışı özel çevreler dinle bağdaşıp bağdaşmama konusunu açık tartışmaya getirmişlerdir. Bunun etkisi **Osmanlıcılık** (Osmanlı Milliyetçiliği) ve **Arapcılık** (Arap Milliyetçiliği) adı verilen,[29] başlangıcında batı anlamındaki ulusculuk akımlarına tam uymayan iki akımın şekil almasında görülür.[30]

Osmanlı devletinde kararları İslama bağlı bir kesim veriyordu ama, yapısı icabı çok uluslu, dinli ve dilli olduğunu dikkatten uzak tutunamak zorundaydı. Bu sebeple **"İttihadı Anasır"**a yöneldi. Önceleri Rumlara yakıştırılan **"Milleti Sadıka"** kavramının daha sonra Ermeni ve Yahudilere yakıştırılması, bu kaynaşmanın zorunlu sayılmasındandır. Osmanlıcılığın hedeflediği **"çağdaşlaşma ve vatanperverlik"** Milleti Hakime'yi oluşturan Müslüman kesim ile Milleti Sadıka'yı oluşturan diğerlerinin ortak ideolojisi idi. Bu açıdan Arap **Tahtavi** ile Türk **Namık Kemal** birbirlerine hayli yaklaşırlar. Osmanlıcılığın bu yapısı zorunlu olarak, bir İslamî üstünlüğü savunmayı ve Düveli Mütehabbe'nin sömürgelerindeki Müslümanlarla ilgilenmeyi engelliyordu. Nitekim 18. yüzyılın son yıllarında Hindistan'da İngilizlere karşı beliren çıkan **Tippu Sahip** hareketinden başlayarak, 19. yüzyıl boyunca Hindistan ve Orta Asya'dan gelen yardım talepleriyle Bâbıâli pek

---

29) C. Ernst Dawn, **From Ottomanism to Arabism**, Un. of Illinois Press 1973, s.132-140, yazarın bütün görüşlerine katılmamakla birlikte bazı düşüncelerinden yararlandık.

30) Ulusculuk ve Milliyetçilik kavramları üzerinde bir açıklama gerekli oluyor. Batıda beliren "Nationalisme" yani din unsurunu içenneyen coğrafi, dil ve bir ölçüde ırk unsurunu içeren kavramın karşılığı olarak "Ulusculuğu" kullanıyoruz. Millet kavramı Osmanlı yönetimi tarafından dinle bağlı bir ayrım için kullanılmıştır. Dolayısıyla Milliyetçiliği din unsurunu da içeren toplumsal belirleyici olarak kullanacağız. Mesela Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların işbirliğine ulusculuk demek zorundayız. İçinde tek bir din bahis konusu değildir. Aynı şey Suriye'deki Müslüman - Hıristiyan Arap ulusculuğu, Mısır'daki Müslüman - Kopt işbirliği için de geçerlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

az ilgilenmiştir. Kırım ve Kafkas göçmenlerine Müslüman topraklarında yerleşecek yer göstermekten ileri gidilmemiştir.

Osmanlıcılığın balalı anlamda bir ulusculuğa (Türkçülüğe) dönüşmesi olanaksızdı, zira bu, Müslüman nüfusun çoğunu da oluştursa, bütün Osmanlı vatandaşlarının yarısına varmayan Türklerin azınlıkta olmalarını ilan etmeleri ve İmparatorluğun parçalanmasını kendilerinin planlaması anlamını taşırdı. Türk sözcüğünü köylü için ve aşağılayıcı şekilde kullanmanın ilk dışına çıkan **Namık Kemal** gibi yazarlar da Osmanlılıklarını daima ön planda tutmuşlardır. Başlığına **"Türk gazetesidir"** kaydını koyan ilk etkili yayın olan **İkdam**, ancak 1894'de yayına başlamıştır. **Jön Türk** deyiminin de zamanında Arap, Ermeni, Arnavut gibi çeşitli kökenli Osmanlılar tarafından kullanıldığına dikkati çekmeliyiz. Türkçü yanları çok daha belirgin olmakla birlikte **İttihatçılar**'ın Balkan Savaşı'na kadar Osmanlılığı daima ön planda tuttukları görülür. **Hüseyin Cahid**'in Tanin'de bir Türk savunucusu olarak yayın yapmasını, İkinci Meşrutiyet'le birlikte bütün uluscu hareketlerin ülkenin başkentinde en yaygaracı şekilde yayın yapmasına bir tepki olarak görmek gerekir.

Yeni yapılaşmanın o dönemde Avrupa'da çok yaygın olan uluscu akımları Osmanlının içine yansıtması doğaldı. Avrupa gayri Müslimleri bu alanda özellikle desteklerken, Müslümanlar da etkilenmekten kurtulamadılar özellikle aynı ırktan gelen Hıristiyan kardeşlerinin etkisiyle Arnavut ve Araplarda bu belirginleşti.[31] 19. yüzyılın ve Avrupa toplumunun bir ürünü olan bu akım, Osmanlı Milleti kavramıyla pekiştirilmek istenen birliği içerden Avrupa'ya ekstra yükümlülükler getirmeden çözmek için yararlanılan bir araç olarak kullanıldı. Nitekim **Arap Hilafeti** kampanyasının gerisinde de sömürgelerinde bol sayıda Müslüman bulunan İngiltere ve Fransa'nın bulunması rastlantı değildir.

---

31)Sylvia G.Haim (ed.), **Arab Nationalism**, Un. of California, 1964 (2. ed.); George Antonius, **The Arab Awakening**, Philadelphia: Lippincott, 1937; Lyne Lobeac, **Daoud Ammoun et la Création de l'Etat Libanais**, Klincksieck, Paris 1978; Caeser Farah "Syro-Egyptians and the Literary Revival Movement", **La Vie Intellectuelle Dans les Provinces Arabes à L'Epoque Ottomane Actes du Symposium**, Zaghouan 1990, c.3 s.79-85; Sami Zubaida "The National Idea: Reflections on the Sociology of Nationalism, a.g.e. s.151-163; İngilizlerin İslam dünyasındaki rolleri için: Norman Daniel, **Islam Europe and Empire**, Un. of Edinburgh 1966; Arnavutlarda Müslüman-Hıristiyan işbirliği için: S. Pollo-A.Puto, **Histoire de l'Albanie**, ed. Horvath, Roanne-1974, s.133-169; Kristaq Prifti, **Le Mouvement National Albanais de 1896 à 1900 La Ligue de Peje**, Academie des Sciences, Tirana 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

Hıristiyan Arapların 18. yüzyıl sonlarında başlattıkları edebi uyanış, Arapçanın yeniden ön plana çıkma savaşının işareti oldu. 1820'de Mısır'da **Bulak** basımevinin yayınları buna bir ivme getirdi. 1845'den itibaren Beyrut ve Kudüs gibi yerlerde kurulan edebi dernekler, Hıristiyan kesimle Avrupalı ve misyoner çevrelerin işbirliğini sağladı. Buralarda İslam'dan çok, Türk karşıtlığı yoğun akımlar uluscu harekete zemin hazırladı. 1856 Cidde olayı yabancılar kadar Tanzimat'a tepkiydi. İlk Müslüman beyannamesi 1858'de ortaya çıktı. Suriye mebusu seçilmesinden az önce ve henüz anayasa hazırlıkları başlamamışken, 1876'da **Halil Ganem**'in Osmanlı toplumunu **"Türkler, esir Müslümanlar, Hıristiyanlar"** diye sınıflandıracak düzeye varması, uluscu bilincin Araplarda Türklerden önce kemale erdiğini gösterir.

İbrahim Yazıcı ile 1868'den itibaren başlayan **Adib İshak** ve benzerleriyle gelişip **Nadrah Matran** ile ırkçılığa kadar varan Suriyeli Hıristiyan Arapların tezi, Osmanlıcılıktan farklı olarak "çağdaşlaşma ve neredeyse laik anlayışlı bir Arap ulusculuğuna" vanyordu. Arapların, Arap olmayanların (Türkler) hükmüne girdikten sonra geriledikleri Yazıcı'nın temel fikriydi. Geçmiş ihtişamı tekrar kazanmak için yabancıları uzaklaştırıp taassuptan sıyrılmaları isteniyordu.[32] Oysa Arabın İslam uygarlığı dışında geçmiş bir ihtişamı yoktu. Açıkcası, **Osmanlıcılık Müslüman Milleti Hakime'nin ağırlığı altında bütün cemaatlerin eşitlik ve birliğini yani daha evrensel bir niteliği önerirken, Arapçılık ırkçı-kültürel bir bütünlük arıyordu**. Hıristiyan Araplar, kültürlerindeki temel ögenin dile dayalı olduğunu farkettiklerinden Arapçayı yüceltmek, resmi dil haline getirmek çabalarıyla, o zamana kadar kanlı bıçaklı oldukları Müslüman Araplarla uzlaşma yolunda önemli bir adım attılar. "Arapların İslamı"nın gerçek İslam olduğu tezi Arap uluscu üstünlüğü tezinin başlangıcı oldu. Böylece Osmanlı Devleti'ni (Devleti Aliyye'yi) tam red etmeden Osmanlıcılığı red ile başlayan akım, zamanla önce Osmanlı içinde federalist (Özerk) yapı arayışına yöneldi. Arapçanın resmi dil haline getirilmesi isteklerine dönüştü. **Abduh** ve **Reşid Rıza** İslamî

32)C. Ernest Dawn, a.g.e., s.132

Levent Şahverdi Arşivi

açıdan Arap üstünlüğünü vurguladılar ve nihayet 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kesin uluscu demekler belirdi.

Arap ulusculuğuna zemin hazırlayan, iticilik yapan Hıristiyan Araplar olmuş, 1860 - 1914 arasındaki Arap yayımcılığında çoğunluğu onlar oluşturmuşlardır. Bunun Arap milliyetçiliğine (Yani İslamla çerçeveli bir eyleme) dönüşerek tam etkili hale gelmesini sağlayan Müslümanlar olmuştur. 1878 Rus yenilgisinden sonra Suriye'de beliren anti-Türk akım ve duvarlara yapıştıralan **"Uyanın ey Araplar."** başlıklı ihtilalci bildirileri kaleme alanların hangi taraftan olduğu kesin olarak bilinmiyor. İçerikleri, Müslümanlarla uzlaşmayı hedefleyen Hıristiyan Araplann eseri olduklan kanısını yaratıyor.[33] Bunlarda yerel özerklik, Arapçanın resmi dil olması ve bununla yapılan yayınlara hiç kısıtlama getirilmemesi (Sonra buna Arap bölgelerinde memuriyetlerin yalnız Araplara verilmesi isteği eklenmiştir) öne sürülmektedir. Görüldüğü gibi kültürel temelli adımın yanına sosyal ve siyasal içerili talepler de eklenerek kapsamlı bir programa adım adım vanlmış bulunuyor. Aslında bunun kökeninde Lübnan ve Suriye'nin 19. yüzyılda ekonomik açıdan önemli bir gelişme göstenniş olması yatmaktadır. Halkın ekonomi ve sosyal alanlardaki faaliyetlerinin artışı, resmi makamlarla ilişkilerini de artırmış, okur yazarın çoğalması kendi diliyle anlaşma ihtiyacını yükseltmişti. Gazetinin günlük ihtiyaçlar arasına katıldığı bir ortam da eklenirse, bütün bu oluşumların doğal olduğu ortaya çıkar.

Müslüman Araplar, **Tahtavi**'nin de 1840'larda katkıda bulunduğu Arapçanın Türkçe karşısındaki savaşından memnun olmakla birlikte, herhangi bir Avrupa devletinin himayesini hayal eden Hıristiyanların aksine, ayrılıkçı eğilimler karşısında ihtiyatlıydılar. Örnekleri hergün artan sömürgeleşmiş Müslüman toplumların durumuna düşmek istemiyorlardı. Osmanlı bütünlüğü içinde özerklik

---

33)Tibawi, A.L., Greater Syria 1876-1890 Divided Loyalties: Ottoman, Muslim or Arab, **Islamic Quarterly** vol.XI no.1-2 (1967) s.8-33; Tag Elsir Ahmad Harran, "The Young Turks and the Arabs", **Islamic Quarterly**, vol.XIX no.1-2 (1975), s.105-113; Landau, Jacob M., An Arab Anti-Turk Handbill 1881, **Turcica** IX/I (1977), s.215-277; "Adib Ishak, İbrahim al Yazıcı, Ahmed Şidyak ve Butrus al al Bustani gibi Hıristiyan Araplar Doğu uygarlığını İslamın ihtişamı çerçevesinde savunmuşlardır .." (William L. Clevelend, **The Making of an Arab Nationalist-Ottomanism and Arabism in the Life and Tought of Satu al-Husri**, Princeton New Jersey 1971, s.11); Bu konuda Circi Zeydan'ın "İslam Medeniyeti Tarihi" büyük önem taşır.

Levent Şahverdi Arşivi

ya da federatif sistem düşünceleri bunun sonucudur. Aslında tepki getirecek tam kopma formülü yerine, buna aşamalı varmanın bir formülü olarak özerklik, Hıristiyanların da işine geliyordu. **Cebeli Lübnan** örneği küçümsenemeyecek ve umut veren bir adımdı.

Bu gelişmeler **Milleti Hakime** kavramının içerik değiştirmesi, yani bütün Müslümanları belirtirken 1878'den sonra sadece Türkleri gösterir sayılması sonucunu yarattı. Türk güdümünde bir İttihadı Anasır'ın Türkleştirme niteliği taşıyacağı vurgulanmaya başlandı. 1880'lerde **Abdülhamit**'in eğitim politikalarına tepki belirdi. Esasında memur yetiştirme mekanizması olan orta ve yüksek eğitim kurumlarından çıkan herkese devletin iş bulamaması, açıkta kalanların Türklerin kayırıldığı şikayetlerini artırmalarına sebep oldu. Dolayısıyla dil kavgasını şiddetlendirdi. **İttihatçılar** Abdülhamit'in politikasını daha da etkili şekilde uygulamaya kalkınca konu ulusal bir direnç haline geldi. **"İttihadı Anasır'a evet ama eritilmeye -Türkleştirilmeye- hayır" (İttihad al-ansar la Tawhiduha)**[34] formülüyle, bağımsızlığa yakın bir federalist anlayış (Avusturya Macaristan örneği ileri sürülerek) İkinci Meşrutiyet yıllarında belirdi.

İttihatçıların bunu engelleme çabaları hep "Türkleştirme" suçlamasını artırmıştır. Arap eleştiriciler hiç bir zaman Osmanlı yöneticilerinin özerkleşme isteklerinden tam bağımsızlık çabaları kadar ürktüklerini düşünmek istememişlerdir. **Mısır, Sırbistan, Cebeli Lübnan, Girit, Bulgaristan** örnekleri ve Avrupa'nın **Makedonya** ile **Ermenistan**'ı da bunlara benzetme çabaları, savaşsız parçalama yönteminin uygulaması sayılıyordu. Açıkcası federatif sistemle tam kopma arasında bir fark yoktu. Ayrıca Arapçanın resmi dil yapılması istekleri, aynı yolda talepte bulunan Rum, Ermeni, Arnavut cemaatlerinin de iştahasını kabartıyordu. Bu yüzden İttihatçılar Araplardan gelen istekleri katı şekilde redde adeta zorlanmış, Arap uluscularını daha katı şekilde karşılarına almaktan kurtulamamışlardır. Araplar arasında -Suudilerde bile- **Ebaturki (Türk'ün babası), İbni Türki (Türk'ün oğlu)** ve kadınlarında **Türkiya** isimlerinin hâlâ yaygın

---

34)Haddad, Mahmoud, The Rise of Arab Nationnalism Reconsidered, **Int. J. Middle East Stud.** 26 (1994), s.217.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu o dönemde, İttihatcıların Arnavut'tan Rum'a, Arab'a kadar herkesi Türkleştirmek için çabaladıkları yolundaki abartmalar bu çerçeve içinde ele alınırsa, gerçeğin daha kolay anlaşılabileceği kanısındayız.

Uluscu akıma yeni bir ivme getiren, yönetimden Türk'ün, dilden Türkçe'nin çıkarılması isteğine koşut olarak Türk İslamının, daha doğru bir deyişle **Türk Hilafeti**'nin hedef alınması olmuştur. Arapçanın üstünlüğünün bu derece vurgulanmasından sonra bu noktaya varılması kaçınılmazdı. Ancak dikkati çeken bu alanda sömürgeci katkısının ilk ivmeyi vermiş olmasıdır. Sultan/Halife'den fazla Müslüman uyruğu bulanan İngiltere'nin konuyla ilgilenmesi, aynı yolda yürüyen Fransa'nın dikkatlerini bu noktaya yoğunlaştırması doğaldı. kendi kontrolları altına alınacak **Mekke Şerifi** ya da **Mısır Kralı** vasıtasıyla kütleleri kontrolda tutmayı tasarlıyorlardı. **II. Abdülhamit**'e karşı yöneltilen aşırı aşağılayıcı kampanyada, Halifeliğini durmadan vurgulatmış olması, sonraki Türk - Arap karşıtlığına önemli katkıda bulunmuştur.

Tezleri Tamamen dinci hatta Panislamcı almakla birlikte sonuçta Arap milliyetçiliğine temel hazırlayanların başında **Cemalettini Afgani** gelir.[35] 1870'li yıllarda Müslüman Araplar arasında Osmanlı'dan ayrılıkçı düşünce pek zayıftı. Avrupa'nın (Hıristiyanlığın) silahlı tehdidine karşı Osmanlı'dan başka durabilecek güç bulunmadığının farkındaydılar. Buna karşılık İslam'a ideoloji olarak yöneltilen suçlamalara karşı çıkmada kendilerini yetkili ve sorumlu sayıyorlardı. "Dinin kafasını din kılıcından başka şeyle kesmeye" karşı olan **Afgani**, üstelik İslam toplumlarının dayanışması ile silahlı saldırıya karşı da durulabileceği inancındaydı. Bunun gerçekleşmemesinin suçunu Müslüman hükümdarlara (Osmanlı, İran...) yüklüyordu. Tezi Milleti Hakime kavramına bütün Müslümanların aktif sayılacağı bir içerik kazandırıyordu. Aynı zamanda "Ulusculuktan (Al cinsiyya) daha büyük mutluluk ve dilden başka ulusculuk yoktur" düşüncesine sahipti. Dolayısıyla ulusal dayanmayı din dayanışmasının üstünde tutuyordu. Ama bu

35)Afgani ve fikirleri için: Pakdaman, Homa, **Djamal-ed-din Assad dit Afghani**, Maisonneuve et Larose, Paris 1969; Kedourie, Elie, **Afghani and Abduh**, Frank Cass a.Co., Paris 1966; Sylvia G. Haim, a.g.e.

Levent Şahverdi Arşivi

son fikirlerini kendisi değil, etkilediği **Abdullah al-Nadim, Kavakibi** ve **Reşid Rıza** açıklamışlardır. Onun damgası, keyfi yönetime karşı dikilirken Abdülhamit'in idaresini hedef alması ve selefiyye (Arap Hilafeti'nin ilk saflığını yüceltme) fikrinin temelini oluşturmasında görülür. **Abduh** da tam bir milliyetçi olmamakla birlikte, İslamın düşüşünün Halife Al Mutasım'ın (9. yüzyıl) Arap askerlerinin sadakatinden şüphelenip Türk ve Deylemleri hizmetine almasıyla başladığını ileri sürmesi selefiyye düşüncesine katkıda bulunmuştur. **Reşid Rıza**'nın benzeri düşüncelerinin yanı sıra, Kavakibi'nin onun dergisi **Al Manar**'da yayımlanan Umm el Kura kitabında Arap Hilafetini açıkça savunması **Panarabizm**'in temelini atmıştır. Böylece İslamın Araplığı tezi yoğunlaşırken Türk İslamının yerilmesi de (Artık sadece Tanzimat ve daha sonra İttihatçı dönemleri için değil, Türklerin ilk İslama girişi dönemine kadar uzatılmıştır. Türkleri İslam Ümmeti'nin dışında sayan bu yaklaşımlar, dönemin Arap siyasi eylemcilerinden **Refik al Azm** tarafından, iki toplumun birbirinden kopup uzaklaşmasında önemli etken olarak gösterilmiştir.

Osmanlı yönetimine karşı çıkışta Müslüman kesimin sadece aynı ırktan olan Hıristiyanların etkisi ile yönlendiğini ileri sürmek de yanlış olur. Yetersiz ve kötü bir yönetime karşı gelirken, salt kendi çıkarları için doğrudan Avrupa devletleri ile ilişkiye girenler de az değildir. Bu davranışta dini mütalaalar tamamen ikinci plana itilmiş, çıkar hesabı ön plana alınmıştır. **Mehmet Ali Paşa** örneğinin yanı sıra, Cezayir'de Fransızlarla işbirliği yapanlara rastlanır. 1835 - 56 arasında Bâbıâli Cezayir'i barışçı yollarla Fransızlardan kurtarma çabalarını sürdürürken Trablusgarp bölgesindeki **Şeyh Guma** ve **Abdülcelil** ayaklanmaları bunu engelleyecek sorunlar yaratmıştır. İkisinin de hem İngiliz hem de Fransızlardan para ve silah yardımı aldıkları bilinmektedir.[36] Suriye-Lübnan bölgesinde yine İngiliz ve Fransız politikalarına göre davranan gruplar belirmiştir. Kuveyt'ten Aden'e kadar sahil boyunca bütün şeyhlerin de İngiliz hükümetince aylığa bağlandığı biliniyor

36)Yayınlamak üzere olan araştırmamız: "Sheikh Ghuma (1835-1858) Face à la Sublime Porte pendant la Grande Crise au Maghreb"

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan'daki birçok küçük hükümdar ve prens de aynı yola girmişlerdir. Birbirlerine karşı, artık gücü kalmamış Osmanlı'dan değil, 19. yüzyılın yükselen yıldızı, dünyanın bir numaralı gücü İngiltere'den destek istiyorlardı.[37]

E - Siyasi İslam Birliği Denemesi

Avrupa'nın insanlığa katkı sayılacak olumlu yanları benimsenirken işin içine olumsuz Emperyalist - yanlarının da karışması durumun diyalektiğinin kaçınılmaz bir sonucudur. Zamanında daha adil bir düzen getirdiği için gayri Müslimlerin de rağbetine uğrayan Osmanlı düzeni nasıl bunun karşılığı olarak kendi çıkarlarını istediği gibi alıyor idiyse, Avrupa'nın da fikirden maddeye kadar kazandırdığı şeylerin bedelini ödettirmesinde çelişkili bir durum yoktu. Osmanlı'nın iyi düzeni zamanla tamamen bozulmuş ve gerçek bir sömürü niteliği kazanmıştı. Avrupalıların üstünlüğü ise, sömürüyü ekonominin çok ince oyunları içinde son derece hızlandırmış olmalarındaydı. Zamanında Doğu toplumlarını iyice tanımak için yaptıkları bilimsel çalışmalardan bu amaçla başarıyla yararlanıyorlardı. Dine bağlı duygusal incelemelerin yerine, insanı ve toplumsal özellikleri araştırmayı koymuş oldukları için yakın geleceğin olaylarını tahmin etmekte ve önlem almakta zorlanmıyorlardı. **Panislam** olayının gündeme getirilişi bunun en belirgin örneklerinden biridir.

19. yüzyılın ortalarında dünya Müslüman nüfusunun yüzde altmışı, sonunda ise yüzde doksana yakını Avrupa devletlerinin sömürgelerinde yaşıyordu. Avrupa'da sesi dinlenir tek Müslüman devleti Osmanlı idi. İran, Afganistan ve Fas'ın ise ancak sözde bağımsızlıkları vardı. Osmanlı toplumunu çözmek için cemaatlere aşırı şekilde özgürlük mesajı vermiş olanlar, aynı dinamizmin kendilerine karşı işlemesi korkusu içindeydiler. Üçyüz milyon Hintli'yi 50-100 bin kişilik bir

37) Engin Akarlı "Abdülhamid's Islamic Policy in the Arab Provinces" adlı bildirisinde (Türk-Arap ilişkileri...a.g.e., s.44-57) II. Abdülhamid'in Arap aşiretleriyle İslam dayanışmasına dayalı uzlaşma çabalarının önce başarılı gibi görünürken sonra İngilizler ortaya çıkınca sonuçsuz kaldığını belirtiyor. Sultanın aşiretler arasında hakem olma gücünü kaybettiğini ve taraflardan biri haline geldiğini ekliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetle kontrol altında tutmaya çalışan İngiltere'nin burada çıkacak bir ayaklanmadan ürkmesi doğaldı. Hindistan'daki dinamik unsur ise Müslümanlardı. Nitekim 1857'de onlar ayaklanmış ve İngiliz yönetimine zor günler yaşatmışlardı. Fransızlar da Cezayir'deki dinamik unsurun Türkler olduğu inancıyla ilk hamlede 10 bin kadar Türk'ü hudut dışı etmiş, ama arkası arkasına ayaklanmalara engel olamamışlardı. Lübnan ve Suriyelilere bağımsızlık hareketlerinde destekleyen Fransızlar, Cezayirlilerin ve daha sonra Tunusluların bağımsızlığını kabul edemiyorlardı.

15 ve 16. yüzyıllarda olduğu gibi yine Osmanlı'nın desteğini aramaya başlayan bu toplulukların bir liderlik çevresinde toplanıp kurulan sömürge imparatorluklarını yok etmesi olasılığı başlıca endişeleri haline geldi. Az sayıda Müslüman düşünürün kullandığı **İttihadı İslam** ya da **Rabıtatül İslam** gibi deyimler, Pan'cı akımlarla (**Panslav, Pangerman, Panhellen** gibi) çalkalanan Avrupa'da,**Panislam** korkusunu doruğa ulaştırdı. Eski bölünmüşlük aynen devam ettiği ve ortada tek bir güçlü devlet kalmadığı halde sömürgelerinde Panislam yuvaları aramaya başladılar. Bulamayınca **Yıldız Sarayı**'nda bir gizli merkez bulunduğu tezi ileri sürüldü. Onların bu korkusunu iyi farkedip Panislam'ı sadece korkuluk olarak başarıyla kullanan **II. Abdülhamid**'i devirmek için yoğun kampanya sürdürüldü. Oysa bütün araştırmalar Sultanın iki düzine bile ajanı bulunmadığını ortaya çıkardı.[38] Ayrıca, III. Selim'in Tipu Sultan olayında, Sultan Abdülmecid'in Hint ayaklanmasında Halifeliğin etkisini İngilizler lehinde kullanması gibi Abdülhamid de Amerikalılara, Filipinlerdeki Müslümanları itaata davet için yardım vaadinden geri kalmamıştı.[39]

İslam toplumları dinamizmlerini öyle kaybetmişlerdi ki, kendi içlerinden yükselen Panislamcı sloganlara rağmen, bir Avrupa devletinin katkısı olmadan Panislamı bile yapacak durumda değillerdi. Yapmadığı halde adı Panislamcı diye çıkan II. Abdülhamid'in yerine geçen **İttihatçılar**

---

38)O. Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, Gür yay., İstanbul 1987, s.180-230; O. Koloğlu, "Dünya Siyaseti ve İslam Birliği", **Tarih ve Toplum** No.83 (Kasım 1990), s.12-17

39)Şükrü Hanioğlu'ndan alınan bilgi

Levent Şahverdi Arşivi

başlangıçta Osmanlı Birliği'ni savundular. Gelgelelim bütün cemaatlerde ulusçu eğilimler öyle gelişmişti ki **Meşrutiyet**'in ilanıyla birlikte İstanbul'da Çerkezlikten Arnavutluğa, Lazlıktan Kürdlüğe, Rumluktan Ermeniliğe, Araplığa kadar her akımın ideolojisi piyasaya sürüldü. Osmanlılığı tek savunan Türk unsuru kalmıştı. 1911 sonunda başlayıp iki yıl süren Libya ve Balkan Savaşları Osmanlılık tezinin tam iflasını getirdiği gibi, İslam dayanışması konusuna da yeni bir perspektif açtı.

1897'de Yunanistan karşısında alınan zafer İslam dünyasında büyük sevinç uyandırmış, arkasından gelen Ruslara karşı Japon başarısı (1904) umutları artırmıştı. Duygusallığı, **Mikado**'yu Müslüman ve Halife yapıp İslamın canlanmasına katılmasını sağlamayı düşünmeğe kadar vardıranlar belirdi.(40) Jön Türkler'in iktidara gelişi de bu canlanmanın bir işareti sayıldı. 1911 Eylül'ünün son günlerinde İtalya sudan bir bahaneyle Trablusgarp'e saldırınca, imkanlarının sınırlılığını bildiği için son derece ihtiyatlı davranan Osmanlı Hükümeti'ne karşılık dünyanın dört bir yanındaki İslam kamuoyları büyük bir dinamizm gösterdiler. Cihad ilanından, bütün Müslümanların harekete geçmesinden, yüzbinlerce mücahidin Orta Asya ve Arap çöllerinden Libya'ya geleceklerinden bahsedenler çıktı. Gerçekte Libyalı aşiretlerle, orada bulunan 4-5 bin Türk askeri ve gizlice gidip direnci organize eden bir kaç düzine İttihatçı subayından başka savaşan çıkmadı. Mali destek de pek sınırlı kaldı ve sadece Osmanlı bütçesinde büyük açıklar yarattı.(41)

Bu iki uç davranış (Bütün İslamın ayaklanması iddiası ile hiç bir fiili katkı olmaması) arasında tek gerçek olan bütün İslam toplumlarına yayılan bir dinamizmin varlığıdır. Hemen her tarafta önemli, yönetimleri sıkıntıya düşüren, sömürgecileri endişelendiren gösteriler yapıldı. Trablus savaşlarına doğrudan katkısı olmayan bu girişimlerin yerel ve ulusal sorunları gündeme getiren bir nitelik kazanması ortak yanlarını oluşturuyor. Suriye ve Lübnan'da Müslüman -

---

40)O. Koloğlu, "Mikado'yu...", **Milliyet** 7.11.199;, Abdullah Cevdet, Mısır'ın El Moayyad gazetesi ve Hintli bir Şeyh de bu fikirde.

41)O. Koloğlu, **The Islamic Public Opinion During the Libyan War 1911-1912**, Libyan Studies Center, Trípoli 1988

Levent Şahverdi Arşivi

Hıristiyan Arap işbirliği Arap milliyetçiliğini pekiştirdi. Arnavutluk'da bağımsızlık eğilimleri güçlendi. Mısır uluscularıyla İslamcılarında birlikte yerel sorunlara yönelme düşüncesi arttı. Tunus ve Cezayir'de bağımsızlık düşüncesine yeni bir ivme geldi, Afganistan ve İran'da dış baskılara karşı direnç arzusu arttı. Hindistan'da Halife ile İngiliz Kralına sadakat dengesi sorunu daha kesin şekilde gündeme geldi. Hollanda Hindistan'ı ve Kafkaslar'da özerklik ve haklar tekrar ele alındı. Bütün bu toplumların tarihleri gözden geçirilirse, bahsi geçen gösterilerin kendi sorunları için önemi hemen farkedilir. Bunların bütün İslam aleminde ortak bir eyleme dönüşecek nitelik kazanamaması, Panislam'a dönüşememesi sorununa açıklık getirmek için, Osmanlı toplumu içinde yarattığı sorunlara dikkati çekmek gerekiyor.

Osmanlı meclisinde bu savaşla ilgili tartışmalar Osmanlı Milleti kavramının varlığını değil, iflasını kanıtlayacak nitelik taşımıştır. Harbiye Nazırı mecliste Müslüman ve Hıristiyan milletvekilleri kaydını koyarak herkesi birliğe çağırmak zorunda kaldı. Böyle bir ortamda, olayın barışçı çözüme bağlanmasında katkısı beklenen Avrupa devletlerini huzursuz edeceği düşüncesiyle **Cihad** ilanından kaçınıldı. Açıkcası işin bir İslami dayanışma olayı haline dönüştürülmesi istenmiyordu. **Trablusgarp Savaşı**, Osmanlı ve Türk tarihlerini olduğu kadar İslam dünyasının tarihini de etkilemiş iki liderin geleceğe yönelik düşüncelerini biçimlendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Bunlar **Enver** ve **Mustafa Kemal** Beylerdir (Paşalar). Birincisi çöl aşiretlerinin disiplinli bir orduya dönüştürülebileceğini burada bir İslam imparatorluğu kurulabileceğini yazıyordu. Mustafa Kemal ise Derne'den verdiği raporda bunlarla disiplinli bir harekete geçilemeyeceğini kaydetti. Enver bir İslami dayanışmanın mümkün olduğu inancındaydı. Mustafa Kemal ise aksi kanıda.[42]

Balkan Savaşı birlik umutlarını tamamen yıkınca İttihatçılar da Türkçülüğe yöneldiler. Bu aşamada, kendi emperyalizmi için Panislamı kullanmayı çeyrek yüzyıldır tasarlayan Almanya ortaya çıktı. Böyle bir şeyin rakibi İngiliz ve Fransız

42) O. Koloğlu, Enver Paşa Efsanesine Alman Katkısı:2, **Tarih ve Toplum** No.79 (Temmuz 1990), s.52

Levent Şahverdi Arşivi

İmparatorluklarını yıkacağını hesaplıyor, Osmanlı Hilafeti'nin desteğini şart sayıyordu. **Başkumandan Enver Paşa** ile tam bir uyum içinde olan Almanlar, kabinenin diğer üyelerinin çoğunun karşı olmasına rağmen devletin savaşa girmesi ve **Cihadı Ekber** ilan etmesini sağladılar. Yoğun propaganda kampanyalarına rağmen İslam dünyasından buna destek gelmedi. Sadece kütlelerin sömürgecilere destek vermesi frenlenmiş oldu.

İttihatçı-Alman Cihad'ı sonuç vermeyince İngiliz ve Fransızlar karşı eyleme geçtiler. İkisinin de ordusunda zaten Müslüman askerler vardı. Ayrıca çeşitli yerlerdeki uluscu ve direnççi gruplarla temasa geçtiler. Fransızlann Suriye-Lübnan gayretleri bastırıldı, fakat savaş halinde ayaklanmaya teşebbüsün idamla cezalandırılması bura Müslümanlarını düşman etti. İngilizler ise, Osmanlılar, Fransızlar ve Almanlardan daha çok parayı Arap yarımadasına akıtarak göçebe aşiretlerin Türk ordusunu yandan vurmasını sağladılar. **Mekke Şerifi Hüseyin** ile savaştan önce başlatılmış temaslar da1916 yazında sonuca bağlandı. Cihadı Ekber'e karşı bir bildiri ile **Arap İhtilali**'ni başlattı. Hicaz topraklarında İngiliz ve Fransız subay ve askerlerinin de katkısıyla bir gerilla savaşı vererek Osmanlı ordusunun hırpalanmasına katkıda bulundu. Suriye'de Bedevi baskınları da Türk ordusunu tam bozguna uğrattı.[43]

Hüseyin Arap İmparatorluğu ve Hilafeti emeliyle ayaklanmıştı. Hareketine İngiliz desteği sağlamak için Mısır'daki İngiliz Y. Komiseri'ne başvurusunda yalnız Arap Devleti kaydı vardır.[44] **İngiliz Harbiye Nazırı Kitchener** cevabında hemen "Arabistan'ın bağımsızlığı ve Arap Hilafeti"ne onayını vermekle kalmaz, **"Hilafet'in sahih ırktan bir Arap tarafından geri alınmasını"** iyi karşılayacağını, yani "İngiliz Müslamanları"nın karşı çıkmasını frenleyeceğini belirtir. 1913'de Osmanlı Meclisi Mebusan'ındaki 35 Arap Milletvekili Şerif Hüseyin'e "Bütün Arap ülkeleri üzerinde dini üstünlüğünü tanıyan" bir takrir sunmuşlardı. **Al Fatat** ve **El Ahd** gibi gizli ihtilalci cemiyetler de Arap siyasi hareketinin başına

---

43)O. Koloğlu, **Bedevi-Lavrens-Arap-Türk**, Arba yay., İstanbul 1993

44)A. Hokayem-M.C. Bittar, **L'Empire Ottoman Les Arabes et les Grandes Puissances 1914-1920**, Ed. Univ.de Liban, Beyrut 1981, s.1-17

Levent Şahverdi Arşivi

geçmesini istediler.[45] Dolayısıyla Şerif'in hükümdarlıkla birlikte hilafeti de arzulaması doğaldı, zemini hazırlanmıştı.

Hüseyin İngiliz Y. Komiseri'ne cevabında **"Allahın inayeti Hilafet'in üzerine olsun ve Müslümanları memnun etsin"** diyerek öneriyi benimsediğini açıklamakla kalmaz, olaylara İngilizlerin karışmasını "Hilafet'in ve Müslümanların haklarını gasbedenlere - Yani Türklere karşı" diye bütün İslam dünyasına açıklamayı da vaad eder. Nitekim **Arap Nahda**'sını (Rönesans'ı) ilan eden ayaklanma bildirisinde bir yandan Hilafet'in Araplara ait olması gerektiğini savunurken diğer yandan Arapların Türk ve Kürt devletlerinin altına düşürülmüş olmasının aşağılayıcı niteliğini vurgulayarak[46] uluscu bir davranışa girer. Resmi sözcüsü **Al Kıbla** gazetesi de İttihatcıları "Kuranı tehrif, şeriatı red, Hudullah'ı aşmakla" suçlamanın yanısıra, bir Turancı Devletin Hilafet'e sahip olamayacağını, Halife'nin Kureyş'ten olması gerektiğini belirtir. Hatta **Kavakibi**'nin İslam'da her hükümdar olan Arap olmuştur, bunun tek istisnası Moğollar ve Türklerdir, hele bu sonuncular Arap olmaktansa Fransız ya da Alman olmayı tercih ederler" sözlerini aktararak, İslam Araptır tezini savunur. Bu arada Türkler İslam'a saygı göstermezken İngiliz Kralı Hindistan'da sarık sarıp Müslüman elbisesi giydiği iddiasıyla övgüye layık görülmektedir.[47]

Oğlu **Ürdün Kralı Abdullah**, anılarında,[48] Türklerden ayrılmanın gerekçesi olarak İslamın Araplığını vurgulamış, Arapların Allah tarafından kutsanmış özel bir ulus olduğunu belirtmiş ve bağımsızlık arzusunun Türkler Tanzimat'a yönelince başladığını ileri sürmüştür.

"Geçen yüzyılda ve hatta daha önce, Araplarla Arap olmayanlar arasında birleştirici bağları sarsıcı değişiklikler belirdi. Sultan II. Mahmut zamanında ilan edilen Tanzimat bildirisi, kendi ilgililerinin bile anlayamadıkları yabancı batı

---

45)Süleyman Musa'nın bildirisi (1985), nakleden A. Temimi, 'Politique des Jeunes Turcs en Bilad es-Sham", **Revue d'Histoire Maghrebine**, No.63-65 (Ağustos 1992), s.89

46)Abd-el Aziz el Davli, **El Takvin el Tarihiyya el Umma el Arabiyya.**., Merkez Diraset el Vahda el Arabiyya, 3. bas., Beyrut 1986, s.267-8

47)**El Kıbla**, No.1 (15.8.1916), No.71, 72, 74, 102, 263

48)Abdullah İbn al-Husayn, **Muzakkarati**, Kudüs 1945, in Ernest Dawn, a.g.e., s.69-7445)

Levent Şahverdi Arşivi

şekilleri lehine Kur'an ve Peygamber'in sünnetine dayalı Arap öğretisine karşı çıkmanın ilk adımı oldu. Bunun üzerine ilerlemede terslikler, çelişkiler, sürçmeler ve eylemde tembellik başladı (...) Genç Türkler batılı anayasal ve uluscu rejimi getirince Araplara Müslüman olârak ayaklanmaktan başka seçenek kalmamıştır, zira Araplar İslam'dan başka bir şey değildir, dolayısıyla büyüklüklerini, haklarını ve Hilafetlerini yüceltmek durumundadırlar."

Tanzimat'la gelen herşeye karşı olma iddialarına karşılık, ayaklanma bildirisinde ve daha sonra İngiliz ve Fransızlara sundukları bütün yazılarda, hukukda "Müslüman - Gayrimüslim" eşitliğine uyacaklarını belirtmeleri çelişkilerini oluşturuyor. Müslümanların üstünlüğünü red ve bütün insanların eşitliğini kabul eden Tanzimat'ın bu temel yaklaşımını benimseyerek, Avrupalılardan kapitülasyonların kaldırılmasını istemişlerdir.

Yedi - sekiz yüzyıl hatırlanmamış gerekçelerin Osmanlı Devleti gücünü kaybettiğinde anımsanması, işin gerçek yanını gösteriyor. Ayrıca İslam toplumlarının daha Peygamber'in ölümüyle hemen başlayan ve 1914'e kadar aralıksız devam eden yapısal değişme sürecinin anımsanmak istenmediğini gösteriyor.[49]

Bir yandan Halifeliğe, diğer yandan bütün Arapların Krallığa talip olan Şerif Hüseyin'in hükümeti, uluslararası düzelde tanınmak ve destek almak amacıyla 1917 sonlarında ABD hükümetine gönderdiği notaya şöyle başlamaktadır:

"Nesillerden beri Arap Millcti Türk boyunduruğu altında inlemiştir. Bu milletin maruz kaldığı işkence ve esaret türünü çekmiş başka bir halkı tarih kaydetmemiştir, oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda çoğunluğu teşkil etmekten başka bir suçu yoktur. Türkler bu yüzden ona, ırklarının hakimiyetine bir tehdit diye baktılar (...) Bağımsızlığı ve özgürlüğü için savaşan toplulukları uluslararası topluma kabul etmekte geçmiş çok örnek gösteriyor. Burada sadece Yunanlıların bağımsızlığının tanındığı 1827 Londra Antlaşması'nı hatırlatmakla yetineceğim (...) Hükümetinize Arap milletinin umutlarını ulaştırmanızı dilerim."[50]

---

49)O. Koloğlu, **İslam'da Değişim**, Gür yay., İstanbul 1993

50)Haim, Silvya, a.g.e., s.94-96

Levent Şahverdi Arşivi

Notada **Başkan Wilson**'un ulusal bağımsızlık tezinin Araplara uygulanmasında Kral Hüseyin'in büyük önem atfettiği de kaydedilmektedir. Bu gerekçeler, Batı'nın kabul ettiği anlamda ulusçuluğun benimsendiğini kanıtlamaktadır.

Bütün Araplar Şerif ailesiyle hemfikir mi idiler? Sanmıyoruz. 1910'lu yıllarda mesela Suriye'de üç akımın varlığı biliniyor: **Suriye Suriyelilerindir (Kürd Ali); Önce Arap sonra Osmanlıyız (Al Kasimi); Önce Osmanlı sonra Arabız (Al Azm)**. Bunun üçünü ayırmadan **"Genel olarak Osmanlılık bağına, özel olarak Araplık bağına ve daha da özel olarak Suriyelilik bağına sahibim"** diyerek formüle edenler de çıkmıştır **(Zahravi)**.[51] Hatta **Satı el-Husri** gibi son anına kadar Araplığı red edip Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan kopmayanlar da görülmüştür. Ancak Osmanlı yanlıları pasif, milliyetçiler aktif oldukları için tarihe bu ikinciler damgalarını vurmuş ve Şerif Hareketi, **"Büyük Arap İhtilali"** adıyla kitaplarında yer almıştır.

Şerif Hüseyin'in meşru Halife'ye karşı ayaklanması en çok Hindistan Müslümanları arasında tepki yarattı. Davranışını onaylamadılar. Irak'ta Türk ordusuna karşı savaşan Hint birliklerindeki Müslümanların fırsat buldukça kaçarak sığınmaları, İngilizleri bazan zorda bıraktı. Fakat savaştan sonra özerklik vaadiyle Hintli liderlerle anlaşmaya varılınca bu direnç de kesildi. Böylece **dünya çapında yürütülmek istenen cihad ve İslam Birliği projesi tam bir fiyasko ile sonuçlandı.**

1918 Ekim'inde Mondros Ateşkes'inin imzalanmasıyla dünya yüzünde tek bir gerçek bağımsız İslam Devleti kalmamıştı.

Osmanlı'nın kendi batışını da hazırlayan suçları ve günahları pek çoktur. Bunda, İslam cemaatlerinin değişen dünya şartlarına uymaktaki isteksizliklerinin payı da inkar edilemezse de, yönetilenlerin, modern çağlarda artan istek ve ihtiyaçlarını karşılayamayan bir yönetime karşı direnme ya da ayaklanmasını haksız bulamayız. Tanzimat girişimiyle Osmanlı yönetimi, İslam toplumlarını çağa yetiştirmek, zamanı hızlandırmak, bakış yönünü geleceğe yöneltmek yolunda

51) Haddad, Mahmoud, a.g.m., s.217

Levent Şahverdi Arşivi

büyük bir ivme verniştir. Kısmen kendi kusuru kısmen de dış etkenler yüzünden yeterince başarılı olamamış, yine de sorumluluğunun bilincinde bir yönetim olarak elinden geleni yapmıştır. **Engin Akarlı**, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Lübnan Mutasarrıflığı'nın bağımsız olarak kendi kendine yönetecek bir birim haline gelmiş olduğunu örnek olarak göstermektedir: "Modern hükümet mekinazmasının temel kurumları kurulmuştu: Merkezi yönetim, mali ve adli çark ve merkezi bir güvenlik gücüyle, kasabalara hizmet veren belediye örgütü..."[52] Bunlara bir ölçüde ticaret ve sanayinin gelişmesi, modern eğitim kurumlarının artması da eklenmelidir. Ancak bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin yaşamağa devam etmesi için hiç de yeterli değildi. Zaten içindeki cemaatler de bunu istemiyorlardı. Daha 1914 öncesinden hepsi gelecek için kendi çözümlerini hazırlamışlardı. Dolayısıyla 1919'dan itibaren başlayan oluşumlarda Osmanlı'nın geçmişten kalmış bir damgasından bahsetmek mümkündür ama, rolü ve etkisinden bahsetmek olanaksızdır. Üstelik Osmanlı'nın külleri üzerinde ortaya çıkan düzüneden fazla yeni devletten hiç biri bu damgayı üzerinde hissetmek bile istemiyordu. Başta Araplar.

52)Engin Akarlı, **The Long Peace Ottoman Lebanon 1861-1920**, Un. of California Press, 1993

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm II

OSMANLI BARIŞINI BEKLERKEN

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

A - Türk Toplumunda Eğilimler

1 - Saray ve Bâbıâli

Dünya Savaşı'nın son iki yılında hem savaşanlar hem de özgürlük bekleyen toplumlar, işin içinden fazla prestij kaybetmeden sıyrılabilmek için **ABD Başkanı Wilson**'un ilkelerine umudu bağlamışlardı. Taraflar dirençlerinin son noktasına varmış, savaş bıkkınlığı ordularda disiplin bırakmamıştı. "Şerefli, fazla kayıp verdirmeyecek bir barış" İttihatçıların da özlemiydi. 1918'in ilk altı ayında bir İstanbul gazetesinin (**Sabah**) 167 başyazısının yarısının (42'sinin doğrudan doğruya, 45'ini vasıtalı olarak) barışa ayrılmış olması genel havayı yansıtır.

Wilson'un kademe kademe açıklanan ilkeleri, "ulusların kendi kaderlerini serbestçe belirlemeleri, barışta adaletin dost-düşman ya da kazanan-kaybeden şeklinde değil eşit olarak dağıtılması, hiçbir millet ya da milletler grubuna üstünlük tanınmaması, siyasi-iktisadi gizli anlaşmalar yapılmaması" esaslarını içeriyordu. başkanın 8 Ocak 1918 tarihli beyannamesinin 12. maddesi de özellikle Osmanlı ülkesi ile ilgiliydi:[53]

"Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölgelerine itirazsız bir hükümranlık tanınmalıdır; ancak halen Türk boyunduruğuna tabi olan diğer uluslara kesin bir güven içinde varlıkları ve engelsiz tam bir gelişme için imkan sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı uluslararası güvenceler altında bütün ulusların ticaret gemilerine açık kalmalıdır."

Toplumu sürüklemiş olduğu çıkmazın farkına varan İttihatçılar bu ilkelerin, çok daha kötü sonuçlara varılmasından kurtulmanın belki de tek çaresi olduğunun bilincindeydiler. Resmi sözcü **Tanin**, 1 Eylül 1918'de şöyle yazıyordu:

"Dört seneden beri gerek İslamiyet aleminin hayat ve İstiklali meselesini hal edecek olan bir muharebe devrinde bulunuyoruz (...) Bu muharebe ümid etti-

---

53)Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB yay., Ankara 1977, 2.bs., c.I, s.11-12; Hikmet Bayur, 'I. Genel Savaştan Sonra Antlaşmalarımız, **Belleten** c.XXX No.117 (Ocak 1966) s.116-117; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, c.I, TTK Anakara 1983, s.12-14

Levent Şahverdi Arşivi

ğimiz gibi lehimize neticelenecek olursa, hem üç asırdan beri inhitata doğru yürüyen Türkiye yeniden belini doğrultacak, şanlı ve kuvvetli bir devleti muazzama halinde yeni bir hayat kazanacak, hem de Osmanlı Salatanatından başka gerçekten istiklal sahibi ve kuvvetli bir unsuru kalmayan İslamiyet alemi halâs ve necat kapılarının önünde açıldığını görecekdir."

İttihatçı yaklaşımının, Hicaz ve Suriye'deki ayaklanmalara rağmen Türk Hilafeti çerçevesinde bir İslami bütünlüğü hayal ettiği böylece görülüyor. Nitekim Talat Paşa hükümetinin çekilmesi üzerine kurulan, bakanlarının çoğu eski İttihatçılar olan, İzzet Paşa kabinesinin 19 Ekim 1918'de okunan programında, Wilson ilkelerine uygun bir barışın kabulünün yanısıra **"Arap vilayetleri sorununun Hilafet ve saltanata bağları saklı kalmak koşuluyla bir özerklik tanınması"** yoluyla çözümleneceği kaydı bulunuyordu.[54] **Enver Paşa**'nın, tekrar iktidara geleceğini belirten bir genelge yayınlayarak Harbiye Nazırlığı ve Başkumandan vekilliğinden ayrılmış olması, Wilson ilkelerinin Müslüman kesim için tam uygulanmasının düşünülmediğini gösteriyor. Oysa bu sırada İngiliz-Arap ordulan Suriye'de Osmanlı ordularını bozguna uğratmış, Halep'in kuzeyine kadar sürmüş bulunuyordu. Arap Krallığı ya da İmparatorluğunun nasıl oluşturulabileceği tartışılıyordu.

30 Ekim 1918"de **Mondros**'da Osmanlı Devleti için savaşı sona erdiren ateşkes imzalandığında Bâbıâli, o tarihte düşman işgali altına girmemiş bölgeleri bir bütün olarak yönetimine bırakılacağı inancındaydı. **Bu hudutlar, Doğu'da Ruslardan geri alınmış olan Kars, Ardahan ve Batum'u, Batı'da Doğu Trakya'yı ve güneyde Musul'un 60 kilometre güneyinden geçerek Süleymaniye Sancağını içeriyor oradan Deyrizoru ve Cerablus köprüsünü geçerek Katme ile Halep arasından Halep'in kuzeyine ve oradan İskenderun'un güneyine varan bir çizgiyi izliyordu.**[55] Hicaz, Yemen, Asir, Trablusgarp ve Bingazi'deki askerler hemen geri çekilecekti.

---

54)Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem yay., İstanbul 1976, s.30

55)Hakimiyeti Milliye, no.4, 24.1.1920

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros ateşkesinin içinde Arap vilayetleri ile ilgili hiç bir kayıt yoktur. Ayrıca güvenlik sebebiyle istedikleri yerleri işgal etme hakları da tanınmıştır. Osmanlı murahhasları ve hükümeti bu madeyi sakıncalı bulmamışlardır. Oysa sadece bu maddeye dayanarak galipler hemen istedikleri bütün yerlere asker çıkarmaya başladılar. Bütün sahiller ve Anadolu'nun ortası bile işgal edildi. Birliklerin ateşkesin imzalandığı andaki yerlerinde kalması ilkesine de itibar edilmedi. Özellikle Musul bölgesinde, Arap aşiretlerinin de baskınları sağlanarak, İngilizler Türk askerini iyice kuzeye çekilmeye zorladı. Bunun ateşkes koşullarına aykırı olduğunu ileri süren komutanlara Bâbıâli itiraz etmemeleri ve isteneni yapmaları emini verdi.

Bâbıâli Mondros'a giden heyetine **"Hilafeti Celile ve saltanatı seniyye ve hanedanı Âli Osman hukukunun tamamiyetinin korunmasının temini"** talimatını vermişti. Wilson ilkelerinin bunların korunmasını sağlayacağı umuluyordu. Nitekim Berlin Büyükelçisi **Rıfat Paşa**, Wilson'dan Suriye'nin İngilizlerce boşaltılmasının istenmesini önermiş, hükümet de bunu ciddi ciddi görüşmüştür. **Sina Akşin** Osmanlı hükümetini yanıltmış olabilecek bir hususun da, üç yıldır İstanbul'da esir bulunan İngiliz generali **Townshend** ile yapılan son pazarlıklar olabileceğini ileri sürer. General 17 Ekim günü Sadrazam İzzet Paşa ile yaptığı konuşmada şunları ileri sürmüştür: 1) Türkiye İngiltere ile dost olmak arzusunda olup onun himayesini istiyor. 2) Padişahın egemenliği altında Irak, Suriye ve Kafkasya'nın özgür olmaları (Bavyera, Saksonya gibi), 3) İtilaf devletlerinin Suriye ve Irak'ı boşaltması.

Ateşkes sonrasında İstanbul'daki siyasi çevrelerde en çok tartışılan konu, Osmanlı Devleti'nin Filipinler gibi, Amerikan mandasına sokularak varlığını koruması ve buna karşı İngilizci kesimin İngiliz mandası tezini savunmaları olmuştur. Her ikisi de Hilafet ve saltanatın yabancı güçlerin kontrolu altına girmeceğini adeta farketmek istememişlerdir. Amerikancılar, bu ülkenin sömürgeci olamayacağı geri kalmış toplumları eğiteceği ve -herhalde- Hilafetin gücünden yararlanmaya kalkışmayacağı kanısındaydılar. **Said Molla**'nın öncülüğünü yaptığı **İngiliz Muhipleri Cemiyeti** ile **Alemdar** gazetesinin yayınları, kurtuluşu

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizlere "Mısır gibi" teslim olmakta buluyorlardı. Hilafetin ve saltanatın gücünü İngilizlere sunuyorlardı. Bu politikanın arkasında **Sultan Vahdettin** ve Sadrazamı **Damat Ferid** de vardı. O kadar kararlıydılar ki, padişahın yakınlarından bir kabine kuran ve ihtiyatlılığı kadar vatanseverliğiyle de tanınan **Tevfik Paşa**'yı bile Panislamcılık yapmakla suçlamaya kalkışmışlardır.(56)

İstanbul hükümetleri bazı ufak farklılıkara karşın genelde Saltanat ve Hilafeti muhafaza için galiplere, özellikle İngiltere'ye ödün verme politikasından hiç ayrılmamışlardır. Bir süre sadrazanlık da yapan **Ahmet İzzet Paşa**, 1922 yılı Ocak ayında Hariciye Nazırı bulunduğu sırada Sadrazam Tevfik Paşa'ya sunduğu bir layihada Bâbıâli'nin ve Ankara'nın İslam konusundaki politikalarını şöye değerlendirmiştir:(57)

"Bazı müfrit mebusların tavır ve harekâtı diğer cihetten muhaliflerin mesai ve tahrikatı yüzünden İtilaf devletleri ve bahusus İngilizler uzlaşmacı siyasetlerini değiştirip şiddet yoluna girerek İstanbul'u işgal ve birçok devlet adamı ile mebusu Malta'ya sürdüler. Bu ahvali takiben tekrar iktidara gelen Ferit Paşa kabinesi de meclisi yeniden fesh ve fetavayı (fetvalar) şerife ve iradatı (iradeler) seniye ile Harekatı Milliye'yi red ve takbih etmiş olmakla payitaht ile memleketin kısmı küllisi arasında bir büyük bir anlaşmazlık çukuru meydana gelmiştir. Bunun üzerine Kuvayı Milliye Hilafeti İslamiye ve Saltanatı Seniye'nin İstanbul'da esarete düştüğü sebebiyle devleti idarede iktidarsız kaldığı gerekçesiyle idarei devleti Milli Meclise devredip, esir durumda olduğunu iddia ettikleri Hilafet ve Saltanatı kurtarmak davasıyla silaha sarıldı. Yunanlılar İzmir ve Bursa'yı işgal ederken Osmanlı kabinesi de (...) Kuvayı İnzibatiyeyi dış düşmanla beraber Kuvayı Milliye'ye karşı sevk ve musallat eyledi. (Bu hükümet) Harice karşı gösterdiği teslimiyetin mükafatı olarak Sevr'i imzalamış ve Trakya'yı da Yunan'a terke mecbur kalmıştır. (...) Ferit Paşa kabinesinin siyasetinin en üzücü yanı hattı hareketini

---

56)"Le Cabinet Tevfik-İzzet Pachas Dans la Voie de Panislamisme" başlıklı "Emin hukuk Doktoru, İzmir" imzalı dört sayfalık bülten. İçinde sürekli Said molla'nın reklamının yapılması onun tarafından yazıldığı ya da yazdırıldığı kanısını yaratıyor.

57)Hikmet Bayur, "Son Osmanlı Hariciye Nazırının bir Layihası", **Belleten** No.2 (1 Nisan 1937) s.449-499; Bu konuda Atatürk'ün "Nutuk"unda da çok bilgi vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

makamı mukaddese-i hilafet ve saltanattan mülhemmiş suretinde sunması ve neşriyat ve teşvikatında namı nami-i Hilafeti ağızdan düşürmemesidir. Usulü meşrutiyete ve karşılıklı dostluk adabına tamamen mugayir olan bu halin etkisinin izalesi cidden fikir yürütmeye muhtaç ve halli zor meselelerdendir. (...) Bu yüzden ahali-i İslamiye kanlı bir şekilde birbirinin canına kıymıştır ve nihayet galebe haricin yardımına rağmen ekseriyeti teşkil eden milliyetçilerde kalmıştır. Fakat bu çatışmalar bütün Anadolu'nun kalbinde onulmaz yaralar ve İstanbul'a karşı teskini zor kin ve infialler meydana getirmiş (...) siyasetini değiştirmiş ve İstanbul'a karşı da emniyetini (yitirmiştir). İkinci İnönü'den sonra Sevr'i değiştirmek fırsatı ele geçirilmiş ise de Anadolu liderleri isteklerinde pek aşırı ve inatçı ve davranışlarında siyasi nezaketten uzak olarak barışın tesisine engel olmuşlardır. (...) İngiltere barış için Ankara ricali Misakı Milli'nin aynen kabulü veyahut İzmir ve Trakya'nın hemen tahliyesi gibi bazı ön şartlar dermeyan ederse bunun red manasında telakki edileceğini beyan etmiştir(...) Hariciyeyi idare ettiğimden beri İngilizlerin gerek vekiller heyeti ve gerek şahsım hakkındaki dost ve iyi düşünceli olmaları muhtıramızın aşın bulunmadığını gösterir.

Ancak İngiltere hükümeti için Asya ve Afrika kıtasında milyonlarca ahali-i İslamiyeyi havi olan müstemlekelerin güvenliğini sağlamak hayati bir mesele olup bizim coğrafi durumumuz ve etnografik halimiz gereğince bu meseledeki ehemmiyetimiz büyüktür. Dolayısıyla bu konuda onlara inancımızla, yazımızla ve fiiliyatımızla güven vermedikçe düşmanlığının ortadan kalkamayacağı ve bilhassa kendisine İslam aleminde rekabet edebilecek bir büyük devlete yakınlaşarak (Ankara ile Fransa'nın anlaşmasına telmih var) kendisini küçültmemize her ne suretle olursa olsun sabn tahammül edemeyeceği kesindir. Ankara'nın işin başında Rusya'dan yardım alması ve bu kere Fransa ile yararlı bir anlaşma imzalaması pek akilane bir hareket ve ciddi bir muvaffakiyet olmakla birlikte, bundan sonra İngiltere'ye karşı dikbaşlılıkta devamın zararlı neticeler getireceğinden de şüphe edilemez. (...) Bu kere Londra'da ileri sürülenden daha yumuşak ve geniş kapsamlı şartlann ileri sürüleceği anlaşılmaktadır. Ancak şurası da pek açıktır ki İngiltere yapılacak toplantılarda fikirlerini kabul ettirecek olup kararlan

Levent Şahverdi Arşivi

uygulattırmak için hazırlanmaktadır. Bu cümleden olarak Mısır ve Hindistan'da zorlayıcı askeri tedbirlere girişmiş ve oralardan ümidimizi kestirmeye çalışmaktadır. (..) Şu sırada Osmanlı hükümeti, elleri bağlı denecek bir garip vaziyette bekleme ve hareketsizlik içinde. Çünkü biz sözümüze kıymet ve ehemmiyet atfedilemeyecek derecede aciziz, kuvvet menbaı olan Anadolu ise her türlü meşru hukuku unutarak bizden yüzünü çevirmiş durumda. Anadolu liderleri İngiltere'nin İslamiyete istinat noktası olabilecek hiç bir bağımsız İslam hükümeti bırakmamak kesin azminde olduğundan, dolayısıyla gösterdiği barış ve anlaşma teşebbüslerinin sırf bizi şarka karşı yalnız bırakmaya (...) yönelik bir hileden ibaret olduğu için kaçınmak gerektiğini ortaya atıyorlar. Bizimle fikir teatisinden de kaçınıyorlar, İstanbul'un işgal altında olmasıyla istiklal ve hürriyetine malik olmaması yüzünden tabii bu görüş makul ve isabetlidir ama, akıbeti devlet ve millet emrinde açık ya da kapalı fikir teatisinden bu kadar kaçınılması mantıki değildir. (..) Anadolu'da ekseriyet hilafet ve saltanata kalben ve fikren bağlılığını korumuştur. Yalnız geçmiş vakalar ve hatalar umumda merkezi saltanata karşı bir nevi infial ve itimatsızlık yaratmıştır. İşte Anadolu'daki muhalefetin ruh ve kuvveti de budur. İnsaf ile düşünülürse, nazır makamını işgal eden zevat, gazeteler ile Yunanlıların yakında Ankara'yı işgal edeceği ümit ve temennisini açıklar ve saldırgan düşman ordusunun önünde, savunanın gerisinde bir takım hacılar hocalar ahaliyi türlü türlü tezvirat ile firar ve askeri ayaklanmaya teşvik ederse, müdafaa-i vatan için can ve baş ile çalışan varını yoğunu bu yolda bezleden bir Türkün tesssür ve infiali hayret ve hiddet yaratmamalıdır. Ama aynı zamanda (...) Ankara'ya saltanat ve hilafetin cihan muvacehesindeki durumu anlatılarak bu ihtilafın devlet ve memlekete getireceği zararlara dikkatler çekilmelidir (...) Bu arada Ankara yeni sulh tekliflerini kabul etmese de biz kabul etmeli ve Anadolu'ya kabul ettirmek ve ikiliği bertaraf etmek için gerekli girişimlerde bulunmalıyız."

Hiçbir toplumsal desteği kalmamış olduğunu kabul eden Bâbıâli, İngiliz politikasına uygun bir çözümü kabul ettirmek için sadece Saltanat ve Hilafetin prestijini kullanmaya çalışığını dışişleri bakanının kalemiyle böyle açıklamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

2 - Misakı Millî'ciler

İstanbul bu politikalarla uğraşırken Anadolu'da şekil almaya başlayan ulusal direnç, İslam toplumlarıyla ilgili kendi tezini oluşturmaya başladı. **Erzurum ve Sivas Kongreleri**'nde. (7 Ağustos ve 11 Eylül 1919 beyannameleri), ulusların kendi kaderlerini belirlemeleri ilkesinin benimsendiği ve Mondros Ateşkesi'nin imzalanması sırasında Türk ordularının kontrolunda bulunmayan topraklarla ilgilenilmediği ısrarla belirtildi.(58)

Bâbıâli ve Saray'ın politikasıyla Mustafa Kemal ve Misakı millicilerin arasındaki başlıca fark bu noktada belirir. Sivas ve Erzurum Kongreleri kararlarının şekillenmesinde M. Kemal'in etkisinin belirgin olduğunu **Heyeti Temsiliye**'nin Sivas'da 16-28 Kasım 1919 arasında yaptığı toplantıların zabıtlarında açıkça görüyoruz.(59) Görüşmelerin ana temalarından biri, İstanbul hükümeti ile çekişirken Sultan/Halife'ye karşı nasıl bir tutum izleneceği konusunda olmuştur. Halkın, İzmir'in Yunanlılarca işgalini devletin de onayladığına inandığı ifade edilmiş, başta Rauf Bey olmak üzere bazı delegeler eğer hükümet ile Sultan aynı düşünülmezse Milli Hareket aleyhinde **"Padişah ve Hilafet aleyhtarlığı ve Cumhuriyet ve Bolşeviklik propagandası yapılacağı"**nı belirtmişlerdir. Bu konuların daha hayal bile edilemediği bir dönemde suç damgalarının hazırlanmış olması, Saray ve Bâbıâli'nin İngilizci politikalarına karşı çıkacaklar için peşin karar verilmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Tahtı kurtarma karşılığında Hilafet bağı sayesinde Arap vilayetlerini İngiliz ve Fransızlara peşkeş çekmeyi kabullenme İttihatçılarınkinden de daha öte bir teslimiyetçilik oluyordu. Zaten Osmanlıcılığa hala bağlı pek az bir Arap grubunun dışında Arapların yüzde 90'ı buna karşı çıkıyordu.

Heyeti Temsiliye Reisi M. Kemal, propagandaya şaşmayacaklarını belirtir ve Padişahın anayasaya göre gayri mesul olması karşısında onu işin içine sokmanın yanlış olacağını ekler. Daha sonra İstanbul'da Araplara özgürlük verilmemesi

---

58)Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968; M. Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969

59)Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, TTK bas. Ankara 1975, s.13, 62-63, 88

Levent Şahverdi Arşivi

yolundaki tartışmalar gündeme geldiğinde "Böyle şey olur mu?" diye karşı çıkar ve ekler: "Yalnız bu, İstanbul Heyeti Merkeziyesi'nin mantık ve tasavvuratını gösterdiği için enteresandır." Yeni yapılan seçimle İstanbul'a gönderilen millet-vekillerinden oluşan meclisin (ki bunlara Arap vilayetleri dahil değildir) Saray/ Bâbıâli'nin çizgisine girmesine karşıdır. Ağırlığını bu yolda koyar ve kazanır da. Meclisin 17 Şubat 1920'de dünyaya ilan ettiği **Misakı Milli (Ulusal And)** nin birinci maddesi özellikle Arap vilayetleriyle ilgilidir:

"Devleti Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetle meskun olup 30. Teşrini evvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde düşman ordularının işgali altında kısımlarının mukadderatı ahalinin serbestçe beyan edecekleri reye göre tayin edilmek lazım geleceğinden, bu mütareke hattı içinde, dinen, ırken ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun (dolu) ve hukuku ırkiye ve ictimaiyeleriyle şeraiti muhitiyelerine tamamıyle riayetkâr Osmanlı-İslam ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası, hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür."[60]

Bu bildiride, gerekiyorsa Kars, Ardahan, Batum ve Garbi Trakya için yeniden referandum yapılmasının kabul edileceği, buna karşılık ulusal egemenliğe aykırı siyasi, mali, adli sınırlamaların (Kapitülasyonlar) devamına asla izin verilmeyeceği belirtilmektedir. Ülke içindeki gayri Müslim azınlıklara tanınacak hakların da çevre ülkelerdeki Müslüman halklara eşit olacağa ilave edilmiştir. Bütün bunlar hem Kurtuluş Savaşı, hem de Cumhuriyet dönemi dış politikalarının esasını oluşturmuştur. Osmanlı'dan, hem de ayaklanarak ayrılan Müslümanların tam haklarla kendi kaderlerini belirlemeleri arzulanmakta, Türkiye'nin bunlar üzerinde hiç bir hak iddia etmeyeceği belirtilmekte, ayrıca Kapitülasyonsuz, Müslümanlara tanınandan fazla haklara sahip kimsenin kabul edilmeyeceği bir toplumun istendiği de vurgulanmaktadır.

---

60) İsmail Soysal, a.g.e., s.15

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Mücadele yanlılarının bu temel çerçevesinin yanı sıra, **Mustafa Kemal**'in Ankara'da fikirlerini yaymak üzere 10 Ocak 1920'de kurduğu **Hakimiyeti Milliye**'nin, 16 Mart 1920'de İstanbul'daki Meclisin dağıtılmasından önceki sayılarında yayınlanan bazı yazılar da konuya daha açıklık kazandırmaktadır. Seçildiği halde İstanbul'un güvenli olmadığını ileri sürerek Ankara'da kalan Mustafa Kemal'in, hareketsiz geçirdiği bu günlerde konu üzerinde derinine düşündüğü ve bunları gazetesinin sütunlarına aktarmayı yararlı bulduğu anlaşılıyor.

"Asrın Prensipleri" başlıklı makale[61] izlenen yolun "saldırgan, kıskanç ve bencil olmayan bir milliyetçilik" olduğunu "emperyalizme mesnet olmayan bir prensip" teşkil ettiğini kaydediyor ve ekliyor:

"Wilson prensiplerinin teyid ettiği milliyet esasları, şimdiye kadar çoklarının yanlış anladıkları veçhile memleketlerinin hududu haricindeki akvam ile münasebetdar değildir. Ve bundan dolayıdır ki, Türkiye'de bir Ermenistan'ın, Trakya'da bir Bulgaristan'ın veya Yunanistan'ın, İzmir'de yine Yunanistan'ın iddia edecek hiç bir hakkı yoktur (...) Ekseriyet meselesi ayrı bir mevcudiyet ve milliyet teşkil etmek iddiasında bulunan kavmiyetler için mevzubahistir. Mesela Araplar, Halep'ten aşağıda bütün Arabistan'ın ekseriyeti milliyesini teşkil ederler. Ve bundan dolayıdır ki, onların istiklallerini kabul ettiğimiz milliyet prensiplerine muvafık görüyoruz."

Yazı daha şimdiden geleceğe sorunlar bırakmamak niyetiyle davranıldığını açıklayan şu cümle ile sona eriyor: "Biz karşımızda ölüm, elimiz vicdanımızda, ahfadımızın yarın tedkik edeceği tarihe ait mesuliyetler gözümüzün önünde, hududumuzu muğlak ve çapraşık kombinezonlara hiç müsait olmayacak bir katiyetle çiziyoruz."

Hudut sorunundan başlayıp, Türk-Arap ilişkilerini ekonomik gerekçelerle açıklayan ilginç bir başyazı da Hakimiyeti Milliye'nin 4. sayısında bulunuyor. **"Hudud Meselesi"** başlıklı yazı[62] "eski imparatorluk hududunu korumak dü-

---

61) **Hakimiyeti Milliye**. No.10, 21 Şubat 1920

62) Ibid., No.4, 24.1.1920

Levent Şahverdi Arşivi

şünülemez, Mondros Mütarekesi'yle bundan vazgeçilmiştir" gerçeğini vurgulayarak başlar. Bazı yöneticilerin bu geri dönülemeyecek oluşuma rağmen, eski hudutlar üzerinde pazarlık etmek, bir manevi hakimiyet kabul ettirmek karşılığında tüm devleti bir himayeye (Manda) veya başkasının vekaletle yönetimi altına sokma çabaları eleştiriliyor. Bunların özgürlük ve bağımsızlığı, yaşama hakkını tehlikeye atmak, esirliği kabul anlamı taşıdığı, himayecinin hem Türkiye'yi, hem de Arabistan'ı siyaseten ve iktisaden bağımlı hale getirmekten başka seçeneği olmayacağı belirtilip gerekçesi ekleniyor: "Devletin hayat ve münasebetinde fisebilallah millet yetiştirmek teamülü mevcut değildir."

Eski hudutlan muhafaza edip bir himayeci devlete teslim etme durumunda bunun sadece onun çıkarı için çalışacağı, Arabistan'ı, Irak'ı, Anadolu'yu kendi ülkesiyle olan ekonomik çıkarlarına göre kullanacağı, ülkenin kalkınması arzulanan bazı bölgeleriyle hiç ilgilenmeyebileceği bundan özellikle Anadolu'nun zarar göreceği ve ilerleyen bölgelerin ayrılmasına zemin hazırlanacağı belirtilip ekleniyor: "Himaye kalkar kalkmaz Arabistan'ın müstakil bir mevcudiyet iddia ve iktisap etmeyeceğini kim teminedecektir? Ve buna mani olmak asrın esaslarıyla nasıl telif olunabilecektir?" Bu ekonomik gerekçelerden sonra yine Arapların millet olarak hakları vurgulanmaktadır:

"Büyük bir imparatorluk hududunun vehleten (Ansızın) göz kamaştıracak cazibesi mukabilinde istiklalimizden fedekarlık ederek himaye kabul etmek ve Arabistan'ı da bu suretle aynı çembere ithal etmek kendi hesabımıza olduğu kadar onların hesabına da kabul edilemez ve mütarekede olduğu gibi müsalahada (barışta) dahi istinat ettiğimiz prensiplere muhaliftir."

Gerek Türkler ve gerekse Araplar tarafından sürdürülen savaşın emperyalizmin oyunlarını bozmak amacı güttüğünün her fırsatta tekrarlandığı yazılardan birinde, dinsel gerekçelerin de zorla bir arada tutulmayı geçersiz kıldığı ifade ediliyor:

"Terkedilmiş olan topraklar üzerinde bir nevi hakimiyeti maneviyatı tahtı tasdike aldırarak buna mukabil fedekarlıklar yapmak ise büsbütün sakat tedbirlerdir. Bunda amil olan başlıca iki düşünce olabilir: Bu memleketlerin herhangi

Levent Şahverdi Arşivi

bir fırsattan bilistifade atiyen istirdadını mümkün kılacak açık bir kapı bırakmak, yahut efkân umumiyeyi, milleti kabil olduğu kadar az fedakarlık yapıldığına ikna ederek aldatmak (...) Bu düşüncelerin ikisi de çürüktür ve bu asrın düşüncesi değildir (...) Hususiyle başka bir devletin eline terk edilen arazide o devletle yapılacak bir mukavelenin iktizasından olarak bir hakimiyeti maneviye bırakmak icabında o ecnebi devlete karşı memaliki metrukede vücuda gelen hoşnutsuzlukları, isyanları izale için bir nevi muaveneti de deruhte etmek demektir. Bizim hakimiyeti maneviyemiz meselâ vaktiyle Kudüs'te Avusturya'nın hakimiyeti gibi değildir. Makamı Hilafetin hakimiyeti maneviyesi esasen bütün cihanın İslam milletleri ve memleketleri üzerinde vicdanlara ve imanlara müstenit bir hakimiyettir ki, siyasi mukavelat ile teyit ihtiyacının çok fevkindedir ve bu hakimiyeti nez edecek hiç bir kuvvet yoktur. Yalnız şeriatı hilafete sirayet edebilecek nekais onu duçarı zaaf edebilir. Bu nekaisin başında da himaye gibi istiklali tahdid edecek meşum müdahaleler vardır. Âlemi İslamın Türkiye mukadderatına taalluk eden işlerde bilhassa istiklali müdafaaya şiddetle azm etmiş bulunması da bundan dolayıdır. Hint Müslümanlarının teşebbüsatı, Emir Faysal'ın beyanatı, Mısır ve bütün afrika Müslümanlarının hareket ve intibahı bunun delilidir. Ne kadar yazık ki, makamı hilafetin en yakın ve binaenaleyh en samimi ve en fedakâr hadimleri olmak lazım gelen zevat, bu hakikate göz yumarak ona hiyanette tereddüt etmemişlerdir. Ve ne kadar şayanı iftihardır ki, Anadolu, bu hakikat etrafında bugünkü vahdetiyle hali müdafaadadır."

Gazetenin ertesi sayısının başyazısı **"Hilafet ve Âlemi İslam"** başlığıyla[63] daha kesin bir şekilde bu konuya aynlmış, ilkinde belirsiz bırakılmış noktalara açıklık getirilmeğe çalışılmıştır. Hint Müslümanlarının girişimlerinin "Avrupa'nın vahşi emperyalizmini korkunç bir kuvvetle sarsmış ve uçurumun kenarında bir istinat noktası getirmiş olmasına" teşekkür edilmekle birlikte Hilafet çevresindeki İslamı dayanışma o güne kadar rastlanamamış bir yorumla kamuoyuna aıdatılmaktadır:

---

63)Ibid., No,5, 28.1.1920

Levent Şahverdi Arşivi

"Türkiye mukadderatıyla âlemi İslamın alaka ve mecburiyeti, Avrupa ricalinin ve bazı kozmopolit münevverlerimizin zan ettikleri gibi suri (gösterişlik) ve zahiri bir nümayişden, bir karabeti maneviyenin tevlit ettiği vazife-i insaniyeden ibaret değildir. Bu mecburiyet, Hilafetin şeraiti esasiyesine ve İslamiyetin ruh ve mahiyetine müstenid, binaenaleyh bir iman şeklinde, kavi, samimi ve mukaddestir (...) Peygamber'in vekili mağlup olmaz değildir. Çünkü Peygamber de gayn müsait bir müsalaha akdine mecbur olmuştur. Fakat hiçbir zaman istiklalini ve atisinin imkanı inkişafını tehlikeye koyamaz. İşte Hilafetin bu şerait ve mahiyetidir ki, altmış milyon Hint Müslümanını ve bir o kadar Mısır, Cezayir, Fas, Afgan ve Türkistan ehli İslamını Türkiye mukadderatıyla yakından alakadar etmiştir."

Yazıda Hilafet kurumu üzerinden İslam toplumlarına ipotek konma düşüncesine karşı olunduğu, buna Halife'nin kendisinin hakkı olmadığı gibi böyle bir girişimin Avrupa'nın kendisini de bir uçuruma sevkedeceği kaydediliyor. Ertesi sayıda **"Asya Tehlikesi"** başlıklı yazıda[64] tema, Hilafet'e bağlılığın Panislamcılık ile karıştırılmaması gerektiği vurgulanarak işlenmektedir:

"Asıl mesele Asya'da milliyet ve hırsı istiklaldir. Bunu ne şekil ve renge icra ederlerse etsinler, mahiyetini tebdil edemezler (...) Panislamizm'e gelince buna bir meslek ve bir gaye şeklinde yürümeğe zaten lüzum yoktur. İslamiyet, bütün salikleri arasında kavi bir imana müstenid uhuvveti umumiye tesis etmiştir. Bu uhuvveti umumiye, yekdiğerine müzaharet ve bilhassa makamı Hilafet'e pek fedakarane merbutiyeti istilzam etmekle beraber hiç bir zaman vahdeti siyasiye ve bir emperyalizm şekline münkalib olmamışur."

Sömürgecilerin, kendilerine karşı olursa İslami dayanışmaya çıkma, ama politikalarına destek için Hilafeti yanlarına alına çabaları gibi, işlerine gelmeyeni Bolşeviklikle suçlama gayretleri de bu yazıda yerilmekte, İslam toplumlarının çarpık gösterilmek istenen savaşlarının içyüzü şöyle anlatılmaktadır:

"Avrupa asırlardan beri Asya çöllerinin kabiliyeti hayatiyesini unutmuştu. Şimdi birdenbire pençesinin altında kımıldamaya başlayan bu şikarını (avını) ne

64)Ibid., No.6, 2.2.1920

Levent Şahverdi Arşivi

yapmak lazım geleceğinde tereddüt ediyor meçhul ve derin bir menba-ı hayat ona tekrar hareket ve faaliyet veriyor. Ve Avrupa his ediyor ki, bu hareket ve faaliyetin lerzişdar ettiği vücut üzerinde son hamle-i muvaffakiyet o kadar kolay olmayacak... İşte tehlike!.. Avrupa, muzafferiyetinin en parlak neşvesine karışan müphem bir endişe ile ürperiyor. Kafkas üzerinden Anadolu'ya, Bulgaristan'dan Fransa'ya, Mısır'dan bütün Afrika sahillerini takip ederek Sebte boğazına, Türkistan'dan Himalaya dağlarına tırmanarak Hindistan'a doğru imtidad eden bir cereyan, bir cereyanı isyan var. Ve bu Asya'dan geliyor. Yahut onda en büyük nokta-i istinadını buluyor. Halbuki Asya, bu yabis (kuru) ve miskin kıt'a düne kadar ne güzel, ne muti kurbanlık bir koyun gibi ne sehl-ül-hazm (Hazmı kolay) idi (!..) Asya tehlikesi, Bolşevizm tehlikesi değildir. Belki bu kıtayı cesimede sakin olan ve ekseriyetini Müslümanlar teşkil eden akvamın Avrupa boyunduruğundan istihlası (kurtarılması) tehlikesidir (...) Asya tehlikesi vardır, fakat bu tehlike milyonlarca beşerin hürriyet ve istiklaline kabiliyeti temeddünü (uygarlaşma) inkişaf ve terakkisine doğru yürümek istemesinden doğuyor. Bunu tehlike ad edenlerin insaniyetle derece-i münasebetleri muhtacı teemmüldür (düşünülmeğe muhtaçdır).

Wilson prensiplerinin bütün akvama verdiği yeni ümid ile (...) Mısır'ın hareketi, Suriye'nin istiklal davaları, zavallı Hindistan'ın etrafında örülen duvarların zan olunduğu kadar metin olmadığını gösteriyor. İşte Asya tehlikesi budur. İran şahıyla akd edilen mukavele, bu duvara bir mesned daha ilave etmiş iken Tahran'da İran milliyetperverlerinin isyanı, Afganistan'ın Türkistan'dan gelen ve Rus Bolşevizmi'ne istinad eden hareketten cüret ve cesaret alarak İngiltere nüfuzundan kurtulmak istenmesi ve nihayet Anadolu'da Türkiye'nin istiklal ve tamamiyetini müdafaa için bütün milletin teksifi kuvvet etmesi ve Avrupa'da isyan etmiş olan bu muhtelif ihtilaf kuvvetlerinin müşterek bir müdafaa hissiyle birleşmesi ihtimali, İngiltere'nin ve bütün Avrupa'nın elinden Asya'nın çıkmak üzere olduğunu his ettiriyor (...) Asıl mesele Asya'da milliyet ve hırsı istiklaldir. Buna ne şekil ve renge irca ederlerse etsinler, mahiyetini tebdil edemezler. Bolşevizm ile beraber bilhassa Türkiye'de başlayan hareketi vatanperverane için Turanizm, Panislamizm gibi evsafdan da bahs edilmektedir. Turanizm, bir nevi emperyalizm

Levent Şahverdi Arşivi

olmak itibariyle Türkiye'de bir hayalden ibarettir. Hayalete hücum etmek ise Servantes'in kahramanlarına yakışır. Panislamizme gelince buna bir meslek ve bir gaye şeklinde yürümeğe zaten lüzum yoktur. İslamiyet, bütün salikleri arasında kavi bir imana müstenit uhuvveti umumiye tesis etmiştir. Bu uhuvveti umumiye, yekdiğerine müzaharet ve bilhassa makamı Hilafete pek fedakârane merburiyeti istilzam etmekle beraber hiç bir zaman bir vahdeti siyasiye ve bir emperyalizm şekline münkalib olmamışur. Dava-i milliyemizin müdafaası uğrunda katlandığımız mahrumiyet ve fedekarlıklar, aynı maksatla devri mücadeleye girmiş bulunan bütün Müslüman milletlerle ruhlarımızı daha yakından birleştirerek onlara azm ve sebat için nümune-i imtisal (Misal getirilecek örnek) teşkil eder. İşte irade-i milliyenin kuvveti bu mahiyeti hakimiyesindedir. Hürriyet ve istiklaliyetin kıymetini bilen, onun sayesinde asırlardan beri tarihine biriktirdiği zaferlerin heyecanı iftiharını hâlâ kendisinde duyan ve sekizyüz milyon İslamın kıble-i uhuvvetini başında tutan bir ümidin istiklal mücadelesi, tarihin cereyanı hadisatı üzerine müessir bir vakıayı azimedir."

3 - İstanbul ile Ankara'nın Kopuşu

Türk toplumunda, barış ve Hilafet konusunda iki ucu oluşturan Saray/Bâbıâli ve Mustafa Kemal çizgilerinin dışında ara çizgiler de vardır. Özellikle Misaki Milliciler arasında değişik oranlarda taviz vererek uzlaşmaya taraftar olanlar mevcuttu. Bunlar Saltanatın muhafazasıyla Milli Mücadeleyi onun yoluna sokmak isteyenlerdi. Yine de prensipte, Misaki Milli'nin tam bağımsızlığa kadar savaş ilkesi yanlısı olduklarından, İstanbul'dan çok Ankara'ya yakındılar.

Saray ile Bâbıâli'nin, Misaki Milli'ye aykırı olarak Osmanlı Devleti'nin, 1914 sınırları içinde Hilafet ağırlıklı bir yapıyla yaşatma tasarısının gerçekleşebilmesi için bir bedel ödenmesi kaçınılmazdı. **Sykes-Picot** paylaşma antlaşmaları herkesce bilindiğine göre, galiplerin Sultan'ın karagözleri için bütün çıkarlarından vazgeçmeleri ancak bunlardan daha yüksek çıkarlar sağlamakla mümkündü. **Mondros**'tan hemen sonra başlayarak **Sevr**'in imzasına kadar uzanan sürede, Saray'ın ağırlığını taşıyan ve Bâbıâli'nin -**Damat Ferit**'in sadrazamlıklarında tam diğerlerinkinde kısmi- katılımıyla, bu bedeli öneren girişimler yapılmıştır. Bazıları

Levent Şahverdi Arşivi

resmi muhtıra, bir çoğu özel yaklaşım şeklindeki bu önerilerin kabülü için "yalvarıldığı" hatta **Damat Ferit**'in "tam teslimiyetten" bahsettiği, İngiliz belgelerinde kaydedilmiştir.(65) Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve Hilafet'in İstanbul'da kalması karşılığında önerilenlerin genel çerçevesi şöyledir:

- Barışın gecikmesi savaştan daha büyük tehlike yaratacaktır, İngiltere hemen her yeri işgal etsin.

- Kafkasya'daki kırk bin tüfekli Türk ordusu İngiliz Kumandanlığı'nın emrine verilebilir.

En büyük Müslüman devleti İngiltere'nin Osmanlı üzerinde Mısır'dakine benzer himayesi kabul edilebilir.

- Arapların Osmanlı Devleti dışında varlık olamayacakları gerekçesiyle Halife'ye bağlı özerk yapıda olmaları uygundur. Hutbe, para basma Padişah/Halife adına olacak, Osmanlı bayrağı kullanılacak, Mekke Şeriflerin yönetiminde kalacak ama Medine'ye yerleşecek bir Türk paşasının komutasındaki birlikçe korunacak.

Bu üçüncü madde, 1919 Haziran'ında Barış Konferans'na sunulan muhtırada da belirtilmiştir, Galipler "durumun hâlâ farkında olmadıkları" gerekçesiyle Türk Heyeti'ni **"Paris'te daha fazla kalmanıza gerek yok, lüzumu olunca size bilgi veririz"** diyerek adeta konferanstan kovmuşlardır. Bu ortamda **Sultan Vahdettin**, "başka umudumuz kalmadı" düşüncesiyle tekrar İngilizlere başvurdu ve 12 Eylül 1919'da gizli bir anlaşma yapıldı. Araştırmacıların çoğunluğu anlaşmanın varlığını onaylarken bunun uydurma olduğunu ileri süren az sayıda kimse de çıkmıştır.(66) Hangisi olursa olsun, o dönemdeki tartışmalarda Türklerin, Arapların, İngilizlerin, Fransızların, Ermenilerin, Hintlilerin gerekçeleri arasında yer

---

65)Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem yay., İstanbul 1976, C.I s.144, 165-67, 397, 401, 415

66)S. Akşin yukarda belirtilen eserinde anlaşmanın doğruluk derecesini tartışıyor I/571; uydurma olduğunu ileri süren: S.R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığının Belgelerinin ışığında altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", **Belleten** c.34, Temmuz 1970; **New York Times** gazetesi 30 Mart 1920 sayısında Berlin muhabirine atfen anlaşmanın 1919 Nisan'ında yapıldığını bildiriyor. Londra kaynaklı bir diğer haberde İttihatcı Nazım Bey'in Hearst grubu gazetelerine dağıttığı antlaşma metninin aslının bulunmadığı belirtiliyor. İmzacı İngilizlerin isimleri de karışıktır: Franner Nolan Churchill, Frazer Nolan, Huf Hill.

Levent Şahverdi Arşivi

aldığına göre, politikaları etkileyen bir belge olarak ciddiye almak zorundayız. Bunda Osmanlı toprak bütünlüğü ve Hilafetin İstanbul'da kalması karşılığında İngilizlere şu garantiler kabul ediliyordu:

- Osmanlı topraklarının istedikleri yerlerinde himaye kurabilecekler;

- Bâbıâli Mısır ve Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçecek;

- **Devlet gerekirse manevi gücünü (Hilafeti) Müslümanların bulunduğu İngiliz sömürgelerinde İngilizler lehinde kullanacak.**

İster gerçek olsun, ister Sultan/Halife'nin nereye kadar tavize hazır olduğunu anlama denemesi olsun, isterse İngiliz karşıtlarının (Fransa, Almanya, İttihatçılar gibi) suçlama çabası olsun (Kısa süre önce de **Faysal**'ın **M. Kemal** ile anlaşma yaptığı ileri sürülmüştü) haberin Şerif ve yandaşları üzerinde soğuk bir duş etkisi yaratmaması olanaksızdı. Hicaz'ın resmi gazetesi **el Kıbla**'dan ilgili bölümde yaptığımız alıntılarda bu tepki açıkça görülür. Üstelik 1919'un son günlerinde Bâbıâli'nin resmi temsilcileri, Arap toplumlarının Osmanlı yönetiminde bırakılacağını Arapların kendilerine açıklamaktan da geri kalmamışlardır. Beyrut'un **el Belag** gazetesine 31 Aralık 1919 tarihiyle özel muhabirin Paris'ten yolladığı haberde[67] resmi bir Türk temsilcisiyle yapılan konuşma şöyle aktarılıyor:

- Bütün dünya Müslümanları Hilafet'in bizde kalmasını istiyor. Buna en yetenekli biziz.

- Öyleyse Arap ülkelerini kontrolunuzda tutmak istiyorsunuz.

- Biz değil Avrupalılar İmparatorluğu aynen muhafaza yanlısıdırlar.

- Diğer halklar kabul eder mi?

- Arzu bile ederler.

- Halbuki Avrupalıların, savaşta yaptıklarınızdan dolayı siz Türklere güveni yoktu.

---

67) **El Belag**, 6.1.1920

Levent Şahverdi Arşivi

- Türk milleti bir şey yapmadı, bir kaç şahıs yaptı. Avrupa'ya güvence vermek için Türk olmayan ülkelerin işlerine Avrupa'nın gözlemciliğini kabul ederiz.

Bu sözler, yukandaki anlaşmanın saçma görünen, İngilizlere Osmanlı topraklarının istedikleri yerlerinde himaye kurma hakkı tanıma maddesini onaylar niteliktedir. Yine Beyrut'un **el Bark** gazetesi de Osmanlı diplomatlarından **Galip Kemali Bey**'in ağzından şu sözleri aktarıyor: "Suriye'deki karışıklıklar Türkiye'nin idaresinden vazgeçemeyeceğini göstermektedir." Gazetenin buna tepkisi Şerif'inkinden farklı değil: "Elleri kanlı eski efendilerimizin geri gelmesi korkunç bir rüya olur."(68)

Bu pazarlıklar sırasında, Arap liderlerinde olduğu gibi Türk kesiminde de, ideali için kendini feda etmeyi göze alamayanların, sık sık ölçüsüz demeçlerle ortaya çıkmalarına rastlanmıştır. "Aç tavuk kendini arpa ambarında sanır" misali, İstanbul'un hala bütün İslam üzerinde söz hakkına sahip olacağını zannedenler bunun belirgin bir örneğidir. tıpkı Şerif'in bütün Arabistan'ın ve İslamın liderliğini kendisine bırakıvereceklerini sanması gibi. Aslında iki tarafta da sempati kazanmak için nabza göre şerbet vermek yarışı vardı. Bunun ilginç bir örneğine 2 Aralık 1919'da Padişah'ın **Associated Press Ajansı** muhabirine verdiği demeçte rastlıyoruz. Cuma Selamlığı sonrası yapılan görüşmede şunları söylemiştir:

"Önemli bir husus da Türk kadınının özgürlüklerine kavuşması meselesidir. Onlara Amerikalı kız kardeşlerinin statüsününü tanıyarak, şeref ve dürüstlüklerini korumakla bunu en iyi din aracılığıyla başaracağımıza inanıyorum. O zaman görülecektir ki dinimiz ilerlemeye karşı değildir."(69)

İstanbul'da kalma karşılığında her şeye razı olma eğilimi, İstanbul'un işgali 16 Mart 1920 Meclisin dağıtılması ve milletvekillerinin topluca tutuklanıp İngilizlerce **Malta**'ya sürülmesi karşısında Saray ve Bâbıâli'nin tepkisizliğini biçimlendirmiştir. **Damat Ferit**'in ilk kez 21.11.1918'de Ayan Meclisi'ndeki konuşmasında ortaya attığı **İttihatcıların Bolşevikliği** tezi 17 Haziran 1919'da Barış

---

68)**El Belag** 1.1.1920

69)**New York Times** 12.12.1919

Levent Şahverdi Arşivi

Konferansı'na sunulan muhtırada da yer almış, ondan sonra **M. Kemal** İttihatçı özdeşleştirmesiyle bütün Milli Mücadele'cilere yakıştırılmıştı. Böyle bir durumda, işgali kınayan ve Milli Meclis'i Ankara'da toplanmaya çağıran **Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal** ve arkadaşlarının şeriat ve Halife adına dinsiz, hain vb... ilan ve ölüme mahkum edilmeleri şaşırtıcı değildi. Yeni kurulan **Damat Ferit** hükümetinin Şeyhülislam'ı Dürrizade tarafından düzenlenen 11 Nisan 1920 tarihli fetva aynen şöyledir:[70]

"Dünya düzeninin sebebi olan İslamın Halifesine, Allah'ın kıyamete kadar devam ettirmesine duacı olduğumuz Halife Hazretlerinin gözetiminde bulunan İslam ülkesine, bazı kötü niyetli kişilerin aralarında anlaşıp, birleşerek ve kendilerine başkanlar seçerek Padişaha sadık vatandaşları hile ve yalanlarla kandırıp, doğru yoldan saptırarak, kanunsuz ve emirsiz halktan asker toplamaya girişip, görünüşte askeri yedirmek ve donatmak bahanesiyle gerçekte ise mal toplama sevdasıyla dini kurallara ve Yüce emirlere aykırı davranıp bu yolda halka zulüm yapmayı alışkanlık ve cezalandırmaya cesaret ettikleri ve Osmanlı ülkesinin bazı şehir, kasaba ve köylerine saldırıp, yaktıkları ve yerle bir ettikleri, birçok suçsuz vatandaşı öldürüp, yok ederek kanlarını döktükleri ve Halife tarafından görevlendirilmiş ilmiye, askeriye ve mülkiyeden bazı memurları diledikleri gibi görevden uzaklaştırıp yerlerine kendi adamlarını atadıkları ve Hilafet Merkeziyle ülkenin diğer bölgelerinin birbirleriyle ilişkilerini, ulaştırma ve haberleşmelerini kestikleri ve Devletin emirlerinin uygulanmasını yazaklayıp, Devlet Merkezini diğer yerlerden ayırmak suretiyle Halifeliğin yüceliğini bölüp, zayıflatmayı amaçladıkları, Halifeyi dine ihanet etmekle suçlayıp, halkı imama bağlılıktan koparmayı ve Devletin kurallarını, düzenini, şehirlerin asayişini bozmak için yalan ve küçültücü yayınlar yapıp, haberler yayarak karışıklıkların, bozgunculuğun, dinsizliğin sebebi ve kışkırtıcıları oldukları ortaya çıkan isyancıların başkanları ile bunlarla birlikte ve onlara bağlı isyancıların dağılmaları hakkında verilen "Yüce Buyruktan" sonra, hâlâ bu kimseler hareketlerinde inat ve bozgunculuklarında ısrar ederlerse, bu

---

70)Fetvaların sadeleştirilmiş metinleri: **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No.21 (Kasım 1986), s.5-7

Levent Şahverdi Arşivi

anılan şahısların kötülüklerinden ülkeyi temizlemek, dinsizliklerinden ve zararlarından kulların korunmasını ve kurtulmasını sağlamak zorunluluğu karşısında Allah'ın emirleri gereğince öldürülmeleri kanuni ve farz olur mu?

Açıklama...

Cevap: Yüce Allah'a yemin ederim ki, olur.

Bu yönden, Osmanlı ülkesinde savaşma ve vuruşmaya güçleri bulunan müslümanların adaletli imam Halifemiz Sultan Muhammed Vahidettin Hazretlerinin etrafında toplanıp mücadele için yapılacak çağrı ve emrine uymaları ve adı geçen isyancılar ile savaşmaları gerekli (vacip) olur mu?

Açıklama...

Cevap: Yüce Allah'a yemin ederim ki, olur.

Bu yönden, Yüce Halife Hazretleri tarafından adı geçen isyancılar ile savaşmak için belirlenen askerler birlikte vuruşmadan kaçınırlarsa, kaçarlarsa büyük suç işlemiş olup, dünyada en ağır ceza ile cezalara ve ahirette en büyük azaplara sahip olurlar mı?

Açıklama...

Cevap: Yüce Allah'a yemin ederim ki, olur.

Bu yönden Halifenin askerlerinden olup da asileri öldürenler gazi ve asiler tarafından öldürülenler şehitlik mertebesine yükselirler mi?

Açıklama...

Cevap: Yüce Allah'a yemin ederim ki, olur.

Bu yönden asiler ile muharebe etmek için verilen Yüce emre uymayan müslümanlar dinen suçlanmaya sahip olurlar mı?

Açıklama...

Cevap: Yüce Allah'a yemin ederim ki, olur.

Kutbetülfakir Dürrizade Elseyit Aptullah Ali Anhümâ

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş için Anadolu halkından başka desteği kalmamış olan Milli Mücadele böyle bir fetva ile bütün tabanını kaybetme durumuyla karşı karşıya geldi. Kumandanlardan Ankara'ya askerlerin toplu şekilde birliklerden kaçtıkları hakkında haberler ulaştı. İstanbul'da ve oradan naklen Avrupa'da dolaşan haberler ise hayli abartmalıydı. Fetvanın uçaklarla Ankara üzerine atılmasıyla halkın Sultan/Halife lehinde gösteriler yaptığı, M. Kemal ve arkadaşlarının Sivas'a çekilmek zorunda kaldığı, Bursa Valisiyle Şehzade Cemalettin'in kumandasındaki birliklerin asileri kovaladığı ilk yayılan haberlerdi.[71] Acele karşı önlem gereğini bütün kumandanlar belirtiyordu. Din içerikli saldırının yine din yoluyla etkisizleştirilmesinden başka çare yoktu. Halife'nin esir durumda bulunduğu gerekçesiyle **Dürrizade** fetvasının geçersizliği, önce **Ankara Müftüsü**'nün 16 Nisan 1920 tarihli, sonra diğerlerinin fetvalarıyla halka duyuruldu:

"1. Dünya düzeninin sebebi olan ve Yüce Allah'ın koruyuculuğunda bulunan İslam Hilafeti ve kıyamet gününe kadar Hilafet makamının ve Saltanatın merkezi olan İstanbul, Padişah iradesi dışında müslümanların düşmanı olan hasım devletler tarafından doğrudan işgal edilerek, İslam askerlerinin silahları alınır ve bazıları haksız olarak öldürülür ve Hilafet merkezinin korunmasıyla ilgili bütün istihkamlar, kaleler ve diğer her türlü askeri araç ve gereçler zorla ele geçirilir, kamu görevlerini yerine getirmek ve halkın ihtiyaçlarını karşılamakla görevli Hükümet ve Harbiye Nezaretine el konulur ve bu suretle Halifenin milletin gerçek çıkarlarına uygun önlemler alması doğrudan yasaklanır ve sıkıyönetim ilan edilip, savaş mahkemeleri kurularak burada İngiliz kanunlarının uygulanması suretiyle yargılama ve cezalandırılmalara girişilerek Halifenin yargı hakkına da karışılır ve Halifenin iradesi dışında Osmanlı ülkesinin parçaları olan İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgelerine düşmanlar tarafından saldırılarak, müslüman olmayan vatandaşlarla birlikte İslamlar öldürülür, mallarına, namuslarına ve geleceklerine tecavüz edilir ve İslamın kutsal saydığı bütün değerlere karşı küçültücü hareketlerde bulunularak, sayılanlarla birlikte, hakaret ve esaret altında olan İslam

71)Le Temps, 21.4.1920

Levent Şahverdi Arşivi

Halifesinin kurtuluşunu sağlamak hususunda ellerindeki bütün imkanlarını ve kudretlerini sarfetmeleri müslümanlara farz olur mu?

Cevap: Allah'a yemin ederim ki, olur.

2. Bu yönden, Halifenin meşru haklarını ve gücünü geri almak ve yukarıda açıklanan düşmanlar tarafından doğrudan tecavüz edilen toprakları kurtarmak için mücadele ve savaşa giren müslüman halk dinî bakımdan isyan etmiş olur mu?

Cevap: Allaha yemin ederim ki, olmaz.

3. Bu yönden, yukarıda açıklandığı üzere Halifenin meşru haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan savaşta ölenler şehit ve hayatta kalanlar gazi olurlar mı?

Cevap: Allah'a yemin ederim ki, olurlar.

4. Bu yönden, savaşan ve dini görevlerini yerine getiren müslüman halka karşı düşmanlar tarafını tutarak müslümanları öldürmek için silah kullanan müslümanlar en büyük günahı işlemiş ve bozgunculuk sahibi olurlar mı?

Cevap: Allah'a yemin ederim ki, olurlar.

5. Bu yönden, düşman devletlerin korkutma ve kandırmaları ile olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılan fetvalar müslüman halk için dinen geçerli ve uyulması gereken fetvalar olur mu?

Cevap: Allah'a yemin ederim ki, olmazlar.

Müftü Ankara Mehmet Rifat

Dürrizade'nin fetvasıyla birlikte yayınlanan bir de hükümet bildirisi vardır. İçeriği üç kez İşgal Komutanlarınca düzeltildikten sonra son şeklini almıştır. İlk ikisini işgalciler Milliyetçi harekete karşı yumuşak bulmuşlardı.[72] Bundan da anlıyoruz ki, Milli Mücadele'ye karşı dini bir suçlamanın yöneltilmesi galiplerin

---

72) Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, TTK, Ankara 1975, C.II, s.9-13'de 28 Mart ile 1 Nisan 1920 arası yazışmaları

Levent Şahverdi Arşivi

çok işine geliyordu. Durumu sezmiş olan Damat Ferit, Mustafa Kemal aleyhindeki fermanla fetvayı bastırıp Hindistan'da dağıtmayı İngilizlere önerdi. Osmanlı Sadrazamı dostlarına yardım etmek istiyordu, ama bunun Hindistan'da ne tür bir tepki yaratacağını bilemiyordu. İngilizler "Londra'ya sormalıyız" deyip[73] işi geçiştirdiler. Mutlaka önce Halife'nin fetvasının Türkiye'de nasıl karşılanacağını görmek istiyorlardı. İstanbul'daki Yüksek Komiserliğin 22 Nisan tarihli raporu, Kemalistlerin aldığı önlemler sebebiyle fetvanın halka ulaşamadığını ve etkisiz kaldığını kaydediyor. Öyle anlaşılıyor ki, Türkiye'de sınırlı bir çevre ve Şerif'in Kıbla'sı dışında önemseyen olmadı. Ancak dini gerekçelerle ikiye ayrılıp birbirine yabancılaşma bu suretle Türk toplumunda doruğu varmış oldu.

73)İbid, c.II, s.26, 8 Nisan 1920

Levent Şahverdi Arşivi

B - İslam Dünyasında Eğilimler (1920 Ağustos'una kadar)

1 - Mondros'tan Sevr'e Varış

Osmanlı barışının geciktirilmesi, galiplerin bağımsızlık vaatlerini unutturup Orta-doğu'yu paylaşma antlaşmalarını yürürlüğe sokmak için zaman kazanma taktiğiydi. Oyalamanın yozlaştırıcı etkisi bütün toplumlar üzerinde kendini gösterdi. Görüş ayrılıkları, karşıt gruplar belirdi. Sömürgeciler bunları birbirine düşürerek amaçlarına ulaşmanın yolunu aradılar. Sade Müslümanlar değil, Hıristiyanlar bile oyunun kurbanı oldular. İstanbul'un Ermenice Jogovort-Tzain gazetesi 4 Mayıs 1920'de şöyle yazıyordu: "Mandamızı bir gün Hollanda, bir başka gün İsveç ya da İsviçre'ye veriyorlar... Neden Monaco'ya vermiyorlar, merak ediyoruz."

Sykes-Picot antlaşması son şeklini alıncaya kadar bir sürü paylaşma haritası yapılmıştır (ilk üç harita). Haritalar üzerinde cetvelle çizerek hudutlar yapıldı. Sevr'de (dördüncü harita) Türkiye'ye bunlardan da daha kötüsü bırakılmıştı. Araplara ise hiç bağımsızlık tanınmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

1918

Türkiye

Ekim

30 - Mondros ateşkesiyle Osmanlı Devletinin tam teslim oluşu.

Kasım

2 - İttihatcı liderler yurt dışına kaçıp faaliyetlerine devam. İttihat ve Terakki Partisi kendisini kapatıp Teceddüt Fırkası adıyla ülkede varlığını sürdürüyor.
- İngilizler Musul, İskenderun ve Antakya'yı; Fransızlar Trakya demiryolu'nu; İngiliz ve Fransızlar Çanakkale'yi işgal, Müttefikler Yunanlılarla birlikte İstanbul'a asker çıkardılar.
- Direnç: Kars İslam Şurası; Garbi Trakya Cemiyeti (İst.); Trakya Paşaili Heyeti Osmaniyesi (Edirne); Milli Kongre (İst.) faaliyete geçti.

Aralık

- İşgaller: Antep dahil Pozantı'ya kadar bütün Çukurova önce İngiliz sonra Fransız ordusuna; Batum İngilizlerce.
- Direnç: Müdafaa-i Hukuku Osmaniye (İzmir); Vilayatı Şarkiye Müd. Huk. (İst.); Wilson Prensipleri Cem. (İst.); Kilikyalılar Cem. (İst.)

Hicaz - Suriye

- Şam'dan sonra Halep'i ve kuzeyini ele geçirerek İngiltere, Suriye, Lübnan ve Irak'a tam hakim oldu. Şam'a giren Faysal'la Suriye milliyetçileri arasında ilk kanlı çatışma sonucu Faysal kendi hükümetini kurdu, ama yönetim tamamen İngilizlerde. Şerif Hüseyin bütün bölgeyi kaplayan tek krallık istiyor; İngiliz ve Fransızlar ise gizli anlaşmaları uygulamak.

7 - İngiliz-Fransız ortak bildirisi: Kurtarılan topraklarda çok uzun zamandan beri Türklerin ezdiği halklar özgürlüğe kavuşturulacak ve ulusal yönetimleri kurulacaktır. Türkler tarafından istismar edilmiş bölünmelere son verilecektir.
- Çabuk çözüm isteyen Araplara bunun Osmanlı barış anlaşması çerçevesinde gerçekleştirileceği anlatıldı. Barışın geciktirilmesindeki asıl amaç, savaş sırasındaki desteklerine karşılık vaatler yapılmış olan toplumların oyalanarak bölünmesi.

5 - Lord Curzon Doğu Komitesi toplantısında Kral Hüseyin'e Filistin'in Arap ve bağımsız olacağı güvencesinin verildiğini söyledi.
- Gizli paylaşma anlaşmasını Fransa adına hazırlayan G.Picot Suriye Yüksek Komiserliği'ne atandı.

1919

Ocak

10 - Medine teslim oldu. Times başyazısı: Artık Türklerin elinde hiç bir kutsal şehir kalmadı, zaten dinsizdiler (17.1)
- İşgaller: Samsun-Merzifon (İng.); Afyon (Fr.); Konya (İtalyan)
- Direnç: Cenubi Garbi Kafkasya Hükümeti Milleye-i muvakkatesi (Kars)

18 - Paris'te galipler, yeniklerle barış koşullarını belirlemek için toplandı.

3 - Faysal-Weizmann, Arap-Siyonist antlaşması
- Emir Faysal'ın Barış Konferansı'na memorandumu: Asya'da Arap Birliği istiyoruz. "Filistin'de Araplar çoğunluktadır, Yahudiler kan bakımından Araplara son derece yakındır ve iki ırk arasında karakter ihtilafı yoktur. İlke olarak tamamen biriz.. Hükümet kurmak zor değil, asıl engel, sorumlusu Türk hükümeti olan yerel cehalettir."
- Lübnanlıların (Ortodoks - Maruni - Dürzü - Müslüman) memorandumu: Fransız himayesi istiyoruz
- Yahudi memorandumu: Filistin için İngiliz himayesi istiyoruz

17 - Figaro gazetesine Faysal'ın demeci: "Doğuyu batırmak isteyen barbarlık dalgası kırılabildiyse Fransız şerefi sayesindedir. Hicaz Araplan kanlarını uygarlık için dökmüş olmaktan mutludurlar."

Levent Şahverdi Arşivi

1918

Mısır - Kuzey Afrika | **Hindistan - Irak**

Ekim

Kasım

13 - İng.-Fr. bildirisi üzerine bağımsızlık için başvuran Wafd lideri Zaglul'a İng. Yüksek Komiseri Wingate soruyor: Mısır Türkiye'nin kölesiydi. İngiltere'nin kölesi olmakla daha mı aşağı bir durumda olacak?
- Mısırlılar Sudan'ın da kendilerine verilmesine istiyor, İngilizler karşı.
- Mısır'da bağımsızlık savaşçıları iki grup: Wafd'cılar Osmanlıyla bağlantıya karşı, merhum M. Kamil'in milliyetçilerinin programında Osmanlı Hilafeti'ne bağlılık var, ama zayıf durumdalar.

- Necd'den İbni Suud'un oğlu Faysal İbn Abdülaziz ile Kuveyt'te Veliaht İbn Cabir İbn Sabah başkanlığında iki heyet zaferi kutlamak ve krala hediyeler sunmak üzere İngiltere'ye geldi.
- Amir Ali Times'a mektubu: Hint Müslümanları İstanbul'a Islamın kutsal şehri diye bakıyor, onu ellerinden almak duygularını rencide eder; İttihatçıları atıp şehir İslama bırakılsın.

Aralık

30 - Delhi Bütün Hindistan Müslüman Birliği Kongresi: Şerif Hüseyin'in Halifelik iddiası geçersizdir. Hindu Müslüman yakınlaşması başlıyor.

1919

Ocak

6 - Sykes Weizmann'a, anti-Siyonist hareketin durdurulması için Arap komitesini uyardığını bildirdi
- Şam'da Arap milliyetçi basın, barışta yardım ettikleri için Siyonistlere dokunulmamasını önerdi.

26 - Encümeni İslam açıklaması: Osmanlı Sultanı bütün Müslümanların Halifesidir, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü korunmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

1919

Türkiye	Hicaz - Suriye
Şubat - Türklerin Avrupa'da ve İstanbul'da bırakılıp bırakılmaması konusunda tartışmalar - İşgal: Maraş, Birecik, Urfa önce İngilizler sonra Fransızlar - Direnç: Trabzon Müd. Huk.; Karadeniz Türkleri Müd. Huk. (Samsun); Vilayatı Şarkiye Müd. H. (Erzurum); İzmir Reddi İlhak Cem.	6 - Times başyazısı: Türk'ün aksine Arap hükmettiği bütün ırkları iyi yönetti. Büyüklüğünün zirvesi Yahudi halkının Altın Dönemi diye adlandırılmıştır ve Araplarla Yahudiler arasında sadece yakın akrabalık değil büyük tarihi benzerlik vardır. Yahudiler Romalılara, Araplar Mongol ve Türklere esir oldu.
Mart 14 - Galiplerin İzmir'e Yunan çıkartması kararı - İşgal: Zonguldak (Fr.); Antalya, Bodrum, Fethiye, Söke (İtalya)	- Times önerisi: Hicaz Kralı yönetiminde Arap devletler federasyonu olur. Bir de himayeci Avrupa devleti bulunur. Böylece Yahudiler sadece Filistinle sınırlı kalmaz bütün Araplar içinde çalışır. İngiliz-Fransız paylaşma çekişmesi başladı.
Nisan - İşgal: Kars (İng.-Ermeni); Ardahan (Gürcü) 22 - Fransız Maraşali Foch: Türkleri durdurmak için 300 bin kişilik ordu lazımdır.	17 - Times'da Kral Hüseyin'in İngilizlere teşekkür mesajı: Kendim ve ailem adına büyüklüğünü ancak Allah'ın bileceği bir içtenlikle İngilizlere en derin duygularımı ve eşsiz memnuniyetimi bildiririm. 30 - Fransız yarı resmi yayını Correspondence d'Orient'da "Suriye-Arap Hilafeti" başlıklı yazı: Hüseyin akıllı, Türkler gibi Panislam peşinde değil, sade Suriye için Arap Hilafetini istiyor, milli nitelikli bir hükümdardır, kimse karşı çıkamaz. - Fransız-Faysal pazarlıkları: Faysal tam bağımsızlık; Clemanceau, Şam ve Halep'te Fransız bayrağı olacak.
Mayıs - İşgal: Yunan ordusunun İzmir'e çıkması (15.5) ve ileri yürüyüşle Menemen, Selçuk, Aydın, Ödemiş, Tire, Ayvalık'ı alması - Direnç: Aydın, Denizli, Muğla, Çine, Söke, Gönen, Biga, Bursa, Kırmasti, Konya, Sivas, Silifke ve daha bir çok yerde Müdafaa-i Vatan, Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurulması bütün ülkede protesto mitingleri yapılması İzmir ve Ayvalık başta olmak üzere silahlı mücadeleninin başlaması. - İstanbul'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurulması - İttihatçılık suçlamasıyla 67 Türk politikasının Malta'ya sürülmesi.	28 - Times: Hilafet Türklerin hakkı değil, Araplara dönmeli. 30 - Cor. d'Orient: Biz Hintliler gibi evrensel Osmanlı Hilafetine inanmıyoruz. - Dukaginzade Basri Bey'in Arnavutluk ileri gelenleri adına Paris Sulh Konferansı'na sunduğu memorandum: Yunanlılar Türk toprağından çıksın, Osmanlı Halifesi İstanbul'da kalsın, aramızda mesafe var ama biz Osmanlı'ya eskiden fazla bağlıyız.

Levent Şahverdi Arşivi

1919

Mısır - Kuzey Afrika	Hindistan - Irak
Şubat	
	- Gandi'nin pasif direnç taktiği ve Hindularla Müslümanları yakınlaştırma girişimleri. 20 - İngiliz yanlısı olan ve I. Dünya Savaşı'nda Cihad çağrısına katılmadığı için fazla sevilmeyen Afgan Emir'i Habibullah öldürüldü.
Mart 3 - Zaglul ve arkadaşları tutuklanınca Mısır'da ayaklanmalar başladı, İngiliz ve yabancılar saldırıya uğruyor. Memurların da katıldığı genel grevler yapıldı, bazı yerleşim yerleri idareyle bağını kopardı.	- Grev ve dirençler. İngiliz ordusunun ateş açması sonucu 379 kişi öldü, 1208 kişi yaralandı. Sorumlu kumandan suçsuz bulundu. - Hindu-Müslüman işbirliğinden doğan bir milliyetçi eğilim egemen oldu.
Nisan - Zaglul serbest bırakıldı ve Paris'te Mısır'ın hakları için faaliyete girişti. İngiltere bir yandan komisyon kurup zaman kazanmaya, diğer yandan Zaglul ile pazarlığa çalışıyor. 16 - Times: Mısır karışıklıklarının kışkırtıcıları yeni Turancılar ve Jön Türkler. 22 - Mısır mitinglerinde Türk bayrağı taşınması Ermenilere, Rumlara saldırılması bu tezi güçlendiriyor. 22 - Wilson ilkelerine aykırı olarak ABD Mısır üzerinde İngiliz mandasını onayladı.	
Mayıs - İngiliz propagandası, İslam dünyasındaki bütün karışıklıkların kökeninde Türkler ve Bolşeviklerin bulunduğu kampanyasını yoğunlaştırıyor. - Roma'da Oriyantalist Caetani: Fas, Cezayir, Trablus, Mısır, Arabistan, Libya'daki karışıklıklar Osmanlı Devleti'nin parçalanmak istenmesine tepkidir.	- Yeni Afgan Emiri Amanullah Han İngiltere'ye karşı cihad ilan etti. Ülke üzerindeki İngiliz kontrolunun tamamen kaldırılmasını istedi. İngiltere sonuna kadar çarpışmaktansa anlaşmayı tercih etti. 8 - Times başyazı: karanlık etkiler ortalığı karıştırıyor, bütün gizli hatlar Türkiye tarafında yöneliyor.

1919

Türkiye	Hicaz - Suriye
Haziran - İşgal: Yunan ilerleyişi Nazilli, Akhisar, Bergama, Dikili. - Babıali'nin Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetlerinin yasaklanması emri - M. Kemal'in görevinden alınması isteği. - M. Kemal Paşa'nın Amasya Tamimi: Milletin istiklalini milletin azmi sağlayacaktır. Sivas ve Erzurum'da yapılacak kongrelere davet. - Yunan bildirisi: Türklerin elinde hiçbir islami kutsal yer kalmamıştır. Müslümanlar Halifeyi tanımıyor, şu halde İstanbul'un da İslami kutsal bir niteliği kalmamıştır (Yani Yunanistan'a verilebilir) (NY Times 23.6) - Direnen Türklerin Bolşevik olduğu konusunda propagandanın yoğunlaşması.	8 - Figaro: Türk Halifesi gasıptır. 18 - Pall Mall Gazette: Osmanlı Halifesini kimse tanımıyor. 28- Almanlarla Versay antlaşmasının imzası. (Arşivimizde bulunan Tevfik Paşa'nın özel katibi Şevki Bey'e ait bir notta, Versay'da Prens Faysal ile görüştüğü onu siyonist emelleri konusunda uyardığı ve "Museviler yakın akrabamızdır, onları severiz" cevabını aldığı kayıtlıdır. Not, Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Okday'ın el yazısıyladır)
Temmuz 23.7 - 7.8 : Erzurum Kongresi'nde Misakı Milli'nin esaslarının belirlenmesi, "Kuvayı Milliyeyi amil ve İradei milliyeyi hakim kılmak esastır" ilkesi, himaye (manda) kabul edilmeyeceği, kapitülasyonların geri getirilemeyeceği, tam bağımsızlıktan vazgeçilemeyeceği belirtildi. - M. Kemal'in askeri görevini terkle sivil olarak mücadelenin başına geçmesi.	
Ağustos - Paris Barış Konferansı toplantısında Ermeni temsilcisi, M. Kemal ile Faysal arasında yapılmış olduğunu iddia ettiği bir antlaşma metnini İngilizlere teslim etti.	8 - Beyrut Valisi Müslümanların cuma hutbesinde Mekke Şerifi'nin ismini kullanmasını yasak etti ve sadece İstanbul Sultanını anın dedi. Bu emir sonra kaldırıldı (Temps, 24.9) - Necd emiri İbni Suud'un bildirisi: "Mekke Şerifi sadece Hicaz'a hakim olabilir. Yaptığı angajmanlarla bütün Arap ülkelerini felakete sürüklüyor. Bu ülkeler İslamın ocağıdır, oysa bunları birer eşya gibi satıyor. Biz ona bağlı değiliz, Necd, Kuveyt, İbn Reşid bağımsızdır. Allah'a ve millete layık olan gerçekleşinceye kadar savaşacağız, Şerif müslümanı müslümana kırdırıyor. Bizi İstanbul'a müslümanların halifesine bağlayan dini bağdı. Yoksa bağımsızdık. Suriyeliler Şerife karmayın." (Beyrut'un El Bark gazetesinden, Le Temps 25.8.1919)

1919

Mısır - Kuzey Afrika	Hindistan - Irak
Haziran 3 - Hintli ya da Mısırlı Müslümanlar, İstanbul'dan aldığı yararla bizim katkımızı karşılaştırsalar, mutlaka Türk tahrikçilere kulaklarını tıkarlardı. (İngiltere'nin resmi yayın organlarından Near East'den)	- Irak'ta yerel gruplarla Suriye'den gelen Arap milliyetçileri arasında çekişmeler.
Temmuz - Mısır Mısırlılarındır sloganına dayananlar aslında Mısır Türkiye'nindir diyorlar (Near East 18.7, 7.11 vb. sayıları).	5 - İngiltere Harbiye Nezaretinin açıklaması: Irak Süleymaniye'deki Şeyh Mahmut'un ayaklanmasını Türklerin kışkırttığına şüphe yok. 17 - Araplarda, İngiltere'nin başvurularına cevap vermemesine tepki.
Ağustos - Milne Zaglul arasında, Mısır bağımsızlığının tanınması karşılığında (Sudan hariç) İngiltere ile tam işbirliği anlaşması. Zaglul heyetinin bilgi verdiği milliyetçiler projeyi red ettiler.	8 - İngiliz - Afgan barışı: Afganistan tam bağımsız oldu, dış ilişkileri üzerindeki İngiliz kontrolu kalktı.

Levent Şahverdi Arşivi

1919

Türkiye

Eylül

4 - 11 - Sivas Kongresi'nde, Erzurum kararlarının "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cem." olarak çerçevesi genişletildi.
- Milli Mücadele Hareketi'nin İttihatcılıkla ilgisi bulunmadığını belirlemek için delegelerin yemini: "Saadet ve Selameti Vatan ve milletten başka kongrede hiç bir maksadı şahsi takib etmeyeceğime, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcud fırak-ı siyasiden hiç birisinin amal-i siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi billahi"
- Babıali'nin M. Kemal'i tutuklatma girişimi - 1. Bozkır ayaklanması
12 - Babıali'nin İngiliz mandasını kabul ettiğine dair gizli anlaşma yapması

Ekim

- Babıali'nin M. Kemal ile pazarlığa girişmesi.
- Maraş'ta Sütçü İmam'ın Fransızlara karşı mücadeleyi başlatması.
- Milli Mücadeleye karşı 2. Bozkır, 1. Anzavur, Bayburt Şeyh Eşref ayaklanmaları; Karadeniz'de Pontus Rum hareketi.

Kasım

- Antep ve Maraş'ta Fransız - Ermeni saldırılarına karşı direncin organize olması.
- İstanbul'a karşı Anadolu iç organizasyonunun pekiştirilmesi. Toplanacak yeni Osmanlı Meclisi için seçimlerin kontrola alınması.
4 - İstanbul İngiliz Y. Kom. raporu: İstanbul İslamın kutsal şehri sayılmaz, Türklerin çıkarılması mesele olmaz, Avrupalılar Türkleri Avrupa'da istemiyor.
10 - İngiliz raporu: Suriye'de Türk propagandası artıyor. Araplar da Avrupalıları istemiyor.

Hicaz - Suriye

15 - Suriye'de İngiliz orduları çekilip yerlerini Fransız birliklerinin alması için anlaşma.
20 - Allenby: Kürtler Padişaha bağlı, bağımsız Kürdistan istenmiyor.
22 - Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiserliği raporu: Suriye'de Yasin ve Nuri Paşalar Fransızlara karşı ama İngilizler çekilirse M. Kemal ile birleşmeyi de istemiyorlar. Türklerin Halep'i geri alacaklarından korkuyorlar.
23 - Zeid'den ağabeyi Faysal'a: M. Kemal, Kürtler ve Acemi el Sadun ile anlaştı, Suriye'yi hedefliyor.

- Suriye Merkez Komitesi'nden Faysal'a: Hicaz'dan başka yeri temsil edemezsin, Suriye çıkarlarıyla biz ilgiliyiz.
20 - İngiliz Y. Kom.'nin raporu: Halep ve Sancak (Hatay) Müslümanlarının çoğu Türklere sempati gösteriyor.

- Fransız Suriye Yüksek Komiseri Faysal ile M. Kemal arasında işbirliği bulunduğu konusunda raporlar alıyor. Fransa böyle bir işbirliğinden endişeli.
21 - N.A. Moukarzel, Lübnan Birliği Delegasyonu Başkanı Emir Faysal'a: "Müttefiklerin savaşı kazanmasına yardım ettiğinizi söylüyorsunuz. Türk dostlarınızı terkettikten sonra savaşta kaç asker kaybettiniz?. Ordunuzun asla 4000'i geçmediği, Medine'yi bile almayı başaramadıkları ve sizin savaş diye nitelediğiniz çatışmalarda sadece 500 kişi kaybettiğiniz doğru değil mi? (Temps 21.11.1919)

Levent Şahverdi Arşivi

1919

Mısır - Kuzey Afrika	Hindistan - Irak
Eylül	
	21 - Bütün Hindistan Müslüman Birliği Lucknow'da toplandı 17 Ekim'i Halife için yas günü ilan etti. Gandi Hindu'ların da katılmasını sağladı. 11 - Bengal'de miting: Türkler Avrupa'dan atılmak isteniyor, öyleyse İngilizler de Hint'ten çekilsin. Allahabad, Chandpur, Ravzan, Haydarabad, Treatl, Berhampor, Kalküta, Dakka, Benisat'da mitingler.
Ekim	
	17 - Hindistan'da Osmanlı Halifesi için dua günü
Kasım 25 - Lord Curzon Lordlar Kamarası'nda konuşma: Mısır himaye rejimi kesinleşmiştir, bunun Türkiye'ye kabul ettirilecek şartlarla bir ilgisi yoktur. 25 - 27 - Mısır'da çıkan çatışmalarda İngiliz Ordusu'nun ateş açması üzerine 34 ölü, 206 yaralı var. Gösterilere 30 bin kişi katıldı.	Times başyazısı: Biz Mezopotamya'yı Türk boyunduruğundan kurtardık diyoruz ama oradaki muhabirimiz aksi fikirde. Türk idaresi kötüydü fakat genelde ezici değildi, eğer Araba yasalarımızı zorlarsak daha kötü olacak diyor. 11 - Amanullah heykel yaptırdı, bir ayağı zincirli İngiliz arslanı. - Bütün Hindistan Müslüman Birliği İngiltere Başbakanını protesto. 23 - Delhi Hilafet Konferansı'na Hindular da katıldı. İngiltere'nin zafer kutlamalarına katılmama kararı.

1919

Türkiye

Aralık

- İngiliz hariciyesi ile Harbiye nezareti arasında Büyük Ermenistan tartışması. Hariciye, Türkler engelleyemez; ordu, gerçekleşmesi zor.
- İng. raporu: şeyh Abdülkerim Ermeni - Kürt yakınlaşmasından memnun.
- Sivas'ta Panislamcı kongre yapıldığı ve Bolşeviklerle işbirliği iddiaları.
- İngiltere - Vahdettin gizli anlaşması iddiasını. İngiltere yalanladı.

Hicaz - Suriye

31 - "Allenby ordusunun hatası Şam'a Araplarını önce girmesine izin vermiş olmalarındadır. O zamandan beri kafaları dönüyer. (Glasgow Herald)
- Allenby'den İngiliz dışişlerine: Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a gönderdiği talimat metni: Halep'in kuzeyindeki halk M. Kemal ile müzakerede, İzmir'deki hata tekrarlanmasın.

1920

Ocak

- M. Kemal'in Ankara'ya yerleşmesi, milletvekili seçildiği halde meclisin özgürce çalışmasına izin verilmeyeceği inancıyla İstanbul'a gitmemesi ve yayınına başladığı Hakimiyeti Milliye gazetesiyle fikirlerini yaymaya başlaması.

12.1 - Osmanlı Meclisi'nin açılması Misakı Milli'nin son şeklinin hazırlanması

13 - İstanbul'dan Türklerin çıkarılacağı haberlerine karşılık İstanbul'da büyük miting.

21.1 - 11.2 - Maraş'ta Fransızlarla savaş

6 - Fransa ile Faysal'ın anlaşması: "Türk baskısından doğan organizasyon bozukluğumuz sebebiyle bir büyük devletin tavsiyelerine yeni yapımızda ihtiyaç vardır... Arapça idare ve eğitimde resmi dil, Fransızca mecburi ve tercihli dil olacaktır."

22 - Faysal tam bağımsızlık şartıyla barış konuşmalarına katılacağını ileri sürdü.

Şubat

- Fransızlar çekildi Maraş kurtuldu.
- 2. Anzavur ayaklanması
- Bolşeviklerle siyasi İslam'ın elele çalıştığı Panislam'ın hortladığı, M. Kemal'in Hint, Suriye ve Afganistan'a heyetler yolladığı iddiaları

- İstanbul'da Şeyhülislam, Mısır'da Müftü Bolşevikliği mahkum eden fetvalar yayınladı. Times sorıyor (18.3) Hintliler acaba Türkiye ve Mısır'daki durumların içyüzünü anlayabilecek mi? Şeyhülislam sonra bu iddiayı red etti.

2 - Weizmann'dan İngiliz Dışişleri Bakanına: Nablus halkı M. Kemal ile sıkı işbirliğinde

Mart

16 - İşgal kuvvetlerinin İstanbul'daki bütün askeri merkezleri basıp 6 ölü ve 15 yaralıdan sonra hakim olmasının arkasından Osmanlı Meclisi basıldı. Milli Mücadele yanlısı olmakla suçlanarak 150 kadar milletvekili ve aydın tutuklanarak Malta'ya sürüldü.
- M. Kemal bütün Avrupa ve İslam alemine protesto bildirileri gönderdi. Meclisi Ankara'da toplanmaya çağırdı: Halife esir durumdadır.
- Lord Curzon: M. Kemal önemli unsur ama abartmamalı. Programımız uygulanacak. Ermeniler de kuzu gibi davranmıyorlar.

11 - Tunus'ta İstanbul'un işgalini protesto.

1919

Mısır - Kuzey Afrika

Aralık

- Mısır'da iç gerginlik ve çatışmalar devam ediyor.

Hindistan - Irak

- Amritsar'da Pan Indian Kongresi'ne Müslüman temsilcisi olarak Şevket Ali de katıldı, Türkiye barışı için görüş belirleme ve iletilmesi kararı alındı.

23 - Hindistan rejiminde ıslahat yapılması için alınan karar onaylandı. Seçim ve yönetime katılma geliyor.

26 - Near East: İstanbul'da Kürt cemiyeti hükümete ve Sultan/Halifeye bağlılığını bildirdi, topraklarının Ermenilere verileceği endişesi Türklerden ayrılmanın tehlikesini gösterdi - Faysal'ın hükümeti Kürtleri İngilizlere sadık kalmaya çağırdı ve yakalananları İngiliz hükümetine teslime çağırdı.

- Times: Mezopotamya işi Türk kışkırtmasıdır.

1920

Ocak

- İngiliz basını sürekli olarak Mısır'daki Türk hayranlığına çatıyor. Müftünün kendisiyle konuşan Milne'e cevabı "Biz zaten bağımsızdık Türkiye ile dinden başka bağımız yoktu."
- İngilizler sürekli olarak dışardan gelecek bir saldırıya karşı Mısır'ın savunması gereğini ileri sürüyorlar.

- Irak Deir ez-Zor'da ayaklanma devam.

5 - İngiltere'de yaşayan Hint Müslümanlarının İng. Başbakanına Türkiye lehinde muhtırası

19 - Hilafet Komitesi'nden Hindistan Genel Valisine: Hilafet İstanbul'da kalmalıdır.

28 - Kalküta Hilafet Konferansı: Türk barışı yeterli olmazsa sadakat biter.

30 - Şeyh Kıdvai İng. Dışişleri Bakanına mektup: müslümanların isteklerini tatmin etmezseniz bu galeyan Bolşevizme dönüşür.

Şubat

- Türklere kendi kaderlerini kendileri saptama hakkının tanınması için Bombay Müslümanları grev.

Mart

7 - Suriye kongresi Faysal'ı kral ilan etti ve Suriye'nin birlik ve bağımsızlığını ilan etti.

- Lübnan bağımsızlığını ilan etti.
- Fransızlar, Faysal Milliyetçiler arasında gerginlik arttı. Halep'e Fransız askeri gitmesin diye demiryolundaki engelleme, Fransızları sert önleme sevketti.

2/19 - Muhammed Ali'nin deyimiyle "Boğaziçi'ndeki Esir"i kurtarmak amacıyla Hint müslümanları heyetinin Londra'da Başbakan L. George ve bazı sorumlularla konuşmaları: Bizi dinlemeden karar veremezsiniz. Sade İngiliz sorunu değil bütün İmparatorluğun sorunudur. Osmanlı Devleti aynen kalmalı, Halife rehin olmaktan çıkarılmalıdır. Arap bağımsızlığı ve Faysal'ın krallığı Hilafet içinde olmalıdır. L. George'un Avrupa'nın son Haçlı Seferi ile zafere ulaştığı sözüne tepki gösterildi. L. George hiçbir gizli anlaşma yapmamış olduklarını söyledi.

Levent Şahverdi Arşivi

1920

Türkiye

Nisan

- Milli Mücadele yanlıları Ankara'da toplanmaya başladılar.
- Şeyhülislam Dürrizade Milli Kuvvetleri kafir ve buna katılanların öldürülmelerinin vacip olduğunu belirten fetvasını yayınladı.

16 - Ankara Müftüsü Börekçi ve Anadolu uleması Şeyhülislam'ın fetvasına karşı Milli Mücadele'nin meşruluğunu vurgulayan fetva yayınladılar.

- Babıali Hilafet Ordusu ya da Kuvayı İnzibatiye'yi kurarak Milli Mücadele'yi silahla bastırmaya girişti.

23 - M. Kemal'in olağanüstü yetkilere sahip olması için savaştığı ve kabul ettirdiği Türkiye Büyük Millet Meclis'i toplandı. M. Kemal'i başkanlığa seçti, kendi hükümetini kurdu.

18-26 - San Remo'da toplanan galipler Osmanlı barışının ilkelerinde karara vardılar. Bütün Orta-Doğu manda yönetimine sokuldu. Sultan/Halife İstanbul'da kalıyor ama esir olarak.

Hicaz - Suriye

- San Remo'da Suriye, Mezopotamya, ve Filistin için himaye rejimleri kararı verilmesi üzerine Hicaz krallığının itirazı: Araplar Türklere karşı savaşta müttefiklerinin davasına katmamız, yabancı boyunduruğundan kurtulmaları, özgür ve bağımsız bir hükümet kurdurup uygar uluslar camiasına girmeleri içindi. Hakları ve görevlerinin bilincinde olarak Araplar din kardeşlerine karşı silaha sarılmakta tereddüt etmediler. San Remo kararı bu umudu yıkıyor. Müttefiklerle samimi bir işbirliği politikası kurmaya çalışan genç ulusun ılımlı elemanları bu durumda etkisiz kalıyorlar.

28 - Emir Abdullah'ın Kahire'de demeci: Halen bir Halife yoktur. Halife'nin Kureyşli, yeterli dünyevi güce sahip olması, kutsal yerleri kontrolunda bulundurması şarttır, Hintliler isteseler de bunu değiştiremezler. Buna dayanarak Times'ın (30.4) başyazısı: "Biz artık Hilafet işine karışmıyoruz. Müslümanlar kendi aralarında halletsinler... Hüseyin Vahdettin ya da İbn Suud olabilir."

San Remo'dan Sevr'e (10 Ağustos 1920)

TÜRKİYE: Bu şartlar bağımsız devlet anlayışıyla bağdaşmaz diyen Sadrazam Tevfik Paşa istifa etti. Damat Ferit sadrazam olup bütün şartları kabul etti - İstanbul Divanı Harbi M. Kemal ve arkadaşlarını idama mahkum etti - Yozgat, Zile, Tokat, Düzce ve Doğu'da Milli Mücadeleye karşı ayaklanmalar çıkartıldı - Barış şartlarını kabul ettirmek için, Doğu'da Ermeniler saldırıya geçti. Yunanlılar bütün Trakya ve Bursa'ya kadar Ege'yi aldı - Suriye hududunda çatışmalar devam ediyor - Ankara hükümeti imkansızlıklar içinde Moskova'ya heyet gönderdi.

SURİYE: Fransız işgaline karşı çıkan halka ateş açan Faysal polisi 100 kişiyi öldürdü. Faysal'ın Harbiye Nazırı Fransızlarla çatışırken öldü. Fransızlar Faysal'ı kovdu ve ayrı Lübnan devletini kurdu.

IRAK: Arkası kesilmemiş olan çatışmalar Haziran'da tam ayaklanmaya dönüştü. Ekim'e kadar Araplardan 4000'i ölü olmak üzere on bin kişi yaralandı ve öldü. Şiilerin de katılmasıyla bütün ülkeye yayıldı.

HİNDİSTAN: Muhammed ve Şevket Ali kardeşler İngiliz idaresini protesto için Afganistan'a hicret hareketi başlattı (Ağustos) çoğu yollarda öldü. Başarısız kaldı. Gandi'nin Hindu-Müslüman işbirliğiyle boykot eylemi daha etkili oldu.

MISIR: Osmanlı barışı dışında bırakılmış olduğu için fazla ilgilenmedi. Kendi hakları için çaba sarfına devam etti.

Levent Şahverdi Arşivi

2 - Hicaz ve Suriye

Şerif Hüseyin Hareketi **Arap Yeniden Dirilişi**'nin **(An Nahda el Arabiyya)** başlangıcı sayılmıştır. Arapların tarihinde eskilerden farklı bir başkaldırma niteliği taşıdığından bu yargı doğrudur. Ancak Hicaz'dan kendi başına doğmuş (Örneğin Vehhabi Hareketi gibi) bir şey saymak yanlış olur. Üç merkezde yüz yıla yakın bir süredir oluşan düşüncelerin, Hicaz dışında eğitilmiş kafalarca Hicaz'da uygulamaya konmasıdır. Bu üç merkez İstanbul (ona bağlı olarak Beyrut ve Şam), Kahire ve Paris/ Londra'dır. Arap dirilişi bunlar arasındaki fikir ve eylem alışverişlerinin toplumsal değişme kurallarına uygun olarak yeni aşamalara erişmesi ve koşulların uygun gelmesi sonucunda 10 Haziran 1916'da Hicaz'da başlamıştır. Buna Hicaz'daki şehirli halkın katkısı sınırlıdır. Hatta Mekke'nin Arap olmayan sakinleri karşı çıkmıştır. Eylemde rol alan bedevilerin ise bir Araplık bilincine

Şerif Hüseyin yandaşlarının dinsizlik propagandasına karşılık Türk askerinin Medine ve Peygamber'in kabrini terketmemek hususundaki direnci propagandacıları da şaşırtmıştır. Kuşatılmış durumdayken Kasım 1918'de bir Türk Harita Subayı bu resmi yapıp kumandanı Fahrettin (Türkkan)a hediye etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

sahip olduklarından bahsetmek güçtür. Esasen Arap Nah-da'sı, bu özelliği yüzünden daha sonraki kanmaşaları yaşamıştır.[74]

Şerif Hüseyin Hareketini anlayabilmek için, öncelikle Osmanlı toplumu içindeki oluşumları dikkate almamız gerekiyor. Devlet zayıfladıkça ve Avrupa'nın Doğu toplumları üzerindeki etkisi arttıkça her bölgede insanların kendileri için çözüm düşünmeleri ve şayet bir gün Osmanlı yok olursa nasıl ayakta kalacaklarını hesaplamaları doğaldı. Devletin, vatandaşlarının çözüm bekleyen sorun ve istekleri karşısındaki yetersizliği kadar, bu yetersizliğin baskı yoluyla bastırılması yöntemi de halkları buna itiyordu. Mesela 1910'lu yıllarda Babıali'nin, Müslüman Hıristiyan Arnavutların işbirliği karşısında kabul ettiği ödünler, başkalarında - Özellikle Araplarda- ayrı yolu izlemek düşüncesini yaratmıştır. Esasen bahsettiğimiz merkezlerdeki Arap aydınları köklü bir modern kültür birikimine sahip olmasalardı, **İkinci Meşrutiyet**'in ilanının arkasından açık ve gizli bir düzüne uluscu/ihtilalci cemiyet kurmazlardı. **İha el Arabi el Osmani** ya da **Hizbi la Merkezziye** gibi uzlaşmacı, yahut **el Kahtan, el Ahd, el Arabiyya el Fetat** gibi ihtilalci olanları[75] kademe kademe Araplık bilincini biliyorlardı. Hatta bunlardan bazıları daha 1913'de Şerife liderlik önerisinde bulunmuşlardı. Hicaz dışında böyle bir gücün ve Araplık bilincinin varlığını bilmese Hüseyin'de her halde bu işe girişmezdi.

Libya ve Balkan yenilgilerinin ardından Araplar arasında Ademi Merkeziyetçi eğilimin artması, **Avusturya - Macaristan'ı andırır bir Türk - Arap Federas-**

---

74)Arap İhtilali'ne katkıda bulunanların sosyal kökenleri ve kültür farklılıkları yüzünden beliren çelişkiler için **"Bedevi-Lavrens-Arap-Türk"** kitabımızda ayrıntılı bilgi vardır. Arap Yarımadası'na bir yılda, eskiden Hac vesilesiyle gönderilenin 150 - 200 misli para girmesinin sonucu olan olaylar, büyük bir acelecilikle tam bir bilinç gibi sunulmak istenmiştir. Ama gerçekler belirince elde olmayan bir çöküşle karışlaşılmıştır. Ayrıca Arap aydınları da hiç bir fikir birliği içinde değildiler. Zeine N.Zeine, şöyle yazıyor: "Bütün Araplar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerindeki liderlerin Mekke Şerifi tarafından yönetilmeyi arzulamadıklarını büyük bir dürüstlükle belirtmek gerekir. Ne de hepsi Arap bağımsızlığı ya da Arap topraklarında hükümet şekli konusunda birliktiler." (**The Emergence of Arab Nationalism**, s.135)

75)İhtilalci Arap Cemiyetleri için bkz: Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. haz. Behçet Cemal, Selek yay., İstanbul 1959; Zekeriya kurşun, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İrfan yay., İstanbul 1992; Zeine N.Zeine, **The Emergence of Arab Nationalism**, Khayats, Beirut 1966; C. Ernebt Dawn, **From Ottomanism to Arabism**, Un. İllinois Press, 1973; George Antonius, **The Arab Awakening**, H. Hamilton, London 1961 başlıcalarıdır. Bunlardan başka da pek çok makale ve kitap mevcuttur.

Levent Şahverdi Arşivi

yonu fikrinin gelişmesi, her vilayette resmi dilin yerli hakim dil olması düşünceleri bu kadrolarda hayli gelişmiş bir programın varlığını kanıtlar. Aynı dönemde Arapları Türkleştirme yolundaki iddialara karşılık, bu kadroların önemli bir kısmının İstanbul **Harbiye, Mülkiye** ve **Tıbbiye**'sinden çıkmış olması daha objektif bir bakış gerektiğini kanıtlıyor. **Paris Arap Kongresi** (18-23 Haziran 1913) Müslüman - Hıristiyan farkı olmadan Arapların bir bütün halinde davrandığı kanısını yaratmıştır. Arkalarına Avrupa devletlerinin desteğini de alan bu birlik, o günden itibaren Türk yönetici ve düşünürlerinde de bir Arap - Türk federasyonu fikrini gündeme getirmiştir. **Mahmut Şevket Paşa**'dan **Ziya Gökalp**'e uzanan bir çizgide bunun örnekleri varsa da[76] İttihatçıların temel politikası olduğunu söylemek mümkün değildir. En az yüz yıldır bütün Osmanlı yöneticilerinde var olan devletin parçalanma ve yok olma psikozundan onların da kurtulması mümkün değildi. Unutmamak gerekir ki, **bütün Avrupa'nın sloganı "Türkleri Asya'ya, geldikleri yere kovalamak"**tı. Bu arada Araplara bağımsızlık vaad ediyorlardı. Dolayısıyla bir parça Araplık bilincine sahip olan kimsenin Osmanlı yönetiminin başındakiler kadar kendini sorumlu hissetmesi mümkün değildi. Onlar bir alternatif hayal edebiliyorlardı. Türkler içinse alternatif yoktu. İttihatçıların katılığı, bu Ademi Merkeziyetçiliğin tam parçalanmayı getireceğini hissettirmelerindendir. Dolayısıyla sert davranmış, vaadettikleri özgürlükleri vermeye yanaşmamışlardır.

Araplar arasında tam bir birlik bulunduğu kanısı, **Cemal Paşa Divanı Harbi** hem Müslüman hem de Hıristiyan Arap liderleri mahkum edince daha da kuvvetlenmiştir. Bir araştırmacı bunu şöyle anlatıyor:

"Lübnan ve Arap ulusculukları arasında ilk anlaşmazlıklar her halde 1909'dan az sonra belirdi. Ama doruğuna I. Dünya Savaşı sonrasında erişti. Savaşın başında ikisi birlikte Türk'e karşı savaşmak zorundaydılar. 1915 ve 1916'da iki gruptan 35 şef, müttefiklerle ilişki kurarak ihanette bulunmak suçlamasıyla Beyrut ve Şam'da idam edildiler. Lübnan ve Suriye'nin en ünlü ailelerinden gelen bu yö-

76)Zeine N. Zeine, a.g.e., s.95

Levent Şahverdi Arşivi

BEYRUT BASININDA OSMANLI DEVLETİ

1919 - 1920 yıllarında Arap aleminde sadece bir Türk düşmanlığı bulunduğunu düşünmek yanlış olur. Duruma olabildiğince objektif bakmaya çalışanlar da vardı. Özellikle Kuzey Suriye ve Lübnan'da bunlara çok rastlanır. Aşağıda Beyrut'un Müslüman **el Beleg** (B) ve Hıristiyan **Lisanülhal** (L) gazetelerinden alıntılar sunuyoruz:

1919

L - 27.10 : Yıl sonuna kadar Türkiye ile barış yapılmazsa milliciler İstanbul'a hakim olur. Şefleri (M.K.) olağanüstü kişi.

L - 29.10 : **M. Kemal**'in Erzurum'da yaptığı Sultanın bağımsız ve İstanbul'un başkent kalması teklifine katılıyoruz.

B - 4.11 : Yaptıklarından Allah Osmanlıları affetsin ve cezalandırsın. İyi Türkler de vardı, kötüler de. Bu ikinciler dini kaybettiler.

B - 16/17.11 : Her ulusta kötü vardır, bir ulusu bir kişiyle değerlendirmek yanlıştır. **Cemal** ve **Azmi** birer nefretti. Türkle Arap arasında yönetilen, yönetenle ilişkisi vardı. Yönetilen bağımsızlık istedi, yöneten red etti. Madem ki bu iş bitti, hiç suç işlenmemiş Türklere saygı duymayı engelleyen nedir?

B - 2.12 : Fransızlarla Türkler anlaşmalı (**el Ahval** - Beyrut'tan)

B - 3.12 : Neden bu saçmalama? Türkler ve Mısırlılar iki ayrı yol izliyor. Türkler Müttefiklere inanmadı milliyetçi savaş veriyor, Mısırlılar dört yıllık vaatlarını boşluğunu gördü, emelleri için isyanda.

B - 11.12 : Ermeniler Türklere karşı kışkırtmışlardı şimdi zora düştüler ama yardım elini uzatan yok. (**el Ürdün** - Şam'dan)

B - 22.12 : Amerika ilgilenmiyor, onu beklemeden Türk işi acele çözümlenmeli Bolşevikler **M. Kemal** ile yakın ilişkide para ve akıl veriyor.

1920

L - 11.1 : **Galip Kemali** Suriye'deki karışıklığın Türk idaresinden vazgeçilemeyeceğini gösterdiğini söyledi. Elleri kanlı eski efendilerimizin geri gelmesi korkulu bir rüyadır. (**el Bark** - Beyrut'tan)

B - 8.1 : Türk meselesi karışık, İngilizler İstanbul'da kalmasını diyor, Fransa kalsın, yani **M. Kemal** ile birlik (**el Hakika** - Beyrut'tan)

B - 15.1 : **M. Kemal** hareketi hafife alınamaz, bütün Avrupada bunun farkında; barış için acele edilmeli (**el Difaa** - Şam'dan)

B - 17.1 : İngilizler bütün İslamı ezmek için Türkleri Avrupa'dan atmağa çalışılıyor. Hilafet ülkesinin yok olmasını istiyor. (al Difaa)

B - 20.1 : Hindteki direnç İngiliz politikasını bozuyor. Hilafete baskı da Mısır'ı karıştırıyor. Müslümanların birleşmesi gerek.

B - 21.1 : Yeniliklerin zaferi. Jön Türkler bütün memlekete hakim. Mısır'ı, Hind'i, Kürdistan'ı **M. Kemal** hareket ettiriyor, o da **Enver** ve **Talat**'in emirlerini uyguluyor, şeytani bir plan. (**el Bark** - Beyrut'tan)

L - 21.1 : Hemen barış yapılmalı yoksa Bolşeviklik gelecek Türkiye'ye.

L - 27.1 : Türk ordusu küçümsenemez duruma geldi. Bu müttefiklerin politikasının sonucudur. İstanbul bütün İslam dünyasının umudu oldu.

B - 29.1 : İstanbul ve bütün Türkiye'de mitingler yapıldı kadınlar da katıldı. Himaye istemiyorlar

L - 28.1 : Türkler haklarını istiyorlar ama her şeyin işgalde olduğunu anlamalılar.

B - 3.2 : Enver Paşa'nın yıldızı parladı, Türkistan ve Kafkasya'da 30 milyon kişiye hakim krallık kurdu.

B - 4.2 : Fransa, Osmanlı Devleti ve hilafetini savunarak başarılı.

B - 18.2 : Bütün İslam dünyası taassup ve dini saygı ile İstanbul'a, Halife'ye bakıyor. Bunların arkasında Bolşevikler, onlarında arkasında Almanlar var. Müttefikler uzatıyor, yanan biziz. (**el Bark** - Beyrut)

L - 19.2 : Her gayn memnun Bolşevik oluyor. **M. Kemal** ve adamları değil ama, eliyle Bolşevikleri gösterip tehdit ediyor.

B - 26 ve 28.2 : **M. Kemal**'in Ankara'daki nutkunun tam metni.

L - 24.2 : Türkler İstanbul'da kalacak ama Ermenistan'ı kabul etmeli.

L - 6.3 : Bolşeviklik tehlikesi yayılıyor, dikkat.

L - 16.3 : Türkleri İstanbul'dan atmak mümkün değil ama eski güçleri olmayacak.

B - 23.3 : Doğuda Bolşeviklik yayılıyor, Almanlar Türkleri destekliyor.

B - 13.4 : **Emin er Rafii**: İstanbul'un işgali meseleyi çözmedi. Milliyetçiler Ankara'da toplanıp politika belirleyecek. Müttefikler kısa görüşlü politika izliyor.

B - 17.4 : Her şey kötü tek başarı Sultanın İstanbul'da kalması (**el Ahval**)

Levent Şahverdi Arşivi

neticilerin ortak şehitliği bir an Lübnan ve Arap uluscularının ortak bir dava için savaştıkları kanısını yarattı(...) Şerif Hüseyin'in Büyük Arap Krallığı projesini pek çok Müslümanın yanı sıra bazı Ortodoks ve Protestan Araplar da destekledi. Lübnan'da ise Maruniler ve Rum Katoliklerle diğer geri kalan bütün Hıristiyanlar karşı çıktı.(77)

Bu noktada Arap propagandasında büyük yer tutan bu idamlar üzerinde kısaca duracağız. Cemal Paşa, açıklanan belgelerde de görüldüğü gibi savaş döneminde düşmanla işbirliği yapanları mahkum etmiştir. **Ona yöneltilen suçlamalar Fransızlarla bir işbirliği yapılmadığı yolunda değildir.** Zaman içinde açıklanan İngiliz ve Fransız belgeleri idamlardan sonra bile Suriye ve Lübnan'dan müttefiklere haber gönderme hizmetinin devam ettirildiğini gösteriyor. Suçlama asılanlardan bazılarının suçsuz olması ve genelde İttihatçıların affı düşünmeyen politikasınadır. Araplar olayın yabancıyla işbirliği yanına hiç temas etmezler. Oysa onlar da İttihatçıların Almanlarla işbirliğine eleştiri yöneltebilirlerdi. Ama işlerine gelmediği anlaşılıyor, zira bu Cemal Paşa'yı haklı çıkarırdı. Nitekim Fransızlarla dostluk yapmakta Şerif de Suriyeli Milliyetçilerden geri kalmamıştır. 1916'da Fransız Cumhurbaşkanına **"Geçmişte ve halen Fransız ulusunun İslam ve Müslümanlar hakındaki dostça ve övgüye layık davranışlarını unutmadığını ve yeni Arap krallığının kendilerinden en iyi desteği beklediğini"** belirten bir metup da yollamıştır.(78)

İttihatçılara yöneltilmiş, aşırı sömürgeci propagandacılarının damgasını taşıyan, dinsizlik ve Kur'ana saldırı gibi ciddiyetten uzak iddiaları bir yana bırakırsak, geriye **Abdülcelil Temimi**'nin ifadesiyle "Araplığın temel unsurlarını unutmak ve ihmal etmek"-suçlaması kalır.(79) "Araplığın" deyimi açıkça "Milliyetçiliğinin" anlamını taşır. Bu tarihçi "İttihatçılar kendileri için, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak yolunda milliyet unsurunun önem ve meşruluğunu kabul etmiş,

77)Kamal Salibi, **Histoire du Liban**, Naufal, Paris 1992 (2. bsk), s.250

78)A. Temimi, "Lettre du Cherif Hussein Bin Ali à Raymond Poincaré Président de la République Française", **Arab Historical Review for Ottoman Studies**, no.3-4 (Aralık 1991) s.119-126

79)A.Temimi, "Politique des Jeunes Turcs en Bilad Es-Sham et Révolte Arabe en 1916: Nouvel Essai d'Interprétation", **Revue d'Histoire Maghrébine**, no.63-65 (Ağustos 1992), s.87

Levent Şahverdi Arşivi

ama bu hakı Arap halkına tanımamışlardır" diye ekliyor. Bu yargı aradığımız bütün gerçekleri içermektedir. Araplar yeterli bir milliyetçi bilinçlenmeye varmış ve bunun karşılanmasını istemektedirler. İttihatcılar ise bütünlüğü korumak için dayanacak bir güç aramış ve bunu Türkçülükte bulmuşlardır. Yani toplumsal evrim iki toplumu da milliyetçilik bilincine ulaştırmış ve evrensel siyasi gidiş Devlet'in parçalanması aşamasına gelince bu milliyetçilikler çatışmaya girmiştir. Kısacası İttihatcıların Osmanlı'yı parçalamak için Milliyetçilik yaptıklarını söylemek mümkün değildir, bu asıl hedeflerine -Devletin yaşaması- aykırı olurdu.

Temimi Arap isteklerinin aşırı değil "pek mütevazi şeyler" olduğunu da ekliyor. **El Manar**'dan[80] başlayarak bir çok yayın istatistikler yayımlayarak Osmanlı Devleti'nde Arapların çoğunluğu oluşturduğunu, dolayısıyla yönetimde ona göre söz sahibi olmaları gerektiğini savunuyorlardı. Bu açıkça yönetimi devralma önerisidir. Arap Hilafeti düşüncesiyle birleştirilirse daha da belirginleşir. Böyle bir tasarı yapma özgürlüğü kimseden alınamaz. Ancak bunu farkedip önlem aldığı için de sadece karşı tarafı suçlamak yanlış olur. Araplar, Ademi Merkeziyet ilkesinin sadece kendi bölgelerinde uygulanmayacağını bilmiyor olamazlardı. **"Arap vilayetlerinde kendi bütünlükleri sağlanırken Anadolu ve Rumeli'de, Rum, Arnavut, Sırp, Ermeni, vb.. bölünmelerle Devletin nasıl bir güçlü ve İslamın savunucusu olarak kalabileceğini hesaplıyorlar mıydı?"** sorulacak sorudur. Trablus - Bingazi İtalyan saldırısına uğradığında savaşanlar yerli halka (Araplar) İttihatcı subaylar ve Türk askeri olmuştur. Arap dünyası sadece moral desteği vermekle yetinmiştir. Balkan Savaşı'nda ise Arap milliyetçiliğinin lideri sayılanlardan **Aziz Ali Mısrî**, derne cephesi kumandanlığını yaparken, emirlerin aksine yerlilerin lideri **Şeyh Sunusî** ile çatıştığı ve ona bırakması gereken silah ve paraları Mısır'a götürdüğü için suçlanmıştır. Balkan Savaşı'nda da neredeyse İstanbul elden çıkarken, ilgi, duygusallığı aşamamıştır. Böyle bir ortamda İttihatcıların desteği Türkçülük'de aramaları çarpıklık ya da dinden kopma gibi hafifliklerle izah edilemez. Nitekim aynı dönemde Arap milliyetçilerinin Osmanlı'dan sonraki dönemin hazırlığını yapmaları da doğal bir davra-

80)**El Manar**, c.18 (1915), s.66

Levent Şahverdi Arşivi

nıştır. Federatif yapı düşüncesi bunun ürünüdür. Dünyayı yönlendiren güçler Arap ve Türk milliyetçiliklerinin minnacık birer zerre oluşturdukları bir kazanda kâinatı karıştırırken bu ikisinin çatışmasında suçlu, hele hele bahane aramak yanlıştır. Cemal Paşa -belki aşırı şekilde- sorumluluğunu üstlenerek görevini yapmıştır, Şerif Hüseyin'de patlama aşamasına gelmiş bir dinamiği, kendi hayallerine göre yönlendirmeye girişmiştir.

Şerif Hüseyin eylemine, 14. 7. 1915 ile10. 3. 1916 arasında Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne beş mektup yollayıp aldığı beş cevaptan sonra girişti. Mersin - Adana - Urfa - Mardin çizgisinin İran'la kesiştiği yerin güneyinde kalan ve bütün Arap yarımadasını kaplayan (İngiliz kontrolundaki Aden hariç) bölgede bir Arap Krallığı kurmak izin isteyerek başladı.[81] İngilizlerin ilk itirazı, **Mersin - İskenderun ve Suriye sahillerine tam Arap denemeyeceği**, ayrıca Basra Bağdat'ta kendi, Beyrut - Halep'te Fransız çıkarlarını haırlatmak şeklinde oldu. Türkleri atmak ve Türk boyunduruğundan kurtarmak konusunda birleşiyorlardı. Şerif, Mersin Adana'dan vazgeçmeye, Irak'ı para karşılığında bir süre İngiliz mandasına bırakmaya razı oldu. **Hüseyin önce bütün Arapların Kralı ve - Bütün Müslümanların İslam Halifesi konusunda bir anlaşmaya varmasına kadar- dini lideri olarak çevresindekileri kendisine biat ettirdi.** Temimi'nin belirttiğine göre, **"yeni bayrak çıkardı, adına para bastırdı ve eski Halifeleri takliden geceleri tebdili kıyafetle kentin sokaklarında tek başına halkın arasına karıştı"**. Fransa İngiltere ve Rusya birlikte bunları kabul edemeyeceklerini kendisine bildirdiler. O da boyun eğmek ve **Hicaz Kralı ünvanıyla yetinmek zorunda kaldı**. Hicaz dışındaki bölgelerde, İngiliz Fransız çıkar bölgeleri ve de başka yerli Arap ya da emirlerinin haklarının varlığı kabul ettirildi. Yine de savaş sonrası için muğlak vaatler yapılmaktan geri kalınmadı.

Osmanlı cihad ilanı ile Şerif Hüseyin'in ilanının Müslüman kütleler üzerinde yaptığı etkiyi karşılaştırmak, iddiaların ne derece benimsendiğini göstermek açısından önemlidir. Taraflar rakip bildirilerin kendi Müslümanlarına ulaşmaması

81) Mektupların tam metinleri için: Hakayeat - Bittar, a.g.e., sayfa: Fransızca kısım 1-17, Arapça kısım 5-23.

Levent Şahverdi Arşivi

için sıkı önlemler almış ve katı sansür uygulamışlardır. Dolayısıyla bunlar ancak ulaşabildikleri yerlerde etki yaratmışlardır. Osmanlı Cihad'ının Arap yarımadası ve Irak'ta bazı aşiretlerle, Libya çölünde zaten Osmanlı desteğiyle İtalyanlarla savaşan Senusiler'de, İran, Kafkasya, Doğu Afrika ve Afganistan'da bazı grupları eyleme götürdüğü görülmüştür. İngiliz ve Fransızlar başlangıçta genel bir ayaklanmadan çok korkmuşlarsa da 1916 yılına girildiğinde endişeleri kalmamıştır. Mesela ayaklanmanın en çok beklendiği Mısır'da, ancak Türk orduları Kahire'ye girerse böyle bir şeyin mümkün olabileceği farkedildi.

Osmanlı Devleti beklediğini bulamazken sömürgeci devletler ordularında Müslüman askerler kullanarak, İslami dayanışmanın sadece teoride bulunduğunu ispatladılar. Fransızlar savaşta 100 bin Fransız Müslümanının Fransız hizmetinde can vermesinden gurur duyduklarını açıklamışlardır.[82] Bu en az bir milyon Müslümanın görev almış olduğun kanıtlar. İngilizler çoğu geri hizmette olmak üzere dönüşümlü olarak 1.5 milyon Mısırlı'ya -Filistin cephesi de dahil- ordularında görev vermişlerdir. Başkumandan **Allenby** bunların katkılarına açıkça teşekkür etmiştir.[83]

Hindistan'dan da en az 900 bin Müslüman İngiliz ordusunda yer aldı.[84] Önemli bir kısmı Irak cephesinde kullanıldı. Zahmetsiz kanı doyurmak için paralı askerliği seçen bu insanlardan pek azı Müslüman kardeşlerine karşı savaşmaya tepki göstermişlerdir. Toplumlarından da tepki gelmemiştir. Bu sadakati özellikle İngilizler, savaş sonrası için bazı siyasi ödün vaatleri vererek ödemişlerdir.

Şerif'in ayaklanmasının yarattığı yankılar da Osmanlınınkinden fazla farklı değildir. Bu konuda bir araştırma yapan A. Temimi şunları kaydediyor:[85]

"-Reuter Ajansı haberi hemen dünyaya yaydı; - Osmanlı karşıtlığı bilinen A. Şehbender, Reşit Rıza, Fuat el Katip gibi aydınlar hemen desteklerini verdiler;

---

82)**Figaro**, 9. 7. 1921

83)Israel Gershoni -James P.Jankowski, **Egypt Islam and the Arabs The Search for Egyptian Nationhood 1900-1930**, Oxford Un. Press, 1986

84)M. Kemal Öke, **Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi**, Kültür ve Turizm Bak. yay., Ankara 1988

85)A. Temimi, "Politique des Jeunes Turcs...", A.g.m., s.93-98

Levent Şahverdi Arşivi

- Cenevre'deki Bosnalı bazı öğrencilerle İran'da bir şahıs destek bildirisi yayınladı; Fransız sömürge bakanlığı ile konsoloslukları Somali, Madagaskar, Çin, Mançurya, Bangkok, Siam gibi yerlerde Şerif'in bildirisini yerli dillere çevirerek yaydılar.

İlginç olan Şerif'in mesajının İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanlara ulaşmaması için bu hükümetlerce, önlem alınmasıdır. Daha sonra metnin içinden aşağıdaki kısımlar çıkarılarak izin verildi:

İhtilalin gücü, ihtilalci katılımımız, milletin ihtilali, devletin ihtilali, Arapların ıztırabı, Arap dilini öldüren İslamı öldürür, Arapçaya karşı yaptıkları dine ve devlete karşı en büyük günahtı, Arap liderlerini astılar sadece Araplar dilimiz dinimizdir demesinler diye, Araplar aşağılanınca İslam aşağılanmış olur.

Şerif'in Türkleri hedef alan eleştirilerinden sömürgecilerin rahatsız olması bunları kendilerinin -daha da fazlasıyla- yapmalarındandı.

Şerif'e vaatler yapılırken 1916 Mayıs'ında İngiltere - Fransa - İtalya - Rusya arasında Osmanlı mirasını paylaşan **Sykes-Picot anlaşmaları** tamamlanmıştı. Şerif'in Hicaz dışına taşması bahis konusu değildi. Üstelik **2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour Filistin'de Yahudi Yurdu vaadini açıklayarak ona büyük bir darbe vurdu**. Türk ordusu çekilirken her kentte idareyi hep yerli Müslüman Arap temsilcilere devrediyordu. Kudüs'te, Şam'da, Beyrut'ta bu hep böyle olmuştur. Oğlu **Faysal**'ın komutasındaki Arap ordusu her girdiği yerde yönetimin hemen kendisine devredileceğini bekliyordu. Bu yüzden Şam'da ilk Araplar arası kanlı çatışma oldu. İngiliz ve Fransa yanlısı addedilenler birbirine girdi.[86] İngiliz komutanı işe el koydu ve barış yapılıncaya kadar kontrolun kendilerinde kalacağını hatırlattı. Aynı şekilde Beyrut'a çekilmiş olan Şerif bayrağı sadece yedi gün asılı kaldıktan sonra indirildi, yerine Fransız bayrağı çekildi.[87] 1918 başında Bolşeviklerin açıkladığı gizli anlaşma Medi-

---

86)Mustapha Kraiem, "Les Rivalités Impérialistes Franco-Anglaises et l'Occupation Française de la Syrie et du Liban", **Revue Tunisienne de Sciences Sociales**, no.82-83 (1985), s.193-251; Jukka Nevakivi, **Britain France and the Arab Middle East 1914-1920**, Athlone Press, London 1969

87)Stephen Hemsley Longrigg, **Syria and Lebanon under French Mandate**, London 1958, s.53

Levent Şahverdi Arşivi

ne'deki Türk Kumandanı vasıtasıyla Şerif'e ulaştırılmış ama o propaganda sayarak inanmamıştı. Ayrıca Fransız ve İngiliz yetkililerde mesajlar göndererek işin aslı olmadığına onu inandırmışlardı. Bu olaylar ise işin iç yüzünü göstermeğe başladı.

1919 yılı, Müttefiklerin Osmanlı barışını sürekli ertelemesi yüzünden Faysal'ın bir iki kez Londra ve Paris'e gitmesi ve pazarlıklar yapmasıyla geçti. Ocak 1919'da sunduğu memorandumda "600 yıldır Araplan eritmek için çalışan Türklerden kurtulmak için" kurmayı tasarladıklan **"Asya'da Arap Birliği"**nin hemen onaylanmasını istiyordu. bütünlüğün bozulmaması için Filistin'de Yahudilerle işbirliği yapılabileceği de şu cümelerle anlatılıyordu: "Filistin'de Araplar çoğunluktadır. **Yahudiler kan bakımından Araplara son derece yakındır ve iki ırk arasında karakter ihtilafı yoktur. İlke olarak tamamen biriz**(...) Hükümet kurmak zor değil, asıl engel Türk hükümetinin sorumlu olduğu yerel cehalettir."

Yahudilerle bir sorun olmadığının ispata çalışılması galip güçleri tatmin içindi. Nitekim **Faysal** 3 Ocak 1919'da Londra'da **Siyonist lider Weizmann** ile bir dostluk ve işbirliği antlaşması yapmaktan da çekinmedi. Bunda da Araplarla Yahudiler arasında mevcut akrabalık ve çok eski bağdan bahsediliyor. "Arap Devleti ve Filistin'in gelişmesi için mümkün olan en kapsamlı bir işbirliğine taraftar olduklan" belirtiliyordu. En önemli kısım Siyonizmin Arap isteklerine destek vermesi, geniş çaplı Yahudi göçünün kolaylaştırılması ve Yahudilerin sadece Filistin'de değil, bütün Arap dünyasına yayılarak yardımcı olmasının düşünülmesiydi. Arap kaynakları antlaşmanın varlığını red ederler. Tarafsız bir gözlemci, Alman **Wolfgang Bretholz**, antlaşmanın orijinalini gözleriyle gördüğünü belirtiyor. **Kral Abdullah**'ın gösterdiği bu metnin altında, **Faysal**'ın kendi el yazısıyla İngiliz hükümetine sunduğu memorandumdaki bağımsızlık istekleri tam onaylanmak şartıyla antlaşmayı imzaladığı, en küçük fark durumunda geçersiz ve yapılmamış sayacağını belirttiğini ekliyor.[88]

88)W. Bretholz, **Aufstand der Araber**, V. Kurt Desch, Münih 1960, s.100

Levent Şahverdi Arşivi

HİNT MÜSLÜMANLARINDA ÖZELEŞTİRİ

Halkın İngiliz Kral/İmparator'a bağlılığının yanı sıra Sultan/Halife'ye bağlılığı, sömürge yönetimini daima zora düşürmüştür. Hilafet'in en inanmış taraftarı **Mevlana Muhammed Ali** onları en çok şaşırtanlardan biridir. "Allahın emrettiği yerde ilkönce bir Müslüman, ikinci olarak bir Müslüman, en sonunda yine bir Müslümanım; ancak Hindistan'ın bahis konusu olduğu yerde ilkönce bir Hintliyim, ikinci olarak bir Hintliyim ve en sonunda Hintliyim ve Hintliden başka bir şey değilim" sözleriyle ikisinden de vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir.

Bu Hintlilik bağının niteliğini bir Müslüman şair Hindu-Müslüman işbirliği başladığında şöyle ifade etmiştir. **"Hindu diyarı İslam diyarı ile birleşti / Ah Feridi, nur ve nar dost oldular."** Bu kadar birbirine yakın ama ayrı toplumlardı.

Şiri Bangla (Bengal Arslanı) diye ünlü **Fazlul Hak**, 18 Ekim 1919'da Kalküta'da düzenlenen "Hilafet Günü Toplantısı"nın açış konuşmasında İslami bağı şöyle açıklamıştır:

"Cava ile Atlantik Okyanusu arasında aralıksız bir Müslüman Devletler kemerinin bulunduğu dönem pek eski değildir. O zaman tek bir Müslüman devletin yok edilmesi çok büyük bir önem taşımıyordu. Ancak Hıristiyan saldırganlığı karşısında çok sayıda Müslüman krallığı yıkıldığından beri, Müslümanlar ayakta kalan bir kaç taneye daha da büyük bir önem vermeye başladılar. Tek bir tanesinin bile kalmayacağı günlerin yaklaşmakta olduğundan korkuyorlar. Çeyrek yüzyıl önce ünlü bir Müslüman bana, Yahudilerin ya da ülkesiz bir Papa'nın haline düşeceğimizi söylemişti. Bu koşullar altında ümitlerimiz ve duygularımızın İslam'dan ayakta kalan tek büyük devlet olan Türkiye üzerinde yoğunlaşması kaçınılmazdır."

Bu bağın yankıları özellikle **İkbal** gibi büyük bazı şairlerin eserleriyle Hint Müslümanlarının hafızasına yerleştirilmiştir. Daha **Trablusgarp Savaşı** sırasında Türk mücahitlerinin övgüsünü bir şiirinde şöyle yansıtır:

Hazreti Peygamber'in huzurundaydım. Ümmetinden ne getirdiğimi sorması üzerine dedim ki: Ben efendimize ancak bir şişe getirdim. Fakat bu şişenin içinde bulunan şey cennette dahi bulunmaz. Bu şişede senin ümmetinin şeref ve haysiyetinin bir timsali vardır. Zira burada istiklal uğrunda Trablus çöllerini kanlarıyla sulamış olan Türk şehitlerinin kanından bir kaç damla bulunmaktadır."

Hilafet Heyeti Londra'da İngiliz yetkilileri tarafından ağırlandığında içlerinden biri, İngilizlerce **"İslam Milli Marşı"** diye nitelenen bir şiir okumuştur: "Çin de bizim, Hint de bizim / Müslümanız ve tüm dünya evimizdir / Batının dağları, vadileri ezan seslerimizle inliyor / Bir kez daha kervanımız ileri gidiyor."

Böylesine bağlılığın Dünya Savaşı sırasındaki Şerif Hüseyin hareketini ve Hint Müslümanlarının davranışlarını yermemesi olanaksızdı. **Şekvayı Hind** şiiri bunu yansıtır:

"Neden Müslümanlar uyurken kıvranıyor / Neden yaradan kan fışkırıyor (...) Bir seda geldi "Ey Hindistan halkı / Neden benim çin üzülüyorsunuz / Bekleyin İslamın batışına matem tutmayın / Ben bir tek şey soruyorum, cevap verin bana / İslamın şanını kim tahrip etti / Devleti Osmaniye'yi kim yıktı / Allahın düşmanıyla bir safta yer almadınız mı / Düşman ordularına istekle katılmadınız mı / Kılıcınızı Halep ve Suriye'de kullandımadınız mı / Düşman için para toplamadınız mı / Gidin ve sorun Bağdad'a ne yaptığınızı / Halep, Suriye ve Filistin'e ne verdiğinizi / Ey Medine'de kan akıtan Hintliler (...) Bu dünyada ikinci bir Kerbela yaratanlar / Eğer Medine viransa bu sizin yüzünüzdendir / İslamı hançerleyen sizsiniz / Susuzluğunuzu Müslüman kanıyla bastırdınız (...) İslama karşı savaşan sizsiniz / Hala sahibi iman olduğunuzu düşünüyor musunuz / Hâlâ dine bağlı Kur'ana saygılı olduğunuzu düşünüyor musunuz / Siz kardeşini katledensiniz / Kalbim sizin Müslüman olduğunuza şahadat edemiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Kral Hüseyin tahttan düşürülünceye kadar taviz vermiyor görünmekte kararlı olmuştur. Ama "İngiltere balığın içinde yüzdüğü geniş denizdir, deniz ne kadar geniş olursa balık da o kadar yağlı olur" sözü ona aitti ve oğlunun taviz vermesine göz yumarak dengeyi sağlıyordu. Üstelik krallığının günlük yaşamını yürütebilmesi için İngiltere'den gelecek paraya mahkumdu. Hicaz'da direnmek kolay değilken, Suriye'de hiç olamazdı.(89)

Memorandumda gereğin dışında anti-Türk bir üslup kullanılması, hem galiplere güvence vermek hem de Hindistan'da olduğu gibi Avrupa'da da Türkler lehinde beliren bir eğilimi bastırmak içindi. Kudüs'ün Türklerden alınmasından bir yıl geçmeden İngiliz propaganda yayını **Near East**'in bölgedeki eski Türk yönetimine övgü dizmesi kuşku yaratmayacak gibi değildi:

"(Burada) gelecekteki hükümeti kurmak, çeşitli dini mezheplerin hoşgörü ve iyi niyeti sağlanamazsa kolay iş olmayacaktır. Türk, aydın ve ilerici bir yönetim kurmaya yetenekli değildi. Ama hakkını vermek gerekirse, en ufak bir kıvılcımla bir barut deposu dolusu fanatizmin ateş alabileceği böyle bir yerde, dinlerin karmakarışık bir arada bulunmasından doğan sorunlarla baş etmekte hiç de başarısız değillerdi..."(90)

Kral Hüseyin'in resmi yayın organı **El Kıbla** gazetesinin 1919 yılı ve 1920 Mayıs'ına kadar ki sayıları üzerinde yaptığımız bir incelemede hem yukarda belirtilen iki sebeple, hem de Türkleri yıkmak isterken İslamı yıkmış olmakla suçlanmasına karşı sürekli olarak yayın yapıldığını saptadık. Bazı örnekler verebiliriz:

- No. 323 (16. 10 1919): Osmanlı Hilafetini isteyenler var, İngiltere'nin Hilafet üzerinde bir amacı yok. İngiliz politikası Majeste Hüseyin'in politikası ile tam uyuşma içindedir. Kıbla'da hep açıkladık, ancak bütün Müslümanlar anlaşırsa Emirülmüminin ünvanını almaya razıdır(...) İngilizlerden Osmanlı halklarını

89)Suleiman Mousa, "A Matter of Principle: King Hussein of the Hijaz and the Arabs of Palestine", **IJMES**, 9 (1978), s.183-194

90)27. 9. 1918, s.777

Levent Şahverdi Arşivi

Bazılarının arkasında Fatih Parkı karşısında Anadolu Fotoğrafhanesi kaydı bulunan bütün bu resimler Pakistan'da İstiklal Savaşı sırasında bunları toplamış olan bir dosttan alınmıştır. Kazım Karabekir Paşa

"İnsafsız basma" uyarıda bulunuluyor: Sakin aslanı bir kere uyandırırsan ve kılıçlar bir kez kınından çıkarsa sonucuna katlanmak gereklidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Refet Paşa

Büyük Kumandanlardan
İsmet Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

Yavuz Sultan Selim ve Namık Kemal'in tabloları altında ağlayan kadın: "Vatan mahzun, ben mahzun."

Davetsiz misafirler. Akbabaları kovalayan aslan.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'imizi düşmanı din ve milletin desti (ayak) mülevvesinden kurtararak bu kıymettar beldemize ilk süvarimiz şanlı sancağımızla dahil olurken.

Altında "Geçit" kaydı bulunan resimde önde sağda "İnönü, kilometre 279" solda Türkçe "Geçilmez", Fransızca "Geçmek yasaktır" kaydı var.

Levent Şahverdi Arşivi

ترجمۂ استفتا ماخوذ از رنگون میل ۴ دسمبر ۱۹۱۹ء صفحہ ۹

مجوزہ جشن صلح منعقدہ ۱۳-۱۴-۱۵ دسمبر ۱۹۱۹ء کی بابت علمائے اسلام کا فتویٰ

سوال

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس بارے میں کہ مجوزہ جشن صلح یا فتح کی تقریب میں مسلمانوں کا شریک ہونا جائز ہے یا ناجائز ایسی حالت میں جبکہ ترکوں کے ساتھ صلح کی گفتگو ابتک لتوا میں ہے۔ اگر ان مقدس مقامات میں ہیں بیت المقدس اور بغداد شریف غیر مسلموں کے قبضہ میں ہیں۔ متواتر یہ کوششیں جاری ہیں کہ سلامی ام المدائن یعنی قسطنطنیہ کو مسلمانوں کے قبضہ سے نکال لیا جائے۔ اور واقعات مذکورہ کو پیش نظر رکھکر خصوصاً یہ خطرہ زیادہ ہو جاتا ہے۔ کہ خلافۃ المسلمین کی سیاسی قوت کمزور ہو جائے گی اور حرمین شریفین کی آزادی کو نقصان پہونچیگا۔ بلکہ آئندہ یہ ممکن ہوگا کہ آخر الذکر مقامات غیر مسلموں کے قبضہ میں آجائیں۔

سائل: محمد علی۔ سکریٹری خلافت کمیٹی۔ دہلی۔

الجواب نمبر ۱

جب تک کہ رفع بالا سوالات شرع شریف اور مسلمانوں کی خواہش کے مطابق طے نہ پا جائیں اُس وقت تک یہ شرعاً ناجائز ہوگا کہ مسلمان اس صلح یا فتح کی خوشی میں کوئی حصہ لیں۔

دستخط

(۱) مولانا آفایت اللہ صاحب دہلوی۔ (۲) مولانا احمد سعید صاحب دہلوی (۳) محمد امین صاحب نگرامی (۴) حافظ غلام نظام الدین صاحب قادری مثانی مدایونی (۵) سید محمد ظاہر صاحب بلند شہری (۶) سید کلام الدین صاحب حیدرآبادی (۷) محمد قائد حسین صاحب (۸) مولوی تاج محمد صاحب (۹) محمد ابراہیم صاحب درنگبنگوی (۱۰) خدا بخش صاحب مظفر پوری۔ (۱۱) محمد سلامت اللہ صاحب فرنگی محلی لکھنوی (۱۲) محمد ابراہیم صاحب سیالکوٹی (۱۳) اسد اللہ صاحب امینی مانپوری (۱۴) مولانا عبد الحق صاحب مدرس (۱۵) مولانا ابو یوسف صاحب سیالکوٹی (۱۶) محمد عبد الحکیم صاحب قیادی (۱۷) محمد صادق صاحب کراچوی۔

جواب نمبر ۲

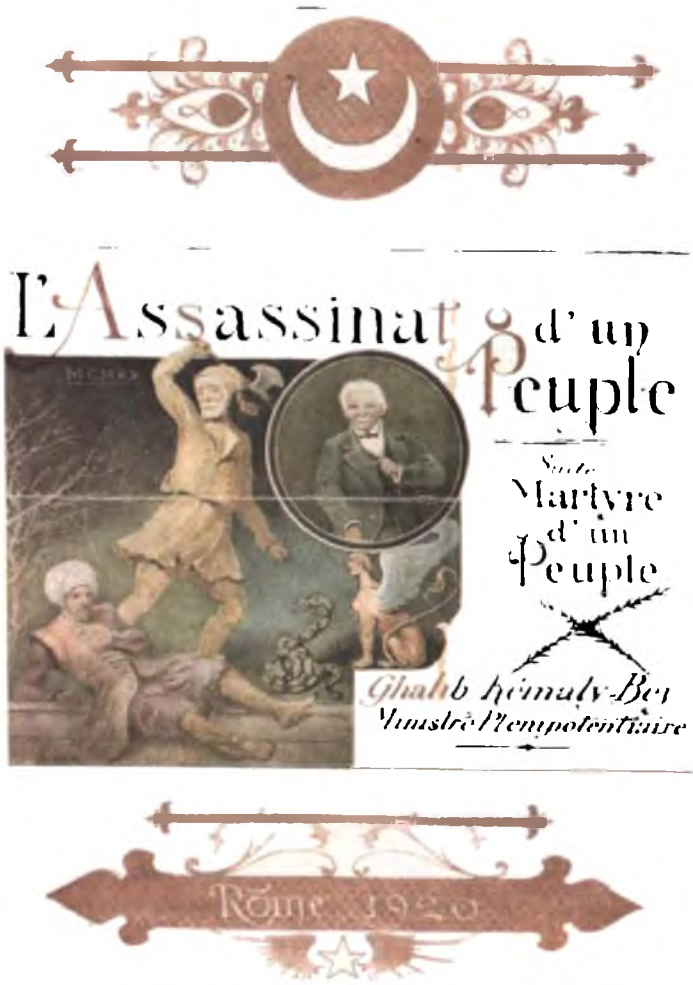
ایسی حالت میں ہر ایک مسلمان کے لئے جس صلح میں حصہ لینا ممنوع ہے۔ جو اس میں شریک ہوگا وہ شرعاً اُن لوگوں میں شمار کیا جائیگا جنکے متعلق وہ شرکت کرتا ہے اور ہر ہر مسلمان کو اس امر سے بالکل پرہیز کرنا چاہیے (دستخط) سید محمود داؤد صاحب غزنوی امرتسری۔ سید اسمٰعیل صاحب غزنوی امرتسری۔ اس کی تائید میں مولانا ابو الوفا ثناء اللہ صاحب امرتسری اور دیگر فضلاء نے مستند احادیث نقل کی ہیں اور سید محمد صدیق صاحب کے دستخط ہیں۔ والسلام۔

رنگون ۱۳ ربیع الاول ۱۳۳۸ھ مطابق ۴ دسمبر ۱۹۱۹ء

(انجمن ہائے اسلامیہ رنگون)

Bâbnâli'nin Roma 'daki temsilcisi Galip Kemali (Söylemezoğlu) "Bir halkın şehit edilmesi" başlıklı kitabına ek olarak "Bir halkın katledilişi" kitabını yayınladı. Yunanlı Türk'ü öldürürken L. George seyrediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Delbi Hilafet Komitesi'nce dağıtılan, Türkler Barış Konferansı'nda haklarını savunmadan alınan kararlar karşısında Müslümanın İngilizlerin zafer törenlerine katılmamasını caiz kılan fetva.

Levent Şahverdi Arşivi

امتحان ہے تیرے ایمان کا خودداری کا

وَالَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُوْنَهَا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ

(ترجمہ) جو لوگ سونا چاندی جمع کرتے ہیں اور اسکو خدا کی راہ میں نہیں خرچ کرتے ان کو دردناک عذاب کی خوشخبری دیدو۔

برادران اسلام ۔ اتمام حجت ہو چکا۔ ہمارا وفد سرزمین مدعیان آزادی و انصاف سے ناکام واپس آچکا۔ آخری تدبیر استعمال ختم ہو چکے پس اب وقت آگیا ہے کہ آپ غیر معمولی ایثار اور جوش ایمانی کے ساتھ اسلام کی مدد کے لئے اُٹھ کھڑے ہوں۔ ترکی کا مدبر فیض جان بلب اپنی آخری سانسوں میں ہے کون ہے جو مسیحائی کرے، اسلام کا بیڑہ ملوفانی ہو رہا ہے کون ہے جو ناخدائی کرے، جذبہ قدوس کہ آپکے جذبہ ایمان و صداقت کا امتحان لے رہا ہے کون ہے جو کامیابی کی کوشش کرے؟ بھائیو! صرف جوش و ہوئی سلام سے فائز المرامی نہیں ہے خدا نے جس طرح اگلی قوموں کا امتحان لیا ہے اسی طرح آج تمہارا امتحان لے رہا ہے۔ خدارا ڈرو کہ کہیں اس امتحان و آزمائش میں جس میں تم سب خدا کی بارگاہ پُر جلال میں حاضر ہو گے۔ تم قیامت میں رسول اللہ (صلعم) کی شفاعت کے امیدوار ہو سوچو تمہارے پاس آپکے اس سوال کا کیا جواب ہوگا کہ تم نے خانۂ خدا اور ہماری تربت کی حفاظت کے لئے کیا کیا اور مظلوم و غریب مجاہدین اسلام کی کیا خدمت کی؟

علمائے اُمت اور پاکبازان قوم نے اس وقت نجات کی سب سے زیادہ مؤثر صورت "ترک موالات" تجویز کی ہے۔ اس سلسلہ میں انگلستان ترکی کا مال و متین چھوڑی جا رہی ہیں۔ سرکاری اور امدادی مدارس کو لڑکے اُٹھائے جا رہے ہیں۔ اس جسے اب ہمارے فرائض روز بروز بڑھ رہے ہیں۔ پنجاہی مدالتوں کا بند و بست۔ قومی مدارس کا اجرا اور اشاعت و تبلیغ وغیرہ کا استعلام۔ ان تمام امور کے لئے سب سے زیادہ اور مقدم ضرورت سرمایہ کی ہے۔ اگر تم نے علی قربانی بھی نہ کی تو دعوئی اسلام چھوڑ دو خدا تمہاری مدد کا محتاج نہیں مگر تم خود اپنی مدد کے محتاج ہو۔ مرکزی خلافت کمیٹی کو اسوقت کم از کم تیس لاکھ روپیہ کی ضرورت ہے اگر یہ رقم جلد نہ وصول ہو گئی تو خدانخواستہ تحریک خلافت و ترک موالات ٹھنڈ جائیگی۔ مسلمانو! ابتدا اپنے فرائض کو سمجھو اور نزاکت وقت کا احساس کرو ورنہ ابدالآباد کی رسوائی اور خسران کے سوا کچھ حاصل نہ ہوگا۔ آخر میں تمام خلافت کمیٹیوں اور کارکنان خلافت سے درخواست ہے کہ جلد سے جلد روپیہ فراہم کر کے سنٹرل خلافت کمیٹی کو روانہ کریں۔

المـــــــــلتمسین

شوکت علی۔ یعقوب حسن۔ احمد حاجی صدیق کھتری سیف الدین کچلو۔ آنریری سکرٹریان سنٹرل خلافت کمیٹی آف انڈیا بمبئی

(مطبوعہ مطبع مصطفائی واقع کلبادیوی نمبر ۲)

"Ingiliz mallarını boykot ve görevlerin reddi yeter değildir mücadele eden Türklere maddi yardım gereklidir. eğer 3 milyon Rupi'ye ulaşamazsak bu işten vaz geçelim."
Merkezi Hilafet Komitesi adına Şevket Ali imzalı bildiri

Levent Şahverdi Arşivi

6. That as there has not yet been any final settlement about the Khilafat and the Turkish question and as the Allied Powers have taken up a hostile attitude towards Turkey, this Conference urges upon the Mussalmans not to render any help to the British Government in this campaign against any Muslim State, by being enlisted as soldiers, by joining any Labour Corps, by serving in British ships or by rendering any pecuniary help.

This Conference is of opinion that the rendering of any help to the British Government under such circumstances will be *haram* according to the Islamic doctrines and if any one render such help, it will be the duty of the Mussalmans to cut off all connections with him.

That this earnestly hopes that that their non-Muslim fellow-countrymen who have been sympathising with the Mussalmans in the Khilafat question will render no help to the British Government in the recruitment of soliders or in any other way.

Proposed by—

Seconded by—

7. That this conference expresses its whole-hearted appreciation of the attempts that are being made in Asia Minor by Mustopha Kemal Pasha, Anwar Pasha and other Turkish Nationalists for the maintenance of the Khilafat and the Integrity of the Ottoman Empire and expresses its displeasure that attempts are being made by the Allies to create a prejudice against them and to force the hands of the Turkish Government to stand in the way of this patriotic work.

Proposed by—

Seconded by—

8. That this Conference expresses its deep sympathy with the efforts that are being made by the Egyptians to apply to themselves the Wilsonian principle of self-determination and expresses its sorrow at the attempts that are being made by the British Governmentsto deprive them of their birth right of freedom.

Proposed by—

Seconded by—

9. That this Conference expresses its profound regret that the sancitity of the holy Jame Azhar, the great Mosque of the world, has been soiled by forcible admission into it by British soldiers and protests against such desceration of a holy Mosque.

Proposed by—

Seconded by—

10. That this Conference expresses its deep sorrow at the death of Farid Pasha the leader of the Egyptian Nationalists, and its deep sympathy with the Egyptians in the loss sustained by them.

Proposed by—

Seconded by—

11. That this Conference considers it its duty to declare publicly that the Indian Mussalmans failed in their duty and committed a great sin when after the declaration of war between Turkey and the Allies, they refrained from rendering any help to Turkey, which was sought by her from Mussalmans of all the world over, and is of opinion that they should in future render all help to Turkey, whenever necessary, at any cost and under all circumstances—such help being obligatory on Mussalmans as due to the Khalifa of Islam.

Proposed by—

Seconded by—

Bengal Eyalet Hilafet Konferansı'nın 29 Şubat 1920'de aldığı karar: Barış şartlarını Sultan/Halife kabul ederse biz Müslümanlar kabul etmeyiz, zira Halife ancak İslam kamuoyuna uygun davranırsa itaat görür.

Levent Şahverdi Arşivi

BENGAL PROVINCIAL KHILAFAT CONFERENCE

28TH AND 29TH FEBRUARY, 1920

DRAFT RESOLUTIONS

1. That this Conference reiterates the fact that the present Sultan of Turkey is the Khalifa of Islam as the Ottoman Sultans preceding him had been, and expresses its deep devotion to the person of his Majesty as the spiritual head of the Muslim world.

Proposed by—

Seconded by—

2. That this Conference expresses its deep indignation and resentment against the attempts, direct or indirect, that are being made by England and her allies to destroy the Khilafat and to ruthlessly dismember the Turkish Empire, in violation of all principles of equity, justice, freedom and self-determination and in direct conflict with all canons of political and international morality.

Proposed by—

Seconded by—

3. That this Conference declares in clear and unambiguous terms that in case the forthcoming decision of the Peace Conference dismembers the Turkish Empire in any way and places the Jaairat-ul-Arab and all the Holy Places of Islam under non-Muslim control or influence in violation of the requirements of Islam and in utter disregard of the demand of the Indian Mussalmans made from time to time during the last 14 or 15 months then it will be the religious duty (*farz*) of the Mussalmans to have recourse to every possible means to keep the Khilafat intact and maintain the position and the dignity of their Khalifa.

Proposed by—

Seconded by—

4. That this Conference considers it necessary to declare that if His Majesty the Sultan of Turkey and his Government accept any decision of the Peace Conference, even under pressure, which may be in conflict with Muslim public opinion, that decision will not be acceptable to the Mussalmans in as much as the Islamic Khalifa is to be obeyed so long as he acts in conformity with Muslim public opinion.

Proposed by—

Seconded by—

5. That this Conference expresses its indignation and sorrow at the agitation that has been set on foot in England by Lord Robert Cecil, Lord Bryce and some other Englishmen to drive the Turks from Constantinople in violation of all principles of justice, humanity and self-determination and apprehends that such an attitude on their part will create a serious situation in India for which they themselves will be responsible.

That this Conference expresses its gratitude to Col. Wedgewood and the noble band of Englishmen who have been fighting for principles of justice and freedom being applied to the Turks so far as their retention of Constantinople is concerned.

Proposed by—

Seconded by—

Bengal Komitesi'nin kararının devamı: Türklere destek vermeyen İngiltere hükümetine yardım etmek haram sayılır, askerliği de red edin.

Levent Şahverdi Arşivi

MESSAGE

Câblé le 11 Mai 1920

par la Délégation de l'Inde pour la Défense du Califat

au Sultan

A Sa Majesté Impériale le Sultan Wahiduddin Mohamed, Khalifat-ur-Razul, Amir-ul Moominen, Khadim-ul Haramain-ish Sharifain, Constantinople.

Au nom d'Allah le très grand Clément et le Miséricordieux!

La Délégation de l'Inde pour la Défense du Califat qui représente plus de soixante-dix millions de Musulmans et deux cent cinquante millions de leurs compatriotes d'autres religions, qui se solidarisent avec eux, a été envoyée pour exposer aux puissances alliées et à la Conférence de la Paix, les obligations religieuses imposées à tout Musulman par sa Foi, et pour exprimer le sentiment national qui domine toute l'Inde au sujet du maintien du Califat et de l'inviolabilité des sanctuaires de l'Islam. A ce moment si critique de l'histoire de l'Islam et du Califat, la Délégation, au nom de ses coreligionnaires, offre à Votre Majesté, en sa qualité de successeur de leur Prophète et de Commandeur des Croyants, l'hommage de leur attachement passionné. Profondément honteux que les Musulmans — si involontairement que ce fut — aient laissé réduire le Califat aux conditions affligeantes dans lesquelles il se trouve aujourd'hui, nous nous permettons néanmoins, avec toute la profonde déférence que nous avons pour Votre Majesté et la grande vénération inséparable de Sa haute fonction, de lui dire humblement, qu'en ce jour, les Musulmans du monde entier ont les yeux tournés vers Islam-boul *(sic)*; ils ont confiance dans Votre Majesté pour le maintien de la dignité de l'Islam dans toutes les circonstances imaginables et à n'importe quel prix, ainsi que pour la défense inébranlable du Califat et du Djeziret-ul-Arab tout entier.

Nous avons pour mission de revendiquer pour le Califat la restauration intégrale du *statu quo ante bellum* territorial, sans préjudice de changements politiques, compatibles avec la dignité d'un état souverain, qui pourraient être garantis aux nationalités non turques, si ces nationalités désiraient un gouvernement autonome au sein de l'empire ottoman. Nous avons été chargés d'expliquer que c'était là, pour l'Institution sacrée du Califat, le minimum irréductible du pouvoir temporel qui en est inséparable, qu'on puisse considérer comme suffisant à la défense de notre Foi. Nous avons encore été chargés de déclarer que seul le Calife pouvait être le serviteur des trois harems (*sanctuaires*) sacrés, la Mecque, Medine et Jérusalem, et le gardien des tombeaux sacrés; que de plus pas un seul Musulman ne tolérerait, ni ne pouvait tolérer aucune sorte de pouvoir non-musulman, ni sous la forme d'un mandat ni sous aucune autre forme, sur la Syrie, la Palestine ou la Mésopotamie qui font partie du sol sacré du Djeziret-ul-Arab, confié à notre garde exclusive par

"Hindistan'ın savunması için Hindistan Delegasyonu" tarafından İstanbul'un işgalinden az sonra, Sevr'in imzasından az önce 11 Mayıs 1920'de, Padişah VI. Mehmet'e gönderilen telgraf: "İngiliz Kral İmparatora sadakatımız çerçevesinde, Hicaz'ın ve Suriye Filistin'in Osmanlı Devleti'nde kalması için girişimde bulunduk. Şimdi asıl sizin direnmenizi bekliyoruz."

Saray/Babıali Sevr'i ses çıkarmadan imzalayacak, Hint Müslümanları ise savaşlarını artıracaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

notre Saint Prophète à son lit de mort. Nous avons fait tout ce qui était possible dans les limites des faibles moyens en notre pouvoir, pour expliquer notre triple revendication aux Alliés, et malgré l'effrayante ignorance et la tragique indifférence de quelques-uns de ceux-là mêmes qui assument la responsabilité d'un nouveau règlement des destinées du monde, nous avons fait clairement entendre que réduire de l'épaisseur d'un cheveu les revendications musulmanes, ne serait pas seulement une violation flagrante des sentiments religieux les plus profonds des Musulmans, mais aussi une violation flagrante des promesses solennellement faites par les hommes d'Etat responsables qui représentaient les puissances alliées et associées, promesses faites à une époque où ils étaient anxieux d'obtenir le concours des peuples et des soldats musulmans.

Enfin, nous n'avons pas hésité à avertir le gouvernement britannique, que si ces promesses n'étaient pas tenues, que si l'on ne se conformait pas aux déclarations qui ont déterminé l'armistice, il serait futile de s'attendre à la paix aux Indes, et qu'un affront infligé aux Musulmans et par le fait à toute la nation indienne, serait incompatible avec l'expectative d'un loyalisme aveugle.

Ayant fait tout ce qu'exigeaient de nous, notre devoir de Musulmans, de sujets loyaux du Roi Empereur, et d'hommes désirant ardemment assurer une paix juste et durable, investis d'une mission de réconciliation et de concorde, nous attendons maintenant, des puissances alliées, leur réponse à nos appels et à nos avertissements. Mais d'une bien plus grande importance, pour le monde musulman, sera la réponse de Votre Majesté aux demandes des Alliés, et avant que cette réponse ne soit faite, nous estimons qu'il est de notre humble devoir de déclarer à Votre Majesté, que l'Islam aujourd'hui se tient solidement à Ses côtés comme il ne s'y est jamais tenu depuis les derniers Khulafai Rechidine. *(Les 4 premiers Califes connus comme les Califes bien inspirés)* qui ne sont plus de ce monde.

Tout Musulman est maintenant déterminé, sans hésitation et sans peur, à faire tout ce qu'Allah attend de lui, jusqu'à offrir sa vie comme prix de sa Foi. Que le Grand Dieu veuille donner à Votre Majesté et à Sa noble nation, mais si désemparée et si divisée, la force et la résolution d'agir selon le devoir non seulement de la Turquie, mais encore de l'Islam, et puisse bientôt l'unité de la Turquie être un véritable reflet de l'unité de l'Islam.

La Délégation de l'Inde pour le Califat demande enfin la permission de rappeler ce que notre glorieux Prophète disait au premier des prédécesseurs de Votre Majesté, Abou Bek'r, alors qu'ils n'étaient que deux et que leurs ennemis étaient nombreux. « Ne craignez rien, en vérité Allah est avec nous. » Si Dieu le veut, nous réussirons maintenant pourvu que nous gardions notre Foi en l'omnipotence d'Allah, et que nous ne soyons au service de nul autre que Lui.

PARIS
Hôtel Régina
11 Mai 1920.

MOHAMED ALI,
SYED HOSSAIN,
SYED SULAIMAN NADWI,
ABUL KASEM,

Membres de la Délégation de l'Inde pour la Défense du Califat.

Imp. LANG, BLANCHONG et Cie, 7, rue Rochechouart, Paris

Levent Şahverdi Arşivi

PARSI RAJKEYA SABHA.

PUBLIC MEETING.

MAHATMA GANDHI

PRESIDENT

AT THE

EXCELSIOR THEATRE

TUESDAY, AUGUST 2ND.

RESOLUTIONS.

1. This meeting representative of the citizens of Bombay without difference of caste or creed regards with horror the atrocities committed by Greek troops and their adherents in the homelands of the Turkish race.

2. This meeting resolves, in view of the present boycott of foreign cloth in India that as much as possible of the said foreign cloth discarded by the Indian people, shall be sent to Turkey for the comfort of the sufferers from Greek aggression, of whom nearly a million are devoid of proper clothing or the means to buy it, and that an All-India Committee be at once appointed to organise this philanthrophic work which is well calculated to promote the sense of universal brotherhood.

3. In view of the facts that an interallied commission of inquiry has pronounced that the Greek claim to even Smyrna and its immediate hinterland is unjust, that another interallied commission lately testified to the horrors which Greek rule entails upon the Muslim majority, that the Greeks are now in "occupation" of a large part of Turkey and that the present Greek offensive is said to have been undertaken in defiance of the wish of the allies, this meeting has no confidence in the declaration of her neutrality by Great Britain and places on record its opinion that had the British Government been sincere in its profession, it could have protected Turkey from the unprovoked attack upon her homelands by the Greeks and it would have done so without in any way endangering the rights of non-mussalman races in the Turkish dominions.

The "Bombay Chronicle" Press, Bombay.

Kast ya da din farkı gözetmeden bütün Bombay halkının katıldığı Mahatma Gandi başkanlığındaki mitingde (2 Ağustos 1920) alınan karar: Yunanlılar Türkiye'den çıkmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Le traité de paix avec la Turquie, l'attitude des Musulmans et de l'Inde.

ADRESSE présentée par la Députation du Congrès Général de l'Inde pour la défense du Califat, au Vice-Roi à Dehli, le 19 janvier 1920.

MANIFESTE du Congrès Général de l'Inde pour la défense du Califat, voté à la session tenue à Bombay les 15, 16 et 17 février 1920.

INDIAN
KHILAFAT DELEGATION

N° 1.

Bureau
d'Information Islamique
3, rue de Teheran
PARIS

Indian
Khilafat Delegation
8. Albert Hall Mansions
Kensington Gore
LONDON S. W. 7

Hindistan Hilafet Delegasyonu tarafından bastırılıp barış toplantılarına katılan heyetlere dağıtılan broşürlerden biri.

Levent Şahverdi Arşivi

POUR AVOIR LA PAIX EN ORIENT LE TRAITÉ DE SÈVRES NE DOIT PAS ETRE RATIFIÉ

Le **Traité de Sèvres** installe en Orient **une guerre interminable** et il **dépouille la France. Il doit être révisé.**

Le Traité de Sèvres installe la guerre en Orient parce qu'il traite les Turcs avec une sévérité excessive qui contraste avec la mansuétude et les égards que l'on a prodigués aux Allemands.

Pourquoi traiter la Turquie plus mal que l'Allemagne, la grande coupable de la guerre?

LE TRAITÉ DE SÈVRES DÉPOUILLE LA FRANCE

Il est la négation de mille ans de notre histoire. Sans que nous ayons démérité, au lendemain de nos victoires, il nous enlève ce **PROTECTORAT** en **ORIENT** que nous avons exercé avec honneur durant des siècles, pour la sauvegarde des populations chrétiennes, en toute amitié avec les populations musulmanes.

La France **NE PEUT NI NE DOIT** abandonner ce Protectorat en **ORIENT**. Alors qu'elle était vaincue, il lui avait été confirmé, en 1878, par le Traité de Berlin. Aujourd'hui qu'elle est victorieuse, **CE SERAIT UNE ABDICATION HONTEUSE.**

Ce **PROTECTORAT** a été appelé justement **l'HYPOTHÈQUE DE LA FRANCE A LAQUELLE ELLE NE PEUT RENONCER QUE PAR UN VOTE DU PARLEMENT.**

D'autre part — les récents événements le démontrent — ce Traité de Sèvres fut une erreur et il est impossible de l'appliquer.

Le bon moyen de rétablir la paix en Orient, c'est d'examiner les revendications turques et de soutenir celles qui sont légitimes.

Il sera alors possible à la France de faire contrat avec la Turquie concernant les territoires faisant partie de l'Empire Ottoman.

Ce contrat d'amitié, analogue à celui de nos **CAPITULATIONS,** permettrait de protéger efficacement les minorités, d'obtenir une primauté morale et économique et surtout d'installer la paix en Orient.

LE TRAITÉ DE SÈVRES NE DOIT PAS ÊTRE RATIFIÉ

Il doit être remplacé par un véritable **TRAITÉ DE PAIX** avec la **TURQUIE,** inspiré par le bon sens, tenant compte des conditions géographiques et du passé des populations qui attendent une justice que le Gouvernement turc peut leur assurer avec le concours de la **FRANCE.**

Les Français n'admettront pas qu'on leur enlève après la victoire ce que la défaite de 1870 ne leur avait pas arraché!

En Orient, les Turcs doivent être nos amis et les Chrétiens nos clients.

COMITÉ DUPLEIX
26, Rue de Grammont, PARIS (2e)

Paris. — Imp. des Arts et Manufactures, 8, rue du Sentier. — 1586-20.

"Eğer Doğu'da barış istiyorsak Sevr Antlaşması onaylanmamalı" başlıklı bir bildiri. 1920 Eylül'ünde Paris'te basılıp dağıtılan bu bildiri, Fransız - Türk dostluğunun devam ettirilmesini savunuyor. Böylece Fransız imtiyazlarının kaybolmamasının sağlanması isteniyor.

Levent Şahverdi Arşivi

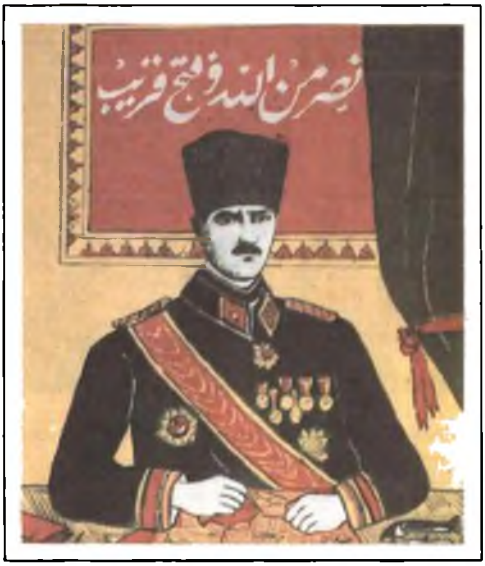

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin şerefine verdiği ziyafette meclis üyelerine hitap ediyor. (Kahire'de basılan Milli Mücadele resimlerinden)

Enver Paşa Türkiye'nin bölüşülmesi (Sevr) haritasını Mustafa Kemal Paşa'ya veriyor. Bu resim, İttihatçıların bütün Araplar tarafından nefretle karşılandığı hakkındaki iddiayı da çürütüyor (Kahire'de basılmıştır).

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal harita üzerinde savaş planını hazırlıyor. Arkadaki levhada "Zafer Allah'tandır ve fetih yakındır" ayeti yazılı (Kabire'de basılmıştır).

Milli Mücadele için gayretleriyle bütün İslam aleminde Türk kadınının simgesi olarak tanınan Halide Edip (Adıvar) Gazi'ye zaferi müjdeliyor (Kabire'de basılmıştır).

Levent Şahverdi Arşivi

yeniden bir araya toplamasını isteyenler var. Osmanlıları yıkan kendileridir suç bizim değil.

- No. 342 (22. 12. 1919): Osmanlı yeniden canlandırılmaz. Taviz verilirse İttihatcılar geri gelir. İttihatcı düşmanı Sebahattin'i iktidara getirmek de bir şeyi değiştirmez.

- No. 353 (29. 01. 1920): Kral Hüseyin'in bildirisi: Türkiye Müslümanlarının felaketi savaşa katılmış olmalarındandır. Kötü niyetliler İslamın kutsal şehirlerinin işlerine İngiliz hükümetinin karıştığını söylüyorlar. Aslı yoktur.

- No. 354 (03. 02. 1920): Ortalıktaki karışıklığın suçlusu barışı geciktirenlerdir. Aynı ülkenin insanlarını birbirine düşürüyor. Efendimiz kendi tebaasını tehlikelerden kurtardı. Türkler ceza çekiyorsa suçlu kendileridir.

- No. 370 (12. 04. 1920): Hintli Muhammed Ali, İngiliz Başbakanına Arapların Osmanlı yönetimine dönmesini söyledi, Seyid Hüseyin ise aksine. Görüyoruz ki barış kongresi bir diplomasi oyunu oldu. Üzerinde koyu bir gece hüküm süren dünyanın geleceği hakkında ne diyeceğimizi bilemiyoruz. Allah'a havale ederiz.

- No.387 (27. 05. 1920): Dürrizade'nin, milli kuvvetleri kafir ve öldürülmelerinin "vacip" olduğunu bildiren fetvasını aynen aktaran Kıbla'nın ek notu:"İşte haklılığınız ortaya çıktı."

Suriye - Lübnan bölgesinin Fransızlar devrinden doğan gerginlikler 1920'de doruğa ulaştı. **Faysal** istemeye istemeye Fransızların şartlarını kabul etti ama, 8 Mart'ta Krallığını ilan edince önce Lübnanlı Araplar (Müslümanlar da dahil) ona karşı ayaklandılar: Fransız himayesini tercih ediyorlardı. bunun sonunda iş Fransız ordusuyla silahlı çatışmaya kadar vardı. Ayrıntılarını ilerde vereceğiz. **1920'ye Arap tarihçileri Amm el nakba = Felaket yılı adını vermişlerdir.**

3 - Hint Müslümanları

İslam toplumları içinde hedefine ilk ulaşan Afganistan oldu. İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşı ilan eden **Amanullah Han** kesin zafer kazanamadıysa da, İngilizleri korkutmayı ve hükümetinin dış politikası üzerindeki ambargoyu kal-

Levent Şahverdi Arşivi

dırarak tam bağımsızlığını ilan etmeyi başardı (Mayıs 1919). Mısır ve Hindistan ve Orta-Doğu'daki çıkarlarının çok daha önemli olduğunun bilincinde olan Londra, biraz da onun Bolşeviklere yanaşmasını önlemek için, bu ödüne yanaştı.

İngiliz politikasını çok etkileyen Hindistan Müslümanlarının Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlattıkları eylemlerin kökeninde, bir zamanlar ülkeye hakim olmuş olan bu cemaatin etkenliğini tamamen kaybetmiş olması yatar. Şair **Akbar Allahbadi** bunu iki dizede özetlemiştir[91] **"Hükümet İngilizlerde, mülk Hindularda / Müslümanlara Allah'tan başka şey kalmadı."** Kişiliklerini koruyabilmek için dine daha çok sarıldılar ve eskiden beri büyük sempatileri bulunan Türklere ve Osmanlı Hilafetine bağlılıkları arttı. Ancak İngiliz Kral/İmparatoru'na sadakatten de vazgeçmediler. Hindistan Ulusal Kongresi çalışmaya başladığında (1885) Müslüman temsilciler 1/35 oranındaydı. Zamanla aydın kadroları arttı, 1906'da Müslüman Birliği'ni kurdular ve Hindularla ilişkilerini arttırdılar. Trablusgarp Savaşı sırasında İngiltere'nin Türkiye aleyhinde tutumu üzerine Sultan/Halife lehinde eylemlere giriştiler, Balkan Savaşı bu eğilimi daha da güçlendirdi. Bu arada kendi içlerinde, İngilizlere daha itaatkar olanlar (**Ağa Han, Amir Ali** gibi) ayrı bir grup oluşturmaya başladı. Osmanlı'ya dini açıdan bağlılığın öncülüğünü **Muhammed Ali** ve **Şevket Ali** kardeşler yapıyordu. Bunlar İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı 1914'de savaş ilan ettiğinde açıkça karşı çıkmaktan, Mısır'ı terketmesini ve Türkiye ile anlaşmasını önermekten geri kalmamışlardır. Tabii tutuklandılar.[92]

İngiliz hükümeti, 2 Kasım 1914 tarihli deklarasyonu ile savaşın dini nitelik taşımadığı, Arabistan ve Mezopotamya'daki kutsal yerlerin dahil edilmeyeceği, haccın engellenmeyeceği konusunda açık güvence verdi. İstanbul'da ilan edilen Cihad'ın Hindistan'a yansımasını önlemek için hem basın üzerinde sansür sıklaştırıldı hem de hudut aşiretlerine para dağıtımı arttırıldı. Türk ve Alman ajanların

---

91) Hanif Fauq, "The History of Indian Muslims Struggle and the role of Quid-e-Azam, **Ankara Ünl. Dil Tarih Coğrafya Fak. Doğu Dilleri**, c.II, no.3 (1979) s.153

92) M.K. Öke, a.g.e., s.147-160

Levent Şahverdi Arşivi

EL MANAR'IN TÜRKLERE VE ŞERİF'E BAKIŞI

Suriye kökenli Reşid Rıza'nın Lübnan'da kurup baskı üzerine Mısır'a naklettiği El Manar dergisi, başlangıçta, **Cemalettini Afgani**'nin fikir arkadaşı ve **Mısır Müftüsü Abduh**'un da katkısı sayesinde yalnız Arapça konuşulanlar arasında değil bütün İslam dünyasında da bir otorite haline gelmiş, sözü dinlenir bir yayın olmuştu. manar'ın 1915 Şubat - 1921 Ekim arasında yayımlanan 18-22. ciltlerinde **İttihatçıların Cihad ilanı** ve **Şerif Hüseyin'in ayaklanması** konusu üzerinde yaptığı yayınlar, Arap alemindeki bir çizgiyi belirlemek açısından büyük önem taşıyor. (İlk rakamlar cilt, ikinciler sayfa numarasıdır)

1) Kaynakları dergi, haberlerini sadece **Reuter, Central News, Near East** gibi İngiliz propaganda araçlarından alıyor. Reşid Rıza bazan da **el Ahram**'a yazdığı makaleleri aynen aktarıyor. bunlarda da İngiliz politikasına uyum tamdır.

2) İngiltere'deki **Woking** camiinin çalışmaları (18/74), İngiltere'nin sadece Arapları Türk boyunduruğundan kurtarmak için Şerifi desteklediklerini hakkındaki bildiri (19/188) bu uyumu pekiştiriyor.

3) Savaşı Almanlarla Ruslar çıkarmış olup İngiltere mecbur kalmıştır, yani sorumlu değildir (18/20); Almanya'nın amacı İslam dünyasını işgaldir (18/141) Bağdat demiryolu bunun için yapılmıştır. Hicaz demiryolu da çabuk asker yollamak içindi (18/472 vs.).

5) İttihatçılar: Osmanlı Devleti **"Devlet"** ve **"Devleti Aliye"** diye klasik şekilde belirtilmekte ancak İttihatçıların elinde **"Devleti Türkiye** ya da **İttihadiye"** haline dönüştüğü vurgulanmaktadır. **Türk Ocakları, Türk Yurdu** faaliyetleri ve yayınları ayrıntılı veriliyor (19/555 vs); İttihatçıların din düşmanlığı uzun veriliyor (19/235 vs ile 19/327 vs), Fransızlarla işbirliğiastırdığı için **Cemal Paşa, el Saffak - Kan Dökücü"** diye uzun bir yazıyla veriliyor (19/115 vs).

6) Hindistan Müslümanları: Şerif'in ayaklanmasına yöneltilen eleştirilere karşı, 1908'de siz İttihatçılara karşı çıktığınızda onları biz savunmuştuk diye daha iyi tanıdığını vurguluyor (19/233).

Manar'ın üzerinde ayrıntılı şekilde durduğu konu Şerif'in İstiklal Hareketi'ni (19/144) değerlendirilişidir. Bunun **Arap İhtilali = Sawra el Arab** olduğunu da belirtiyor (19/555). Ayaklanmanın sebebi olarak çeşitli makalelerde (19/75 vs; 233 vs; 235 vs; 327 vs; 555 vs) İttihatçıların Türk milliyetçiliği, Turancılık yaptıkları Rumu Ermeni'yi ama bunlardan da fazla Arab'ı ezdiklerini Ermeni'den ve Yahudi'den aşağı saydıklarını (19/81; 19/165), oysa Peygamber'in sahih bir hadise göre **"İza zalet el Arab zal el İslam = Araba zulmeden İslam'a zulmetmiş olur"** dediğini (19/81; 19/165) belirtiyor. Arabın ve Arap diyarının İslamın sığınağı olduğunu İslamın istiklalini Araptan başka arayarın kalmadığını ekliyor. Arap sorununun tarihi kökenlerini incelediği ve İttihatçılara Ademi merkeziyetçi çözümün önerildiğini belirttiği makalesinde (20/33 vs.) "Biz Arap Müslüman ya da Müslüman Arabız ve biz soylu Kureyşliyiz, Arap Peygamberi Muhammed'in zürriyetindeyiz, İbrahim'in miletindeniz." diyerek **hem Arap milliyetçiliğini hem de İslamın Arap dini olduğu tezini işliyor**.

Şerif'in ayaklanmasının hemen ardından gelen Ramazan ayında bütün Mısır geceler boyu bu olayı tartıştı. Mısır'da Şerif'e karşı özel bir sempati yoktu. Aksine Osmanlı Sultan/Halife'sinin prestiji çok daha yüksekti, bu sebeple tartışmalar sırasında olay her yanıyla ele alındı. "Arap meselesi ve Hicaz Şerifi'nin istiklali konusunda halkın düşüncesi" başlıklı çok uzun (s.144-168) bir yazasında, yapılan bütün eleştirileri de belirtmiştir. **Hicaz'ın devlet kurma yeteneği ve gücü olmadığını, servet kuvvet olmadan Hilafet'in savunulamayacağını saklamamaktadır.** Dinsiz mülhid = Allah'ı inkar etmiş Türklerin elinde İslamın gelişemeyeceğini belirttikten, elinden bütün yetkileri alınmış olan İstanbul'daki Halife'nin (İttihatçıların Mühürdan dendiğini ekliyor) şer'i şartları kaybettiğine işaret etmekle **Halife sorununun da gündemde olduğunu hatırlatıyor** ve ekliyor: "Şerif İslama büyük hizmet etti, şimdi Hicaz halis İslam yönetimine girdi ve hiç şüphesiz bu Büyük Arap İslam Devleti'nin başlangıcıdır. **Şerif ne hükümet ne de Hilafet istemiyor. Şimdi Ademi merkeziyet kaidesince Yemen, Necd, Asir emirleriyle anlaşmalıdır.** Zaten Hilafet işi de bütün Müslümanların katılmasıyla çözümlenebilecek bir sorundur."

Bu tez Şerif Hüseyin'in görüşlerine tam karşıydı. İkisinin anlaşmazlığı 1921'de su yüzüne çıktı ve Manar'ın Hicaz topraklarına girişi yasaklandı (22/718).

Levent Şahverdi Arşivi

bunlan ayaklandırmak yolundaki çabalarına karşı "İngilizlerin her zaman kabile şeflerine verilecek daha fazla rüşvetleri vardı."[93] Afridi aşireti olayı böyle önlendi.

Hindistan hükümeti ile Londra arasında yapılan yazışmalar, Kutsal yerlerin geleceği ve Arap Hilafeti sorununun Hindistan'daki yönetimi herşeyin üstünde ilgilendirdiğini gösteriyor.[94] Londra'dan gelen cevap, (Aralık 1914) **Harbiye Nazırı Kitchener**'in "Genç Türk bakanların eylemleri sebebiyle Sultan'ın İslam dünyasının Halifesi sıfatıyla göreve devamına karşı olduğunu" öğretiyordu. Ama "Müslüman Hindistan Arap Hilafeti'ni onaylasa bile, yabancı müdahalesine bağlı olarak bir değişmenin yine de hoş karşılanmayacağı" ekleniyordu. Hint Hükümeti adına gönderilen görüş, uzun vadeli bir politikaya dayanmaktaydı:

"Hilafet işine karışmamız İslam kamuoyu açısından akıllı olmaz. Daha da önemlisi güçlü bir Arap Hilafeti kesin olarak İngiltere'nin çıkarına aykırıdır. İstediğimiz birleşik bir Arabistan değil, hakimiyetimiz altında olabildiğince küçük prensliklere ayrılmış, bize karşı koordine bir eyleme muktedir olamayacak, Batının büyük devletleri arasında tampon oluşturacak zayıf ve bölünmüş bir Arabistan'dır."

Bu görüşü, Mısır, Aden ve Bombay'daki İngiliz yetkilileri de onayladılar. Bu öneriyi yaparken Hindistan Şerif'le yapılan temaslardan haberdar değildi. Aden böyle bir girişimin yararlı olacağını ileri sürünce durumdan bilgi sahibi edildi. Bu görüşün İngiliz genel politikasına temel teşkil ettiği, **Sykes-Picot** antlaşmasını hazırlayan görüşmeler sırasında, **öncelikle Araplarla Türkleri ayırmanın yollarının aranmasından** ve bunda Hilafet unsurunun düşünülmesinden anlaşılıyor. Mısır'daki İngiliz İstihbaratından **Clayton** verdiği raporda **"Sadece ruhani otoritesi olan güçsüz bir Arap Hilafeti'nden yana olduğunu"** kaydediyor ve ekliyordu: "Zira hiç bir İngiliz böyle bir Frankenstein yaratmak istemez" (6.1.1916). İngiliz makamlarının düşüncesi "Güçlü bir Arap Devleti'nin

---

93)Feroz Ahmad, 1914-1915 yıllarında İstanbul'da Hint Milliyetçi Devrimcileri, **Yapıt**, no.6 (Ağustos-Eylül 1984), s.5-15

94)Briton Cooper Busch, **Britain India and the Arabs 1914-1921**, Un. of California Press 1971

Levent Şahverdi Arşivi

Hıristiyanlık için güçlü bir Osmanlı Devleti'nden daha tehlikeli" olacağı ve "Bir İslam Devleti'ni yıkıp bir diğerini yaratmanın anlamsızlığı" şeklindeydi. (23. 2. 1916)

Hindistan ordusundaki Müslüman birliklerin, Müslüman kardeşlerine karşı silah atmamak, ayaklanarak protesto etmek, hatta kendilerini yaralayarak cepheden kaçma girişimleri bir ara komutanları hayli endişelendirdi. Bu birlikler değiştirine için Hindistan'a döndüklerinde halktan da tepki görüyorlardı. Hükümet bunların üstüne gitmemeyi, yumuşak davranmayı tercih etti. Kendini yaralayanlara ölüm cezasının uygulanmasından vazgeçildi. Müslümanlar hala dualarında "düşmanın başı olan Sultan Halife'nin adını" kullanıyorlardı. bunun yerine İngiliz Kral/İmparatoru'nun isminin konması önerildiyse de hemen red edildi. Bu fikir ünlü bölüşme planının hazırlayıcısı **Sykes** tarafından, İngiltere'nin en yüksek karar mercii **Savaş Komitesi**'nin önünde de açıklandı. **Sykes, "Tarih Sultanın gelecekteki Halife ünvanını kaybedeceğini gösteriyor"** diyerek **Chamberlain**'i da etkiledi. İngiliz gururu o hale gelmişti ki o da Müslüman dualarına "Kral/İmparator" formülünün eklenmesi önerisini yapabildi. Haberler üzerindeki sıkı sansür sayesinde Çanakkale yenilgisi ve Irak'taki olaylar topluma yansıtılmadı. Şerifin ayaklanması da son derece hafifletilerek ve Türk aleyhtarı bildirisi açıklanmadan kamuoyuna açıklandı. Olay öylesine yumuşatılmıştı ki, bütün Hindistan'da bunun kısa sürede Türklerce bastırılacağı kanısı doğdu.

Hint Müslümanlarının tepkisinin korkulan düzeye ulaşmaması yavaş yavaş İngilizlere daha cesur kararlar alma olanağını verdi. Bir yandan İttihatçıların dinsizliği, Halife'nin onların elinde esir olduğu, Mekke'yi bombaladıkları gibi propaganda kampanyası şiddetlendirildi, diğer yandan daha cesaretle Müslüman askeri kullanma yoluna gidildi. M. Kemal Öke, 1916'da 113 bin olan Müslüman askerin 1917'de 276 bin ve 1918'de 500 bine çıktığını kaydediyor.[95] Böylece Hint Müslümanlarının İmparatora sadakati, tekrar eski düzeyine getirilmiş oldu.

---

95)M. Kemal Öke, a.g.e., s.36

Levent Şahverdi Arşivi

Hindular da Müslümanlar da, hem insan gücü, hem de **paraolarak (Toplam 250 milyon Sterlin)**[96] **İngiltere'ye yardımda bulundular**. bunun karşılığını almak için 1916 Kasım'ında Hindulann **Kongre**'si ile **İslam Birliği** Lucknow'da bir araya gelip Hindistan ulusu için ortak isteklerini formüle etmeğe ve birlikte eyleme başladılar. Karşılığı 20 Ağustos 1917 deklerasyonu ile İngiliz hükümetinin yerlilerin yönetime katılma haklarını kabul edeceğini ilan etmesi oldu. Bu karar ülkedeki karışıklıkları frenledi. Yine de **"Majestelerinin en sadık müslüman tebaası"** İngiliz politikasının Hilafet işine burnunu sokmasından memnun değildi. Nitekim Şerif Hüseyin'in Sultan/Halife'ye karşı ayaklandığı haberi gelince **Huddamı Kâbe Cemiyeti**'nden **Abdülbari** ve ulema Şerif'i lanetleyen bir fetva yayımladılar. Osmanlı Halifesi'nin mevkiinin tartışılmazlığını belirttiler. Kral/İmparator'a sadakatla Sultan/Halife'ye sadakatlarını birbirine karıştırmıyorlardı. İngilizler bunun farkındaydılar ve Genel Vali Londra'yı şöyle uyardı: "Şerif Hüseyin'i (...) halifelik makamına oturtmak istediğimiz intibaının uyanmamasına azami dikkat gösterelim. Hindistan (...) Hilafet'in Padişahın elinden çıkmasını hoş karşılamayacaktır." Vali'nin asıl önemli saptaması **"Hilafet meselesinin Müslümanları bölebileceğini"** belirtmesidir. Balkan Savaşı sırasında Türklere gösterilen sempatinin aşırılığı yüzünden İslam Birliği yöneticiliğinden ayrılan **Ağa Han** ve arkadaşlarının yeniden ön plana çıkmaya başlamaları bu döneme rastlar. Müslümanlarla Hindular birleşirken, Müslümanlar arasında ikilik yaratacak girişimlerine ilerde temas edeceğiz.

Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte Hindistan için istenen reformların gerçekleştirilmesini iki cemaat da istemeye başladı. 30 Aralık 1918'de toplanan **Bütün Hindistan Müslüman Birliği** kongresinde bir yandan Hindularla işbirliğinin arttırılması önerilirken diğer yandan Hilafetle bağın önemi, **Osmanlı Sultanının tek kabul edilir Halife olduğu, Şerif Hüseyin'in şahsi çıkarı için Kur'an ve sünneti çiğnediği**, Arabistan'ın Darülharp sayılacağından Müslümanların hacca gitmemesi ileri sürüldü. **Fazlül Hak** "Bir asi hiçbir zaman Halife olamaz"

---

96)**Encyclopedia Britannica** (1970 bs.) India Maddesi

Levent Şahverdi Arşivi

diyerek, İngiliz oyunlarına karşı çıktı. Paris Barış Konferansı'na Müslüman temsilcisi olarak İngilizlerin **Ağa Han** ve **Amir Ali**'nin gönderilmesini desteklemelerine karşılık, Müslüman Birliği **Muhammed Ali**'yi önerdi. Böylece İngiliz güdümünün dışında, giderek **Hilafet Hareketi** adını alacak akım rayına oturmaya başladı.(97)

1919 başında **Gandi**'nin **Barışçı Direnç Hareketi**'nin bu eylemle birleşmesi, Hindistan'ın bağımsızlığı için Hindu-Müslüman işbirliğini güçlendirdi. 1919 yılı ortak gösteriler ve İngilizlerin bunları durdurmak için kanlı müdahaleleriyle geçti. diğer yandan İngiltere'de oturan müslümanlarla, Hindistan'dan giden Müslüman Heyeti Londra ve Paris'te bakanlarla konuşarak, bildiriler yayınlayarak, gazetelere demeç vererek sürekli olarak Osmanlı'nın savunmasını yaptılar. Ana tez şöyle özetlenebilir: Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü korunmalı, kutsal şehirler Osmanlı'da kalmalı, son bağımsız İslam devletinin yıkılmasına izin verilmemeli. **Türkler İslamın koruyucusu, kılıcı idiler, şimdi de onları koruma sırası Müslamanlardadır.**

Bu kampanya **Ağa Han** ve **Amir Ali**'yi bile, müslüman istekleri kabul edilmezse İngiltere'nin daha da zora düşeceği yolunda İngiliz gazetelerine açık mektuplar yollamaya zorladı. Böylece tekrar Müslüman hareketini yönlendirmek yolunda rol almaya başladılar. İngilizler bundan daha sonra yararlanacaklardır. Diğer yandan Hilafet Hareketi'ni yönlendirenler arasında da görüş farklılıkları belirmeğe başladı. **Muhammed Ali** İngiliz Başbakanına, Arapların bağımsızlığı gibi Hicaz Krallığına da karşı olduğunu, bunların Osmanlı Hilafeti çerçevesinde özerklik ve Müslümanların kendi kararlarıyla halli, yabancıların işe karıştırılmaması gerektiğini söyledi. Aynı heyetteki **Seyid Hüseyin** ise ikisine de karşı olmadığını belirtti.

---

97)Bu kısım için yararlanılan eserler başta M. Kemal Öke'nin bahsi geçen kitabı olmak üzere; M.H.Abbas, **All About the Khilafat with the Views of Mahatma Ghandi**, Calcutta 1923?; Essad Fouad, **Les Origines du Mouvement Nationaliste Indien**, Extrait de la Révue **Orient et Occident**, Paris 1922; R.K. Sinha, **Mustafa Kemal ve Gandi** 1919-1928, Milliyet yay., İstanbul 1972

Levent Şahverdi Arşivi

Yoğun şekilde Türkleri Avrupa'dan atmak, İstanbul'dan çıkarmak kampanyası içinde bulunan galip hükümetler ve basınları, 1920 yılında daha da yoğunlaşan Müslüman - Hindu dayanışmasıyla güçlenen Hilafet kampanyası karşısında yumuşamak zorunda kaldılar. Hindistan hiç bir zaman İngiltere karşısında böylesine bütünleşmemişti. İngilizlerin her zaman başvurdukları iki cemaati birbirine düşürmek oyunu bu kez işlemedi. 1914 - 1918'de Kral/İmparator'a sadakat önde gelirken bu kez Sultan/Halife'ye sadakat Hinduları da peşine takarak öne geçmişti. İngiliz politikası bunun üzerine Hilafeti İstanbul'dan kovmak yerine İstanbul'da tutup **Vatikanlaştırmak -Yetkisiz ve Güçsüz bir Papa durumuna getirmek**- hatta himayesinde tutmak yolunu seçti. Bu mücadeleleri ve Hilafet heyeti ile Başbakan Lloyd George arasında yapılan görüşmeleri içeren, o dönemde basılmış bir kitabın kapağındaki kayıt, İngiliz ajanı sayılan Şerif Hüseyin'in hareketinin amacı ve Şerif Hüseyin'in niçin istenmediğini şöyle özetlemektedir: "Hilafet Hakkında Bütün Bilgiler -Mahatma Gandi'nin görüşleriyle- Davamızın tek bir görüş ya da ırkçı yanı yoktur... (Bu insanların davasıdır) **Eğer İslam dünyasının Sultan/Halifesi hata yaparsa onu, Arabistan'da milletini ve imanını altın için satan süper haini lanetlediğimiz gibi lanetleriz.**"(98)

Özetlersek Hindistan Müslümanları, Hinduların da katılması sayesinde güçlü bir kampanya yürütmüş ve İngiliz politikasını altetmiş oluyorlardı. Ancak önerileri tam bir netlik içermiyor, hele hem Türk hem de Arap toplumlarında beliren eğilimlere hiç bir yanıt getirmiyordu. Daha da önemlisi, aynı akım içinde değişik görüşlerin ortaya çıkmasının da başlangıcı oldu. **Hindistan Müslümanlarının kendileri için önemi ise kimliklerinin pekişmesine yardımcı olması ve herhalde Pakistan'ın temelini atmasındadır.**

4 - Mısır

İslam dünyasında, kararlı bir Türk dostu (Hint Müslümanları) olanla, kararlı bir Türk düşmanı (Hicaz - Suriye) olan arasında, Osmanlı Devleti'ne ve Türk'e daha objektif, kendi çıkarı yönünde bakanlar da vardı. Bunların başında Mısırlılar

98)Yukarıda bahsi geçen **All About the Khilafat** kitabının kapağı

Levent Şahverdi Arşivi

gelir. Bu ülkedeki bağımsızlık hareketi, Lübnan da olduğu gibi kendine özgü bir çizgi ve örgütlenmeler, yani çoğulculuk göstermektedir. 1919'dan sonra gerek Avrupa devletleri ve gerekse Türkler karşısındaki siyasal akımların geçmişine özetle bakmamız gerekiyor.

Mısır 1820'lerden beri Osmanlı içinde tam özerk bir yapıya sahipti. Tanzimatla beraber Suriye ve Irak'ta başarılan merkeze bağlama eyleminin dışında kalmıştı. Bu öylesine bir düşünce yaratmıştır ki, Birinci Dünya Savaşı sonunda barış konferansında söz sahibi olmak için verdikleri memoranduma Mısırlı uluscular **"Mısırlılar, Araplardan, Suriyelilerden, Mezopotamyalılardan üstündürler"** kaydını koymuşlardır.[99] 1879 yılında Hidiv'in meclisi açış konuşmasına cevap veren bir milletvekilinin "Mısır milletinin temsilcileri olan bizler"[100] deyimini kullanması coğrafi nitelikli bir ulusculuğun bilincinin hayli önce gelişmiş olduğunu kanıtlıyor. Ancak bu, Osmanlı'ya özellikle dini açıdan bağımlılığı söküp atmamıştır. 1882 **Urabi** hareketi bile tam bir kopuş değildir. Nitekim İngilizlerin Mısır'da bir Arap Hilafeti kampanyasını körüklemelerine rağmen ne kütlelerde ne de ulemanın çoğunluğunda destek bulmamıştır. Mısır Osmanlı Sultan/Halifesi'ne bağımlılığın içinde tam özerklik (istiklal) yanlısı olmuştur. bu sebepledir ki Suriye ve Lübnan'daki Osmanlı ve Türk aleyhtan eğilimlere sempati gösterilmemiştir. Etnik ya da dil ulusculuğu ise en zayıfıdır. Atasözü haline gelmiş olan **"Bedevi'nin adaletindense Türk'ün zulmüne razıyım"** deyimi tercihleri göstermektedir. nitekim yapılan bir araştırma, 1914 öncesinde Arap milliyetçi/ulusçu hareketlerinde rol oynayan 126 kişiden sadece birinin Mısır kökenli olduğunu ortaya koyuyor.[101]

Osmanlı Sultan/Halifesine bu şartlı bağlılık 1890'ların ortasından itibaren **Mustafa Kemal**'in başlattığı hareketle Yirminci yüzyılın ilk yıllarında **el Hizb el Vatani (Vatani Parti)** adıyla siyasi bir örgütlenmeye dönüştü. Vatancılar Mısır

---

99) Gershoni - Jankowski, a.g.e., s.51, 13 Kasım 1919

100) F. Büttner (heraus.), **Reform und Revolution in der Islamischen Welt**, P.List ver., Münih 1971, s.95

101) Bu kısımda Gershoni - Jankowski'nin eserinden yararlanılmıştır. Mısır'da Müslüman-Arap-Mısırlı-Bedevi kavramlarının farkı için s.96-116

Levent Şahverdi Arşivi

ümmeti ile İslam ümmeti arasında bir fark görmüyor ve Osmanlı Hilafeti'ne bağlılık sayesinde İngiliz işgalinden kurtulmayı tasarlıyorlardı. Açıkcası Hilafete dini açıdan değil siyasi açıdan yanaşıyorlardı.[102] Bu yüzden İngilizlerin desteklediği **Arap Hilafeti** hareketine karşı çıkıyorlardı. Az zaman sonra ikinci bir parti **el Hizbel Umma (Uluscu Parti)** belirdi. Bunlar Osmanlıyla bağı red ediyor, Türk yönetiminin geri gelmesine sebep olabilecek Hilafetçi ve Panislamcı eylemlere karşı çıkıyorlardı. Bu yaklaşımın temelinde Uluscu Parti liderleri arasında Mısır'da iyice kökleşmiş olan İngiliz ve Avrupa sermayesi ile bütünleşmiş kişilerin bulunması rol oynar. Nitekim savaştan sonra tam bağımsızlıkla başlayıp, İngiliz himayesini kabul eden uzlaşmaya yanaşanlar onlardır.[103]

1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde Vatancılar işi Osmanlı Meclisi'ne Mısır milletvekillerinin de gönderilmesini istemeğe kadar götürmüşlerdir. İttihatçılarla da yakın temastaydılar. İtalya Trablusgarp'a saldırdığında (1911) Mısır hükümetinin İngilizlerle anlaşarak bağımsızlığını ilan etmesine karşı halk kütlelerinin gösterdiği büyük tepkide Vatancıların rolü büyüktü. Bu yüzden 1914'de Osmanlı ile İngiltere arasında savaş başlayınca işgal yönetiminin ilk işlerinden biri Vatani Parti'yi dağıtmak, liderlerini etkisiz hale getirmek oldu. Osmanlı yanlısı sayılan **Hidiv Abbas** düşürülüp yerine İngiliz yanlısı **Hüseyin Kamil** getirildi. Tepkileri azaltmak için de Mısır'ın bağımsız krallığı ilan edildi, sadece bütün eylemlerinde İngiltere'ye bağımlı olacaktı. Açıkcası değişen bir şey yoktu ve halk üst kademe yöneticilere verilen bu tavize kanmadı. Kütlelerde Osmanlıya bağlılık devam etti, sadece örgütlü değillerdi. Osmanlı ordusunun Süveyş'i aşıp Mısır'a girmesini beklediler, o zaman ayaklanabilirlerdi.

İngilizler ülkede düzenledikleri sıkı sansür sayesinde, başlangıçtaki kendi yenilgilerinin ve Osmanlı/Alman başarılarının ülke içinde yayılmasını engellediler. Osmanlı ile birlikte hizmet veren Vatan Partisi lideri **Muhammed Ferid**,

---

102) Ali Fahmi Kamil, **Mustafa Kamil Basha**, Kahire 1326 - 1329'dan nakleden: Fritz Steppat, "Nationalismus und Islam bei Mustafa Kamil, **Die Welt des Islams**, n.s.vol.IV. no.4'den ayrı basım.

103) David S. Landes, **Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt**, Harward Un. Press, 1958

Levent Şahverdi Arşivi

ihtilalci **Abdülaziz Saviş** ve **Hidiv Abbas**'ın etkisini önlediler. Buna rağmen bütün savaş boyunca halk arasında Osmanlı hatta Alman sempatisi hakimdi. "Allah Hayy... Abbas Cay = Allahım Yaşasın, Abbas geliyor" tekerlemeleriyle bir beklenti içindeydiler. Osmanlı ordularının başarısızlığı beklentiyi pasifliğe dönüştürdüğü gibi, Mısır hükümetinin ordusunu tam olarak İngiliz desteğine sunmasına ve Uluscu partinin gelişmesine yol açtı. 1916'da **Şerif Hüseyin**'in ayaklanması her tabakada şaşkınlık ve şüphe ile karşılandı. **Al Manar**'dan yaptığımız alıntılarda görülebileceği gibi Hicaz'ın kendi başına bir varlık olabilmesi hele hilafet konularına girebilmesi hayal bile edilemiyordu. Bir bedevi (aşağı nitelikli) hareketi, Halife'ye karşı İngiliz ajanlığı olarak yorumlandı, sempati duyulmadı. Bu yüzden İngiliz güdümündeki basında Osmanlı'yı ve Türk Hilafetini değil, İttihatcıların dinsizliğini ve ulusculuğunu hedef alan bir kampanya sürdürüldü. O dönemde bu propaganda mekanizmasınca Mısır'da yayımlatanlıdığı anlaşılan bir bildiri nasıl bir hedef gödüldüğünü iyi yansıtıyor:

"(İstanbul'daki) hükümet islami değildir. Zalim Müslüman olamaz. Kafirler zalimdir, İslamın düşmanıdır. İslam Peygamberi'nin halkının kanını döken Müslüman olamaz. İslam hükümeti, İslam Hilafeti adına İslamın dilini öldürmeye çalışıyorlar. Türklük için Kur'anla savaşıyorlar. Sahte dilleriyle Kur'anla ve Arap Peygamberinin sünnetiyle savaşıyorlar. Ey Hıristiyan ve Yahudi Araplar, Müslüman Arap kardeşlerinizle birleşin. Müslüman Araplar dini taassuba dalmıştır bunun için dinsiz Türkleri tercih ediyoruz diyenlere inanmayın... Tam Arap bağımsızlığı istiyoruz."[104]

Bu bildirinin Şerif'in aleyhine Babıali'nin çıkarttığı ve bütün Arap toplumlarına ve Mısır'a ulaştırılmaya çalışılan fetva'nın etkisini önlemek için düzenlendiğini söylemek yanlış olmaz. Şerif'in **Abdullah Cevdet**'in **İctihad** mecmuasından alıp bütün Türklere mal ettiği suçlamalara karşı çıkarılan fetvayı, özellikle Suriye - Lübnan - Filistin bölgesinin 14 yetkili alimi imzalamıştır. Bunlar sırasıyla: **Şam Müftüsü Ebulhayr Abidin, Beyrut Müftüsü Mustafa Neca, Halep Müftüsü**

104) Sylvia G. Haim (Ed.), **Arab Nationalism an Anthology**, Un. of California Press, 1962

Levent Şahverdi Arşivi

Muhammed el Abisi, Sabık Şam Müftüsü Salih Katna, Sabık Şam Müftüsü Süleyman el Cuhadar, Kudüs Müftüsü Kamil el Hüseyni, Nablus Müftüsü Münib Haşim, Akka Müftüsü Abdullah el Cezzar, Trablus Şam Müftüsü Tevfik el Gazi, Şam Maliki Müftüsü Bedreddin el Kilani, Şam Şafii Müftüsü Tevfik el Gazi, Şam Maliki Müftüsü Abdülbaki el Hüsnü, Şam Hambeli Müftüsü Tevfik el Süyuti, Kudüs Şafii Müftüsü Tahir Ebussuud. Bunda emire itaatten çıkan ve İslamda bölücülük yapana ne yapılması gerektiği sorulmaktadır. Alimlerin cevabı, bunun Allahın emrine karşı gelmek olduğu, dolayısıyla yapanın katli gerektiği ve İslam dayanışmasından ayrılanın Cahiliye Ölümü ile öleceği şeklindedir. Fetvanın altında bir de, Şam ulemasından kalabalık bir grubun, destekleyici açıklaması var. Bunda sabık Mekke Emiri Hüseyin'in şeriata karşı çıktığı, Allah yolundan ayrıldığı, İslamın düşmanı İngilizlere iltica edip bütün Müslümanların nefretini topladığı ve Kur'an'ın böyleleri hakkında öldürmeye cevaz verdiği kaydedilmektedir.

İngilizler Mısır'ı Birinci Dünya Savaşı'nda iki amaç için kullanmışlardır. birincisi **Siyonizmin** hareket üssüdür. İkincisi, anti-Türk propagandanın merkezliğidir. Hindistan'da açıkça Türk düşmanlığı yaptırılamayınca, Mısır'ın eskiden beri bu alanda kalemini esirgememiş basını kolaylıkla kullanıldı. **El Manar** örneğini ayrı bir bölüm halinde sunuyoruz. İstanbul basını Şerif'e, fetvaya uygun olarak "katli gereken haydut"[105] ya da "Mekke'nin İngiliz altınlarına satılmış haini"[106] suçlamalarını yöneltirken onun karşı saldırısı için tek yer Mısır'dı. Ancak dikkati çeken, Suriye'den ulemaya dayanan fetva çıkarken, Mısır ulemasının Osmanlı'yı yeren ve Şerif'i yücelten fetva ya da demeçten kaçınmış olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı propagandası çok daha etkili olmuştur. Hüseyin'in Kureyş'ten ve Peygamber soyundan gelme iddiasını aşırı şekilde kullanması bu etkiyi önlemek içindir. Yine de savaştan sonra ne bütün Arapların krallığı, ne de Hilafet konusunda kendini kabul ettirememiştir.

---

105) **İkdam**, 14. 10. 1916

106) **Tanin**, 19. 12. 1916; bunlar sadece iki örnektir, benzer ve daha ağır yermeler bol bulunabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşın bitiminde, başında **Zaglul Paşa** bulunan **Wafd Partisi** vaatlere uygun olarak Mısır'ın tam bağımsızlığını istedi.[107] (Kasım 1918). İngilizlerin reddi, üstelik çok güvenilen Wilson ilkelerine aykırı olarak Amerika'nın Mısır üstünde İngiliz himayesini kabul etmesi (Nisan 1919) ülkeyi karıştırdı. Zaglul ve arkadaşları tutuklanınca iş gösterilerden çatışmalara dönüştü. İngilizler ve onlan destekeleyen Ermeniler saldırılara uğradı, askerin ateş açması sonucu toplu ölümler oldu. **Zaglul ve arkadaşları** zorunlu olarak bırakıldı ve Mısır'ın bağımsızlığı için Barış Konferansı nezdinde girişimlere başladılar. **Ülkelerinin ne Osmanlı, ne de Arap toprağı olmadığını dolayısıyla Osmanlı barışı içinde ele alınmamayı istiyorlardı.** Dolayısıyla Hicaz ve Suriye'deki olaylarla ilgili görünmemek işlerine geliyordu. Bu Mısırlılık eğilimine uygun olarak müslümanlarla Kopt'lar arasında yoğun bir işbirliği başladı. İhtilalin lideri bir Kopt papazıydı, hatta Mısırlı Yahudiler de destek veriyor görünümündeydi. Bu noktada yukarda aktardığımız bildiriyi hatırlamak yararlıdır. Mısır merkezli eylemi en iyi anlatan, olayları yaşayıp hemen gününde kaleme alınış olan Mısırlı tarihçi **M. Sabry**'dir. "Mısır İhtilali" adlı kitabında Fransız İhtilaline benzeterek Büyük İhtilal'den bahseder ve ekler:

"Şunu da hatırlatmalıyım ki, Müslüman Doğu'nun kubbesinin anahtarı olan Türkiye ya da Kafkasya değil, İslam uygarlığının ve biliminin büyük deposu olan Mısır'dır. (El Ezher'i överek) yanmaya hazır bir dünyada bu yangın ocağı sonsuza kadar bırakılamaz. Yangın geçici olarak önlendiği için tehlikenin uzaklaştığını sanmak hatadır. (...) Bu kül altındaki ateş aniden alevlenebilir ve bütün doğu ufkunu ateşe boğabilir(...) Ancak din, dünyaya en iyi hoşgörü örneğini veren Mısır'da asla bir milliyetçi araç olmayacaktır. İhtilalin lideri bir Kopt papazıdır."[108]

Zamanın eritici, yozlaştırıcı etkisini kullanmayı taktik sayan İngilizler, pazarlıklarda hep dışardan gelecek bir saldırıya karşı savunma konusunu ileri sü-

---

107) M. Sabry, **La Révolution Egyptienne**. 2. kısım Paris 1921'den bu bölümde yararlanılmıştır.
108) Ibid, s.157

Levent Şahverdi Arşivi

rerek işi uzatmayı denediler. Bu Mısırlıların zayıf noktasıydı. Konuşmalar buradan başlayınca İngiliz ordusunun Mısır topraklarında bulunması ve himaye konusu kaçınılmaz olarak gündemin ağırlığını oluşturuyordu. Ayrıca Sudan'ın da Mısır'a dahil olmasını istiyorlar, Londra ise buna kesin şekilde karşı çıkıyordu. Anlaşmazlık noktaları çoğaldıkça işi uzatmak da kolaylaşıyordu. bu sırada Vatancıların sesi pek hafif olarak sadece **Mustafa el Çorbacı**'dan çıktı. Mısır - Osmanlı birliğini hatırlatmak istedi ama tam bağımsızlık sloganı onu çabuk bastırdı.

5 - İşbirliği Gereksinmesinin Doğması

Mondros ateşkesiyle birlikte bütün Orta Doğu toplumları bağımsızlık şarkısını tuturdular. Bırakınız ulus niteliğine ulaşmış olanları, köşede bucakta kalmış küçük etnik gruplar bile sıraya girmişti. hepsi de **Başkan Wilson**'un ilkelerini ellerine almış, savaş galiplerinden haklarını istiyorlardı. Böylece kararın onlardan çıkacağını da kabul etmiş oluyorlardı. Osmanlı'dan esasen koparılmış topraklarda hemen bağımsızlık uygulamasına girişmek pek kolay bir çözüm olabilirdi, ama galiplerin işine gelmedi. Paylaşmayı tehlikeye düşürebilirdi, bunun için işi bir buçuk yıl geciktirdiler.

Gecikme iki oluşuma zemin hazırladı: Savaştan önce de var olan ulusçu, milliyetçi dinamizmler, dağılmış örgütlerini yeniden kurmak, fikirlerini sistematize etmek fırsatını buldular ve buna bağlı olarak çeşitli karşıt düşünceler ortaya çıkıp, böyle durumlarda en sağlıklı çözüm olan çabuk ve tek çizgili yolun yerini iç karmaşa aldı. Bu, hakem rolünü oynamak imkanını verdiği için işgalcilerin işine geliyordu.

ABD'nin küskünü, İngiltere'nin başrolü oynadığı, Fransa'nın onu biraz zorladığı, İtalya, Japonya, Yunanistan gibilirenin figüranlığı üstlendiği **San Remo**'da **18-26 Nisan 1920** tarihlerinde yapılan toplantılarda aslında var olan bölüşme projeleri ufak rötuşlarla onaylandı. Hiç de bir buçuk yıl beklemeyi gerektirecek bir çalışma gösterilmiş değildir. **10 Ağustos 1920**'de de **Sevr Antlaşması** adıyla imzalandı. Tek gerçek ödün, Osmanlı Sultan/Halife'sinin **İstanbul**'da kalmasına izin verilmiş olmasıydı. Asıl şaşırtıcı olan, başkalarını yönetemeyecek kadar kötü

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu için tasfiye edildiği belirtilen Osmanlı Devleti'ne, İstanbul'la beraber Orta ve Kuzey Anadolu'da küçücük de olsa, lâfzen bağımsız bir bölge bırakılırken, bağımsızlıkları için ayaklanmış Arapların hiç birine bunun layık görülmemiş olmasıydı. Olgunlaşıncaya kadar himaye altında kalmaları kararlaştırıldı.

Türklerden ve Araplardan da buna itirazlar yükseldi. Tabii yukarda bahsettiğimiz çeşitliliğe uygun olarak bu itirazlar tek çizgili değildi ve zaman zaman birbirine karışarak anlaşılmalarını daha da güçleştiriyordu. Mesela Arap dünyası dediğimizde şu akımlar görülür: **Suriye ve Irak'taayrı milliyetçilikler, Lübnan ulusculuğu, Faysal'ın İngilizlerle (sonra Fransızlarla) uzlaşmacı çizgisi, Şerif Hüseyin'in Asya Arapları Birliği düşüncesi ve iki kollu Osmanlı federalistleri (Sultana bağlı özerklik isteyenlerle tam bağımsızlık şartıyla Konfederasyon). Mısır'da zayıf bir Osmanlıcılık, güçlü bir Mısır ulusculuğu vardı.**

Hindistan'da olaya salt bir İslam sorunu diye bakanlar, Arapların bağımsızlığını kabul eden ve etmeyenler şeklinde ikiye ayrılmıştı. Hindu - Müslüman işbirliği çerçevesinde Hindistan ulusculuğu ön plana çıkıyordu. Bazıları Gandi'ci pasiflik, bazıları ise Muhammed ve Şevket Ali'nin eylemciliğini izliyordu. Bütün bu durumlarda İngiliz tacına bağlılık uzlaşmacılığından da vazgeçilmiyordu. Türk toplumunda, Saray/Babıali, savaş öncesi bütünlüğün muhafazası karşılığında Saltanat ve Hilafet'in gücünü her türlü uzlaşma formülüne bağlamaya hazırdı. Aydınların bir kısmı Amerikan ya da İngiliz mandası arıyordu. Misaki Millici'lerin içinde de, eylemi Sultan ile birleştirme yanlılarıyla Hakimiyeti Milliye yanlısı olanlar vardı. Yurt dışına kaçmış İttihatcılar da -Bolşeviklerle ilişkide olarak- bir Panislam ihtilali hayali içindeydiler.[109]

---

109) Mısır, Suriye ve Türkiye'deki cemiyetlerin dışında Avrupa'da, bazılarını Bolşeviklerin desteklediği türlü kuruluşlar vardı. **Enver Paşa**'nın başında bulunduğu Berlin'deki **İttihadı Selameti İslam** bunların başında gelir. Ayrıca Berlin'de siyasi faaliyette bulunan **Deutche Persische Gesellschaft, Orient Klub, Deutsche Gesellschaft für Islam Kunde, Vereinigung Vergewaltigter Voelker, Arbeiter und Bauernpartei der Turkei** vardı. Roma'da Şarkın Mazlum Milletleri Birliği mevcuttu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Panislamı körüklemek için görev üstlenmiş siyasetci ve ajanların çoğu buralarda görevlerini sürdürüyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bu akımlar birbirleriyle temastaydılar dolayısıyla dalgalanmalar göstermeleri doğal oluyordu. Dönemin önde gelen düşünür ve eylem adamlarını tek bir damga ile değerlendirmek yanlış olur. Hızla değişen şartlar içinde yalpalamak kaçınılmazdı. Aralarındaki ilişkiler ve bağlar da buna uygun şekilde biçimlenmiştir.

Trakya'da, Ege'de, Kafkasya'da düşmanı kesin belli savaşlar vardı. İlk ikisinde Türkler Yunanlılarla, üçüncüsünde Gürcü ve Ermenilerle mücadele halindeydiler. Tarafların kesin belli olmadığı yer Güney Anadolu idi. Mondros Ateşkesi'nin imzasında Türk ordusunun kontrolunda olan ve genelde nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu yerler sonradan zorla işgal edilmişti. Bu bölge üzerinde himayeci devlet kadar, Enneniler ve Faysal hükümeti de hak iddia ediyordu. Oysa bazı bölgelerde Türkler, bazılarında Araplar, bazılarında da Kürtler çoğunluktaydı.

Milli Mücadele, Anadolu'daki dağınık yerel dirençleri bir merkeze bağlarken doğal olarak bu bölgeyle de ilgilendi ve hiç beklemediği müttefiklerle karşılaştı. Önce Şerif'in krallığını istemeyen (Bunun İngiliz ya da Fransız hakimiyetini getireceği düşüncesiyle) Suriye ve Irak Milliyetçileri vardı. Bunlar genellikle İstanbul Harbiye ve Mülkiyesi'nden yetişmiş gizli ihtilalci cemiyetlerde çalışmış Arap kökenli Osmanlı memurlarıydı. Türk'ü daha az yabancı sayıyor, Osmanlı ile bir işbirliğini -bağımsızlıklarından vazgeçmeden- mümkün görüyorlardı. Bölgedeki Arap ve Kürt aşiretlerinin, savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne sadık kalmış olanları da kritik bir durumdaydı. İngiliz yanlısı davranmış olanlar şimdi ödüllerini beklemekteyken, mesela **Kuzey Irakı Acemi Sadun Paşa** Diyarbekir'e kadar gelip (Haziran 1919), oradaki Kolordu Kumandanına Saltanat ve Hilafete bağlılığını bildirmek ihtiyacını duymuştu. Aynı şeyi Kürt aşiret liderleri de hissediyordu. Çukurova'dan Kafkasya'ya kadar bir Büyük Ermenistan hayal edilirken rahatsız olmamaları ve Osmanlı döneminin sağladığı güveni aramamaları olanaksızdı. O dönemle ilgili belgelerde bunların Milli Mücadele'ye ya da Sultan/Halife'ye bağlı olduklarını belirten bir çok belge vardır [110] **Faysal**'ın bile, bir yaverin

110) Sina Akşin, a.g.e., C.II, 283-286; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayını (ATA) da (5 cilt) bu konuda çok belgeye sahiptir.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderip Ermenistan'a dahil edilmeye karşı bunlan yanına çekmeye çalıştığı ama red edildiği biliniyor. Bölge halkının M. Kemal'e bağlı kalmasından rahatsız olanlar görülmüştür.[111]

Yenikliğe ve o kadar propagandaya rağmen bir kısım Arabın ve Kürtlerin hala Türk'ten kopmaması, işgalcileri huzursuz etmeye ve en az 60-70 yıldır sömürgecilerin karabasanı olan Pan islam sentezini yeniden gündeme getirmelerine yeterliydi. Bu korkuyu körüklemekte Avrupa'da Türk aleyhtarı propaganda da Yunanlılarla işbirliği yapan Ermeniler[112] özel görev yüklendiler. Hiç bir yerinde çoğunlukta olmadıkları, **Trabzon** da dahil bütün Doğu Anadolu'yu istiyorlardı. Buna Türklerin ve Kürtlerin karşı çıkması bir yana, **Pontus'lu Rumlar** bile karşıydı. Böyle bir ortamda dikkatleri başka bir yere çekmek ve Yunanlıların **İzmir**'e çıkmasına zemin hazırlayan ortamın Doğu'da bulunduğu kanısını yaratmak için **Ermeni Birliği'nin Başkanı Bogos Nubar** İngiliz Dışişleri Bakanına 20 Ağustos 1919'da **Mustafa Kemal** ile **Faysal** arasında yapılmış olduğunu iddia ettiği bir anlaşmayı verdi. İngilizlerin çeşitli kanallardan yaptırdıkları araştırma-

---

111) İstanbul'da İngilizlerle işbirliği içinde olan Kürt liderlerin Mustafa Kemal'e karşı olmalarına mukabil Doğu'daki aşiret reislerinin İngiliz **Binbaşı Noel** gibi kışkırtıcılara rağmen onlara katılmayıp Sultan'a da, Milli Mücadeleye de bağlılık ifade ettikleri görülür. M. Kemal'e bağlılık göstermeleri çok çevreyi rahatsız etmiş ve **Cemil Paşazade Ekrem Bey, Bosphore** gazetesine, Doğu Cephesinde kumandanlığı sırasında M. Kemal'in Kürtleri öldürttüğü ve tehcir ettiği yolunda demeç vermiştir. bu haberi derhal **Peyamı Sabah** kendi sütunlarına aktararak her çevreye işittirmeye çalışmıştır. **Yenigün** 19. 1. 1920 tarihli sayısında, 1916'dan 1918 sonuna kadar M. Kemal'in maiyetinde çalışmış **Sabihi Bey** isminde bir ihtiyat subayın açıklamasını yayınladı. M. Kemal'in zevk ve sefadan başka bir şey yapmadığı, Diyarbekir'de hep içtiği yolundaki iddiaları red ederek, iki yıl içinde sadece dört kez, o da Mamuretülaziz, Van ve Bitlis'den âşe işleri için gelen heyetlere ziyafet verdiğini belirttikten sonra, Kürtlerle ilişkisi konusunda şunları açıklıyor:

"Tehcir ve katl iddiası hakayıka taban tabana zıddır, çok çirkin bir iftiradır. Bilakis Kürtlere pek iyi muamele etmiş, hatta askerlik hususunda bile kendilerine karşı pek haliniane hareket eylemiştir. Vezaifi askerlıyeye yavaş yavaş alıştırmak için hususi dört beş takım teşkil etmiş, bunları milli Kürt elbiseleriyle ilbas eylemiş gayet basit vazaif ile muvazzaf olmak üzere şehir dahilinde alıkoymuştur(...) Bazı birlikler İstanbul'dan gelen emir mucibince İstanbul'a gönderilmişti. Bu ne tehcir ne de taktil demektir. Bunun haricinde M. Kemal Paşa'dan onları mutazarrır edecek hiç bir hareket sadır olmamıştır. buna bütün Kürt eşrafı şehadet eder. **Muharrem Paşazade Arif Bey, Mardinli Necib Efendi** gibi bütün Kürtlerce pek muhterem tanınan zevat bu şahitler meyanında sayılabilir."

112) Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Meydan nşr., İstanbul (t.y.), s.267 vs.: 1918'de Cenevre'de daha savaş bitmeden **"Türklerin Zulmüne Uğramış Milletler Birliği"** kuruldu. Daha çok Rum ve Ermeni ağırlıklıydı ama Musevi ve Suriyeli Araplar da katkıda bulundu. Savaştan sonra Paris ve Londra'da da işbirliği yaptılar.

Levent Şahverdi Arşivi

larda karşılarına hep aynı metin çıktı.[113] İddiaya göre 16 Haziran 1919'da **Halep**'te M. Kemal adına eski bir mutasarrıf **Esad Bey** ile Faysal'ın bir temsilcisi arasında imzalanan anlaşma şu hususları öngörüyordu:

Barış Konferansı'nın Osmanlı topraklarını paylaşma ve bağımsızlığını yok etme kararı aldığının ertesi günü, ülke ve dinin korunması için Cihad ilan edilecektir; Türkiye'ye ve Hilafet'e bağlı kalmak karşılığında (Hutbe Sultan adına okunacak) Hicaz, Mekke, Medine, Filistin, Şam, Beyrut, Halep'i içeren bir Arap Krallığı kurulacak; Şerif ordusunu Anadolu'ya, Anadolu ordusu Şerif'e yardım edecek; Yemen, Trablusgarp, Bingazi, Cezayir, Hindistan, Fas ve Tunus'a Cihad'ı yayma işini Şerif üstlenecek.

Genelde Ermeni düzmecesi diye bu iddia önemsenmemiş ise de, çeşitli yerlerde yaptırdıkları araştırmalar sonucu İngilizler, özellikle Kuzey Suriye, hatta **Şam**'da Müslümanların çoğunluğunun Türklere dostça baktıklarını öğrendiler.[114] B. Nubar'ın oyununu yutunamakta İngilizler haklıydılar, zira düzmece anlaşma Şerif'in Osmanlı Sultanı'nın hükmüne girmesi, sadece Asya Araplarının lideri olmak isterken bütün Kuzey Afrika ve Hindistan'ı ayaklandırması gibi öyle abartılmalı hususlar içeriyordu ki inanmak imkansızdı. Güçlü döneminde yapamadığı Cihad'ı esirken yapmak iddiası gülünçtü, yine de hala İslami dayanışmanın varlığı bir kez daha farkedilmiş oldu. Ermeniler bu oyunu İngilizlere yutturamadılar ama, Suriye'nin işgalini onlardan devralan Fransızlara yutturdular. Fransız işgal komutanı **Gouraud** 29 Kasım 1919'da Beyrut'tan başbakanına gönderdiği mesajda, Şerif'in küçük oğlu **Emir Zeyd**'in Çukurova'yı (Kilikya'yı) Fransızlara

---

113) Şimşir, a.g.e., c.1, s.79-92. Özellikle Hicaz dedikten sonra Mekke ve Medineyi ayrıca kaydetmek bir Müslümanın yapacağı hata değil. O dönemde düzmece belge ve bildirilerin çokluğu dikkati çeker. 24.7.1919 tarihli bir İngiliz raporunda Faysal'ın Vahdettin'e bağlılık mektubu yolladığı yolunda da bir iddia vardır. Osmanlı Saltanat/Halifet'ine karşı ayaklanmasının liderinin böyle bir şey yapmış olması düşünülemez. Sina Akşin "muhtemelen Türk tarafı uydurmuştur" diyor (Akşin, a.g.e., c.II, s.284); M.K.Öke, **Abortive Attempts for Arab-Turkish Rapprochement 1918-1912: Themes and Sources**, Cyprus Turk. Cult. Ass., Ankara, 1988

114) Mısır'dan Curzon'a 20. 10. 1919 (Şimşir, I/177); 18 Kasım 1919 (Şimşir, I/219); 15 Ekim 1919 (Şimşir, I/266).

Levent Şahverdi Arşivi

karşı ayaklandırmak için **Mustafa Kemal**'e para teklif ettiğini bildiriyordu.[115] Şerif ailesinin kendini yaşatacak parası yokken M. Kemal'e para teklif etmesi bir yana, Araplar içinde Türklerle yeniden ilişkiye girmenin en kesin düşmanının onlar olduğu da biliniyordu.[116] Esasen biraz önce ve biraz sonra Barış Konferansı'na sundukları muhtıralarda da hâlâ Türklerin bölgeden tasfiyesinden bahsediyorlardı. Bu bilgileri, o dönemde Mustafa Kemal'in imzasıyla ortalıkta dolaşan ihtilalci bildirilerin eleştirici bir gözle ve bu tür propagandacıların tarafından hazırlanmış olabilecekleri düşüncesiyle incelemek gerektiği için veriyoruz.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Hicaz, Suriye ve Filistin'de geçen olaylar hiç şüphesiz Türk - Arap ilişkilerine olumsuz bir damga vurmuştur. Kıtlıktan halk Osmanlı yönetimini suçlu görmüş, salgın hastalıkların günahı ona yıkılmış, idamlar ve baskılar dostluğu zedelemişti. Türk tarafı ise, düşmanla işbirliği yapanlar, orduyu arkadan vuranlar ve en sonunda Suriye'deki Türklerin toplu kıyıma uğramak korkusuyla herşeylerini terkederek Anadolu'ya sığınmaları sebebiyle Arap dostluğuna güvenini kaybetmişti.[117] Olaylar pek tazeydi ve etkilerinin silinmesi mümkün değildi. Üstelik, Barış Konferansı'nı etkilemek için basında sadece Türk aleyhtan yayınlara izin veriliyordu. **Mustafa Kemal**, son bozgunu yerinde yaşamış hatta kendi hayatını Arap çapulcuların elinden zor kurtarmıştı. Acaba o da aynı duyguları hissetmiyor muydu?... Ya da duyguların en katı olması gereken anda düşünceleri nelerdi?.. Bu konuda doğrudan doğruya bir Arabın tanıklığına baş vuracağız. **Trablusşam** kökenli olan **Fevzi Kavukçu** Harbiye'den mezun olmuş, Osmanlı Ordusu'nda subaylık yapmış, savaş yıllarını Filistin

---

115) Hokayem - Bittar, a.g.e., s.283, 29 Kasım 1919 tarihli belge. Kilikya'yı ayaklandırmak için M. Kemal'e rüşvet teklifine gerek yoktu, zira bölge zaten Misakı Milli'nin çerçevesindeydi ve ayaklanmıştı. Üstelik ürkü gizli paylaşma antlaşmalarının Fransız hazırlayıcısı **Picot**, 1919 Eylül'ü sonu ile Aralık arasında Anadolu'da dolaşmış ve **Refet Bey** ile **Ali Fuat** ve **Mustafa Kemal** Paşa'larla konuşmuştu. Türklerin Suriye'ye girmeyecekleri, ama Çukurova'dan vazgeçmeyecekleri bu en yetkili kişiye anlatılmıştı. S. Akşin, a.g.e., c.II/234-35.

116) B.S.Busch, a.g.e., s.192'de "Hüseyin'in en büyük korkusu savaştan sonra Arap dünyasında Türk varlığının devamıydı" diyor; Faysal'ın M. Kemal'e katılan Arapları ayrılmaya çağırdığı haberi, **New York Times** 1. 3. 1920.

117) Bu çekiliş sırasında Arapların yapukları vahşet ve çapul konusunda O. Koloğlu, **Bedevi-Lavrens-Arap-Türk** kitabına başvurulması; **Yenigün** gazetesi 30. 10. 1919 sayısında hala Arabistan'dan gelen Türk mültecileri bulunduğunu kaydediyor ve "Müslümanlar arasında da mı tesanüd fikri kalmadı" diye yazıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

cephesinde geçirmiş savaştan sonra da Arap dünyasında siyasi rol oynamış biridir. Hatıralarında, savaş sırasında Arap ihtilal cemiyetlerinin kendisine de yanaştığını, katılmadığını -oysa içerde komplo hazırlayanlar olduğu gibi İngiliz ya da Şerif ordusuna kaçanlar da vardı- belirtir. **Cemal Paşa**'yı tanımış eylemlerini onaylamamış ama ihanete de kalkışmamıştır, Hilafet'in birleştirici özelliğine inandığını belirtir. Kavukçu'nun son komutanı Mustafa Kemal'dir. Şam bozgunundan sonra yukarı çekilirken Paşa'nın kendisine şunları söylediğini aktarıyor:

"Artık mukadderatımız düşmanın elinde. Herbirimiz ne mümkünse onu kurtarmaya çalışmalıyız. Arapların yeni dönemde hür yaşamalarını temenni ediyorum. Ve eğer birgün Anadolu'dan bir hareket havadisi işitirsen ona ülkende katılmalısın ve bize katılmalısın."[118]

Daha da önemlisi Kavukçu bir subaya yakışmayacak bir istekle, ordudan ayrılıp memleketi Trablusşam'a gitme izni isteyince Mustafa Kemal onu da vermiştir. Olaya Türk - Arap ilişkileri açısından baktığımızda önyargılı davranmadığı, Arapların özgürlüğünü temenni ettiği ve buna katılmak isteyen bir subayı da hoşgörü ile karşıladığı görülür. Bu yüzdendir ki, bazı Türk komutanlarına duyulan antipati M. Kemal'e karşı belirtmemiştir. Bu özellikleri sebebiyledir ki Kavukçu, daha sonraki dönemde Faysal'a Türklerle işbirliği önerisinde bulunabilecektir.

Bu konuşmadan az sonra M. Kemal İstanbul'da işsiz bir paşa olarak dolaşırken, bir önemli kişi kendisine Araplar hakkındaki düşüncesini sormuş ya da sordurmuştur.[119] Bu ikinci önemli tanık İtalya'nın İstanbul'daki Siyasi temsilcisi **Kont Sforza**'dır. Aldığı cevabı şöyle aktarıyor: **"Artık Araplar konusunu konuşmak istemem. Türk yönetiminin Araplar üzerindeki devamında ısrar etmek, bizim gücümüzün zayıflamasının temellerinden biridir."** Bu sözlerden M. Kemal'in Araplara bağımsızlıklarının çok önce verilmesi yanlısı olduğunu düşünmek mümkündür.

---

118) Hayriyye Kasımiyye, Kıraat fil muzakkarat wa awrak el Kavukci, **Ruhus wa Dirasat. Abdulkarim Mahmud Graibe'ya armağan**, Amman 1989, s.415.

119) Sforza, **Les Batisseurs de l'Europe Moderne**, Lib. Gallimard, Paris 1931 adlı kitabında ve **Neue Zürcher Zeitung**'un 17. 11. 1938 sayısında "Der Shöpfer der Türkischen Republik" adlı makalesinde bu konuya temas etmiştir. İkisi arasında biraz fark varsa da -birinde şahsen konuştuğunu, diğerinde fikrini sorduğunu kaydeder- cevapta fark yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Son olarak, Suriye'den ayrılmasından bir yıl sonra hakkında bir Suriye gazetesinde çıkan yazıyı tanık gösterceğiz:

"M. Kemal Filistin'de kumandandı. Doğu'da nüfuzlarını artırmak için Almanların gizli projelerini farkedince Falkenhaym'la anlaşmaya yanaşmadı (...) Osmanlı ordusu yenilince Suriye'deki yenilginin sebepleri konusunda İstanbul gazetelerine yazılar yazdı (...) Bir çok kez Türk hükümetinden Arap aşiretleri karşısındaki politikasını düzeltmesini, Emir Faysal ile pazarlık yapılmasını ve Suriye halkının sırtındaki pahalılık yükünün hafifletilmesi amacıyla para gönderilmesini de önermiştir. **Suriye'deki yenilginin içyüzü konusundaki yazılarında Arapların onuruna dokunur tek bir kelime kullanmadı ve aksine onların davranışlarına mazeretler gösterdi.**"[120]

Türk politikasının perde gerisinden haberdar olan pek çok Arabın, İttihatcı kökenli olmakla birlikte, M. Kemal'in triyömvira'nın **(Enver - Talat - Cemal)** uygulamalarına karşı, hatta Genel Merkez'ce dışlanmış olduğunu bilmelerinin, ona güven duyulmasını kolaylaştırdığı muhakkaktır.[121]

Osmanlı barışı yapılmadan ve ateşkese aykırı olarak Halep'in kuzeyindeki bölgelerin işgali, **Erzurum** ve **Sivas kongrelerinde** belirlenen **Misaki Milli** esaslarına aykırı olarak Türkiye'ye ait sayılan toprakların peşinen paylaşılması anlamını taşıyordu. Hele 15 Eylül anlaşmasıyla İngilizlerin buralan, Fransız işgaline bırakması, hem Araplan hem de Milli Mücadele'cileri hayli rahatsız etti. Heyeti temsiliye adına M. Kemal şu bildiriyi yayınladı:[122]

---

120) Hama'nın **el Hadaf** gazetesi, nakleden **el Belag** 22 Kasım 1919, Yazının başlığı "Mustafa Kemal Falkenhayn vel Arab".

121) M. Kemal İttihatçılığın ilkelerini değil, bir ufak grubun onu yönetişini red etmiştir. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bir bakanının Kuvayı Milliye'nin kendileriyle aynı fikirde olduğunu açıklaması üzerine, Mustafa Kemal hemen cevap gönderip düzeltmiştir. "Sivas Kongresi murahhasları İttihat ve Terakki'yi ihya etmiyeceklerine yemin etmişlerdi ama genel ve rastgele bir İttihatçı düşmanlığı da doğru değildi. Kötülükleri ve yolsuzlukları yapmış olan bir "hizbi kalil" herkesçe itham edilmekteydi. Fakat İttihatcılardan bu işlere karışmamış olanlarının, eğriyi doğruyu ayıramayan "alelumum avam kısmının" suçlaması altında kalması ilke olarak ve ülkenin asayişi ile geleceği açısından doğru değildi." (Sina Akşin, a.g.e., c.II/30)

122) ATA, c.4, s.119, 14. 11. 1919 tarihli tel; Akşin, a.g.e., II/233.

Levent Şahverdi Arşivi

"Suriye antlaşması namıyla milletler tarihine yeni bir gadrü tecavüz sayfası eklediler. Milletimiz Erzurum ve Sivas kongreleriyle meşru ve mukaddes haklarını savunmak yolundaki kararını dünyaya ilan etmişti. Dolayısıyla bu tür mevcudiyet ve meşru istiklalimize kasd eden caniyane kararlara asla boyun eğmeyeceğiz."

Antlaşmanın Türkiye ile ilgili kısmı belirtildikten sonra "dindaşlarımızın" (Arapların) hem en zengin bölgelerden mahrum edildikleri, hem de manda yönetimi altına alındıkları kaydediliyor. Bundan sonra, İngiliz ve Fransız haberalma örgütlerine, M. Kemal ile Suriyeliler arasında ilişkiler ve dağıtılan M. Kemal'in bildirileri konusunda bol bol bilgi gelmeye başlar. Yukarda bahsettiğimiz gibi bunların hakikisi ile sahtesini ayırt etmeye özel dikkat göstermek gerekiyor. Misaki Milli sınırları içinde kalan yerlere yönelik tamimlerin daha aşağılara yadsıması mümkündü. Özellikle Kuzey Suriye'de eylem merkezi olarak, en uygun yerin bu hudutların dışında kalan Halep olması, birçok sirkülerin burada ele geçirilmesi, M. Kemal'in Suriye'yi işgal etmek projeleri bulunduğu kanısını da yaratmıştır. İngilizlerin çekilme hazırlığı yaparken, Faysalcıların Fransızlara karşı direnme hazırlığına başladıkları, ama bunun için M. Kemal'le birleşmeyi düşünmedikleri, zira onun hemen **Halep**'i işgal etmeyi planladığı rapor edilmiştir.[123] **Zeyd** de ağabeyi **Faysal**'ı Mustafa Kemal'e karşı uyarıyor ve onunla birleşen **Acemi el Sadun** ile Kürt kuvvetlerinin Suriye'ye inebileceklerini hatırlatıyordu. Bu mesajı ele geçiren İngiliz örgütünün yargısı şöyleydi: M. Kemal Suriye'ye saldıramaz Araplar onu bahane edip kuvvetlerini artırmaya çalışıyorlar.[124]

Ancak bir kere şüphe İngilizlerin de içine düşmüştü. Aynı raporda "Arap milliyetçilerinin yabancılara karşı M. Kemal ile işbirliği yapmaları ihtimali dışlanmamalıdır" deniyor. Bunun sonucu M. Kemal'in Araplarla ihtilalci ilişkileri üzerinde araştırmalar arttı. Bir süre önce M. Kemal ile asla birleşmem dediği bildirilen **Yaşlı Paşa**'nın (Osmanlı'nın son yılında Şam Kumandanı idi) bu kez

123) Şimşir, a.g.e., I/110, Meinertzhagen'den Curzon'a 22. 9. 1919.

124) Ibid, I/112, Kahire'den Curzon'a 23. 9. 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

onunla mektuplaşığı ileri sürülüyor.[125] **Şerif Hüseyin** de Halep'in kuzeyindeki halkın M. Kemal ile sürdürdüğü müzakerelerin iyi izlenmesini bundan kötü sonuçlar doğabileceğini oğluna hatırlatıyordu.[126] Hatta bir rapora göre Suriye'nin tümü neredeyse M. Kemal'in kontrolu altına girmiş durumdaydı.[127]

"Bir kısım Suriyeliler Fransızlara yaklaşıyor, onlara karşı olan milliyetçiler güç kaybediyorlar. Bunlar M. Kemal'e yaklaşacaktır (...) **Halep Müslümanlarının çoğu, Şam Müslümanlarının bir kısmı Türklere sempati besliyor. Şerif ailesi aleyhindeki duygular artıyor, bütün orta ve aşağı sınıf ahali Türklerden yana** (...) Suriye Arap ordusu kumandanlarının değiştirilip yerlerine Türk ordusunda hizmet etmiş kimseler getirildi. Şam Tugay Komutanı ile Mevki Kumandanı ise Türk'dürler. Bunların tutumlarını gözetlemek gereklidir."

Arap liderlerinin Fransız işgalini değerlendirmek için toplandıkları sırada M. Kemal'in bir bildirisinin yayınlandığı iddiası tabii ki kafalarda yine bir Panislam hareketi fikrini doğurdu. Sivas Kongresi'ne ait ilk haberler batılı çevrelerce şöyle değerlendirildi.[128] Oysa Misakı Milli'yi düşünen tamamen milliyetçi bir toplantıydı. Zaman ilerledikçe bu tema daha da geliştirildi. Türk, Arap, Hint, Mısır ve İran temsilcilerinin katılacağı yeni Panislamcı toplantı iddiaları ortaya atıldı, hatta buna Bolşeviklikle siyasi İslam'ın işbirliği teması da eklendi. Bu sırada Ermeni propagandasına ek olarak **Siyonist** propagandanın da anti-Kemalist eğilimi kullanmaya başladığı görülüyor. **Weizmann Curzon**'a, **Nablus**'ta güçlü bir Türk etkisi hissedildiğini, Mustafa Kemal ile sıkı haberleşme bulunduğunu, binlerce bomba ve silah deposunun Siyonist istihbaratça ortaya çıkarıldığını bildirdi.[129] Bir başka İngiliz raporu Ankara'da Panislam kongresi yapıldığını, **M. Kemal'in ise ne İttihatcı ne de Bolşevik olmayıp milliyetçi** olduğunu kaydetmişse de,[130] bu yoğun propaganda kampanyasının tozu dumanı içinde

125) Ibid, I/110'da ilişkileri bulunmadığı, I/192'de (Kahire'den Curzon'a 10 Kasım 1919) bulunduğu yazılıyor.
126) Ibid, I/237, Allenby'den Curzon'a 28. 11. 1919
127) Ibid, I/262, Clayton'dan Curzon'a, 15. 10. 1919
128) Ibid, I/262, İstanbul'dan Curzon'a, I/290, 26. 12. 1919,
129) Ibid, I/359, 2. 2. 1920
130) Ibid, I/377, İstanbul'dan İngiliz temsilciliğinin haftalık raporu, 18. 2. 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

kaybolmuştur. Lübnan'ın **El Selam** gazetesinde çıkan "Suriye'de Türkler" başlıklı bir haber nasıl bir panik yaşandığını gösterir:[131]

"Ünlü Türk kumandanı M. Kemal Şam'a gönderdiği bildirilerde yabancıların Suriye ve Irak'tan çıkarılmasını ve **300 bin savaşçıyla Şam üzerine yürümeye hazır olduğunu** kaydetti."

Gazete haberin büyük bir korku yarattığını ve İngiliz ve Fransızların yeni birlikler göndererek önlem aldığını da ekliyor. Bölge basınında Anadolu olaylarının mutlaka Suriye'ye de yansımasının kaçınılmaz olduğu, Fransa'nın güçlüklerle karşılaşacağı, açık açık belirtiliyor.

Suriye sorununun çözümünde Türk unsurunun önemi artık bütün Fransız çevrelerince farkediliyordu. Özellikle kopmuş sayılan Türk - Arap bağının hâlâ varlığı Fransa'nın en etkili gazetesi **Le Temps**'ı bile endişelendirecek boyuta varmıştı:[132]

"İtilaf devletleri Doğu'da savaşı kazanmak için Türklere karşı Araplara dayandılar. buna hakları vardı; halkların özgürlüğü için savaşıyorlardı ve Arap ülkesinde Türk hakimiyeti ilkelerine aykırıydı. Ama şimdi bu iki Müslüman ırk birbirlerinden ayrılmış iken, Arabın Türk'ten şikayet edecek bir şeyi kalmamışken ve Türkler Arap bağımsızlığını bir daha yok edemeyecekken, İtilaf Devletlerinin rekabetlerinden yararlandıkları bu iki ulusal gücün kendilerine karşı birleşmesi tehlikesiyle niye karşılaşmasınlar?"

Fransa'nın sömürgeci emelleri bulunmadığı yolundaki hayli şaşırtıcı bir yorumdan sonra gazete ekliyor: "Fransa, üç itilaf devletine karşı düzenlenen ya da gelişen manevraları, Magreb'den Hindistan'a kadar uzanan bir Müslüman fesadını hesaplamak zorundadır." Resmi çevrelerin görüşlerini yansıtan gazete bu dü-

---

131) **El Selam** (Lübnan) gazetesinden, nakleden **El Belag** 3. 11. 1919; Beyrut'un **El Basir** gazetesi de "Artık görülüyor ki, Küçük Asya'da yanan ateş her yere yayılıyor. Hem hudut olan ülkelere de yayılabilir, gelen haberler bizi endişelendiriyor" diyor, **El Belag** 9. 12. 1919; **El Ahval** (Beyrut); "Gouraud'nun görevi zor olacak, bir yandan M. Kemal'in ihtilalci ordusunu, diğer yandan Halep, Humus ve Hama da 10 bin Arap askerini karşısında bulacak. Bunlar M. Kemal'den gelen silah ve cephanelerle techiz edilmiştir. İngilizler Suriye Araplarının Türklerle anlaşacağına inanıyor." (**El Belag**'dan 18. 11. 1919)

132) Başyazı, 3. 2. 1920

Levent Şahverdi Arşivi

şüncesiyle özellikle İngiltere'yi, hazırlanan toprak paylaşmasında tüm uyuşmaya ve izleyecek uygulamada birlikte davranmaya çağırıyordu. O günlerde bir başka Fransız gazetesinde yer alan **"Bir Suriyeli Milliyetçi"**nin açık mektubu bu konuda adeta bir meydan okumaydı:[133]

"Fransız ve İngilizler birlikte kesin olarak şunu anlamalıdırlar ki, Türklerin dindaşı olan ve yüzyıllardır onlarla tek bir blok oluşturan Araplar bir Avrupa devletininin hükmü altına girmek için vatandaş ve kardeşlerinden ayrılmak istemediler. (...) Araplara defalarca önerilmiş olan bağımsızlık vaatlerinin bu şekilde boşa çıkarılmasının sonucu olarak Araplarla Türkler arasında büyük bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Eski bağlara dönmek için sadece bir kaç ay yetti. Aslında Araplar Türklere karşı asla ayaklanmamışlardı. Bir üst sınıf azınlığın manevrasından başka bir şey değildi. Şimdi Türklerle el ele çalışıyoruz. Fransız askerlerini Şam - Halep demiryolunda nakletmek konusundaki red bu işbirliğinin ilk belirtisi olmuştur."

Türkler lehindeki gösterilerin **Tunus**'ta belirmesi -sınırlı da kalsa- bu endişeleri daha da artırdı. Tunus büyük camisinin duvarlarına şu içerikli bildiriler asılmıştı:[134]

"Ey Müslümanlar!.. Bütün gazetelerde bugün okuduğumuz Hilafet'in makarrı olan Osmanlı başkentinin işgali haberi karşısında bütün Müslümanların görevi, bugün öğleden sonra saat birde Saray önünde, İslam için nefretengiz bu olayı protesto için yapılacak toplantıya katılmaktır."

Miting yapılmış ve seçilen bir heyet isteklerini bildirmek üzere Fransız Siyasi Temsilcisi tarafından kabul edilmiştir. böyle bir ortamda, Halep'te en az yirmi Türk subayının sivil kıyafetle kışkırtıcılık yaptığı haberleri[135] açık açık gazete-

---

133) **Le Populaire**, 16. 2. 1920

134) **Le Temps**, 22. 3. 1920

135) "Halep'te bulunan gazetemizin muhabiri olan savaşta Türk ordusunda görev yapmış bir doktor, Halep sokaklarında, eskiden tanıdığı bir Türk subayını Arap tüccarı kılığında gördüğünü bildirdi. Bu doktora göre Halep'te değişik kılıklara girmiş yirmi kadar Türk subayı bulunmakta ve kamuoyunu Fransızlara karşı tahrik etmektedirler." (Beyrut'un **El Başir** gazetesinden, nakleden **el Belag** 14. 2. 1920)

Levent Şahverdi Arşivi

lerde yer almaya başlayınca, Fransa endişelenmekte haklıydı. Bütün Suriye'nin Türk kontrolu altında olduğu iddialan tabii ki büyük bir abartmaydı, ancak federalistlerin bir kesiminin M. Kemal ile fiili ilişki aradıkları da bir gerçekti. Herhalde Fransız birliklerinin İngilizlerin yerini alacağı öğrenilince birlikte bir karşı operasyonu tasarlamış olmalıdırlar. Heyeti Temsiliye Reisi M. Kemal imzasıyla verilen cevapta başvurmuş olan örgütlerin isimleri şöyle belirtiliyor:[136] **Halep Teşkilatı Milliye Riyaseti, Şam'daki Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayi Osmaniye Heyeti, Gönüllü Kahire Fırkası ve Amman Çerkes Fırkası**. Türk Milli Mücadelesi'nin örgütleri arasında bu isimleri taşıyanlar yok. Bunların Osmanlı Ordusunun Türk dostu Arap ya da Çerkes kökenli subaylan tarafından kurulmuş örgütler olduklan düşünülebilir. Yazıda bunların, **Suriye, Irak ve Türkiye'nin istiklallerini alarak bir konfederasyon** ya da sonra kararlaştırılacak tarzda bir bağ kurmak üzere birlikte hareket edilmesini önerdikleri, teklifin olumlu karşılandığı ve şöyle bir işbirliği önerildiği kaydediliyor:

"Havran, Şam ve Baalbek civarındaki kuvvetlerinizle Şam'ı Zeydani boğazında her nevi istila ordusuna karşı müdafaa etmek, Amman Merci'yun kuvvetleriyle düşmanın Sayda, Beyrut'tan dahile vuku bulacak hareketini yandan tehdit etmek; Beyrut, Trablusşam dahilinde isyan çıkararak işgal kuvvetlerinin dahile ilerlemelerini men'etmek; Humus'taki kuvvetlerin Humus'u Trablusşam'a karşı müdafaa etmekle beraber Zeydani'ye muavenet eylemesini temin etmek. Yukarda tarif eylediğimiz hareketin zamanı, hazırlıklarınızın derecesine tabi ise de Türk ve Arap milletleri arasına girmiş olan Fransız ve Ermeni işgal kuvvetlerini serian bertaraf ederek emin bir surette sizlerle irtibat tesisi ve tevhidi hareketin temini mülahazasıyla harekete başladığımızdan zaman kaybetmeden Halep Hama kuvvetlerinin (...) Hama ve Halep'i Lazkiye ve İskenderun'a karşı temin ettikten sonra külli ile İslahiye ve ikinci derecede kuvvetlerle Antep Osmaniye istikametlerinde hareket ile düşmanı arkadan vurmak pek mühimdir. Yakında muvaffakiyetli haberlerinize intizar eylediğimizi arz ile."

---

136) ATA, c.4, s.202

Levent Şahverdi Arşivi

Faysal'ın krallığını da istemeyen Suriyeli federalistlerin bu örgütlerinin muntazam ve güçlü kuvvetlere sahipmiş gibi başvurıda bulundukları anlaşılıyor. Fransız kuvvetlerinin İngiliz ordusunun yerini alırken engellenmesi planı bir kurmay subayın harekat planı gibi hazırlanmış. Anadolu'dan bir kuvvet yardımının gelmesi bahis konusu değil. Esasen yunan ilerlemesini durduramazken bu mümkün de değil. Tasarlanan, Suriye'de var sayılan kuvvetlerin Fransızların yerleşmesi aşamasında kendi bölgelerinde hareket yürütürken, Kuzey'den de Türk kuvvetlerinin hareketiyle düşmanın iki cephe arasında sıkıştırılmasından ibaret. Yeni bilgilerle ispatı gerek ama, öyle anlaşılıyor ki, Suriye'dekiler Türkiye'den gelecek bir muntazam kuvvetin işi yürütmesini bekliyorlar. Suriyeliler böyle bir iş için örgütlü olmadıkları gibi Milli Kuvvetler de henüz Yunan hareketini durdurabilecek güçte değildi. Hele güney bölgesinde henüz çete savaşının ötesine geçilmemişti. Dolayısıyla iyi niyetten öteye gidemeyen bir tasarı olarak kaldı.

Bağımsız Türk ve Arap devletleri arasında bir konfederasyon kurma tasarısı, sadece Suriyeli milliyetçilerden değil, Diyarbekir'deki 13. Kolordu'nun Arap kökenli komutanı **Cevdet Bey**'den de geldi. Suriyelilerin yabancı himayesini istemedikleri, Şerif'in yönetiminde bütün Arapların birleşmesinin mümkün olmadığı, en iyisinin Halife'nin başkanlığında çeşitli Arap ülkelerini bir araya getirecek bir konfederasyon olduğu fikrindeydi. Her ülke bunun bayrağında bir hilal ile temsil edilecekti.[137] Onun gibi, hala eski alışkanlıkla İstanbul'a ve Bâbıâli'ye başvuran başkaları da vardı. Genellikle bunlar aktüaliteyi tam izleyemeyen çevrelerdi.

137) **Nutuk**, c.III, 1104

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm III

FELAKET YILI 1920

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

A - Araplarda Kararsızlık

Bu yazışmalardan, Türk Milli Mücadelesi'ne dayanan ve Mustafa Kemal'i odak yapan bir kampanyanın Arap dünyasında mevcut olduğu açıkça anlaşılıyor. İçeriklerine bakarak, M. Kemal tarafından değil Suriyeliler tarafından hazırlanmış bazı bildirilerin ellerde dolaştığı farkediliyor. Fransızların eline geçen **"Osmanlı Milli Kuvvetleri ve Milli Mücadele Kumandanlığı"** tarafından yayınlandığı ileri sürülen bir bildiri bu davranışın ilginç bir örneğidir:[138]

"Suriye'nin şerefli Müslüman halkına!

Ey birleşmiş Araplar,

Fransızlara karşı siz kendi tarafınızdan, biz kendi tarafımızdan ayaklanalım. Mücahitlerimizin verdikleri haberlere göre Fransızların kuvvetleri azdır.(...) Zaten yakında Alman ordusu Fransa'yı işgal edecek. Ordumuz martın ilk günlerinde Harput'u, Maraş'ı, Ayıntab'ı, Adana'yı ve Suriye'deki Fransızları da atacak. Kuvvetlerimizi birleştirirsek iki ay sonra Fransa kalmaz. Erkanıharp Miralayı Adil Bey'i size yolluyorum. Sizinle Milli Mücadele'nin eğitim ve programını hazırlayacak. bütün Osmanlılar ve İslam dünyası sizden bunu bekliyor. Yakında İzmir'i aldıktan sonra Suriye'ye yürüyeceğim. Ey Müminler!.. İslam birliği size cihadı emrediyor."

Alman ordusu teması, bir anda İzmir'i alıp Suriye'ye yürümek, iki ayda Fransızları yok etmek gibi fanteziler M. Kemal'in üslubuna uymuyor. Ve açıkca kendileri örgütlenemeyen Suriyelilerin propaganda ile hava yaratmak istediklerini ortaya koyuyor. 1920 yılının Ocak ayının hemen başında Faysal'ın -bazı prensip ayrılıklarına rağmen- Fransızlarla anlaşma imzalaması ve şartlarını kabul etmesinde çevresindeki bazı milliyetçilerin de böyle bir işbirliğine taraftar olması rol oynamıştır. Tam bağımsızlığı vermedikleri için Fransızlara karşı olduğu halde antlaşmaya razı olması bir bakıma Şerif'in onların gücünü de arkasına alması anlamını taşıyordu. İngilizlerin arzularına da karşı çıkmamış oluyordu. Nitekim kısa bir süre sonra, 1920 Mart'ın da krallığını da ilan etti.

---

138) Hokayem - Bittar, a.g.e., s.295, Gouraud'nun 20. 12. 1919 tarihli yazısı eki.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak **Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud** Faysal'dan da ve daha çok onu çevreleyen Arap milliyetçilerinden şüphelenmekte devam ediyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında çok bahsedilen gizli anlaşmalara bir tane de o ekledi. Başbakanı **Millerrand**'a yolladığı bir raporda Şam ve Halep'te Mustafa Kemal ile yapılmış 21 maddelik bir gizli anlaşmanın varlığını işittiğini belirtiyor. Ona göre Halep'te Türk subay ve askerleri açıkça dolaşıp Fransa aleyhinde propaganda yapıyorlardı; ve ekliyor: "Zaten Faysal'ın çevresi eski Türk subaylarından oluşuyor."[139]

Faysal'ı ilkelerine aykın olarak Fransızlarla anlaşmaya zorlayan şartları İngilizler -planı kendileri hazırladıklan için- önceden tahmin edebiliyorlardı. Yabancı ve Avrupa düşmanı olan Arap hareketinin Mustafa Kemal ve Türklere yönelmesinin kaçınılmaz olduğunu, sonuçta Şerif ailesini İslama ihanet ve Suriye'yi satmakla suçlayıp kovacaklarını, Zeyd ve Faysal'ın hiçbir yerden destek göremeyeceğini İngiliz Haberalma'sının ünlü isimlerinden **Meinertzhagen** daha Kasım 1919'da -Suriye'yi Fransazlara devreder etmez- üstlerine rapor etmişti.[140]

İngilizlerin tahmini 1920'nin ilk aylarında gerçekleşmeye başladı. İstanbul'un işgali, Türk milliyetçilerinin tutuklanıp sürülmesi, vaatlerin boşluğunu bir kere daha hatırlattı. Üstelik **Lloyd George**'un, **Son Haçlı Şövalyesi Allenby**'nin zaferi konusundaki Hint Müslümanlarını çileden çıkaran konuşmasına ek olarak, **Ayasofya'ya haç takılacağı** konusundaki yoğun kampanya da büyük üzüntü yarattı.[141] Bununla, İstanbul'un Sultan/Halife'ye bırakılmasının bedeli anlatılmak isteniyordu: **İslam, Avrupa ve Hıristiyanlık tarafından yönetilecektir.**

---

139) Ibid, s.297, Gouraud'dan Başbakana, 17. 2. 1920
140) Şimşir, I/262, Clayton'dan Curzon'a, 15. 10. 1919
141) Batı dünyasında bu dönemde Ayasofya ile ilgili çıkan yazılar bir cilt doldurabilir. İslam dünyasındaki tepkiyi anlamak için **New York Times**'dan (19. 3. 1920) "Kurtulmuş Konstantinopl" başlıklı bir şiiri; aktarmakla yetineceğiz.
Müttefik ulusların üç bayrağı
Ayasofya'nın kubbesinden hilali kaldırdı
Nihayet Türk gururunun şimdi burnu sürtüldü
Artık Müslümanlar yavaşça kendi evlerine yöneliyorlar
Bir zamanlar sürülerinin ilk geldikleri Asya topraklarına
.....
Hilal nihayet şimdi Haç tarafından yerinden söküldü.
N.T. Sudduth

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızların da **Şam**'ı işgal edişlerini aynı **Haçlı Seferi** mantığıyla izaha kalkışmaları, sömürgeciliğin din ile aşın karıştırılmasının göstergesidir. Bir Fransız yazarı şöyle yazmıştı:[142]

"Eski bir Arap kehaneti, Emevi Halifelerinin kutsal başkenti Şam'ın asla Hıristiyanların eline düşmeyeceğini söyler. Nitekim uzun Haçlı savaşları sırasında bütün tehlikeleri atlatmıştır (...) Oysa şimdi Fransız bayrağı Salahattin'in şehri üzerinde dalgalanıyor ve General Gouraud Aslan Yürekli Rişar'dan daha mutlu çıkmıştır. Arap kehaneti ayrıca, eğer kötü kader sonucu bir Hıristiyan ulus bu sihiri bozup Şam'a girerse, o ulusun Müslüman halkların hakimi ve dünyanın kralı olacağını belirtir. Umalım ki Arap kahin doğru söylemiş olsun."

Savaş boyunca bütün gücünü Araplar İngiliz sultası altına sokmak için çabalamış olan **Lavrens** bile son derece çarpık bir yere varıldığının farkındaydı. **Sunday Times**'da yayımlanan bir yazısında **San Remo**'da alınan kararları şiddetle eleştirdi: "Bu barışla (beklenen) yeni bir Asya kurulamadı. Bunun tek bir maddesi bile denemeye üç yıl dayanamaz ve Alman barışına nazaran şansı, gözden geçirilecek değil, unutulacak olmasıdır."[143]

Şerif Hüseyin'in de, Faysal'ın da, milliyetçilerin de ayakları 1920 başında suya ermişti. Babasının "İngilizlerin dediğinden çıkma" tavsiyesine uyarak Faysal'ın Fransızlarla anlaşmaya yanaşmasında, kişisel ihtiras ve korku da rol oynadı. Eski Mısır Hidiv'i **Abbas Hilmi**, İstanbul'da temaslara başlamış ve Suriye Krallığı'na adaylığını koymuştu.[144] Belki güçlü bir aday değildi ama, zayıflığı her şeye razı olmasına yol açabileceğinden taviz vermekte herhalde kıskanç davranmazdı. Ünlü "Arap Uyanışı" kitabının yazarı **George Antonius** onun bu davranışını şöyle değerlendirir: "Faysal'ın esnekliği, nihai bağımsızlık uğruna gururunu feda etmesi, ne de yandaşlarının kızgınlığını göğüslemekteki cesareti bir şeye yetmedi."[145] Gerçekten Faysal, pazarlıklarına daima "Tam bağımsızlık ve Arap Birliği" sloganıyla başlıyor ama her seferinde daha çok taviz vererek masadan kalkıyordu.

---

142) **Libre Parole** 29. 7. 1920, G. Saint-Yves imzalı yazı.
143) 30. 5. 1920
144) Busch, a.g.e., s.77
145) G. Antonius, a.g.e.

Levent Şahverdi Arşivi

Faysal'ın durumu, bir kez taviz vermeyi kabul edenin nereye varacağını göstermesi bakımından ilginçtir. Osmanlı yönetiminde bulunmuş olanların en tecrübesizi kadar yönetim tecrübesi bulunmayan **Şerif Hüseyin** ve oğulları birden bire uluslararası politika alanına kendilerini atmış ve orada oynayabileceklerini sanmışlardı. Oynatılacaklarını düşünmüyorlardı. Faysal'ın karşısında nasıl davranması geldiğini belirlemek ve nereye kadar gitmenin mümkün olduğunu saptamak için **Fransız Yüksek Komiseri G.Gouraud** Başbakanı **Clemanceau**'ya şu soruyu yöneltti: "Faysal'ın samimiyetinin garantisi ve onu aşmaya çalışan Araplara karşı bizimle yapacağı antlaşmaları kabul ettirmekte gücü nedir?" Şu cevabı aldı:[146]

"İngilizlerin ona açıkça bizimle anlaşmasını söylemelerinden sonra, başka çıkarı kalmamıştır. Dolayısıyla Araplara karşı da bize dayanmak zorundadır. Eğer bize ihanete ya da angajmanlarını ihmale kalkışırsa, bütün yükümlülüklerimizden sıyrılmış oluruz ve ne İngilizler ne de Barış Konferansı'na karşı alacağımız önlemler konusunda sorumlu olmayız. Diğer yandan Şam'da alışılmış kışkırtmalarına dalan Araplar eğer Faysal'ı kovmaya kalkışırlarsa bizim de onları bastırmak hakkımız doğar ve müttefiklerimizin de itiraz hakkı olamaz."

Arabı Araba vurdurmaya yönelik bu planın işlememesi tek şarta bağlıydı, Faysal'ın ödüne razı olmaması ve gerekiyorsa Suriye Krallığı'ndan vazgeçmesi. Oysa aksi yolu izlemiş, sonunda ülkeyi işgale gelen Fransızlarla savaşmak isteyen halkın üzerine kendi polisleri ateş açıp Şam'da yüz kişinin ölmesine neden olmuştur. Biraz ilerde göreceğimiz gibi, M. Kemal'in Araplardan gelen işbirliği önerilerinde yönetici kadrolara pek güvenmemesi ve "biz halkla teması tercih ediyoruz" demesinde haklı bir taraf vardır. Nitekim Fransız Başbakanı da yukardaki yönlendirişinde, "**Emir Zeyd**'in M. Kemal ile entrikaları tehlikeli değildir" deyimini kullanmıştır. Görülüyor ki İngilizler de, Fransızlar da, Türkler de, Faysal'ı ciddiye almıyorlardı.

---

146) Hokayem - Bittar a.g.e., s.286, Clemenceau'nun 30. 11. 1919 tarihli yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Faysal'ın çevresindeki -çoğunluğu Osmanlı ordusundan kaçmış- Suriye milliyetçileri durumdan memnun değildiler. Temelde Türklerle anlaşmaya kesin karşı olmakla birlikte, ortada, hâlâ Fransız ve İngilizleri korkutabilen Türklerden başka dayanabilecek bir gücün bulunmadığının da farkındaydılar. Bazılarında, bağımlılık ilişkisine girişmeden Türklerle koordine (yani birlikte değil, ayrı ayrı ama aynı anda) eylem düşüncesi belirdi. Bunun varlığını Faysal açıkladığı gibi Sömürgeler Bakanı **Çörçil** de Avam Kamarası'nda açıkladı.(147) Federasyoncuların güçsüzlükleri sebebiyle uygulamaya koyamadıkları tasarıya milliyetçiler yanaşıyorlardı ama, kendi aralarında bölünmüşlerdi -yani kararsızdılar- ve hazırlıkları da yoktu. Faysal'ın Barış Konferansı'nı etkilemek için -**Lavrens**'in de yardımıyla sayısını 100 binden 200 bine çıkardığı ordunun şimdi 5-10 bin kişiden ibaret olduğu, ciddi bir saldırıyı önleyecek niteliği bulunmadığı çok belliydi. **Lübnan Birliği Başkanı Moukarzel**, Faysal'a "Ordunuzun asla 4000 kişiyi geçmediği, Medine'yi bile almayı başaramadığınız yalan mı?" diye o günlerde açıktan eleştiri yöneltiyordu.(148)

Ankara ile Suriyelilerin -önce Federalistler sonra bir kısım milliyetçilerin- yakınlaşmasından Faysal'ın ve hükümetinin memnun olduğunu söylemek mümkün değildir. Hüseyin ve oğullarında olduğu gibi Osmanlı ordusundan kaçıp Arap hareketinde Türklere karşı savaşmış olan bir çok subay da da, dengelerin değişmesi ve Türk yönetiminin geri gelmesi durumunda hesap sorulması endişesi mevcuttu. Ayrıca Türklerle işbirliği, 1916 ayaklanmasının felsefesini kökünden yıkacak, yapanları suçlu durumuna düşürecek bir şey olurdu. Nitekim Barış Konferansına her başvurularında Türklere karşı destek vermiş olduklarını ısrarla belirtmiş ve buna dayanarak hak istemişlerdir. Bu ikilik sebebiyle Suriye'de zaten tam kökleşmemiş olan milliyetçi hareket kesin şekil alamamıştır. **Fransız ordusunun Komutanı ve Suriye Yüksek Komiseri Gouraud**, ülkenin kesin işgalini hazırlayan 15 Temmuz 1920 tarihli ültimatomunda, doğrudan Faysal'ı

147) Hayriyye Kasımiyye, a.g.m., s.432

148) **Le Temps**, 21. 11. 1919

Levent Şahverdi Arşivi

değil hep çevresindeki bazı kimseleri suçlamış ve kendisinden hangi görevin beklendiğini açıkça belirtmiştir:[149]

- Barış yapılıncaya kadar Suriye Türk toprağıdır, siz hakim değil, statükonun koruyucususunuz. Oysa hükümdar gibi davranıyorsunuz.

- Suriye kongresi gayri meşrudur, hatta size yasal olmadan kral ünvanını verdi, bu Barış Konferansı'na isyan demektir.

- Suriye halkının bağımsız olarak kendini yönetmesini kabul ettiğimizi biz ilan etmiştik. Türk baskılarının sonucu ve savaştaki kayıplar sebebiyle, birliği kunnak ve yönetimi düzenlemek için **bir büyük devletin tavsiye ve desteğine ihtiyacınız olduğunu siz bize bildirdiniz ve bunu gerçekleştirmemiz için siz bize başvurdunuz.**

- Bu durumda çetelerin bize saldırılarını önlemek sizin görevinizdir.

- 13 Nisan 1920'de Halep'teki komutanınız "Fransa'ya savaş açamayacağımıza göre ülkeye çeteler salar, Fransızları küçük küçük yok ederiz" diye demeç verdi. (Bütün ülkede yapılmış saldırıları kaydettikten sonra) Emrinizdeki subaylara da hükümetinize de hakim değilsiniz.

- Fransızlarla işbirliğine girenlere saldırılar yapılıyor, kapitülasyon imtiyazlarına sahip Lübnanlı ve Magreplilere bu hakları red ediliyor.

- 18 Mayıs'ta Fransız mandası red edildi. Mandayı derhal kabul edip suçluları cezalandırın. Aksi halde gereğini biz yapacağız.

Ültimatom'un sona erme saatinden kısa bir süre öncesinde cevabını yollayan Faysal'ın mesajının kendisine ulaşmamış olmasını bahane ederek Gouraud, ordusunu Şam'a sevketmiş ve silahlı çatışma başlamıştır. **Ülkeden çıkarıldıktan sonra Faysal savunmasını, şöyle yapmıştır:**[150]

"Mustafa Kemal Paşa ile ateşkesin arkasından Fransız askerinin sevkiyatına girişildi. **Suriye'de birkaç binden fazla Fransız askeri bulunmadığı dö-**

---

149) **The New York Times Current History**, Şubat 1921, s.251-254

150) Ibid., s.254, **Morning Post**'un 1.10.1920 tarihli sayısında yayınlanan, Faysal'ın kurmay heyetince hazırlanmış metin.

Levent Şahverdi Arşivi

nemde Suriye Hükümeti'nin, batı bölgesini işgal etmesi ve Suriye milliyetçiliğini ezmenin mümkün olamayacağı bir durumu yaratması kolaydı. Ama Kral Faysal ittifakına sadık ve bağlıydı. Bu sabırlı davranışın sonucu olarak Fransızlar Temmuz'da tanklar ve uçaklarla birlikte 80 bin kişilik bir kuvveti toplamak imkanını buldular. General Gouraud bu kuvvetle Suriye hükümetinin ortaya koyacağı her türlü direnci ezebilirdi. Kral Faysal kan dökülmesini önlemek ve sorunları Avrupa'ya gidip halletmek amacıyla General'den emrine bir geminin tahsisini istedi. Gouraud ise ültimatom ile cevap verdi. Kafasına dayanan bir tabancanın tehdidi altında **Emir ültimatomu kabul etti, askerlerini stratejik yerlerden geri çekti (...) ordusunu terhis etti, kongreyi (Parlamento) dağıttı ve önerilen şartları yerine getirecek bir yeni hükümet kurdu.** Fransızlar bunları da kabul etmeyip saldırdı ve Şam'ı aldı (...) Deraa'ya çekilen Faysal'a Havran aşiretleri gerilla savaşına devam arzusunu belirttiler. Kral sakin kalmayı önerdi. İngiliz hükümetinin taahhütleri bulunduğunu ve Avrupa'ya gidip davasını savunacağını söyledi. Onun ayrılışından sonra, yüzü idama olmak üzere 400'den fazla Suriyeli, Fransız Divanı Harbi tarafından mahkum edildi. Aralarında savaş sırasında Faysal ordusunun belkemiğini oluşturan ve köprüleri uçurup Türk ordusunun ulaşım yollarına baskın düzenlemedeki başarıları sebebiyle müttefiklerin takdirini kazanmış subaylar da vardı."

Burada açık itiraflar görüyoruz. M. Kemal tarafından daha 1919 Ekim'inde, Suriye için İngiliz-Fransız antlaşması öğrenilir öğrenilmez önerilen önlemler dikkate alınmamıştır. Faysal'ın da belirttiği gibi, gereği yapılmış olsaydı, Fransızlar 80 bin kişilik tanklı uçaklı orduyu toplayamaz ve Suriye milliyetçilerini ezemezlerdi ya da çok büyük kayıplar verirlerdi. Bu fırsat kaçırıldıktan hele, stratejik yerler terkedilip ordu terhis ettirildikten sonraysa, içerden ancak umutsuz dirençlerden başkasının çıkması, dışardan ise hiç bir desteğin gelmemesi doğaldı. Faysal'ın davranışında iki önemli çelişki belirir. Birincisi hakkı için müzakereyi istememesi ve güçsüz olduğu bir konferansta pazarlığı tercih etmesidir. Orada da, Fransa'dan ayrılıp onun suç ortağı İngilize güvenmeye kalkışması içine düştüğü çıkmazın hâlâ farkında olmadığını gösterir. Böylece **karşınıza tıpkı**

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'daki Saray/Bâbıâli ikilisini andıran bir ikili çıkıyor: Şerif Hüseyin ile Faysal. Bunlar da kaderlerini İngilizlere bağlamış ve onların verdikleriyle yetinmeye razı görüntüdedirler. Ş. Hüseyin **Vahdettin** gibi, perde gerisinde kalma, taviz vermiyormuş gibi oynama rolündedir. Oysa sadrazamını İngilizlerin her dediğini yapmaya yönlendiren Vahdettin gibi o da oğlunu, ne olursa olsun İngiliz çizgisine sadık kalmasını öğütlemektedir.

İkinci çelişki bağımsızlık idealinde görülür. **Bağımsızlık için Türk'e karşı ayaklanıp kan dökmekten çekinmeyen ve İslami dayanışmayı yok farzedenlerin, Hıristiyanla dayanışmaya girmesi ve onlar karşısında bağımsızlık için kan dökmeyi gereksiz bulması, idealinin samimiyetine tabii ki gölge düşürecektir.** İngiliz politikasının uzak görüşlülüğü bu noktada haklı çıkacak ve ilerideki politikalar ona göre yürütülecektir. **Faysal, Arapların Damat Ferid'i rolündedir.**

Bir Amerikalı gözlemci "Faysal'ın ve Suriye hükümetinin tarafsız kalma çabalarına rağmen, Suriye milliyetçilerinin büyük kısmının Türklerle işbirliği yaptığından şüphe yoktur" diyerek[151] Suriye'deki Arapların kendi aralarındaki bölünmüşlüğü açıkça ortaya koymuştur. Ancak iki grup birleşmiş olsaydı Anadolu ile bir işbirliği ciddi boyutlarda gerçekleşebilirdi. Buna karşı çıkan başta Faysal olmuştur.

Zaman zaman Faysal'ın M. Kemal ile işbirliği söylentileri o dönemde piyasada dolaşmıştır (15 Haziran 1920'de Ankara'nın temsilcileriyle buluşmak üzere Halep'e gideceği söylentisi[152] gibi.) Bunlar kaynağını saptayamadığımız bir merkezin propaganda oyunları gibi görünüyor. Çünkü aynı tarihlerde Faysal'ın İngiliz makamlarına Türklerin Suriye'ye inmesinden endişelerini belirten mesajlar gönderdiğini görüyoruz. Yukardaki savunmasında belirttiği gibi Faysal, Ankara hükümeti ile Fransa arasında 30 Mayıs'ta yapılan ateşkes anlaşmasından hayli huylanmıştı. Bunun sadece 20 günlük geçici bir anlaşma olmasına aldırmadan

---

151) Ibid, s.247

152) Şinşir II/138, Beyrut konsolosundan Curzon'a 17.6.1920 tarihli mesaj; bu konuda M.K.Öke, **Abortive Attempts**..., yayınında da bilgiler vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

-Güney Anadolu cephesinde çatışmalar 1921 sonuna kadar devam edecektir- İngilizlere yardım çağrısında bulundu:[153]

"Kuzey Suriye'nin büyük kısmı ile Kilikya'yı Türklere bırakan Fransızlarla M. Kemal'in yönetimindeki Türklerin ateşkesinden çok hayrete düştüm. Barış antlaşmasının Türkiye tarafından onaylanmasından önce böylesine belirgin bir geri çekilişin izlediği bu ateşkes, Yakın Doğu'da bir nevi yenilginin başlangıcı olacaktır. bu da sadece Fransızları değil bütün müttefikleri işe karıştıracak ve kısa zamanda Mezopotamya, Musul ve diğer yerlerde de barışı tehdit edecektir. Dolayısıyla Türklerin hakimiyetlerini güneye yayma arzusu güçlenecek ve hem eylemi hem de moral etkilerini artıracaktır. Bütün bunlar durumun kritikliğini artırıyor ve sürekli bir barışın gerçekleşmesini engelliyor. Morali çökmüş bir doğunun zayıf politikası ve sayın lordlarının teşvikiyle sizlere sunduğum Arap dostluğunun ihmali bu kötü durumu yaratmıştır (... Fransızlar Şam'ın üzerine yürümeğe hazırlanıyor...) hiç şüphesiz Fransız kumandanının aldığı önlemler, **ortak düşmanımıza yararlı sayılabilir** ve netice olarak M. Kemal'in ve onun arkasındakilerin ihtirasını güçlendireceklir (...) Bunun İngiliz çıkarlarına da önemli etkisi olacağını hatırlatırım."

Hemen kısa süre sonra Faysal, ortak düşman diye belirttiği M. Kemal konusunda bir mesaj daha yolladı:[154]

"İngiliz Desteğini de alan Fransız politikası Arabistan'ı anarşiye düşürdü, M. Kemal ile yapılan ateşkes halkımın üzerinde bir yıldırım etkisi yarattı ve prestijimi son derece düşürdü (...) Yerli gazetelerin çoğunu kapatmak ve Türklere sempati gösteren Araplan tutuklatmak zorunluğu belirdi. Türk orduları hudutları geçtiğine göre tehlike çok yakındadır."

Yunanlıların Trakya ve Orta Anadolu'ya yürümeğe hazırlandığını bilen Ankara tabii ki üç yanındaki cepheden her hangi birinde ateşkes olmasından mutlu olacaktı. Nitekim Haziran'ın üçüncü haftasında Yunan ileri hareketi başlayıp

153) Şimşir II/139

154) Şimşir, II/156-7, Allenby'e 10.6 tarihli yazısı

Levent Şahverdi Arşivi

bütün Temmuz ayı boyunca devam etmiş, **Trakya**'nın tamamıyla, **Bursa** ve **Uşak**'a kadar ki bütün bölge işgal edilmişti. Ayrıca Doğu'da da Fransızların müttefiki Ermenilerin toplu kıyım eylemleri başladı. Arap bildiri ve demeçlerinin bu saldırıları hiç hesaba katmamaları üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Faysal'ın Türk karşıtlığındaki kararlılığına rağmen, M. Kemal ile anlaşma yaptığı hakkındaki söylentiler, Suriye'den çıkarılmasından sonra da kesilmedi. İstanbul'daki İngiliz İstihbaratı'nın 5.8.1920 tarihli raporunda[155] Faysal'a atfen M. Kemal'le bir anlaşma yapıldığı tekrarlanmaktadır. İddiaya göre Faysal bir bildiri yayınlayıp tarihte İslam toplumlarının, liderlerinin şahsi çıkarlara düşmesi sonucu çöktüğünü, bir ülkenin Kur'ana saygılıysa ayakta kalabileceğini ve halk birlik için çalışıp kendi yönetimine -yabancılara değil- sahip olursa ülkenin kalkınabileceğini yazmıştı. Bunun, Faysal'ın Şam'dan ayrıldıktan sonra **Maan**'da yayınladığı bildirinin **Hakimiyeti Milliye** de yayımlanan şekli olduğunu düşünmek mümkündür. Tabii propagandacılar bir hayli ekleme -antlaşma gibi- yapmıştır.

Faysal'ın çevresindekiler içinde bazı kimselerin böyle bir işbirliği için onu zaman zaman teşvik ettiklerini **Fevzi Kavukçu** anılarında belirtiyor. kardeşi **Kral Abdullah** da hatıralarında, eski Osmanlı subaylarından olup Faysal'ın emrine giren **Galip Şaalan**'ın Türk ve Arap bağımsızlık hareketlerini birleştirmek yolunda, Şam'dan çıkarılışından sonra Faysal'a öneride bulunduğunu kaydediyor. M. Kemal buna teşekkür etmiş ve o cepheyle ilgili olan **Kazım Karabekir**'e talimat verildiğini kaydedip bir de özel muhabere şifresi göndermiştir.[156] Anadolu'nun gayet kötü durumda olduğu sırada yapılan bu girişime yine de olumlu cevap verilmesi Ankara'nın her iyi niyeti değerlendirdiğini, ama daha fazla bir şey yapacak durumda olmadığını gösterir.

---

155) Ibid, II/273

156) Abdullah Bin Hussıyn, **El Asar el Kamile lil Melik**, Dar el Müttehide lil neşr, Beyrut 1973, s.150, 159-160

Levent Şahverdi Arşivi

B- Ankara'nın İşbirliği Modeli

Hepsi de Filistin ya da Irak cephesinde savaşmış olan Milli Mücadele'cilerin Araplardaki durumu bilmemeleri olanaksızdı. Onların Anadolu'dan gelecek askeri yardıma bel bağlaması, Ankara'nın ise her toplumun kendi sorununu kendi halletmesine dayanan bir yöntem önermesi aklın gereğiydi. Bu güç dengesi içinde Anadolu'dan gelecek her türlü işbirliğinin sömürgecilerce hemen **Panislamcı**'lıkla suçlanması da doğaldı. Tam o sıralarda M. Kemal'in TBMM Reisi olarak bütün İslam dünyasını direnmeye çağıran bir bildiri yayınlanması da işi körükledi. Şam'da bir gazete, M. Kemal'in hem sözlerini hem de resmini yayınlayarak böyle bir şeye taraftar olduğunu saklamadı.[157]

Bir oyun vardır:beş on kişi yanyana durur, birinci ikincinin kulağına bir şey söyler o yanındakine tekrarlar böylece en sonuncu kendine ulaşan mesajı açıklar. Çoğu kez görülür ki birincinin söylediği tamamen değişmiş başka bir anlam kazanmıştır. Suriye gibi Irak'ta da Mustafa Kemal'e atfedilen mesajlar da bu kaderle karşılaşmıştır. 1919'un ilk yansından beri Irak'ta İngiliz yönetimine ayaklanma vardı. Ayrıca Suriye'den gelen Faysalcılara da karşıydılar. Kuzey Irak'ta **Şeyh Mahmut**'un ayaklanmasıyla başlayan olaylar hep artmış ve 1920 Haziran'ında, bir İngiliz tarihçinin deyimiyle "dindan dinsizi, sünni'si şii'si, bedevisi, şehirlisi, gelenekçisi ve ılımlısıyla herkesin katıldığı bir ihtilal hareketine dönüşmüştü."[158] Irak'ın Nahda'sı (Yeniden Doğuş) adı verilen bu olay çeşitli halk kesimlerinin kendi dinamizmiyle gerçekleşmekle birlikte bunda M. Kemal'in bildirilerinin de etkili olduğu ileri sürülmüştür. Zamanında Amerikan gazetelerinde bile yer alacak kadar herkesin malumu olan bu mesajların gönderildiği kişi ve kurumlar şöyle açıklanmıştır:

Bağdat'ta Saffet Beye, Musul'da Hamit Beye, Mısır'daki Vatanperver Osmanlılar Hareketi'ne, Osmanlı Vatanî güçleri Komiteleri'ne (belki

---

157) **Hakimiyeti Milliye**, 26 Temmuz 1336, Şam'da çıkan **El Ürdün** gazetesinin 28 Haziran 1336 sayısında M. Kemal'in hem bir resminin hem de "Ey Reisi Muazzam" başlıklı bir yazı yayınlandığını kaydediyor.

158) Abdülkabbar Naci, "Büyük bir Amerikan Gazetesinde 1920 Devriminin yankısı", **Afak Arabiyye** (Bağdat), No.10 (Haziran 1979), s.4 vs. Aktarma Michael C. Hudson'un Arap politikası adlı eserinden.

Levent Şahverdi Arşivi

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne), Bağdat, Basra, Musul, Süleymaniye, Kerkük, Diyarbekir Vatansever Hareketi ve kollarına doğrudan M. Kemal tarafından. Onunla bağlantılı olarak Miralay Ömer Şevki'den Musul'da Osmanlı Erkanı Harp Subayı Haşim Beye, Bağdat'ta Vali Mustafa Paşa'ya.

Ana tema "Büyük güçlerin Irak halkına yardıma hazır olduğu, para ve silah gönderileceği, bu yardım gelene kadar kendilerinin olabildiğince bütün güçlerini seferber edip İngilizleri durdurmaya çalışmalarıdır. Silah, para, asker gönderme unsurlarının M. Kemal'in sloganları içinde bulunmadığı biliniyor, dolayısıyla bu metinlerin doğrudan onun kaleminden çıkması mümkün değil. Daha da ilginci mesajlarda "Bolşevik programının benimsenmesi"[159] istenmekte ve "Devrimin Padişahı da sevindireceği" kaydedilmektedir. Bu bilgileri incelenmesinden aldığımız Iraklı tarihçi bile bu kadar çelişkili unsurlar karşısında şaşırmış ve "Bunu aslında kimin yazdığını bulmak gereklidir" kaydını koymuştur. Bir varsayım olarak yeni beliren bazı Bolşevik yandaşı cemiyetlerden bahsediyor, ama kesin çözüm getirememiş. Bu durumda bildirilerde rastlanan **"Mücahitlerin Reisi M. Kemal Paşa yardımınıza bir ordu göndermeye söz vermiştir"** ya da **"Kardeşiniz M. Kemal İzmir hareketini bitirir bitirmez ordunun büyük bölümünü Irak'a gönderecektir"** ifadelerinin, Heyeti Temsiliye ya da Büyük Millet Meclisi adına çıkarılan bildirilerin sapturulmış şekli olduğunu kabul gerekir.

Bu mesajları alanların büyük çoğunluğunun işin düzmece yanını bilmediklerini hatırlamak zorundayız. Haberleşmenin son derece ağır ve sınırlı olduğu, Osmanlı ve Türk imajının ihtişamını -herşeye rağmen- hâlâ koruduğu bir dönemde kütleler bunlarla kolayca etkilenebiliyordu. Nitekim Iraklı tarihçi **Ali Verdi**, "Irak Tarihinden Sosyal Görüntüler" adlı kitabında **"M. Kemal'in Türkiye'deki Kurtuluş Hareketi Türklerin ve onları seven Iraklıların umutlarını canlandırmıştı"** yargısını açıklar.[160] Bunda Osmanlı'nın beş yüz yıldan beri İslam

159) Şemşir II/89-90 ve 90-91'deki, Beyrut'ta İngilizlerce ele geçirildiği belirtilen bildirilerde de Ankara'nın ve M. Kemal'in üslubuna uymayan kayıtlar var: Osmanlı Devleti yaşamalıdır; Osmanlı Milli Kuvvetleri Başkumandanı M. Kemal; Bağdat'ta Osmanlı Milli ve Bolşevik Operasyonları Şefine; M. Kemal'den Şerefli Mücahid Kılıç Ali Paşa'ya, gibi.

160) Abdülcabbar Naci, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

dünyasının koruyucusu rolünü oynamış olmasının yaratığı bilincin bir ifadesini bulmak mümkündür, İslam toplumlarının en aşağı düzeye indikleri sırada bilinç altından bu özlem ortaya dökülüyordu: kurtarırsa onlar kurtarır.

"Acaba M. Kemal kendi davasına destek bulmak için abartılı mesajlar yollayarak moral yükseltmek ve düşmanı korkutmak taktiği kullanmış olabilir mi?" sorusu burada akla geliyor. Buna getirilecek açıklama aynı zamanda daha sonraları ona yöneltilen "Müslümanlara yardım etmedi" ya da "ihanet etti" türü suçlamaların da cevabını oluşturacaktır. Bu amaçla iki belgeye başvuracağız. Birincisi Ankara B.M.M. Reisi olarak 9 Mayıs tarihinde İslam Dünyası'na yayınladığı bildiridir.[161] İkincisi ise, Meclisin toplanmasının ikinci gününde (24 Nisan) gizli oturumda yaptığı genel politika ile ilgili açıklamalardır. Her ne kadar ikincisi asıl önemli olan ise de, dış dünya 9 Mayıs bildirisini duymuş olduğundan onu öncelikle ele alacağız. Cevabını aradığımız soru şudur: **"M. Kemal siz hazırlanın, ben ordularım, silahlarım ve paramla gelip sizi kurtaracağım"** diyor mu?" Bu bildirinin önemli noktaları şunlardı:

"Cenup çöllerinin bir köşesinde arzın seslerini dinleye dinleye yatan Peygamberi zişanın ruhlarını ruhlarımızla birleştirdiği İslam kardeşlerimiz, dini mübinin son askeri mahsur (kuşatılmış) bir kale içinden size tevcihi hitab ediyor(...) Şam'ın, Kurtuba'nın, Kahire'nin, Bağdat'ın sukutundan sonra İslam'ın son Darülhilafe'si İstanbul'da düşman saldırılarının gölgesi altına düştü (...) Birliğini, istiklalini müdafaa ettiğimiz Anadolu, özvatanından kovulmuş aç bedbaht Müslüman Millete (de) darül-eman olan bir topraktır. Kırım'dan, Bosna-Hersek'ten, Kafkasya'dan düşman akınları önünde terki diyar edenler gelip onda kendilerine bir vatan buldular. İşte parçalamak, dağıtmak istedikleri memleket, İslamiyet'in birçok bedbaht evladına bağrında yeniden hakk-ı hürriyet, hakkı hayat veren bu memlekettir. İçeride her gün biraz daha büyüyen, tesir ve nüfuzunu her an biraz daha arttıran halk mukavemetini kınamak için İngiliz siyaseti her çareye başvurmaya karar verdi (...) Öğrendik ki, Mısır'da ve Hind'de olduğu gibi İslam'ın başını İslam'ın eliyle ezenler bizi Halife'ye asi ve günahkar bir zümre olarak

161) M.K.Öke, a.g.e., s.57-58.

Levent Şahverdi Arşivi

tanıtmak istiyorlar (... Oysa kû cenubun kızgın çöllerinden şimalin buzlu iklimlerine ve şarktan garba kadar asırlar arasında gazadan gazaya koşan milletimiz din yolunda kurban ettiği milyonlarca şehitlerinin vediayı mübareki olan maksada merbut kalmakta devam ediyor. İslam'ın son yurdunda son kurtuluş cihadını yapan kardeşlerinize karşı en büyük zulmü yalnız idlal ve tezlilden ibaret olmayan düşmanların cebr altında neşrettirdikleri fetvalara cevap alarak Anadolu'nun her tarafından dini mübinin sadaye hakikisi yükseldi."

Görüldüğü gibi bir Panislam çağrısı değil, Milli Mücadele'yi lanetleyen, mahkum eden fetvalara karşı bir savunma vardır sadece. Ve de Anadolu'dan çıkarılan karşı fetvaların dikkate alınması istenmektedir. Bunların gönderildiği çevrelerden yalnızca bir manevi desteğin beklendiği de şöyle ifade edilmiş:

"İslam Birliği fikrinin muahharan en büyük mümessili olan Yavuz sultan Selim'in dediği gibi "İslam gönüllülerinin toplu olması için kendini perişan eden" **milletimize, onun davayı istiklaline, manevi teyit ve müzaharetinizi bir saniye eksik etmeyin**, ta ki İslam'ın bir küsufu tamma (tam batışa) giden güneşi büsbütün kararmasın, tekrar aleminizin üstünde ışıldamaya başlasın..."

M. Kemal'in salt manevi destek üzerinde ısrarı, Milli Mücadele'ye yöneltilen Bolşeviklik türü suçlamalardan arınmak arzusuyla açıklanabilir. Bu suçlama, "Tam bağımsızlık ilkesini" savunan hareketleri yerme amacıyla sömürgecilerin çok işine geliyordu. **İslam dünyasının kurtuluşu ise, her toplumun kendi "Tam bağımsızlık savaşı"nı vermesinden geçiyordu.** Ankara, kendi güçsüzlüğünün ve dışarıya yardım yapamayacağının bilincindeydi. Dolayısıyla İslam dünyasının kurtuluşu, bütün Müslüman toplumlarının kendi ülkelerinde birbirinden bağımsız ama aynı zamanda ayaklanmasına bağlıydı. M. Kemal'in anladığı dayanışma budur. İlerde daha geniş belirteceğimiz gibi, bir toplumun kendi dinamizmine dayanmayan bağımsızlık eylemine ya da Hakimiyeti Milliye'de çıkan yazılarında belirttiği gibi emperyalizme dönüşebilecek müdahalelere karşıydı. Bütün bu politikasını 24 Nisan 1920 tarihinde yapılan gizli oturumda açıklamıştır:[162]

162) TBMM Gizli Celse Zabıtları, TBMM basınevi, Ankara 1980, c.1, s.2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

"Efendim mufassal maruzatım meyanında mesaimize saha olan mıntıkanın hududunu işaret etmiştim. O hudut hududu millimizdir. Bidayetten şimdiye kadar harice ve dahile karşı gösterdiğimiz cephe de **yalnız bu hudut dahilinde çalışmak olduğumuzu ifade etmiş idim**. Hakikatta bütün gayemiz bu hududu milli dahilindeki milletimizin istirahatini, refahını ve bu hududu milli ile muayyen vatanımızın tamamiyetini masun bulundurmaktan ibarettir. Turanizm politikasını kendi arzumuzla takip etmek istemedik. çünkü maddi manevi bütün kuvvet ve kudretimizi muayyen olan vatanımız dahilinde tecelli ettirmek arzu ettik. **Hududun haricinde dağınık bir surette zaafa düçar etmekten içtinap ettik. Ecnebilerin en çok korktukları fevkalade mutevahhiş oldukları islamiyet siyasetinin dahi alenen ifadesinden mümkün olduğu kadar mücanebete kendimizi mecbur gördük**. Fakat kuvayi maddiye ve maneviye karşısında bütün cihan ve hıristiyan siyasetinin en şedit (hırslarla) ehlisalip muhalberesi yapmasına karşı hudut haricinde bize zahir olacak bir noktai istinat teşkil edecek kuvvetleri düşünmek mecburiyeti de pek tabii idi. İşte haricen ifade etmemekle beraber hakikatta bu noktai istinadı aramaktan geri dunnadık. Bittabii selamet ve necat için yegane (müracaat ettiğimiz memba) kuvayi alemi islamiyet olmuştu. Alemi islamiyet bir çok noktai nazardan milletimizle, devletimizin istiklalile yakından ve fevkalade bir surette alaka ve merbutiyeti diniyesi olmakla ve bu veçhile bütün alemi islamın manen bize muavin ve muzahir olduğunu zaten kabul ediyoruz. Düşmanların maddi kuvvetleri karşısında biz de bu manevi kuvvetlerin maddi tecelliyatına gelmek zaruretinde idik. Binaenaleyh evvela hududumuzla temasta bulunan mıntıkadaki dindaşlarımızla temasa gelmek lazım geldi. Ondan sonra şarkta Kafkasya mileli islamiyesi ve garpte Garbi Trakya; bunların hepsile muhtelif surette münasebete girişmiş bulunuyoruz. Suriye halkı ve Irak halkı yani Arabistan, 1914 tarihinden evvel aynı hudut dahilinde bulunduğumuz zamanlarda cümlemizce malumdur; Devleti Osmaniye'nin bir uzvu, bir rüknü olmaktan fevkalade müşteki ve müstakil olmak gayesini takip ediyorlardı. buna karşı çalıştılar, fakat neticeyi istihsal edebilmek için kendi kuvvetlerine (istinadın) gayri kafi olduğunu gördüler ve maateessüf hepimizi birden imhaya tevessül eden

Levent Şahverdi Arşivi

düşmanlarla teşriki mesai ettiler. İngilizler, Fransızlar kendilerinin hayali olan gayelerini mevkii fiile çıkaracak diye onların eteklerine sarıldılar. Lakin Harbi Umuminin neticesini gördükten sonra Suriye'de, İngilizler, Fransızların tarzı idaresine, muhakkirane olan idaresine hedef olduktan sonra bu aksamdaki ehli islam pek büyük bir hataya düçar olduklarını takdir ettiler ve onu müteakip bir kısmı kendi dahillerinde müstakil olmak fakat yine bir suretle bir şekilde camiai Osmaniye dahilinde bulunmak cihetini düşündüler. Bittabi makamı muallayı hilafete karşı olan mecburiyetleri cümlemiz gibi bütün ehli iman için (bir vazifei mukaddes idi.) Diğer bir kısmı daha ileriye gittiler. Bize hiç bir şekil ve surette istiklalin lüzumu yoktur, biz halifemiz ve padişahımıza merbut olarak camiai Osmaniye dahilinde bulunacağız, dediler. Suriye'de böyle muhtelif cereyanlar mevcut idi. **Biz bittabi bir salâhiyeti resmiye ve ilmiyeye malik bulunmadığımız için, efradı milletten bir heyeti milliye olduğumuz için bu cereyanın müvellidi hakikisi olan yine milletler vasıtasile temas etmiş oluruz.** Fakat bizim Suriye'de gayei islamiye ile revabıt ve münasebatımız taazzuv etmege başladıkça orada bir saltanat tesisile iştigal eden Emir Faysal'ın ve Emir Faysal'ı himaye eden Fransızların nazarı dikkatini celbetti ve binnetice Emir Faysal dahi hususi murahhaslarını bizimle temasa getirdi. Resmi temasla bu müracaatın bizce telakki edilen nikatı izah etmek isterim. Her halde Suriyeliler herhangi bir devleti ecnebiye ile münasebetin kendileri için binnetice esaret olacağına kani oldular. Bundan (dolayı bize teveccüh ettiler.) Bizim bilmukabele gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi. **Dedik ki, artık hududu millimiz dahilinde bulunan menabii insaniyeyi ve menafii umumiyeyi hududumuz haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihat, kuvvet teşkil edeceğinden bütün alemi islamın manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehit olmasını şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılarız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hududu dahilinde ve hakimiyeti milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler.** Bizimle İtilaf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisile irtibat peyda edebiliriz. Ahali bunu

Levent Şahverdi Arşivi

arzuları fevkinde (lehlerine telakki etmiş olacaklar ki) Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerinde oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de inkilap etti. Suriye dahilinde bazı efal ve harekat bittabi mesmuunuz olmuştur. İşte bu fiiliyat başladıktan sonra... Emir Faysal sühuletle tesis hakimiyet edemiyeceğini ve Fransızlar da bir müstakil (devlet) halinde orasını kolaylıkla kullanamayacaklarını zannettiler ki ağlebi ihtimal müştereken ahaliye demek istediler ki, biz de sizin fikrinizdeyiz. **Ancak bizim yaşamak için paramız yok ve haricin tazyikatına mukavemet edecek vesaitimiz yoktur. Türkiye bunu temin ederse biz Fransızları memleketlerimizden koğabiliriz. Bunu biz samimi telakki etmedik.** Onun için vuku bulan siyasi müracaatta biz de siyasi cevap vermiş bulunduk. Ancak hakiki irtibat hükümet şeklinde değil fakat Suriye Milleti ve Suriyelilerle olmuş oldu ve oradaki (bu hareket) hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddi kuvvet zammetmiştir. Hududu millimizin cenup cephesindeki harekatı nazan dikkatten geçirecek olursak bu fiiliyatın semeratı maddiyesini görebiliriz.

Irak'a gelince; Irak'ta İngilizlerin muamelatı ahalii islamiyeyi fevkalade dilgir etmiş oldu. Biz kendilerine temas aramadan evvel **onlar bizimle temas aradı ve alelıtlak eskisi gibi bir Osmanlı memleketinin cüz'ü olmağı kabul ettiler. Fakat biz onlara karşı Suriyelilere söylediğimiz noktai nazarı söylemekten başka bir şey yapmadık.** Ettiğimiz kendi dahilinizde kendi kuvanızla kendi mevcudiyetinizle (müstakil bir Devlet olunuz. Biz, her) şeyden evvel istiklalimizin temininе çalışıyoruz. Ondan sonra birleşmemiz için hiç bir mani kalmaz ve Musul havalisinde Bağdat'ta ve sair bir çok yerlerde vak'a olarak bir çok hadisat zuhur edecekti ve bu gün dahi, eşkali zahiriyesi ne olursa olsun, bizim imhamıza çalışan düşmanlar, Suriye ve Irak'taki (vakayi muvacehesinde) milli faaliyetlerle bize tevcih ettikleri kuvvetleri tenkise mecbur olmuşlardı ve bu gün dahi eşkali zahiriyesi ne olursa olsun gerek Iraklıların gerek Suriyelilerin bu iki mıntıkadaki dindaşlarımızın kalpleri bizimle beraberdir. Eğer bundan sonra esbabına tevessül edilirse bunlardan azami istifade etmek mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

Kafkasya'ya gelince; (...) Ordaki dindaşlarımıza tavsiyemiz dahi yine kendi dahillerinde kendi kuvvetlerile mevcudiyetlerini izhar ve ispat etmek ve badehu manatıkı islamiye yapabilecekleri surette birleşmek noktası olmuştur."

C- Sevr'in Sonrasında

1 - Hilafet Tartışması

Sevr öncesi İslam dayanışmasının gerçekleşeceği, bütün Müslümanların ayaklanacağı pek sık tekrarlandı. Sömürgeciler bundan rahatsız olmakla birlikte, paylaşma projelerinde hiç bir değişiklik yapmadılar, açıkça bunları önemsemediler bile. Arapların hiç birine bağımsızlık tanınmadı. Osmanlı barışı dışında sayılan Mısır ve Hindistan isteklerini gerçekleştiremedi. Türklere bırakılan yerler ise **Sykes-Picot** anlaşmasının öngördüğünden de daha sınırlı kaldı. Ayrıca bu bölge güvenlik (Jandarma) ve mali açıdan öylesine galiplerin kontroluna sokuldu ki, Mısır ve Hindistan'dan daha bağımlı duruma geldi. Üstelik Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklar, kendi devletlerinin ya da Avrupanın vantandaşı olarak kapitülasyonlardan istifade ederek Türk halkının üstünde bir sosyal duruma sokulmuş oldu. Araplar da kapitülasyonlardan kurtulamamıştı.

San Remo'da karalaştırılan barış taslağı 11 Mayıs'ta İstanbul Hükümeti Temsilcisi **Tevfik Paşa**'ya bildirildi. Onun tepkisi "Bağımsız devlet anlayışına uygun olmadığı" şeklinde oldu. Şartları öğrenen TBMM ise 18 Temmuz 1920'de **Misaki Milli**'ye bağlı kalacağını bir kere daha teyit etti. Buna karşılık 22 Temmuz'da Sultan'ın bir konuşmasıyla açılan **Şurayı Saltanat** (Meclis görevi üstlenerek), tek muhalife karşı mevcudun oylanıyla şartları kabule layık gördü. Beşinci kabinesini 31 Temmuz'da kuran **Damat Ferit** bir heyetle Fransa'ya gidip 10 Ağustos 1920'de barışı imzaladı. 19 Ağustos'ta Ankara Meclisi, Sevri'i imzalayanları, Şurayı Saltanat'ta lehinde oy kullananlarla birlikte **vatan haini** ilan etti. Burada Sultan/Halife'nin durumu önem taşıyordu, hain sayılacak mı, yoksa sayılmayacak mıydı?...

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM'nin 25 Eylül 1920 gizli oturumunda "Hilafet mevzuu ve İstanbul Hükümeki ile noktai nazar üzerinde anlaşmak" konusu gündeme geldi.[163] Encümeni Mahsus tarafından hazırlanan mazbatada, hükümetin verdiği programın beşinci maddesindeki Hilafet meselesinin dışarda bırakılması, milletvekilleri tarafından eleştirildi. "Hilafet meselesi ne oldu?" diye soruların mutlaka geleceği ve "harice karşı sui tesir icra edebileceği" belirtildi. Karesi Milletvekili **Basri Bey** mazbataya "Makamı Hilafet, esaretten tahlisinden sonra, vazı meşruunu ahzeder" kaydının konmasını istedi ve gerekçesinde "Hilafet ile Halife meselesini aynı saymam. **Yani mevkii Hilafeti işgal edip de Hilafetin muktezıyatını ifa etmeyen, bilakis Müslümanı Müslümana kırdıran bir adamın haşa Halifei meşru tanınmasına taraftar değilim.** Yani meseleyi şahıslarla değil, mahiyeti ve hakikatı itibariyle telakki etmenizi rica ederim. (...) **Biz bununla asrın icabatına, şer'in muktaziyatına muvafık bir Hilafet kastediyoruz ki - buna lehtar, aleyhtar olmak üzere ikiliği gösteren hiç bir cereyan yoktur.** Bu kere efendiler, makamı Hilafet tabiriyle biz Hilafet namı altında icrayı saltanat ve tasallut eden zatı kasdetmediğimiz için bu maddenin ona matuf olmadığı anlaşılıyor. Saniyen vaz'ı meşruunu ahzeder, dediğimiz bu maddeyi programa dercetmekten mütevellit bütün dedikodular nihayet bulmuş olur ve aynı zamanda hukuku esasiye icabatına göre bir tesir icra etmeyeceği gibi,âlemi İslam üzerinde de pek iyi bir tesir icra edeceği muhakkaktır. Binaenaleyh bu maddeyi biz programa koymakla hem memleket dahilinde ve hem âlemi İslamiyette vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vermiş ve **bir ucubeden ibaret olan şimdiki müşküle** karşı bir darbe vurmuş olacağız."

Tartışmalar sırasında Sevr'i imzalamakla Sultan/Halife'nin kendi kendini hal etmiş olduğu ileri sürülür. Oturum Başkanı, '300 milyonu bize rapteden bir meseleyi burada müzakere etmek caiz değildir, bugün Hindistan bizi islamiyet noktai nazarından müdafaa ediyor" diyerek fevri değil, uzun vadeli politika kurulması gerektiğini belirtti. Kütahya milletvekili **Ragıp**, Meclisin saltanat ve

163) **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, TBMM bas., Ankara 1982, c.1, s.132-139

Levent Şahverdi Arşivi

Hilafeti kurtarmak için mevcut olduğunu dolayısıyla konunun yerli yersiz tartışılmamasını hatırlattı. Bu anda **M. Kemal Paşa** söz alarak, Ragıp Bey'e katılır. Hem İslam dünyasının, hem de TBMM'nin "ikide birde Halife ve Sultan meselesiyle iştigal etmesinde mahzurlar vardır" der ve ekler:

"Bugün bu makamı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır (...) Bu milletin bütün mukadderatına bütün manasıyla el koyduğunuzu ispat ettiniz. Bunun sayesinde bize bütün dünya, bütün düşmanlarımız atfı ehemmiyet etmektedir. (...Azerbaycan, Rusya ve İstanbul'dan anlaşma için gelen İzzet ve Salih Paşaları belirttikten sonra) Ama Halife ve padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti iğfal, ifsat etmek için bizzat iştigal eylediği bir takım mefsedetkarane teşkilatlar vardır. (.... ve) Bu milletin zihniyetinde, mutlaka Padişah ve Halife olan zatın emrine bilakaydüşart ve bilatefekkür itaat etmek mecburiyetinde bulunduğundan dolayı, bunu avucumuzda tutalım ve istediğimiz şeyleri kendimiz emrettirelim (Fikri belirecektir). Fakat biz bu iş ile oynamazsak düşmanlarımızın bütün ümitleri mahvolacaktır."

"Kurumuş dalların mutlaka kesilmesi gerektiğini" ileri sürenlere hatta Hilafetin lağvından bahsedenlere karşı M. Kemal, Sultan/Halife'yi doğrudan hedef alma halinde yenisinin seçilmesi sorununun gündeme geleceğini ve bundan siyasi sakıncalar doğacağını belirttikten sonra ekledi: "Meselenin temelinden halline girişilecek olursa, hem içerisinden çıkamayız, hem de düşmanlarımıza tereddüt ve şüphe ilka ederiz. Binaenaleyh bahsedilmemek ehvendir."

TBMM'deki eğilim çok açık seçikti. Vahdettin hain ve o mevkiye layık sayılmıyordu. Hemen değiştirilmesi isteniyordu. Ancak M. Kemal İngilizlere propaganda malzemesi kazandırmak istemiyordu. Milli Mücadelenin Bolşevikliği daha da ısrarla vurgulancaktı. Ayrıca **Kıbla**'nın pek işine gelen "İşte kendi halifeleriyle de koptular" temasının özellikle Hindistan'da işlenmesiyle, oradan gelen manevi destek kesilebilecekti. Diğer yandan M. Kemal'in belirttiği gibi Anadolu halkının saltanat ve Hilafete gözü kapalı sadakatı, iç ayaklanmaları artırmak için kullanılacaktı. Hele bütün İslam alemini bir Halife seçimi oyununun içine sürüklemek, en az bir kaç yıl,asıl önemli sorun olan milletlerin bağımsızlık

Levent Şahverdi Arşivi

davalarının uyutulmasına sebep olacaktı, tam gelişme aşamasındaki dinamizmler gevşetilecekti. Bunun için Sultan/Halife'yi "İslam düşmanlarının, kararlarını tehditle veren esiri" saymak çok daha uygun görünüyordu. Nitekim aşağıda görüleceği gibi Sevr'i eleştiren bir resmi yayında bu yolda görüş belirtilmiştir.

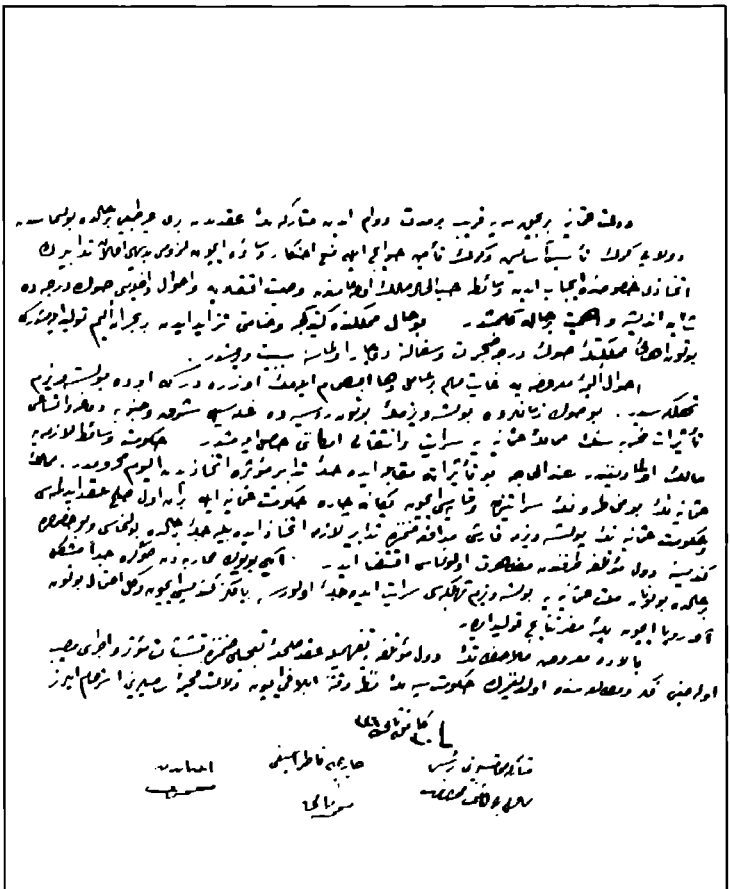
İslam aleminde özellikle Hindistan'daki bazı çevrelerde Sultan/Halife'nin İstanbul'da kalmasına izin verilmesini başarı olarak algılayanlar çıktı. Aslında bununla **Hilafet'in "Vatikanlaştırılması"** tamamlanmış oldu. Ankara'nın **Sevr Antlaşması**'nın İstanbul ile ilgili maddelerini değerlendirişi, bu kurumun sömürgecilerin bir oyuncağı haline gelişini açıkça yansıtmaktadır:[164]

"Hükümeti Osmaniye'nin İstanbul'da kalmasına müsaade edilmekte ise de o kadar çok hukukdan mahrum ediliyor ki, bunca asırlık **Devleti Osmaniye, Padişah orada bir misafir, bir sığıntı vaziyetinde bulunacaktır**. Zira kendi teşkilatları ve bunların askerleri bulunacaktır: (...) Boğazlar Komisyonu, Maliye Komisyonu, İngiliz, Fransız, İtalyan kumandanları, elçileri ve kontrol komisyonları devletin işlerine karışacakdır (...) Sevr, İstanbul Hükümeti'ne, eğer Ermenilere karşı koyanlar üzerine asker sevkedip onları kırmaz ve Ermenilere teslime muvaffak olmaz isen biz seni ve Türkleri İstanbul'dan kovarız diyor; Ayıntab'ı ve Urfa'yı Fransızlara vermezsen kovarız diyor; Anadolu ahalisinin silahını alıp Rum, Ermeni, İngiliz çetelerine vermezsen kovarız diyor; ...İstanbul'da bırakılma Saray ve Bâbıâli'yi zırhlı topların tehdidinde tutmanın kolaylığındandır (...) **Halife'ye zorla tayin ettirdikleri Şeyhülislam'dan işlerine geldiği veçhile fetva alır ve geçen ilkbaharda yaptıkları gibi Müslümanları birbirine kırdırırlar.** Nisan 336 (1920) bidayetinde Ferid Paşa hükümeti mevkii iktidara gelip Anadolu'dan İngiliz tahkimiyle Yunan zulmüne boyun eğmeyenlere karşı Şeyhülislam'dan fetva aldığı vakit bu **fetvalar İngilizler tarafından 200 bin nüsha olarak tab'ı ve Padişah ve Şeyhülislam'ın resimleriyle beraber Hindistan'a ve bütün alemi İslam'a daha İstanbul'da neşr olunmadan**

---

164) **Türk Muahede-i Sulhiyesi ve Mahiyeti Hakikiyesi**, Ankara Vilayet Matbaası, 1336, 50 sayfalık bir broşürdür

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Hareketi Bolşeviklikle suçlamada yabancılar kadar yerli unsurların da aktif olduğu görülmektedir.Özel arşivimizde bulunan ve Padişah'a gönderilmiş iki mektup bunların örneğidir. Mütareke Komisyonu Reisi, Sabık Hariciye Nazırı ve Ayandan bir üye tarafından imzalanmış (örneği yukardaki) 30 Ocak 1920 tarihli mektupta, şartlarına fazla bakılmadan barışın bir an evvel imzası istenmektedir. Aksi halde Bolşevizmin ülkeye hakim olacağı kaydediliyor. Sabık Erkanı Harp Miralayı Rauf Bey tarafından sunulmuş 7 Nisan 1920 tarihli bir diğer yazıda, M. Kemal'in çeteciliği Sultana isyana kadar götürmesi eleştirilip, "memleket dahilinde bir iç harbi ve Bolşevikliği ilan etmesi beklenebilir" deniyor

Levent Şahverdi Arşivi

BOLŞEVİKLERİN ROLÜ

1917'den itibaren Avrupa hatta dünya dengesinde Bolşevik İhtilali önemli bir yer tutmuştur. Rusya'da Çarlık rejimini deviren ve savaş düşmanlığını ilan eden bir akıma Osmanlı yöneticilerinin dostça bakmaması mümkün değildi. Hatta aralarında açıklanmayan bir sempatinin varlığı da ileri sürülebilir, zira İngiliz-Fransızların Boğazlardan geçmesini engellemekle bir bakıma bu devrimin hazırlayıcısı olmuşlardı. **Brest-Litovsk** antlaşmalarıyla (Şubat/Mart 1918) dostluk da kuruldu. Bolşevik İhtilali'nin İslam dünyasına yönelik etkisi üç noktada özetlenebilir:

1) 1918 başından itibaren Kafkasya'daki Türk orduları savaşmamış ve sağlam kalmıştır. **Filistin cephesinden Milli Mücadele'ye pek az insan ve malzeme kalabildiği halde bu bölgede ki 50 bin kadar disiplinli asker temel gücü oluşturmuştur.**

2) İngiliz-Fransız-Rus-İtalya hükümetleri arasında yapılmış gizli paylaşma anlaşmalarını 1917 sonunda açıklayarak emperyalistlerle işbirliği yapanların gözlerini açmaya çalışmışlardır. **Eğer Hüseyin ve oğulları daha başından bu uyarıyı anlayabilselerdi, politikalarını ona göre düzenler ve San Remo'da hayal kırıklığı oyunu oynamazlardı.**

3) Bütün toplumlar ABD Başkanı Wilson'un ilkeleriyle haklarını alacaklarına inanıyorlardı. Ancak emperyalizm Wilson'u biktırıp sahneden çekilmesini, hatta Mısır ve Filistin işlerinde olduğu gibi desteğini vermesini başardı. Bu durumda Avrupa'da, toplumların bağımsızlık hakkı için savaşan ve sesini işittirebilen tek güç olarak Bolşevik hareketi kalmıştır. **Ezilen uluslar oraya yönelmiştir.**

Sömürge yönetimleri Bolşevikliği yermekte, en az Panislam'a ve Kemalizm'e saldırdıkları kadar ısrarlı olmuşlardır. Çıkarlarını bu devletlere bağlı sayanlar (Saray/Bâbıâlî, Hüseyin ve oğulları, özerkliği yeter bulan bazı uluscu hareketler) bu propagandaya destek verdiler. Emperyalizmin taktiğinin bilincinde olanlar ise Bolşevizmi amaçları için kullanmanın yollarını aramışlardır. Bu yolu özellikle Türkler iki ayrı yoldan denediler. Arap ve Hintlilere üstünlükleri, Türkiye'nin coğrafyasının etkisiyle akımla çok daha önceden doğrudan temasa geçmiş olmalarındadır. Bu yüzdendir ki Arapların 1950'lerde aramasına giriştikleri İslami Sosyalizm düşüncesi Türkiye'de hiç belirmemiştir.

1908'de İkinci Meşrutiyet'le beraber Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında, sosyalist akımlar başlamıştır. Konu Araplar arasında romantik bir düzeyde ilk filizlerini verirken Selanik ve İstanbul'da bunun ilkeleri açıkça tartışılıyor ve Bâbıâlî grev kanunu hazırlamakla uğraşıyordu. **Brest-Litovsk**'da dostça bir yaklaşma oldu. Mondros'tan sonra İttihatçı liderler Almanya ve Moskova'da Bolşevizm'i İslam İhtilali (Panislam) için kullanma çabalarına girdiler. Aslında Bolşevizmin kendilerini kullandığını biraz geç farkettiler. **Enver Paşa'nın 'Kendini şehit ettirişi"** içine düştüğü çıkmazı anlamasının sonucudur.

Bolşeviklerin M. Kemal ile ilk teması 1919 Haziran'ında **Budiyenni**'nin Amasya'da yaptığı görüşme ile başlar. Doğu hududunun bir an önce kesinleşmesi ve burada savaşın sona erdirilmesi çabarıyla devam eder. Aslında bu Bolşeviklerin de işine geliyordu ve Milli Mücadele bu sayede batı ve güney cepheleriyle meşgul olabilmiştir. Ankara - Moskova ilişkileri Sakarya Zaferi sağlanıncaya kadar itimatsızlık çerçevesinde yürüdü. Anadolu'da sosyalist eğilimli hareketlere ve yayınlara izin verilirken kontrol altında bir Komünist Fırkası kurdurulması işlerin asla elden bırakılmak istenmediğini gösterir. Mustafa Kemal'in gerek Meclis'teki konuşmaları gerekse gazetecilere demeçleri ve Hakimiyeti Milliye'de çıkan yazılarda, Bolşevizmin bağımsızlık ilkesi ve anti-emperyalist tutumu hep vurgulanmış, ancak doğulu yapıların ileri sanayileşmiş ülkelerden farkı da hep hatırlatılmıştır. 16 Mart 1921'de Moskova'da **Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması** imzalanırken, Bolşevikler İngilizlerle de ekonomilerini rahatlatacak Krasin pazarlıklarını sürdürüyorlardı. Bunun karşılığında **"Doğu ve Müslüman ülkelerinde İngiliz aleyhtarı propagandayı kesmeyi"** kabul ettiler. Ankara'nın başarısı, bu ikili oyunların farkında olup kimsenin çizgisini izlememesindedir.

Levent Şahverdi Arşivi

evvel dağıtılmıştır. Lüzumu takdirinde Hind, Afganistan, Türkistan gibi sair Memaliki İslamiye ahalisini dahi İngilizlerin işine geldiği gibi hareket ettirmek için **esirleri olan Halife'den fetvalar alacak** bu suretle Makamı Hilafeti İslamı iğfal ile daha ziyade ezmek için alet ittihaz etmeğe kalkışacaklardır. eğer tamamen mahv olmak istemiyorlarsa **bütün Müslümanlar için Halifeyi İngiliz esaretinden kurtarmağa çalışmak farzdır**. (...) Hilafeti İslamiye ve Saltanatı Osmaniye'nin makam olan İstanbul şehri düşmanlarımızın tahtı işgalinde kalacağından gerek İslamiyet, gerek Osmanlılığın imhası için düşmanlarımızın esirleri olan Halife ve Padişahı ve cebren mevkii iktidara getirdikleri kendilerine satılmış vükelasını diledikleri gibi kullanıp her zaman şimdi yaptıklan gibi Müslümanı Müslümana, Türkü Türke kırdıracaklar ve **Yunan gibi bir düşmanın ordusunu, Halifenin esaretinden bilistifade, Halife ordusu olarak gösterip cahil ahaliyi iğfale çalışacaklardır**."

Bütün Arapların Krallığı kadar dini liderliğini de arzulayan Hüseyin ile oğullarının, hayal kırıklığına uğramalarına rağmen İngilizlere dayanan politikasında Sevr'den sonra da değişiklik olmadı. Hem de bunu ödün oranını artırarak sürdürdüler. **Süleyman Musa** bunu şöyle anlatıyor:

"(Hüseyin hala herşeyi istiyordu) ama Faysal Suriye'deki acı tecrübesinden sonra Hicaz'ın pazarlık gücünün zayıflığını daha iyi farkediyordu ve 'alabileceğini alıp yarını beklemenin daha akıllıca olduğu' kanısındaydı, 'zira geceler gebedir ve mucizeler doğurabilir' diye düşünüyordu (...) Zeyd de mümkün olabileni geçici olarak kabul edip bir şeyleri ele geçirmek, sonra bir yenisini istemek yanlısıydı. Bir Arap atasözünü öne sürüyordu: 'Eldeki bir çekirge havadaki on çekirgeden iyidir.'"[165]

Araştırmacı bu tutumun Vehhabilerin teşkil ettiği tehlikeden doğduğunu belirtiyor. İngilizler, Arap meselesini sadece kendileriyle halledilecek bir mesele farzediyorlardı, onun için Türk barışının ele alınacağı **Londra Konferansı**'na (21 Şubat - 12 Mart 1921) Hüseyin'i davet etmediler. Hicaz Kralı ise, Ankara'nın

165) S. Mousa, a.g.m., s.186

Levent Şahverdi Arşivi

sağladığı ortamdan kendi davası için yararlanmayı tasarlıyordu. Davet edilmesi için "Savaş Galibi" niteliğiyle İngiliz Başbakanına başvurdu:

"Majeste Hicaz Kralı, savaşta Türkiye'ye karşı müttefiklerden biri olarak konferansta temsil edilmek hakkı olduğu kanısındadır. Hicaz hala Türkiye ile savaş halindedir, bu duruma son vermek gerekmektedir. Majeste **Kral Hüseyin'in, Sevr anlaşmasında ihmal edilmiş, özellikle kendi üzerine düşen dini sorunlarla ilgili sorumluluklarına ait tartışmaya getireceği bazı noktalar vardır.**"(166)

Sevr'in işlememesini sağlayan Türk direncinden hiç bahsetmeden Hüseyin "Arapların isteklerini karşılayamayacağı ve Orta Doğu'da barışı sağlayamayacağı için Sevr'i imzalamayı red ettiğini" eklerken, üzerinde yalnız Müslümanların söz sahibi olması gereken dini sorunları Avrupa devletlerinin kararına sunmakla herhalde en azından Arapların dini lideri sayılmak tezini onaylattırmağa çalışıyordu. Ancak bunun sömürgecilere daha da bağımlı hale getireceğini farketmemesi şaşırtıcıdır. Bu davranışın, İngiltere hükümetine tam bir güvenden ileri geldiği **Kıbla**'nın yayınları izlenirse hemen anlaşılabiliyor. Sevr'den hemen önce "Boyun eğme devrini kapattık, tam istiklal çağına girdik"(167) diyen Hüseyin'in resmi sözcüsü, birbirini izleyen hayal kırıklıklarına rağmen **Lavrens**'in Arapların dostu olduğunu,(168) İngilizlerin iyi niyetinden şüphe etmediğini(169) saklamamıştır. **Kıbla** düşman olarak da, manda değil işgal eden ve cinayetler işleyen Fransa ile **"Bolşeviklerle birleşip İstanbul'u aldıktan sonra Suriye'ye inecek olan Türkleri"**(170) göstermektedir. Türkiye'ye taviz vermekle Fransa gibi İngiltere'nin de kendi çıkarlarına ihanet ettikleri fikrinde.(171)

O dönemdeki Araplar arası ilişkilerin bütün perde gerisini bildiğimizi söylemek mümkün değildir. Ancak bazı Suriye ve Lübnan gazetelerinin o dönemde

166) **Documents on British Foreign Policy**, London 1967, First Series vol.XV, s.166, Faysal'dan L. George'a 21.2.1921
167) **El Kıbla**, no.393, 17.6.1920
168) Ibid., no.400, 15.7.1920
169) Ibid., no.496, 30.6.1921
170) Ibid.
171) Ibid., no.497, 4.7.1921

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin'in Hilafeti aleyhinde yayınlarını, Avrupalılara dini yetkilerini onaylatmak çabasına belki ışık tutabileceği için aktarmayı yararlı gördük. **El Manar**'ın Hicaz'ın güçsüzlüğü temasının bu kez Şam'ın **Lisanül Arab** gazetesinde "El Hilafat vel Hatabat" başlıklı (Hilafet ve destekçileri) başlıklı yazıda ele alındığını görüyoruz. İleri sürülen tez şöyle:[172]

Hint, Mısır, Cezayir, Tunus, Irak'taki Müslümanların çoğu hala Osmanlı hanedanına bağlıdır. Sade Suriye bunun dışında. Eski düzene bağlı olanların dört gerekçesi var: 1) İslam milletleri hilafeti başkasına devretmek için bir anlaşma yapmış değil. 2) Şimdiye kadar talip olan çıkmadı, başkaları öneriyor. 3) Tam bağımsızlık Âli Osman'dan başkasında yok. 4) Yüzyıllardan kalan mirası Âli Osman bağımsızlığıyla kurtarabilir. (...) Hicaz'a bakarsak bütün İslam dünyasını ilgilendiren bu görev için yeterli şartları bulunmadığını görürüz. Mesela İbni Suud gibi bir tehlikeye karşı koyacak gücü yok. Saldırgan bir gayri Müslüme de dayanamaz. Ve Hilafet bir yabancı eli ile hele İngilizlerin iki yüzlü fitneleri ile yaratılırsa Hicaz'ın bağımsızlığı ile hiç bağdaşamaz.

"Asitane'nin Türklerin başkenti ve Hilafetin makarrı kalması için", bütün İslam dünyasında olduğu gibi, Fas'ta da oruç tutulup dua edilmesi de Hüseyin'e karşıtlığın bir işareti sayıldı.[173] Üstelik Faslılar kendi sultanlarını Halife sayıyorlardı. Bu girişimin Fas'ın Fransız yöneticisi **Lyautey**'in onayıyla yapılmış olması, **Lisanül Arab**'ın yayının da Fransız etkili olabileceği kanaatini güçlendiriyor. İster böyle olsun ister olmasın, yalnız Müslümanların söz sahibi olması gereken bir konunun Avrupa güçlerinin çekişme alanı haline gelmesi hiç kuşkusuz kurumun saygınlığını yitirmesinden başka sonuç veremezdi. Fransa bu desteğiyle Hintli ve Afganlıların yanına Arapların da katılmasına göz yumacağını göstermiş oldu. Nitekim o sırada Paris'te bulunan **Afgan delegasyonu** da yayınladığı bir bildiri ile İngiltere'nin Hilafet politikasını saldırmış, bunun Osmanlı hanedanında kalmasının istendiğini ve tamamen Müslümanların bir iç sorunu saydığını ilan et-

172) **El Belag**'dan 8.9.1920
173) Ibid., 16.4.1921

Levent Şahverdi Arşivi

mişti.[174] **El Belag**'ın 26 Eylül 1921 sayısında yer alan "İngiltere ve Alemi İslam" başlıklı bir başyazı, İngiltere'nin oyununu şöyle anlatıyor:

İngiltere Hüseyin'in başkanlığında bir Arap Birliği yaratmaya çalışıyor. Siyasi yönetimi İngilizlerde olacak. Ve İngiltere bunu alternatif olarak elinde tutuyor. Yunanlılar başarısız kalırsa bunu Türklere karşı kullanılacak bir silahlı güç yapacak. İkinci kozu ise **Hilafeti Müslümanlar arasında bir ihtilaf konusu haline getirmek**. Çörçil'in bu projesinin başarısı şüpheli görünüyor.

İslam'ın büyük kısmının Türk yanlısı tutumu karşısında Hüseyin ve oğullarının azınlıkta kaldıklarını farkettikleri, 1921'in ortalarında Türk Hilafeti'ne karşı olduklarını yalanlayan demeçler belirmesinden anlaşılıyor. "El Arab vel Hilafet" başlıklı başyazısında El Belag şöyle diyor:[175] "Emir Faysal, ailesi ve İslam dünyasının hepsi Türk Sultanı'nı İslamın Halifesi olarak kabul ediyor. Faysal Türkiye ile anlaşma yapmak istiyor. bu amaçla Bekir Sami Bey'le Londra'da konuştu. Araplar İngilizlere karşı Müslüman kadeşlerinin yanında duruyorlar (...) Venizelos İstanbul'a girerse ne yaparsınız?" deyince Faysal "Araplar böyle bir şeye şiddetle karşı çıkarlar. İstanbul Hilafetin kutsal şehridir ve bu amaçla Araplar Yunanlılara karşı savaşır."

Doğruluk derecesi şüpheli bir iddia ise Sakarya savaşı sırasında Hüseyin'in Ankara lehine Yunanlılar aleyhine Cihad ilan ettiğiyle ilgili.[176] Amerika gazetelerinde, Irak ve Hintteki bir Panislam ayaklanması hazırlığıyla bir arada sunulduğuna göre, Yunan propagandasının oyunu olarak düşünülebilir. Hüseyin'in çevresinin rahatsız olduğu **Kıbla**'daki bir açıklamadan anlaşılıyor. Mısır'ın **El Ahram** gazetesinde **Dr. İlyas Baragun** (?) imzasıyla çıkan bir başyazıda Devleti Âliye'nin İslamın siyasi gücünün merkezi olduğu, Sevr'in şartlarını herkes kabul ederken Türk halkının kimseye aldırmadan red edip ayaklandığı, İngilizlerin Türkleri esir edip Tunuslulara çevirmek için Yunanlıları saldırttığı ve Hüseyin'in de İngilizlerin müttefiki olarak rol oynadığı belirtiliyordu. Buna yazdığı

174) Ibid., 30.7.1921
175) Ibid., 7.7.1921
176) Ibid., 26.9.1921, El Made (?) gazetesinden aktarılmış deniyor.

Levent Şahverdi Arşivi

cevapta Kıbla'[177] Hüseyin'in kral olmak için değil Arapların bağımsızlığı için dava sürdürdüğünü ileri sürdü. Oysa Asya Araplarının krallığı tezini bilmeyen yoktu.

Meseleyi kendi içinde tartışmaya getirmeyerek, Ankara Hükümeti'nin başarılı bir taktik uyguladığı görülüyor. Anadolu içindeki birliği daha az tehlikeye sokmanın yanı sıra, saldırıların baş aktör İngiltere'ye yönelmesi yarardaydı.

2 - Güçsüzlüğün Doruğu

İslam toplumlarını yönlendirmenin "ilmini yapmış" olan sömürgeciler böylece onları oyalarken bir yandan da daha sıkı bir kontrolun sistemini kurmuş oldular. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki tarihin en güçlü Panislam tehdidini atlatmayı başarmış olan İngiltere ve Fransa için bunu da etkisiz bırakmak zor değildi. Uygar dünyada herkesle eşit bir yere hakkı olduğuna inanan Araplar "Kendi kendilerini yönetmeye yeterli" sayılmadıklarından, zaferleri için döktükleri kendi ve Müslüman kanları hiç dikkate alınmadan himaye altına sokuldular. Bu iki taraflı eziklik sebebiyle 1920 yılını Arap tarihçi **G. Antonius**'un deyimiyle **Amm el nakba - Felaket** yılı[178] ilan ettiler. Aslında bunu bütün İslam toplumları için söylemek mümkündür. 1918 sonunda, Türkler de dahil hepsi insan yerine konup eşit sayılacaklarını umuyorlardı, Oysa 1920'nin sonunda bütün Müslümanların ikinci sınıf insan sayıldıkları belgelere kaydedilmiş oldu. Bu büyük şok ve başarısızlık, hepsini izledikleri yöntem ve yolları gözden geçirmeye mecbur etti.

San Remo ile yaratılan sorunlu Orta Doğu'yu **Nevakivi** şöyle anlatıyor:[179] "Arap Orta Doğusu'nun bugünkü zigzaglı hudutları, karmaşık kara ulaşımı ve sayısız gümrük istasyonları, San Remo'da onaylanandır. Arap dünyası üzerinde tamiri imkansız bir tahribat yaptı. George Antonius, hayal kırıklığından umutsuzluğa geçildi ve sonraki karışıklıkların anahtarı oldu, der" Büyük hayal kırıklığı geleceğin olaylarının tohumlarını atmakla birlikte, bir yandan bağımsızlık hare-

177) **El Kıbla** no.521, 29.9.1921, El Ahram'ın 13536 nolu nüshasındaki yazıya cevap.
178) G. Antonius, a.g.e., s.312
179) Nevakivi, a.g.e., s.25

Levent Şahverdi Arşivi

ketinin liderlerinin uzlaşmacı davranışları, diğer yandan sömürgecilerin silahlı müdahaleleri sonucu, Araplar bir hatta iki nesil için statükoyu kabul durumunda kaldılar. Türkiye'de bağımsızlık savaşı ısrarla sürdürülürken Arapların vazgeçmesi tabii ki iki tarafın ilişkilerini de etkiledi.

SURİYE'de Faysal'ın uzaklaştırılmasından sonra işgale tepkiler, bazan canlanıp bazan soğuyarak devam etti. Fakat genelinde "emri-vaki" kabul edildi. **Büyük Lübnan** oluşturulup, Suriye'den koparıldı. **Cemal Paşa**'nın idama mahkum ettirdiği ama o sırada Fransa'da olduğu için canını kurtaran **Cemil Mardam** anılarında[180] "Biz Fransa'yı istediğimizi hep açıkladık, ama manda idaresi istemiyorduk" diyerek emperyalizmin özelliklerini hiç anlamamış olduklarını ortaya koyar. Bu yüzden başlangıçta, tercihlerinin getirdiği düzene boyun eğmek zorunda kaldılar.

Fransız yönetimine fiili direnç gösteremeyenlerinden bahsederek bir tür pasif muhalefet yolunu seçtikleri bu dönemde görüldü. Fransız yanlısı **Reveil** gazetesi "bazı kötü maksatlılar yalan haberler yayıyorlar, dün Halep'in Türkler tarafından alınışıydı, polis bunları yakalayacak" diye yakınıyordu.[181] **El Ahval** yalan haberleri sebebiyle kapatılanlardandı.[182] Bu gazete Zahle halkı adına, **II. Abdülhamit'in damadı Ahmet Nami**'nin Suriye Kralı ilanının istendiği hakkında bir haber yayınlayarak Araplara bir Türk'ü önemek cesaretini bile gösterdi.[183] **Jamia Suriya** gazetesi de Türkiye'de olup biteni en iyi yansıtan yayın olarak tanınıyordu.[184] Milli Mücadele'nin felsefesini yansıtırken adeta Araplara izlenecek örneği gösteriyor:[185] "Türkler toprakları hususunda pazarlığa asla razı olmuyorlar. Bütün aydınlar ve ulusun bütün sınıfları bu kanaati paylaşıyorlar (...) Amaçlarına ulaşmak yolunda her türlü fedekarlığa razı olduklarını söylüyorlar. Başka ülkeler için kanımızı akıttıktan sonra kendi ülkemizin ve ulusumuzun bağımsızlığı ve hayatı bahis konusu iken kanımızı dökmeyecek miyiz, diyorlar."

---

180) Salma Mardam Bey, **La Syrie et la France Bilan d'une Equivoque 1939 - 1945**, L'Harmattan, Paris 1994
181) **Reveil**, 28.8.1920
182) Ibid., 5.7.1921
183) Ibid., 6.10.1920
184) Ibid., 11.8.1921 başyazı
185) Ibid., 23.6.1921

Levent Şahverdi Arşivi

Sevr'den Sakarya'ya kadar geçen bir yıllık sürede Türk'e önyargısız bakan bir gazete olarak **El Belag**'ın Beyrut yayınlarındaki ana hattı şöyle özetleyebiliriz:

Sevr'i kimse kabul etmiyor.[186] M. Kemal sonuna kadar savaşta kararlı, Türkler birlik içinde ve pazarlık kabul etmiyorlar.[187] Sultanın ve İstanbul'un artık önemi kalmamıştır.[188] İnönü savaşlarında Yunanlılar öyle yenildiler ki artık Doğu Meselesi tamamen çözülmüştür,[189] Türkler Yunanlıları Atina'daki tanrılarının mabetlerine kadar kovalayacaklar. Türk orduları İzmir'e yaklaşıyor.[190] Bütün Orta Doğu'nun ve Asya'nın sorunu Anadolu'da çözülecektir,[191] Türklerin sloganı Asya Asyalılarındır.[192] Afganlılar da anlaşma yaparak bütün İslamın lideri olduğunu kabul ettiler, Türk milleti gelecekte görevinin onunla anlaşan kardeşlerine yardım etmek olduğunu biliyor.[193] İngiltere'nin İslamın Hilafet'in düşmanı olduğu ısrarla tekrarlanırken Fransa'nın İslama dost politikasıyla puan kazandığı ekleniyor.[194]

1921 Temmuz'unda Yunan ileri hareketi başlayıp Ankara yakınlarına kadar ulaştığında **el Belag** önceleri Ankara'nın zaferinden endişe göstermedi. "Türkler yenilmez" diye yazıyordu "çünkü bir Yunanlı azınlık çoğunluğu idare edemez, Doğu'nun bir müslüman toprağı olduğu bilinmeli, aralarındaki savaş iki milletin değil, yayılmacı bir ülke ile kendini korumaya kararlı ve kaderinin Türkiye'ye bağlı olduğunu bilen milyonlarca insanın savaşıdır."[195] Daha sonra ekliyor "Arnavut, Bulgar, Afgan, Hint, Mısır ve bütün İslamdaki karışıklıkların sebebi bu savaştır. Çözüm Yunanlıların Anadolu'dan çıkması ve İslamın sancağının bütün ülkelerde dalgalanmasıdır.[196] Fakat Türk ordularının sürekli çekildiği haberleri geldikçe bu sloganlar azalır ve gazete sadece haber aktarmakla yetinmeye başlar. Yenilgi duygusu egemenleşir.

---

186) **El Belag**, 28.3 ve 2.4.1921
187) Ibid., 10.8 ve 8.9.1920; 28.3, 11.4, 19.5, 20.5.1921
188) Ibid., 13.10.1920; 28.2 ve 6.6.1921
189) Ibid., 9.4.1921
190) Ibid., 14.4.1921,
191) Ibid., 21 ve 23.5.1921
192) Ibid., 6.6.1921
193) Ibid., 1 ve 13.61921
194) Ibid., 2 ve 8.9.1920; 10 ve 11.3, 11 ve 29.6.1921
195) Ibid., 28.7.1921
196) Ibid., 8.9.1921

Levent Şahverdi Arşivi

FİLİSTİN konusunda İngilizlerin iki yüzlü oyunu yine devam etti. bunda Fransızların da tam desteğine sahiptiler.[197] "Arapların sivil ve dini haklarına asla dokunulmayacaktır" sloganı tekrarlanırken bir yandan da Yahudi göçüne hız verildi. 1921 Ağustos'unda Filistinli lider **Musa Kazım el Hüseyni**, Hicaz Kralına bu politikadan şikayetlerini ulaştırdı. **Kral Hüseyin, Lloyd George**'a gönderdiği mesajda dayanılması imkansız ve şerefini maddi ve manevi açıdan yaralayan, İngiltere nazarındaki suçunu anlayamadığını"[198] belirtti. Adeta cezalandırıldığı kanısındaydı. Bütün Araplar üzerindeki hükümdarlık hakkının İngiltere tarafından tanınmasını istedi. Lavrens bunun imkansızlığını belirtince elini hançerine attı ve tahttan çekilip intihar edeceğini söyledi. cevap buz gibiydi: "Biz de görüşmelere halefinizle devam ederiz." tartışmalar kendisine İngiliz hükümetince ödenen paranın kesilmesine kadar ilerledi. **Lavrens** "Filistin sizi istemiyor" diyerek işi kesip attı. Hükümeti de ekledi: "Son altı yıldaki sadıkane işbirliğinize saygımız baki kalmakla birlikte, hükümdarlık sorunu halkınızla sizin aranızda çözümlenecek bir sorundur." Bu noktada İngilizler haklıydılar zira ne Yemen, ne Nejd (Suudiler) hatta ne de Suriye ve Iraklılar onu istemiyordu.

IRAK: Kral Hüseyin ve oğullarına, dayanacak bir tabanları bulunmadığını, kendilerini zorlayabilecek durumda olmadıklarını iyice gösterdikten sonra, İngiliz Hükümeti mükemmel bir manevra ile başka güvenilebilecek güç bulunmadığını onlara hatırlattı: **Faysal**'ı Irak'a, **Abdullah**'ı Ürdün'e kral atayarak. Şam'ın **el Moktabas** gazetesi alayla, Osmanlı Devleti'ni **"Devletler doğuran ana"**, İngiltere'yi ise **"Tahtlar doğuran ana"** diye nitelemiştir.[199] Faysal Suriye'de iken Zeyd'i daha sonra Abdullah'ı Irak tahtına getirmeyi planladılar.[200] Faysal kanlı çatışma sonucunda Suriye'den çıkarılırken, Irak'ta da İngiliz orduları en şiddetli şekilde ayaklanmayı bastırıyordu. Komutan **Sir F.Morris** izlenecek yol konusunda son derece kararlıydı. Dört bini ölü Arap olmak üzere, on bin yaralı ve

---

197) Samir Kassir-Farouk Mardam Bey, **Itinéraires de Paris à Jérusalem La France et le conflit Israélo-Arabe**, 1917-1958, Ins. Etudes Palestiniennes, Lonrai 1992, c.I
198) Suleiman Mousa, a.g.m., s.188; Hüseyin'in 29.8.1921 tarihli yazısı
199) **Revell**, 19.11.1921
200) **New York Times**, 12 ve 16.3.1920

Levent Şahverdi Arşivi

ölü pahasına istediğine erişirken açıklamaktan da kaçınmadı: "Irak Araplan artık düşmanımız sayılmaktadır. Biz de istesek de istemesek de onlara aynı şekilde davranmalıyız ve Araplan en iyi dostlan olduğumuza bombalarla inandırmalıyız."[201] Bu suretle iç barışa kavuşturulan Irak'ın başına Faysal geçmiş oldu.

Irak'taki yerli direnci altederken İngilizler, bunların hep Türk Milliyetçileri tarafından yönlendirildiklerini ileri sürmüş ve Türk parmağını aramışlardır. M. Kemal'in **Mardin**'de kurduğu küçük bir askeri ve sivil merkezin olayların kökeninde bulunduğunu çeşitli kaynaklar tekrarlanmıştır.[202] Bunda kısmi bir haklılık vardır. Ancak, 30 Haziran 1920 ayaklanmasının fikri yönünü hazırlayanlardan **Ahmet İzzet el Azami**'nin **İstanbul'da Lisanül Arab** gazetesini yayınlamış olduğu hatırlanmalıdır.[203] Bu kişi Irak'ta **el Lisan** adını verdiği yayınında Haşimilerden bir Kralın gelmesini istiyordu. Devrimci sayılan Bağdat'ta çıkan **İstiklal** gazetesi de Faysal'ı övüyordu. Bundan da anlıyoruz ki "Osmanlılarınkinden daha ezici olan İngiliz askeri yönetimine" karşı ayaklananları tuzağa düşürecek oyun hazırlanmıştı. Oysa aynı sırada 15 Kasım 1920 günü Ankara'da **Büyük Millet Meclisi**'inde **Necef**'de kurulan **Irak Geçici Hükümeti**'nin gönderdiği telgraf okunuyor ve alkışlarla karşılanıyordu.[204] Bunda, Irak ve Suriye'de bağımsızlık için harekatın başladığı bildiriliyor, İngilizlerin uyguladığı şiddet ve zulüm yeriliyor ve ekleniyordu: "Azim ve metaneti diniye ve milliyemizle hukuku meşruamızı geri almak ümidini besliyoruz. Bu hususta TBMM hükümetine dayanıyoruz." Bu umudun ömrü de pek uzun olmadı.

MISIR bütün bu sorunların dışında kalmaya, Türk barışına bulaşmamaya özel özen gösterdi. **M. Sabry** eserinde tutumu şöyle anlatıyor:[205]

"Mısır meselesi sadece bir Mısır meselesidir. İngilizler bir manevra ile, müttefiklerin sempatisini bizden uzaklaştırmak için hareketimize Türk ve Alınanların

---

201) Ibid., 24.8.1920

202) **Times**, 1.2.1921, Bağdat'tan 29.1. haberi; Beyrut'ta çıkan **Suriye** gazetesi 14.8.1921 sayısında "Fırat bölgesinde Kemalist Haydut şefi Haşim'den bahsediyor." (**Oriente Moderno**, 15.9.1921, s.220)

203) Abbas Yasir el Zeydi'nin Irak 1920 İhtilalinde Gazeteler konulu makalesi, **Afak Arabiyya**, no.7 (Mart 1975) s.57-62

204) **TBMM Zabıt Ceridesi**, c.5, s.353, 15.11.1920 oturumu

205) M. Sabry, a.g.e., s.184-185, 203

Levent Şahverdi Arşivi

karışlığını ispata çalıştılar. Delegasyonumuz tekrar tekrar, 1840'da bağımsızlığı kazanmak için Türklerle savaşan Mısırlıların, son bağı kopanmak için bu (son) savaştan yararlandığını anlattı. İngiliz politikası aynı maksatla ihtilalimizin dini ya da yabancı düşmanı nitelikli olduğunu da ispata çalıştı. Heyet ne İslam'dan, ne İstanbul Halifesi'nden, ne de kapitülasyonlardan bahsetti, oysa bu sonuncusu bağımsızlığımıza bir engeldi (...) Meseleyi sadece Mısır meselesi diye sunmaya çalıştılar, sadece siyasi bir mesele."

Bunun anlamı Mısır'ın tam bir izolasyona sokulması ve ihtilalin pasif dirence dönüşmesidir.

Savaş sırası ve öncesinde Osmanlı ve İttihatcı karşıtlığı ve İngiliz yanlılığıyla tanınan **Kahire**'nin **Mokattam** gazetesi Mısır'daki havayı çok iyi yansıtır. Öncelikle işlerin savaş ile çözümlenmesine karşıdır.[206] Yunan ordusunun çok güçlü olduğunu İngilizlerin de savaş istemediğini yazıyor.[207] Mısır'ın işleriyle Arap dünyasının işlerinin karıştırılmasını hiç arzulamıyor. Ancak Mustafa Kemal ve Milli Mücadelecilere son derece saygılı davranıyor.

"Mustafa Kemal Paşa ve Hükümatı Ankara" başlıklı üç yazılık dizi, objektif ve dostça bilgiler veriyor.[208] M. Kemal şahsi ve umumi karar gücünü temsil etmektedir, bir vatanseverdir... Dünya Savaşı'nda tek yenilmemiş kumandandır, **Napolyon'un deyimiyle Zaferin Sevgili Oğlu**'dur...[209] Cemal Paşa'nın icraatını eleştirmişti... Milli Mücadele için yanına **Sağır İsmet**[210] gibi en tecrübeli subaylan topladı... Genç Ankara hükümeti eski İstanbul'a galip gelecektir, daha kuvvetli, zengin ve sağlamdır, çok Arap subayı onlarla ilişkide... Türkiye daima Doğu'nun öncüsü olmuştur... Doğuda bağımsızlık fikrinin savunucusudur... Arapların Ankara hükümetine sempatisi, başkalarına itaat eden hükümet istememelerindendir... İlerleme ve bağımsızlık fikrini savunan doğal olarak Ankara'ya bağlanacaktır, nasıl ki komünizme bağlanan Moskova'ya bağlı olacaksa...

---

206) **El Mokattam**, 1920 yılının 27.1, 2 ve 13.3, 12 ve 17.4, 30.6 tarihli sayıları
207) Ibid., 1.7.1920, 19.1 ve 4.2.1921
208) Ibid., 8, 10, 19 Şubat 1921
209) İbnül nasr el mahbub
210) İnönü için **el asraş = sağır** lakabına başka Arap yayınlarında da rastladık

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye dış görünüşüyle Türktür ama dince ve ilkeleriyle doğuludur, yenilikci her doğulu onların bir manevi evladıdır... Düşünürler, M. Kemal'i çevresinde ihtilalcilerin toplanacağı bir merkez sayıyorlar bu yüzden Arap aydınları M. Kemal'in hükümetine büyük sempati ve saygı ile bakıyorlar."

Sevr'in değiştirilmesini hedefleyen Londra konferansı sırasındaki yayınlarda da büyük övgüler var:[211] Türk eski prestijini koruyacak... Halk hala vatansever... Savaşı kaybettiler ama **Türk ruhunun ölmediğini kanıtladılar... Osman aşiretinin devlet kurmadaki gücü hâlâ devam ediyor... Faysal gibi başkalarına da örnek olacaklar...** M. Kemal ve kardeşleri sayesinde milliyetçilik ilkesi toplumda ve hükümette yeni bir güç kazanacaktır... Eğer İstanbul Ankara'nın yolunu izlerse Türk halkı büyük bir geleceğe kavuşur.

Ankara'nın mutlaka başarıya ulaşacağı, emperyalist amaçları olmadığı, Arap eyaletlerinden vazgeçtiği ama Türk topraklarını asla bırakmayacağı da her fırsatta tekrarlanıyor. **"Türkiye Türklerindir, bunun için sonuna kadar savaşacağız"** şeklindeki M. Kemal'in demeci de özellikle aktarılmış.[212] İskenderiye'de **Ekspres** gazetesi sahibi **Mahmud Efendi İbrahim**'in Türk yaralılarına sağlık ekibi göndermek amacıyla başlattığı bağış kampanyasını, Mokattamda **Muhammed Şarii Paşa**'nın bir açık mektubuyla 12 Nisan 1921'de başlattı. Buna prensesler ve ileri gelen paşaların hanımlarından katkı geldiği gibi, kızıyla birlikte **Hilali Ahmer**'de hasta bakıcı olarak çalışmaya talip olan kadınlar da görülmüştür.[213] Bundan daha fazlasını yapamamasını Mahmud İbrahim adeta özür diler şekilde şöyle açıklıyor:[214]

"Cesur ve kahraman Anadolulara Nil Vadisi sakinlerinden selam!.. Izdırabınız karşısındaki üzüntümüzü kabul edin. Dünyada yerinizi ve büyüklüğünüzü sağlayacak zaferinizi bekliyoruz. Mısır size elini uzatmayı isterdi ama durumumuzu biliyorsunuz. Katkıda bulunamamamız başka sebepten değil. Bizi birleş-

211) **El Moktam**, 8, 13, 14 Mart ve 8, 9 Nisan 1921
212) Ibid., 14.9.1921; 19 ve 26.5, 1, 4, 5 Haziran 1921
213) Ibid., 12, 13, 14, 15, 19, 23 Nisan, 6 ve 21 Mayıs 1921
214) Ibid., 14.51921

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de yapılmış balk resimlerinden : "Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz" emrinin arkasından bütün birlikler batıya yönelmiş.

M. Kemal öyle bir ilgi noktası haline geldi ki, her davranışı doğu geleneğinin en çekici sahneleriyle bayallere aktarıldı. Evliliği biç de sazlı sözlü, göbekli geçmediği halde, balk sanatçısı ona en güzel diye onu da yakıştırmış.

Levent Şahverdi Arşivi

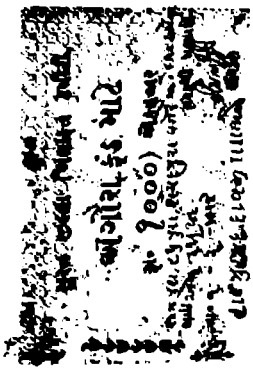

THE GAZI MUSTAFA KEMAL PASHA
HIGH SCHOOL
No. 54
Bombay, 20/7 1921.
Received with thanks the sum of
Rupees Ten only
from Mahomed Hanif Dawoodji Vakil Esq.
(of Surat)
Rs.
Committee.

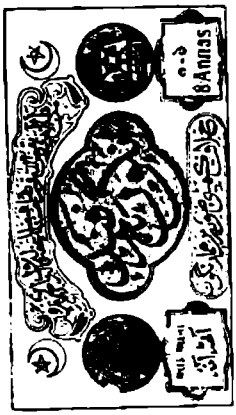
Bombay'da Gazi Mustafa Kemal Paşa Koleji'nin makbuzu. Çocuklara onun ve savaş arkadaşlarının isimleri veriliyordu.

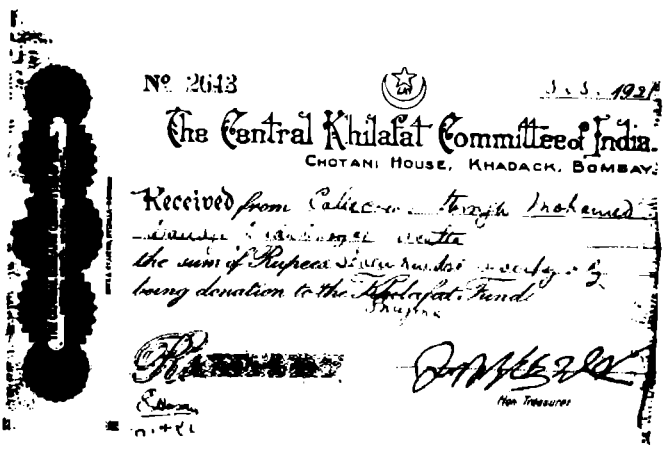

Sınırsız İslam Birliği Bonosu : Hindistan'da basılan kağıdın bir tarafında Osmanlı, diğer tarafında İran'ın arması var. Ortada "Vesika İrtibat Ebli İslam yazıyor."

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan Hilafet Delegasyonu tarafından, Milli Mücadele'ye yardım için toplanan paraların makbuzları.

Levent Şahverdi Arşivi

THE MEMBERS OF THE

All India Muslim League.

GENTLEMAN,

I forward herewith to each of you individually a copy of my last Annual Report and a copy of the Text of the Resolutions passed at the Fourteenth Annual Session of the League at Ahmedabad, and beg to invite particular attention to the Resolutions Nos. I, IV and VII which call for future action. In doing so I venture to make a few observations to impress the importance of taking such action promptly and earnestly upon those of you who may not already be alive to it.

As you are aware the main objects of the League are threefold viz., (1) Advancement of India (2) Protection of Muslim religious interests abroad and (3) Protection of Muslim interests in India. The three resolutions referred to above relate mainly each to one of these threefold objects.

The most urgent action is demanded by resolution No. IV which relates to the second of the three aforesaid objects. Although the Angora Day of the 20th January is over, the collections made so far are not by any means enough. The Angora Government which stands to-day in the van guard of the struggle for the rehabilitation, not only of the mightiest Muslim power or nation in the world, but through it that of the Khilafat and of Islam itself, must have every possible assistance from us who seek the protection of Muslim religious interests abroad as one of our chief aims, if the rehabilitation is to be successfully achieved to any considerably degree.

Urgent action is also demanded by resolution No. VII which mainly relates to the first of the aforesaid objects of the League. To preach and practise the use of hand-spun and hand-woven garments ought not to be an activity confined merely to non-cooperators but one that should appeal to all Indian patriots from an economic point of view even if it were not to appeal to all of us from a political or a religious point of view.

The most salient feature of the last session of the League may be said to be reflected by the resolution which was given the place of honour. Resolution No. 1, has an unique importance in relation to the third of the aforesaid objects of the League. It is noteworthy that the necessity for the formation or revival of Provincial and District Leagues was so prominently and unanimously urged even by the members of the most advanced views assembled at Ahmedabad in a session presided over by such a pure Nationalist as Maulana Hasrat Mohani who himself called attention to it pretty forcibly in his own Presidential Address. It was obvious in Ahmedabad that the misapprehension, which had been previously expressed in some quarters, that the continued sessions of the Indian National Congress and the All India Muslim League at the same place year after year was going to lead to the extinction of the latter or to

Bütün Hindistan Müslüman Birliği Genel Sekreteri Seyid Zabur Ahmed'in bildirisi (22 Ocak 1922): 20 Ocak'ta düzenlediğimiz "Ankara Günü"nde topladığımız para yeterli değildir. Ankara bükümeti sadece dünyanın en güçlü Müslüman milleti için değil İslam'ın kendisi için de savaşıyor. Elimizden gelen her yardımı yapmalıyız.

Levent Şahverdi Arşivi

the amalgamation of it into the former, was entirely mistaken. It was a pleasure to me to find that even among the most advanced Nationalist members of the League, at Ahmadabad there was a general agreement in the opinion expressed by me at the close of tbeAnnual Report which I had the honour to present at Amritsar on this subject and which I thought it necessary to repeat in a slightly altered language in the last paragraph of my Nagpur Annual Report and again in the last paragraph of the last Annual Report sent herewith.

The formation or revival of Provincial and District Muslim Leagues has been very long overdue. They are urgently needed to organise and train the Indian Mussulmans properly, to let our community have an honourable share in the activities of India, as it is rapidly progressing towards self-Government, and in the democratic institutions and representative assemblies that the progress calls into being, and to prevent its social and economic condition from going from bad to worse and its special interests, where-ever they arise. from suffering grievously in the struggle and competition of the future.

My last Annual Report will show how much lee way the All India Muslim League itself has to make up, how it is languishing for want of interest in its members and to what sore straits its finances have been reduced. The danger to a national institution of the importance of the League involved in this lack of interest should be realized. Old members must be more alive to the need for a due share in its work and with their assistance, new members should be admitted and at the same time the of subscriparrears tion due from members should be cleared off so as to desired, in the great improve its finances without which it is obvious that it cannot get along.

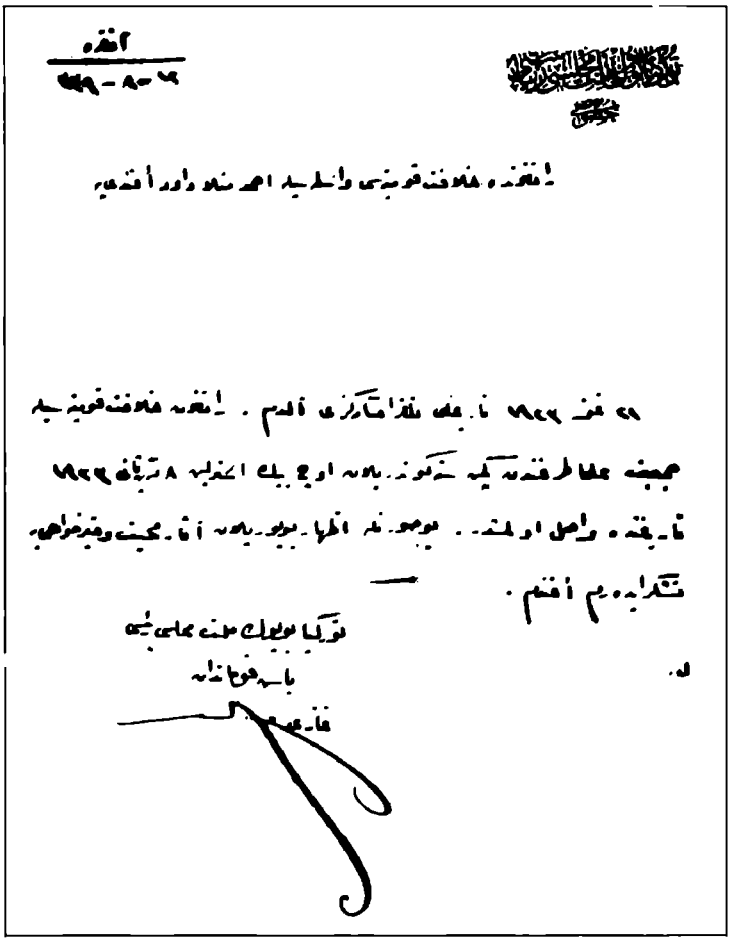
I trust yon will fully recognise the above mentioned necessity, and will not fail to give more of your valued time and attention to the needs of the All India League and to the work of forming or reorganising the Provincial and District Leagues in your own province and district. If you are pleased to respond to this call of your community so humbly expressed here, I: shall be obliged to hear from you, to learn what you and your province and district are doing in this behalf, and shall be ever ready to assist by advice and suggestion, or in any other manner that might be work opened out before you, so far as it is possible for me to do.

I have the honour to remain,
Sir,
Your most obedient servant,
Syed Zahur Ahmad,
Honorary Secretary.

LUCKNOW,
23rd January 1922.

Zahur Ahmed'in bildirisinin arka sayfası. Bu yardımlarla Hint Müslümanları hem Dünya Savaşı'ndaki günahlarının kefaretini ödemiş farzediyorlar hem de izlenecek yolu belirtiyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal imzalı "Rangun"da Hilafet Komitesi vasıtasıyla Ahmet Molla Efendi'ye mektup. Geçen yıl gönderilen üç bin Sterlin'in alındığı ve bu suretle izhar buyurulan asarı muhabbete teşekkür edildiği belirtiliyor (12 Ağustos 1923)

Levent Şahverdi Arşivi

Tunus'ta o dönemde çok rastlanan cam üzerine Mustafa Kemal portresi.
Bütün baskılara rağmen Tunus halkı zafer üzerine sevinç gösterilerinden geri kalmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Lahor'da yayımlanan Hilafet gazetesinin zafer sayısı: Ortada Osmanlı ordusu, bir yanda Lahor'un ünlü Padişahi camisi ve Hint bayrağı, diğer yanda Ayasofya ve Türk bayrağı, altta Mustafa Kemal'in imzalı resmi

Levent Şahverdi Arşivi

Bombay'da çıkan Rast Goftar ve Praja Mitra dergisinin İzmir'in kurtuluşu sayısı. Mustafa Kemal, Fevzi, Kazım ve İsmet Paşaların resimlerinin altında İzmir'den bir görünüş

Levent Şahverdi Arşivi

Arkasına Mısır Bağımsızlık Partisi Vafd'ın temsilcilerini almış olan Mısırlı ihtilalcilerden Abdülaziz Savi§, arkasında İsmet, Fevzi ve Nurettin Paşalar bulunan Mustafa Kemal'e halkının tebriklerini sunuyor. Elindeki kağıdın üzerinde "Mısır'ın Gazi'nin Devletine hitabı" yazılıdır (Kahire'de basılmıştır).

M. Kemal Paşa ordularını zafere götürürken buna, o dönemin en ileri teknolojisini temsil eden uçaklar da katılıyor (Kahire'de basılmıştır).

Levent Şahverdi Arşivi

وتشبهوا

لطف الله — علني دخلك ، كيف صرت رئيساً ، ما دخت شي؟
مصطفى كمال — نعم ، دخت البلاعن أمتي . . . .

Halktan kopuk siyasi eylemlere Arap aydınından eleştiri: Lübnan'a başkan ya da kral olma hayalleri kuran Lütfullah M. Kemal'e soruyor:
- Ne verdin de (rüşvet anlamına) başkan oldun, bana da söylesene!
- Söyleyeyim. Halkımın başındaki belaları uzaklaştırmakla.
(Beyrut'un Ad Dabbur dergisinden)

Levent Şahverdi Arşivi

السيف اصدق في النضال

السيف اصدق في النضال ... من كل حلف او مقال
والبأس خير دريئة ... تقي بها شر الكلال
لا خير بعلم اذا ... ما كان يدعم بالنصال
هذي الحقيقة ابلجت ... بيطولة الثائري سكال
غير الذي عز المسا ... م قسط حام الاحتلال
وقلاع صرف منيعة ... قصمت بالصخر الطوال
وهو الذي وصل الحشو ... ع وضمها بعد انفصال
ساس البلاد سياسة ... زجت بجدل واعتدال
رأب اتصداع بلاده ... فتماسكت بعد انخذال
حتى اذا رام العدا ... انتضاضها كالبث صال
جمع الجيوش فصدقت ... اسيافها نفي القتال
ضحكت فاشرق نورها ... بجلو الدجى يوم القتال
وحكى الصدى قصرية ... ادبية سامي الرسال
قد اسبغت اثلاله ... طير الطيور على الرمال
هذا جزاء المتعدي ... هذا جزاء الصائل
شد دونك يا سكال ... يا ابوها ساتي النضال
يا غاليا قيد زانة ... القدام اساد الفيال
يبرت بساعك هورسه ... وشهام حسن الخلال
خشعت لهيبتك العظا ... م وروعت شوس الرجال
اوجبت فاعت بهيبة ... بلقاء فاتحها سكال
عادت اليها الروح بعـ ... ـد الضي يظلها الجلال
وفروق ماست تزدهي ... بثرا كريمك الجميل
صحت بالقدام الحلي ... ب فسرحا قرب الوصال
واشرق فجر بكورا ... النصر وافوز المنال
اوجبت عيد الشرق يا ... من صال في الحيجا وجال
وصرت كل خضاضة ... بالجهري لا بالجدال
وحرمت كيد الجائر ... ين ذوي الجنايه والضلال
ما خضت بحر معامع ... طما بموج او يال
بل قمت تدعم بكبة ... حلقت بالوطن تعال
فالنصر صار مسلما ... لك امره سبق المحال
اسكل مسيرك للاما ... م فخير سير بالسكال
لا زال ذكرك عاطرا ... بالاح في الحليا الجلال

نزيل بيروت — ادیب فرحات

من دائرة اجراء بيروت

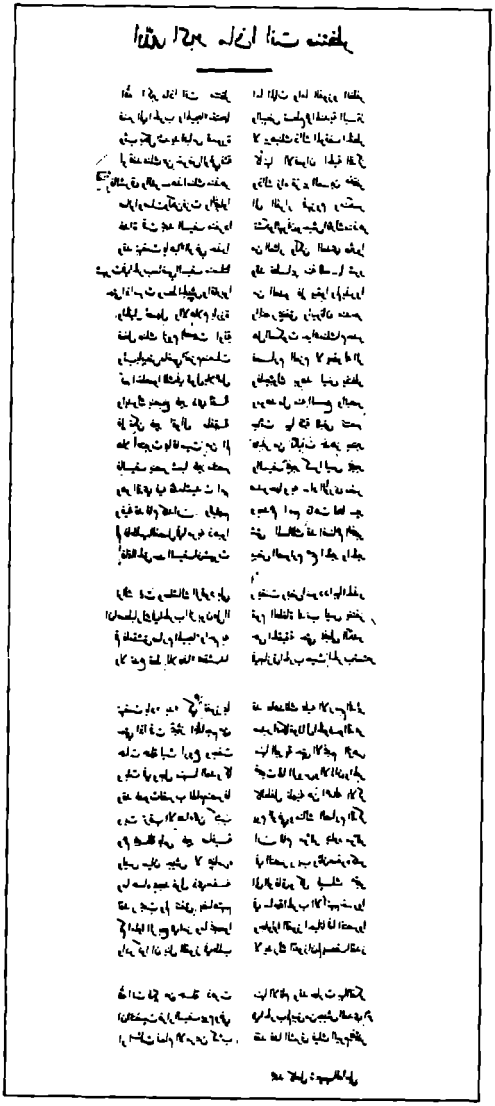
يوم الاثنين الساعة ١٠ صباحاً في ٢٣ ت ١ سيباع من طرف دائرة الاجراء بالمزاد العلني الاموال التجارية من ماينافور وفرل وخردوات عائدة للمحكوم عليهم السادات عبد الغني سعد الدين فخضور وشركائهم في بيروت الكائنة بمعلم التجاري الواقعة بشارع شفيق المويد تحت خان قايت اسنيف الجاري المحكوم عليهم بها الى المواجهات مشهور بوشركام في بيروت فمن كان له رغبة بشراء عليه الحضور للمحل المذكور حسب التاريخ المعين (٢١٧)

الجامعة الاميركية في بيروت

يتشرف تسجيل الطلبة في يوم الاثنين الواقع في ٦ ت ١ وذلك من الساعة ٨ — ١٠ ق ظ . ومن ٢ — ٤ ب ظ . ويدوم كفاية يومي الثلاثا والاربعا . بما ان الصفوف طالبي الدخول الى الدوائر العليا فيجب يراجعوا الثنوي ٥٠ ٥٣

هدايا نافعة للافراح من كل نوع مختلفة الاسعار تباع بمخازن السرور في بيروت

El-Belag'ın 19.10.1922 sayısında Edib Ferhat'ın "Kılıç savaşta daha belagatlıdır" şiiri

El Belag'ın 2.11.1922 sayısındaki Muhammed Kamil'in "Allah büyüktür, sen ne bekliyorsun" şiiri. Anadolu'dan örnek alıp açıkca silahlı savaşa çağırı var.

Hindistan'daki resimler genellikle muzaffer kumandanların takdimini ön plana alırken Mısır'da yapılanların Türk-Arap dayanışmasını vurgulaması dikkati çekici. Üstelik bunun için sadece Halife sıfatı kalmış olan Abdülmecid Efendi'nin kullanılması ilgi çekici. Onu onaylamak açıkça bu sıfata kendini layık gören Hicaz Kralına ve Vahdettin'e karşı bir tavır alma niteliği taşıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu Zaferi sadece Anadolu'nun değil bütün doğunun ayaklanması olarak algılandı. Bundan Dünya Savaşı'nın Avrupalı yenikleri de kendilerine gelecek için pay çıkarmaktan geri kalmadılar. Alman karikatüristi İngiltere'nin gerçeği yeni farkettiğini belirtiyor. (Simplicissimus, 4.10.1922)
Alman haksız da değil nitekim Nazırıl İslam şöyle yazıyordu: Müslümanlar, her tarafa yine İslam'ın meşalesi yükselmiş / Ey babersiz sen de uyan / Sen de kalbini meşale gibi yak / Gazi Mustafa Kemal Türk milletini uyandırdı / Sen de uyan.

Levent Şahverdi Arşivi

O dönemde dünyanın en ünlü resimli dergisi "The Illustrated London News'in 9 Eylül 1922 tarihli sayısının kapağında M. Kemal. Resim altında, bir ay önce kendisini Konya'da görmüş olan İngiliz Generali Townshend'in şu sözleri yer alıyor: "Delici mavi gözleri var... Ordu ve halk tarafından çok seviliyor. Emirlerine hemen itaat ediliyor, yönetimi kadife bir eldivenin içinde demirdendir."

Levent Şahverdi Arşivi

tiren doğulu dostluğu sağlamdır. Yaşasın Anadolu, Anadolulular ve Doğu Doğululann kalsın."

CEZAYİR'de Osmanlı'ya dini açıdan ilgilenme Hindistan'dakini andırır. Fransız anavatan toprağı sayılan ülkede kültürel eritilmeye karşı İslamî kişilik, bir savunma aracı oluyordu. Bir sürü ayaklanmadan sonra Cezayir durgunlaşmış ve **Dünya Savaşı sırasında Fransız ordusuna 177.800 savaşçı vermiş bunun 56 bini ölmüştü**.[215] Fransa'ya sadakat İslama bağlılıkla tamamlanıyordu. **Emir Halid**'in bu yoldaki politikası savaş sonrasında yayına başlayan ilk özerk gazete **İkdam**'ın yazılarıyla toplumu etkiledi. Fransa'nın ancak kolonilerindeki Müslümanların özgürleşmesini sağlayarak bir İslam Devleti haline gelebileceği bunun için Türkiye'ye yanaşması gerektiği belirtiliyordu.[216] "Türkiye için" başlıklı pek çok yazı çıktı, bunlarda Ermeni kıyımı iddiaları red edildiği gibi Müslüman fanatizmi iddiaları da red edildi. **Loti** ve **C. Farrère**'in Türk yanlısı makaleleri aktarıldı. Bu sebeplerden İkdam'a Panislamcılık ve Fransız düşmanlığı damgası vurulmuştur. Buna şu cevabı verdi: "İddialar Cezayir'in iç işlerine müdahale için bahanedir. Halifemizin dini ve moral otoritesini tanımak bir suç sayılıyor. Oysa Hilafet'in İstanbul'da kalmasını sağlayan Fransa'nın müdahalesi olmuştur."[217] Panislam iddiasını da red ediyor ve "hiç bir zaman olmadı ve bir gün olursa onu yaratan siz olacaksınız"[218] diyordu. Cezayir halkı kahvelerdeki sohbetlerinde Anadolu'dan gelen haberleri konuşuyor, Yunan yenilgilerine seviniyor, Türk direnciyle övünüyorlardı. Daha sonrasının devrimcilerinden **Messali Hac**, Sakarya sonrasında **"Yaşasın Mustafa Kemal Paşa"** diye bağırdığı için ilk defa tutuklanmıştı.[219] Ama asıl amaç Fransa'da İslamı saygın duruma getirmek, **Fransız Müslüman Cezayirli**'ni yaratmaktı.

Görülüyor ki Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma şeklinde dini gerekçeleri kullanan Araplar, nihai çözüm aşamasında bu temaya hiç dokunmamaktadırlar.

---

215) Ihaddeden Zahir, **Histoire de la Presse Indigène en Algérie**, Enal, Alger 1983, s.272
216) Ibid., s.320
217) Ibid., **İkdam**, 5.3.1920
218) Ibid., **İkdam**, 8.10.1920
219) Benjamin Stora, "20 Yüzyılın Başında Cezayirli'nin Bilincinde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye, **Kemalizm ve İslam Dünyası** (I. Gökalp - F. Georgeon), Arba, İstanbul 1990, s.177-178

Levent Şahverdi Arşivi

Ne bir Arap bütünlüğü, ne de bir İslam birliği teması ele alınmamıştır. Magrep Araplarının bağımsızlıklarıyla ilgilenen yoktur. Kafkas ve Orta Asya Müslümanlarının akibeti de önemsenmemektedir. hepsinde yerel sorunlar ağırlıktadır. Bunun istisnalarına Araplar dışındaki iki toplumda rastlıyoruz: Hindistan Müslümanları ve Türkler.

HİNDİSTAN'da **Muhammed Ali** ve **Şevket Ali** kardeşlerin doruğa ulaştırdığı **Hilafet Hareketi**, Sevr'de saptanan şartlarla tam bir soğuk duş yaşadı.[220] Sultan/Halife'nin İstanbul'da bırakılması dışında diğer maddeler eskisinden de kötüydü. Esasen bu kalış da yukarda bahsettiğimiz gibi, dinin liderlerini tam esir durumuna getirmişti. Buna rağmen hem Sultan/Halife hem de hükümeti anlaşmayı onayladılar. Hilafet hareketi sadece yabancılardan değil, hakkını koruduğunu sandıklarından da darbe almış oldu. Açıkça bir yol ayırımına gelinmişti, Ya **Gandi**'nin başına çektiği pasif direnci sürdürecekler ya da şiddet yolunu tercih edeceklerdi. Bu ikincisi İngiliz tacına sadakat red edilip **hicret hareketi** uygulamaya konarak gündeme getirildi. On binlerce Müslüman artık **Darülharp** sayılan Hint topraklarını terk edip **Afganistan**'a yürüyüşe geçti. Büyük kısmı yollarda sefaletten öldü, Afgan Emiri de İngiliz baskısına boyun eğip muhacirleri geri çevirince bu eylem boşa çıktı. Buna karşılık **Malabar**'da bağımsız bir Hilafet Devleti'ni hedefleyen **Moplah ayaklanması** sadece İngilizlerle değil Hindu'larla da çatışmakla, Hindu-Müslüman işbirliğini yeni bir döneme soktu. Şiddet hareketleri dolayısıyla **Muhammed Ali** ve arkadaşları idama mahkum edilince, Müslümanların arasında da pasif direnç yanlılarının sayısı arttı. Böylece **Gandi**'nin hedeflediği **Hint Ulusculuğu**'na yöneliş daha da belirginleşti. Muhammed Ali'nin yerine Müslümanların liderliğine geçen **Ebul Kelam Azad** asıl mücadelenin Hindistan'ın istiklali olduğunu tekrar tekrar vurguladı. Aynı zamanda Hilafet için aşırı isteklerden de (Bütün kutsal yerlerin Osmanlı yönetiminde kalması gibi) vazgeçildi. Liderlerden **Mevlana Hasret Mohani** bu yaklaşımın ilhamını M. Kemal'den aldıklarını ileri sürmüştür: " Mademki kutsal yerlerin kurtarılması için

220) M.K. Öke, a.g.e., s.79-89; Türkkaya Ataöv, Mevlana Azad ve Türkiye, **Tarih Toplum**, no.79 (Temmuz 1990), s.31-34

Levent Şahverdi Arşivi

(İstanbul'dan başlayarak) Ankara Hükümeti kılıcını çekmiştir, asıl onun desteklenmesi gereklidir." Hatta **Lucknow**'da toplanan Hilafet konferansı, Kuvayı Milliye'yi tanıması ve destek vermesi yolunda Padişaha başvurma kararı bile aldı. Bu sırada Ankara'nın Afganistan ile anlaşmış olması, Hilafet Hareketi'nin M. Kemal'e odaklaşmasını daha da kolaylaştırdı. Artık dualar onun için yapılıyordu. İngilizler hem Hindu-Müslüman hem de Türk-Hint Müslümanı ilişkilerini yozlaştırmak için fırsatları kullanmaktan geri kalmadılar. Haberi olmadan **Muhammed Ali**'nin idamdan af isteği hakkındaki bir mektubun **Gandi**'ye atfen İngilizlerce açıklanması hem iki cemaat arasında hem de Müslümanlar arasında tartışmalara, bölünmelere yol açtı. **Mustafa Sagir** adında bir Hintli Müslüman İngiliz casusunun Ankara'da adeta yakalattırması ve idamı da,[221] Türk düşmanlığını kışkırtmak için kullanıldı.

Bütün müslüman toplumlar daha çok iç sorunlarına yönelirken Türkiye'de de iç gerginlik doruğa çıktı. Bir taraftan Saray ve Bâbıâli'den destek alan ayaklanmalar arttı (Zile, Milli Aşireti (2 kez), Çivril, Yozgat, Konya, Çerkez Etem, Demirci Efe, Koçgiri). Ermeniler alt edilerek Doğu Cephesi sükunete kavuştu ama, buradaki kuvvetleri Batı ya da Güney cephesine taşımak mümkün değildi. Uzun süren bir dirençten sonra **Ayıntap teslim olmuş**, Batı cephesinde de -İngilizlerin Sevr'de hafif değişikliklere yanaşması red edilince- Yunan ileri hareketi başlamıştı.

Ankara'nın tek sorunu bu değildi. Millici kadrolar içinde bölünmeler başlamış, Celalettin Arif'in başını çektiği bölgeci bir akım,[222] **Çerkez Etem**'in Yunanlılara ilticasına ek olarak yurt dışındaki eski İttihatçı liderleriyle işbirliğine girenler belirmişti. Başında Enver, Talat, Cemal Paşaların bulunduğu ve Moskova - Baku

---

221) "Mustafa Sagir Ankara'ya Hint Müslümanlarının temsilcisi gibi gelmiş, fakat Mustafa kemal'i öldürmekle görevli bir casus olduğu anlaşılarak yargılanmış ve 24 Mayıs 1921'de idam edilmiştir." Sami N. Özerdim, **Atatürk Devrimi Kronolojisi**, Halkevleri Atatürk Enst. yay., Ankara, 1974, s.45; **Times** bu adamı, adalet tarafından katledilmiş, işkenceye uğramış zavallı bir dengesiz, diye sunar (30.5 ve 6.6.1921) Bir İngiliz tebaasının hem de "İmparatorluk Günü"nde asılması ağırlarına gitmiştir. **Reuter**'e göre Türklerle İngilizleri anlaştırmaya çalışan iyi niyetli bir müslümandı; **Daily Mail** ise bir Britanya vatandaşına yönelttiler düşmanca davranış karşısında İngiltere'nin K. Asya'daki "tarafsız" politikasını terk edip Yunanlıların İstanbul'u üs olarak kullanmasına izin vereceğini yazıyor.

222) Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyet'i; bu konuda Ş. Süreyya Aydemir'in **Enver Paşa 1914-1922**, Remzi Kit., C.III, İstanbul 1972 kitabında ayrıntılı bilgi vardır. **Nutuk**'da da bahsi geçer.

Levent Şahverdi Arşivi

- Berlin - Roma mihveri içinde Orta Asya ve Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya bütün İslam alemini ayaklandırmak[223] isteyen eylem, Anadolu Hareketini de kontroluna almağa çalıştı. Alman ve Bolşeviklerden yardım görüyor, ama hiç biri diğerine tam güvenmiyordu. İslamı Sosyalizmle -dini karıştırmadan- bağdaştırmak "Şark aleminin 3. Enternasyonal ile İttifakını" sağlamak iddiasındaydılar. **Enver Paşa**'nın Azerbaycan'a yerleşip oradan eylem yapma fikrine kendi amcası **Halil Paşa** bile karşı çıkmış "Bura halkı ezilmiştir, bizim asker olmadan iş görülemez" uyarısına rağmen **İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı**'nı bazı Arap temsilcilerinin de katkısıyla[224] işletmeğe çalıştı. Ama **AbdülazizSaviş** ve **Mısırlı Dr. Fuat** gibi önde gelenleri bunun işlerliğine inanamayıp ayrılınca örgüt ölü doğmuş oldu. Ortada hiç bir şey yoktu ama Teşkilatı Mahsusa'nın hâlâ etkili olan örgütü Enver Paşa'nın bir **Yeşil Ordu**'nun başında Anadolu ve İslam dünyasını kurtarmaya geleceği efsanesini kolayca yaydı. **Mustafa Kemal'e mal edilen fakat onun görüşlerine tam uymayan bir çok bildirinin bunlar tarafından hazırlanıp dağıtılmış olması mümkündür.** 1921 Temmuz'unda Yunan ileri hareketi başlayıp Polatlı yakınlarına kadar ulaşırken, Enver Paşa'da Batum'a yerleşmiş, Kuvayı Milliye'nin yenilmesini bekliyordu. Anadolu'ya geçip hareketi kontroluna almanın planlarını yapmıştı.[225] Enver, hâlâ eski gücüne sahip olduğu inancındaydı. Özellikle Milli Mücadele'nin "Eski İttihatçı liderlerin" yoluna girme yanlısı olmadığının bu durumda varılmış birliğin de kalmayacağının farkında değildi. Onun durumunu en iyi, birlikte olduğu Arap ihtilalcilerinden **Şekip Arslan** belirtmiştir: **"Bolşevikler Enver'i ellerinde M. Kemal'e karşı koz olarak tutuyorlardı."**[226]

---

223) Ş.S. Aydemir'in adı geçen eserinden yararlanılmıştır; Zafer Toprak, "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ve Panislamizm", **Hacettepe bildiriler** a.g.e., s.174-181.

224) Arap Milliyetçiliği yaptığı için 1914'de İstanbul'da idama mahkum edilen fakat sonra Musul'a hudut dışı edilen Osmanlı Ordusu subaylarından **Aziz Ali Mısri** de, 1919-1920'de Almanya'da Talat Paşa ile buluşmuş, hata ettiklerini itiraf etmiş ve Talat onu Milli Mücadele'ye yardım etmesi için M. Kemal'e tavsiye etmiştir. Talat'ın "Davaya ülke dışında yardımcı olur" kaydına M. Kemal'in Anadolu'da da kendisinden yararlanılabileceğini belirtmesi ilginçtir. Belki de ondan güney cephesi ve Suriyeliler arasında yararlanmayı tasarlıyordu. (Tekeli-İlkin, Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in mektuplaşması", **Belleten** c.XLIV Nisan 1980, s.317

225) Ş.S. Aydemir, a.g.e., s.589-618

226) Ibid., s.585

Levent Şahverdi Arşivi

Dışardan hele Arap ülkelerinden bakışta Kuvayı milliye birlik ve çok güçlü görünürken içerdeki durum askeri açıdan hiç de güven verici değildi. birinci (Ocak 1921) ve İkinci (Nisan 1921) **İnönü** savaşlarında Yunanlılan durdurmayı başarmakla birlikte Türk kuvvetlerinin, bazı çevrelerin sandığı gibi Yunanlılan, Fransızlan, İngilizleri Anadolu'dan söküp atacak gücü yoktu. Zayıfın demek işine gelmediği için Ankara da gerçeği açıklamıyor, güçlü olduğu imajını korumaya çalışıyordu. İşin içyüzü nadiren Meclisin gizli oturumlarında açıklanmaktaydı. Mesela, 1920 Haziran'ında **Faysal**'ı çok endişelendiren, hatta Türk-Fransız işbirliği iddiasını atmasına sebep olan yirmi günlük ateşkesi aslında çetecileri muntazam askere dönüştünnek için zaman kazandırdığı gerekçesiyle kabul ettiğini M. Kemal daha sonra açıklamıştır.[227] İlk Yunan saldırılarının istendiği gibi durdurulamamasının sebebi de bazı kuvvetlerin o cepheden alınıp daha önemli sayılan iç ayaklanmaların bastırılmasında kullanılmasıydı. "Milli müfrezeler cephede bulunabilseydiler ihtimal düşman taarruzu bu derece ileri gidemezdi" diyor M. Kemal ve ekliyor: **"Ama önce iç birlik ve dayanışma şarttı."**[228]

İngiliz propagandasının Panislamcı diye yererek kullanmak istediği bir çok eylem aslında bu iç birlik ve dayanışmayı sağlamak için yapılan şeylerdi. En önemlisi **Şeyh Sünusi**'nin 15 Kasım 1920'den itibaren Ankara'ya gelip başlattığı faaliyetlerdir. Yunan ileri hareketi üzerine Bursa'dan Ankara'ya sığınan Sünusi, Islam dünyasının çok iyi tanıdığı ünlü bir mücahitti. Özellikle Araplar arasında büyük bir üne sahipti. Ankara'ya vardığı gün şerefine verilen ziyafetteki konuşmasında M. Kemal "gafletle düşmana hizmet eder duruma girenleri uyarma" gereğinden bahsetmiş, Şeyh de Müslümanları birleştirmek için her yolda hizmete hazır olduğunu" belirtmiştir.[229] Ankara kendisinden **"İrşad"** yolunda yararlanmıştır. İslami gerekçelerle -özellikle Halife'ye karşı çıkmamak için- askerden kaçan ya da görev kabul etmeyenler büyük sorunlar yaratıyordu. İstiklal Mah-

227) **Nutuk**, II/453-4
228) Ibid., II/464
229) O. Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider Ahmet Şerif ve Süleyman Baruni**, Libya Kültür Merkezi, Ankara 1981

Levent Şahverdi Arşivi

kemelerinin sert karar ve önlemleri her zaman istenen sonucu sağlatmıyordu. Hatta aksi etki yarattığı da oluyordu. Savaştan bıkmış insanları ikna ile de davaya çekmek hele karşı tarafa hizmetten alıkoymak gerekiyordu. Bunun için **İrşad Heyetleri** kurulmuştu. Şeyh Sünusi bu çerçevede Eskişehir'den Diyarbekir'e kadar pek çok yerde dolaşmış ve vaazlerde nasihatlarda bulunmuştur.

1921'in bunalımlı günlerinde **Hakimiyeti Milliye**'nin Ankara'da bir İslam Kongresi temasını bolca işlemesi de Avrupalı propagandacılara Panislam korkusunu körüklemek imkanını verdi. 11 Mart sayısında bir **Müslüman Enternasyonal**'i ve **"İslam Kıyamının MerkeziAnkara"** sloganları da vardır. Bunda, Bolşeviklerin İngilizlere yaklaşıp, müstemlekelerinde anti - İngiliz propaganda yapmamayı kabul etmiş olmalarının etkisini aramak gerekiyor. Bolşeviklerden yardım aldığı ve Komünist Partisi kurduğu için (Güdümlü de olsa) eleştirilen Ankara'nın İslam bağını aşırı vurgulayarak dengeyi kurtarmaya çalıştığı anlaşılıyor.

Avrupalıların Ankara'nın Moskova bağını abartmaları gibi, bu İslamcı propagandayı da abartmaları kaçınılmazdı. O kadar ki, Sivas'taki bir toplantıda Hicaz Kralı'nın oğlu - O sırada İngilizlerden Ürdün tahtını almakla uğraşan **Emir Abdullah**'ın, **Kerbela**'dan bir emirin ve **Yemen İmamı Yahya**'nın bir temsilcinin de bulunduğu ileri sürülmüştür. Sünusi'nin TBMM tarafından Irak tahtına aday gösterildiği de iddia edilmiştir. İngiliz çevreleri ise Vahdettin'in yerine Halifeliğe getirileceğini yaymaya çalışmışlardır.[230] O günlerde, Harekatı Milliye'ye yakıştırılan yalan haberleri sürekli olarak düzelten **Anadolu Ajansı** 25.12.1920 tarihli bülteninde şu hususu açıklamıştır: "Hilafetin Osmanlı tahtından ayrılması ve bütün İslam Alemi tarafından Hilafet makamına seçilecek en yetenekli bir Peygamber evladının Halife olması şeklinde Ankara'nın girişimleri bulunduğu yolundaki haberlerin aslı ve esası yoktur." Anlaşılıyor ki İngilizler bu konuyu canlı tutmak istiyor, Ankara ise gündemden çıkarmaya büyük özen gösteriyordu.

---

230) Şimşir, II/551, Rumbold'dan Curzon'a, 31.12.1920

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Hükümeti'nin evvelce belirttiğimiz gibi Sultan/Halife'nin durumunu şimdilik tartışma dışı bırakmaktaki kararlılığının kanıtı, 28 Ocak 1921 tarihiyle **Sadrazam Tevfik Paşa**'ya yaptığı teklifte görülür. **Londra Konferansı**'na iki hükümetin de katılması teklifine karşılık Ankara'nın önerisi şöyledir: "**Zatı Şahane'nin iradei milliyeye memlekette yegane tecelligâh olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmen ilan etmesi artık icap etmiştir.** Bu suretle İstanbul'un memlekete sürekli zararlar ika ettiği meşum tecrübelerle sabit olan ve ancak ecnebiler lehine devam ettirilen gayri tabii vaziyetine bir son vermek müyesser olur."[231] Buna ek olarak yolladığı ikinci bir mesajda Sultanın TBMM'yi tanıdığını ilanı ve İstanbul hükümetinin dağıtılması istenmiştir. Saray da Babıali de buna yanaşmamış ve belki de tarihi bir şansı kaçırmışlardır. Hatta aksine, İzmir'in lafzen Osmanlı idaresine dönmesi ama Yunanlılarca idare edilmesi fonnülünü kabul ettirmeğe çalışıyorlardı. Ankara'nın kendini göstermek istediği kadar güçlü olmadığına inancın da bunda rol oynadığına inanılabilir. Gerçekten o sıralarda **Çerkez Etem** ayaklanmış ve Yunan tarafına geçmiş ve bu suretle Batı Cephesi çökme işaretleri göstermişti.

1921 Temmuz'unda Yunan kuvvetleri genel saldırıya geçip Türk kuvvetleri sürekli olarak geri çekilmeye başladığında bu güçsüzlük duygusu sadece Anadolu dışındakileri değil, Ankara'yı bile sarmıştı. Milletvekilleri kürsüden hükümeti ateşe tutuyor neden toprakların terk edildiğini öğrenmek istiyorlardı. M. Kemal'in cevabı hiç de tatmin edici değildi:[232]

"Biz bütün maddi ve manevi kuvvetlerimizle düşmanlarımızı durdurmaya çalışacağız (...) şu nokta veya bu noktada durdururuz. Fakat memleketin heyeti umumiyesini müdafaa ve muhafaza etmek istiyoruz. **Bazan muvakkat olarak bir kısmının düşman eline geçmesine razı olmak icap eder.**"

Düşman Ankara'ya elli kilometre mesafeye kadar yaklaşmıştı. milli Müdafaa Vekili **Fevzi Paşa** 22 Ağustos 1921 günü Meclis kürsüsünden, onbeş gün içinde

231) **Nutuk**, II/554-571

232) **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, II/196

Levent Şahverdi Arşivi

düşmanın Ankara'yı tehdit edebilecek duruma geleceğini, dolayısıyla bir hafta zarfında Meclis'in Kayseri'ye nakli gerektiğini açıkladı. bir panik olduğu açıktı. Gidişin Meclisin kontrolunda disiplinli yapılmasını öneriyordu, aksi halde kaçış ortamında paşaları kimsenin dinlemeyeceğini söyledi: "Paşa hazretleri emir verecekmi, kim dinler?"[233]

Sakarya'da bir bozgun olduğu, Milli Mücadele'nin sona erdiği haberleri 22 gün 22 gece süren (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) savaş sırasında bütün dünyaya yayıldı. Aynı sırada Enver'in Batum'dan ordusuyla Anadolu'ya girdiği ve darbe yaptığı haberi de ortalıkta dolaştı.[234] **O günler, M. Kemal'in de Milli Mücadele'nin de prestijinin içerde de, dışarda da en aşağı düzeye düştüğü zamandır.**

233) Ibid., II/221-2

234) Haber Avrupa üzerinden Lübnan'a da gelmiştir. **Revell**, 17.12.1921 sayısında İtalyan **Messaggero** gazetesinden naklen bu haberi vermiş, 31.12.1921 sayısında Ankara'nın yalanlamasını yayımlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm IV

ZAFER YILI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Herşeyin bittiği sanıldığı bir anda Türk ordusu başarılı bir çevirme hareketiyle Sakarya'da Yunan ordusunu yendi. İnönü savaşlarında sınırlı kuvvetler arasında cereyan eden çatışmalar bu kez birkaç yüz kilometrelik bir cephede bütün orduların katılmasıyla stratejik bir mücadeleye dönüşmüştü. Sonuçta Yunan orduları tamamıyle alt edilemediyse de, artık daha fazla ileriye gidemeyeceklerini kendileri de anlamış oldular. Açıkçası Yunanlılar saldırgan ve savaşta gündemi saptayan kimliklerini yitiriyor, inisiyatif Türklere geçiyordu. Bu, Doğu Sorunu'nun çözümü değildi ama çok önemli bir dönüm noktası oldu. TBMM kaderini değiştiren zafer dolayısıyla **Başkomutan M. Kemal'e Gazi ünvanını ve Müşirlik (Mareşallik) rütbesini verdi.**

Yunanlılar Türk ordusunu yokedemeyeceklerini iyice anladılar ve işgalleri altındaki bölgeye yerleşmenin uygulamasına girdiler. Afyon'un ilerisinde, dikenli tellerle korumaya alınmış bir cephe oluşturuldu. Batılı gözlemciler de buraları ziyaret edip alınamayacakları hususunda raporlar verdi. Artık Anadolu'nun ortasında karşı karşıya bir bekleyiş dönemine girilmişti. Ekonomisi, siyaseti dayanıklı olan, diğerinin yozlaşmasından yararlanıp istediğini elde edecekti.

Sakarya Zaferi'nin Ankara için yararı, uluslararası alanda itibar kazanmak oldu. 13 Ekim 1921'de **Kars**'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleriyle doğu cephesinde savaşı ve hudut sorunlarını sona erdiren bir antlaşma yapıldı. Böylece Ermeniler de emperyalizmin ajanlığından sıyrılıp bölgenin şartlarına uymayı kabul etmiş oldular. Bir hafta sonra da (20 Ekim 1921) Fransızlarla **Ankara Antlaşması** imzalandı. **Franklin Bouillon**'un Haziran'da Ankara'ya gelip başlattığı, Sakarya Savaşı sırasında ara verilen görüşmeler güney cephesinde de barışı getirdi. Her ne kadar çizilen sınır Misaki Milli'ye tam uymuyor idiyse de, bu antlaşmayla **Adana ve Ayıntap bölgesinin Türk yönetimine dönmesi** ve artık yalnız batı cephesinde savaşmak durumu yaratılmış oldu. Temel ilkelere göre taviz de sayılsa asıl sorunu çözmek için hareket rahatlığı kazanılmış oluyordu. Ayrıca Fransızların suni bir Kilikya Ermeni devleti düşüncesinden vazgeçirilmiş olması da **Sevr**'in bir kez daha yırtılmasının onaylanması demekti. 2 Ocak 1922'de de

Levent Şahverdi Arşivi

Ukrayna ile dostluk antlaşması imzalanarak ve elçi teati edilerek, Ankara'nın uluslararası alandaki varlığı daha da pekişmiş oldu.

Prestij noktasından önemli adımlara rağmen Ankara'nın gücü hala Trakya ve Ege'yi kurtarmaya yeterli değildi. 1922 Nisan'ında İtilaf Devletleri Paris'te bir konferans düzenleyerek pazarlık ve ufak tavizler yöntemiyle işi kapatmaya çalıştılar. Tabii Yunanlıların Anadolu'yu terketmesi bahis konusu değildi. Türklerin savunma durumundan saldırı durumuna geçemeyeceğine öyle inanılıyordu ki, Yunanlılar istediklerini elde etmek için yaz aylarında siyasi ve askeri baskı yoluna girdiler. Savaş gemileri **Samsun**'u bombaladı, ayrıca Ankara'yı barışa zorlamak için İngiltere ve Fransa nezdinde İstanbul'un kendilerine verilmesi için girişimlerde bulunuldu. Hatta Ege bölgesinde **İyonya Devleti** ilan edildi. Bunu Ankara gibi Bâbıâli de protesto etti, ama aynı zamanda İngilizlere öneri sundu: Sultan/Halife İngiliz Yüksek Komiseri'ne Yunan işgalindeki bölgelerin hükümetine verilmesini ve karşılığında kendisine yardımda bulunulması Anadolu hareketini bastırabileceğini bildirdi (7 Ağustos 1922).[235] Sultan/Halife'ye gerekçe oluşturacak temaları, **Peyam-ı Sabah** ve **Aydede** gibi İstanbul yayınlarında bulmak mümkün olduğu gibi, Paris'te bir Türk'ün imzasıyla yayınlanan bir kitapta da bulmak mümkündü. Anadolu'dan kaçıp İstanbul'a sığınmış olduğunu ileri süren **Ömer Kazım** adında bir yazar, 31 Temmuz 1922 günü, yani Büyük Zafer'den tam bir ay önce şunları dünyanın bilgisine sunmuştu:[236]

"Kemalistler Türkiye'nin en tehlikeli düşmanlarıdır. (...) Kemalist megalomani ve yabancı düşmanlığı Kuvayı Milliye'nin esasını oluşturur (...) Yorgun ve bitkin kardeşlerimiz şu anda, Helen ordusu tarafından işgal edilmiş olan bölgede yaşayanlara gıpta ile bakıyorlar. Yunanlılar en azından adaletini kabul etmek gereken bir yönetim uyguluyorlar. Böylece kendi bölgeleriyle, seferberlikleri, sonu gelmez soruşturmaları, zorla borç alınmaları, espiyonlama sistemleri, işkenceleri, sıkı yönetimleri ve idam sehpaları ile Türklerin yaşamını Hıristiyanlarınkinden

---

235) Sami Özerdim, a.g.e, s.51, Bilal Şimşir'den nakleden

236) Omar Kiazim, **Angora et Berlin**, Paris 1922. Bu ismin uydurma olup olmadığını, Yunan propagandasının eseri olup olmadığını bilmiyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

de daha zor hale getiren Kemalist yönetimin günlük dramı arasındaki farkı vurgulamak hususunda hayli akıllıca davranmışlardır. İki yıldan beri Yunanlılar moral bir sızma peşindeler; iki yıldan beri Kemalistler ise, Türkleri Türk olmaktan iğrendiriyorlar."

Bu tepki, 1921 Ağustos'unda Sakarya'dan az önce ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için ilan edilen on **"TekâlifiMilliyeEmri"** ile ilgilidir. Zafer, halktan asker verme dışında imkanlarının sonuna kadar maddi yardımı da gerektiriyordu. Bunların sağlanması savaş koşullarında tabii ki yumuşak değil, sert yöntemlerle gerçekleşiyordu. Maddi refahını kaybetmemek pahasına bağımsızlığını fedadan sıkılmayanlar için bu şüphesiz bir eleştiri konusuydu. İlerde ayrıntısına girecegimiz gibi çoğu Bolşeviklerden, azı Hindistan Müslümanları'ndan gelen yardımlar hiç yeterli değildi. Toplum her şeyini feda etmedikçe zafere ulaşılamazdı.

Bu yargılarda bazı abartmalar bulunsa da gerçek payı da vardı. O günlerde Ankara'da iç siyasette karmaşık bir dönem yaşanıyordu. Sakarya'da Yunanlılar sadece durdurulmuştu. Zaman Ankara'yı yozlaştırıyordu. Bunun etkisiyle Ankara'da da tavize ve anlaşmaya yanaşma yanlıları belirdi. Askeri bilgisi sınırlı olanlara bir kaç yüz bin kişilik ve teçhizatı çok daha zengin ve modern bir orduyu yerinden söküp atmanın güçlüğünü anlatmak kolay değildi. Tek çözüm baskınla çabuk sonuç almak, bunun için de gizli ve dikkatli bir hazırlık yapmaktı. Baskının başarısız kalması halinde bir ikinci kez yenilenme şansı da yoktu. Milletvekilleri telaşlanmakta haklıydılar zira Ağustos ayının son haftasına girilmişti, az sonra askeri hareket için uygun mevsim sona ermiş olacaktı. Paşalar ise çay ziyafetleriyle meşguldüler. Yani 1923 Nisan ya da Mayıs'ından önce bir hareket mümkün görünmüyordu.

Sakarya Zaferi'nin üzerinden geçen bir yıllık süreye içerden bakınca, Anadolu hükümetinin başarısına katkıda bulunmuş olduğunu söylemek mümkün değildi. Dışardan bakınca görünüş bambaşkaydı, zira Ankara'nın aksine bütün Müslüman toplumlar savaşmaktan vazgeçmiş uzlaşmayı kabul etmişlerdi.

1921'in sonunda **Hicaz Kralı Hüseyin**'in oğulları **Faysal**'ın Irak'a, **Abdullah**'ın Ürdün'e krallıklan kesinleşmiş ve halklarını İngiliz yönetimi altında idare

Levent Şahverdi Arşivi

etme hazırlıkları hızlanmıştı.[237] Lübnan ve Suriye'de de Fransa yanlılarının hükümetleri mekanizmalarını kuruyorlardı. 1922 başında Mısır'ın bağımsız ve hükümran bir devlet niteliği İngilizlerce kabul edildi ama bazı şartlara bağlanmıştı: İngiliz İmparatorluk ulaşımının -Hindistan yolunun- güvenliği, Mısır'ın savunması için İngiliz ordusunun mevcudiyeti, yabancı çıkarları ve ulusal azınlıkların korunması (Kapitülasyonlar) şart koşuldu ve üçüncü devletlerin Mısır'ın iç işlerine karışmasının kabul edilmeyeceği de karara bağlandı. Bunlar genellikle bütün doğulu toplumlara kabul ettirilen şartlardı. Hindistan bazı özerklikler elde edebilmek için hâlâ çekişme içindeydi. 1922 Ağustos'unda **Lloyd George** "İngiliz destek ve yönlendirmesi olmadan kendi yönetimine geçemeyeceğini" söylemekten çekinmedi. Ankara'ya yöneltilen pazarlık önerilerinin içeriği de bunlardan farklı değildi. Hâlâ Müslümanların tam bağımsızlığı ve özgürlüğü kabul edilemiyordu. Ayrıca kapitülasyonların işlemediği bir doğulu toplum da düşünülemiyordu. Gerçi Mısır'da da, Irak'ta da diğerlerinde de tam bağımsızlık[238] ve savaşa devam yanlıları yok değildi, fakat iktidar ve söz sahipleri uzlaşmayı tercih etmişlerdi. Sadece Ankara, Milli Misak'a ulaşıncaya kadar savaşmaktan vazgeçmeme kararında ısrarlı kaldı. Böyle bir ortamda bütün dünya gibi İslam âlemi de, 26 Ağustos'ta başlayan Türk hücumunun iki hafta içinde Yunanlıları tamamen denize dökmesiyle sonuçlandığını hayretle öğrendi. **Savaşın ilk haftasındaki harekatın dış dünyaya hemen yansımaması sebebiyle herşey bir hafta içinde olmuş bitmiş gibi göründü ve şaşkınlıkla hayranlığı büsbütün artırdı.**

AFGANİSTAN Ankara'nın davasına daha başından bağlanmıştı,[239] askeri ve teknik yardım istemeleri umutlar da yarattı. **Hakimiyeti Milliye** 19 Ekim 1920 sayısında bu umudu şöyle belirtti: "Asya'nın Müslüman milletleri arasında en uyanık, en teşkilatlı ve canlı bir millet de Afganlılardır. Hatta son savaş sırasında

---

237) Süleiman Mousa, a.g.m., s.189; "Abdullah 8.12.1921'de İngiliz-Hicaz antlaşmasını imzaladı ama Filistinlilerin uyarısıyla Hüseyin Balfour Deklarasyonu terkedilmedikçe onaylamayacağını belirtti. Irak ve Filistin şartlarını kabul ederse tarihe şerefsiz bir kişi olarak geçmek durumunda kalacağını kaydetti."

238) Araplar "İstiklal" deyimiyle "Özerklik"i anlıyorlar, bağımsızlık karşılığı olarak **İstiklali tam** ya da **İstiklal el mutlak** deyimlerini kullanıyorlar.

239) Mehmet Saray, **Türk Afgan Münasebetleri**, Veli yay., İstanbul 1984

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler aleyhine ayaklanmışlardı (...) pek yakın bir gelecekte yeni bir ayaklanma ile hareket edecekleri şüphesizdir." Bu umutlar gerçekleşmedi ve Afganistan fiili bir destekde bulunmadı.

Hicaz Kralı ile arası bozulduktan sonra Suudilere yanaşan **El Manar**'ın Ankara'ya karşı eski katılığını değiştirdiği görülür. **Emir Şekip Arslan**'ın Büyük Savaş yıllarında Suriye'nin yaşadığı ızdıraplar konusundaki anılarını yayınlar.(240) Türkleri ise herkesten fazla vatanını savunan ve tam istiklal kovalayan toplum olarak belirtir.(241) Araplar arasındaki anlaşmazlıkları da açıkça yazmaya başladı.

SURİYE'deki Fransız kontrolu Lübnan'a göre daha katıydı. Buna rağmen M. Kemal'in resimleri ve Türk bayrakları zafer haberleriyle birlikte elden ele dolaşıyordu. Şam'ın usta gazetecisi **Kürd Ali** hatıralarında Yunan zaferinden sonra halkın "Türk kardeşlerinin başarısını kutladığını" kaydetmektedir. Oysa kendisi de Türklere sempatiyle bakanlardan değildir. Bir Amerikalı gözlemci ise Suriye ve Filistinlilerin dualarında Osmanlı Sultanı'nın adına andıklarını saptamıştır.(242) Milliyetçiler arasında ise **"Bir yeni rüzgar, bir doğu rüzgarı, bir Türk rüzgarı'nın estiğini"** Fransızlar da kabul etmekteydi.(243)

HİNDİSTAN'da İngiltere'ye en çok rahatsız eden, Türkiye gibi beş bin kilometre uzaklıktaki bir konunun, nüfusunun sadece dörtte biri aynı dinden olan ülkeyi kendisine karşı birleştirmiş olmasıydı. "Türkler Allahı inkar ettiler, yerine beyaz kurdu koydular" yolundaki propagandalarının hiçbir etki yaratmaması politikalarını altüst etti. Liderlerden **Seyyid Hüseyin** "Sorunun verilen sözü tutup tutmamak olduğunu, Türkiye, Hilafet ve kutsal yerler konusundaki sözlerini tutmadığına göre Hint Bağımsızlık ve özerkliğini de unutacağını, dolayısıyla ancak Türkiye ile -savaşan bir güçle- hakkaniyetli ve devamlı bir barış yaparlarsa kendilerinin de sözlerine inaenılabileceğini" belirtti.(244) Amaçları **"İrlanda ve Mısır gibi yabancı boyunduruğundan kurtulmak"**tı. **İkbal** 1920 Tem-

240) **El Manar**, 23/121
241) Ibid., 23/319
242) H. Kasımiyye, a.g.m., s.433
243) **Revell**, 1.12.1922, Suriye merkez Komitesi Başkanı G. Samné'nin raporu hakkında Correspondence d'Orient'dakı yazı hakkında gazetenin notu: "Türk elbisesi buralarda ikinci bir tabiat."
244) **New York Times Current History**, Nisan 1922, s.82

Levent Şahverdi Arşivi

muz'unda yazdığı bir şiirinde, İngilizlerin bu güvenilmezliğini hoş bir şekilde anlatmıştır:

"Londra rahipleri bir gazetede yazmışlar ki - İslam mezhebiyle düşmanlığımız yoktur / Ancak zulmün medeniyette bir utanç olduğunu Türklerin bunu Ermenelere yaptığını / Eğer Müslümanlar da Hak için savaşmaya bizimle birleşirlerse - Birlikte dünyadan şer ve fesadı atarız / Bunu işitince Şehvenaz cevap verdi - Kedi fareye birlik mesajı veriyor."

Daha sonra **Pakistan'ın fikir babası ve Milli Şairi sayılan İkbal** İngilizlere güvensizliğinin yanı sıra Anadolu hareketine inancını da her fırsatta tekrarladı **"Bizansı yıkmış olan Türk arslanı yine uyanacak / Yine kükreyecek ve düşmanlarını titretecektir"** diyordu. **"Tulu-i İslam"** şiiri ise kan dökülmeden zafere erişelemeyeceğini açıkça anlatır:

"Eğer Osmanlıların üzerine bir gam dağı çökmüşse üzülmemelidir,

Zira yüzbinlerce yıldızın kanı dökülmelidir ki seher gözüksün.

Renk ve kan putlarını kırıp din camiası içinde eri,

Turanlı, İranlı ve Afganlı ayrılığı ortadan kalksın.

Yine Asya'nın kalbinden bir sevgi kıvılcımı sıçradı

Yeryüzü atlas elbiseli Tatar'ın (Türk) dönüp dolaştığı yer oldu.

Şehidin mezarı üzerine lale yaprakları saçıyorum,

O Şehit ki kanı bizim İslam milletinin fidanını yaşatıyor."

Sakarya ve Büyük Zafer'ler ona Mustafa Kemal'i odak alan ilhamlar verdi:

"Kahraman Mustafa'nın kılıcı etkisini gösterdi / Allah Büyüktür, kılıcın şerefi kurtulmuştur / Neden Ankara meyi cüretin meyhanesi olmasın / Cesur atılgan Türkler küffarı parça parça eyledi / Yunanlı lainler kaçıyorlar / Artık gidecek yeri kalmadı ibnül hayzın (Aybaşı çocuğu) / Mustafa'nın ordusu kemalini gösterdi / Ahmedi muhtarın Hilafetini sağlamlaştırdı / Hey Hıristiyanlar neden zulme

Levent Şahverdi Arşivi

meyyalsiniz / Bakın, bakın, biz seyyidi Aksar'ın (?) ümmetiyiz / Eğer öldürürlerse gazi, ölürlerse şehit olurlar."

Kazi Nazrul İslam'ın **"Kemal Harikalar Yarattın"** şiiri de aynı temayı işliyor:

"Kan gölüne daldıktan sonra barış konuşmalarını kim dinler / Söyle şimdi bana, dünyada Türklerin keskin kılıcından korkmayan var mı? / Diğer ülkeleri soyuyorlar, cezayı hak etmiş hırsızlardır / Ne diyorsun arkadaş / Hurra ho, Hurra ho / Onları yok etmek için güçlü bir Kemal lazımdır (...) / Güçlü adam Kemal onlara bir ders verdi / Birlikte savaşıyoruz ve bağımsızlığın meyvelerini birlikte topluyoruz / Eğer kaybedersek ayıbını da birlikte paylaşacağız / Askerler anavatanımızı kurtardık / Daha fazlasını istemiyoruz / Cenneti bile buna tercih etmeyiz / Ömrü kısa sünnüş kardeşim bak hakkında neler yazıyorlar / Kalemin bir oynayışında bir cümlede bin kişinin ölümünü yazıyorlar / Gülmekten kendimi alamıyorum / Köpekleri ölse, hakkında bir cilt kaleme alırlar / Ve sizin için gazetelerde sade bir cümle var: On bin asker öldü."

Hindistan'ın direnci sade Müslümanlara mahsus değildi. Hindu Avukat **V.B.Metta** eylem ortaklığını Hindistan'ı da aşan bir bütün doğu, bütün ezilmişler tepkisi olarak tanımlıyor:[245] "Hindular Müslüman vatandaşlarına kalkıldılarsa, Çinli ve Japonlu gibi diğer Asyalı halkların da hissettikleri gibi üzülmelerindendir. Sevr anlaşmasından yaralanmış olan dinleri değil kıtasal (Asyalı) gururlarıdır."

Hint Müslümanlarının bu dirençle bütünleşmesi öyle olmuştur ki, o günlerde doğan çocuklara Mustafa Kemal, Enver, Refet, Rauf, İsmet, Cemal, Adnan adlarını koyuyorlardı. Mustafa Kemal hiç bir şeyden korkmayan, hiç bir kurşunun vuramadığı adam diye tanımlanıyordu.[246] Sakarya'dan sonra heyecanları son derece artmış ve 26.12.1921'de 144 bin Türk Lirası ile başlayan bağış gönderimeleri 12 Ağustos 1922'deki son teslimatla 675 bin liraya ulaşmıştır.[247]

---

245) İbid., Aralık 1921
246) **Pakistan Times**, 9.10.1966, "How Turks Routed the British"
247) M.K. Öke, a.g.e., s.104-5

Levent Şahverdi Arşivi

MISIR'da Türkiye ve Mustafa Kemal ögesi, bağımsızlık için yapılan gösterilerde önemli bir araç oldu. Resimleri basıldı mitinglerde dolaşıldı. Kütleler, İngilizlerin önerdiği gibi "bağımsızlık" değil "tam bağımsızlık" istiyorlardı. Ancak liderleri işleri pazarlıkla çözme yanlısıydılar. Mısır'daki yankılanmayı yöneticileri Hıristiyan ve temelde İngiliz yanlısı **el Mokattam**'dan izleyerek M. Kemal kültünün ne dereceye vardığını göstermeye çalışacağız. Daha Sakarya'nın ertesinde, gelecekte Türk ordusunun daha da güçlü olacağı ve nihai zafere mutlaka erişeceği belirtiliyor.[248] Türklerin cesareti adeta abartmalı bir şekilde aksettirilmektedir: "Hem cesur hem de onur duygulan var. Öyle cesurlar ki esaret ve sabır örneği olarak gösterilebilirler. **Büyük Savaş'te yenilip de başını hala yüksek tutan başkası var mı?**"[249]

Anadolu'daki mücadeleninin Doğu halklarının bir savaşı olduğu inancı da çeşitli fırsatlarla tekrarlanıyor: "Doğululer uyanıyor",[250] "Doğululer birlik olmanın gücünü anladılar ve olmamanın zararını, şimdi hepsi özgürlük ve bağımsızlıktan bahsediyor."[251] Hatta daha ileri gidilerek 4.10.1921 tarihli sayının başyazısında Anadolu'da bütün Müslüman toplumların savaştığı imajı verilmeye çalışılıyor:

"Özgürlüğü için savaşan bu ordu bizim gibi doğuludur. İçinde Araplar, Kürtler, İranlılar, Çerkesler, Kafkaslılar, Tatarlar, Türk kardeşleriyle yanyana savaşıyorlar. Doğuluları canlandıran bu adam (M. Kemal) onların kalplerine ve ruhlarına yerleşmiş. Milli bağımsızlık, özgürlük ve umutların gerçekleşmesinden daha güzel ne var? Türklerin milli dirençleriyle övünmeye hakları var. Bu gururun bir kısmı, birinin eylemi tüm değerlerine de mal olduğu için bütün doğunun üzerine fışkınyor. İsviçreliler ve Amerikalıların çok önce yaptıklarını yapıyorlar. Davasının doğruluğuna inanan, onu şerefini aramağa ve özgürlüğünü savunmak için ölmeğe iten milli hızla canlanmış her halkın yapuğını yapıyorlar."

---

248) **Mokattam**, 18.9.1921
249) Ibid., 18.10.1921
250) Ibid., 19.11.1921
251) Ibid., 10.11.1921

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu sorununun çözümü için savaştan başka yol olmadığı,[252] doğunun böylece eski büyüklüğüne varacağı ifade ediliyor.[253] Büyük Zaferden sonraysa Avrupa'nın Türkiye'yi mutlaka bağımsız bir ülke olarak kabul etmesi ve **Milletler Cemiyeti**'ne üye alması gerektiği vurgulanıyor.[254] İtalya ve Fransa'nın doğulu yanlısı politikalarına övgü yağdırılırken İngiltere şiddetle eleştiriliyor.[255]

LÜBNAN'da iki eğilim görülür. Fransız himayesi yanlısı Hıristiyanlar **Sevr** imzalandığında "200 yıllık Doğu sorunu sona erdi"[256] ve "Osmanlı İmparatorluğu doğurduğu en küçük devlet olan Yunanistan'ın kontroluna girdi"[257] diye seviniyorlardı. Hatta "Nihayet barbar Turanlıdan ebediyen kurtulduk"[258] diyen de vardı. Büyük Zafer'den sonra, Kemalizm'in Bolşevik propagandasının da etkisiyle Müttefiklerin bıyıklarının altından, Lozan'a gitmeden İstanbul'u aldığı belirtilmekle adeta zafer gölgelenmek istendi.[259] Müslüman kesimin sözcüsü **El Belag** ise Ankara'nın kararlılığını ve fikirlerini en sadık şekilde aktaran yayın organı olmuştur. kadrosunda Türkçe bilen kişiler bulunduğu ve **Hakimiyeti Milliye**'yi muntazam aldığı anlaşılan gazetede şu temalar işlenmektedir:

- Daima Müslümanların birliğini istedik ve doğu ancak bu birlikle kurtulur. Tek bir Müslüman devleti istemiyoruz, ama her Müslümanın kardeşini dostlukla düşünmesini ve kişinin bütünün çıkarı için davranmasını istiyoruz.(3.10.1921)

- İsfahan'da Kojak (Küçük) Han el Şehid camiindeki konuşmasında Türklerin üzerine Yunanlıların saldırtığı için İngiltere'yi eleştirdi sonra da Müslümanları sessiz kaldıkları için. Sordu: Hangi gerçek Müslüman görevini yapıp, ızdırap çekenlerin ızdırabına nasıl katlanabilirler, oysa Türkler din için öldüler. (8.11.1921)

---

252) Ibid., 1.11.1921
253) Ibid., 19.11.1921
254) Ibid., 16.9.1922
255) Ibid., 18.10.1922
256) **Lissanül Hal**, 21.8.1920
257) Ibid., 26.9.1920
258) **Reveil**, 21.8.1920
259) **Lissanül Hal**, 23.11.1922

Levent Şahverdi Arşivi

- Doğu Halkların Uyanışı: Türk bağımsızlık programı her topluma uygulanamaz. Türk eylemleri diğerlerine batı sultasından özgürleşmek için cesaret venniş, örnek olmuştur. Uyanış Müslümanların birliği ve özgürleşmek için işbirliğindedir. (22.11.1921)

- M. Kemal'in Meclis'teki nutku: İslam Birliğini şöyle hayal ediyorum: Her Müslüman toplum bağımsız olmalıdır. Bunların bir İmparatorluk şeklinde birleşmesine karşıyız, aklıselime karşı olur. Biz ve İslam dünyası Halife'nin tahtı çevresinde birleşiriz. (11.1.1922)

Paris'teki Afgan elçisinin Türk cesareti ve büyüklüğüne övgüsü. (16.4.1922)

- Doğu ülkelerinde Yeniden Doğuş: Türkiye ile İran ittifak yaptılar. Dost ve düşmanlarını seçmek için ortak politika izleyecekler. Bütün İslam ülkeleri ortak düşmana (İngiltere) karşı bir ülke ve bir millet olacak. (30.6.1922)

- Doğu Birliği yolunda: Belag'ın özel muhabiri Ankara'dan bildiriyor: İran ve Afgan elçilerinin konuşmalarıyla M. Kemal'in bütün mazlum milletler için örnek oluşturan hareketin ilkeleri konusundaki nutku. (25 ve 26.7.1922)

Türkler bütün doğululular için savaşıyorlar. Sadece askerle değil, İngiliz emperyalist politikasını tahrip için kültürel güçle de. Türk misyonerleri Afganistan, İran, Türkistan ve Hint'te dolaşıyor. (19.4.1922)

El Belag'ın 19 Ekim 1922 sayısında **Edib Ferhat Beyrut'un Misafiri** imzasıyla yayınlanan **Kılıç Savaşta Daha Belagatlıdır** (= As sayfu asdaku fin nidali) isimli şiir, zafer karşısında duyulan hayranlık kadar beklentileri de içerdiği için ilginçtir. bazı mısralarını aktarıyoruz:

"Kılıç savaşta bütün sözlerden ve yazılan bütün yazılardan daha belagatlıdır / Güç, bize gelen kötülüğü önlemek için en iyi çaredir / Eğer silahla desteklenmemişse bilgiden hiç bir iyilik beklenemez / Bu, Gazi Kemal'in kahramanlığı sayesinde ilan edilen bir gerçektir / İşgal karşısında kılıcını kaldırdı, dağılmış olan kalpleri topladı ve birleştirdi / Adalet ve insaf ile zenginleşmiş bir politika izledi / Bütün çatlakları öyle tamir etti ki çöküşün arkasından herşey bütünleşmiş oldu

Levent Şahverdi Arşivi

/ Savaş fikrini alkışlamak için kılıçları bir araya gelen orduları birleştirdi / Güldüler ve ışığı parlayıp geceyi aydınlattı / Düşman ise aldığı darbelerden ağlıyordu / Kalıntıları ıssız kumlukta kuşlara yem oldu / İşte saldırganın cezası, sonu ve kaderi budur / Sana öyle hayranım ki Kemal, ne büyük meziyetlerin var / Ey Gazi, seni mücadele ve cesaret yücelti / Cesaretin gözleri kamaştırdı ve ünün ortalığı sardı / Görünüşün karşısında bu dünyanın büyükleri titredi / İzmir, fatihi Kemal'e kavuşmakla mutlu oldu / Hilalin gölgesine girdiğinden beri ruhunu tekrar kazandı / Sevgilisinin kendisine gelmesinden mutlu oldu / Bütün Doğu zaferinin müjdesini mutlulukla yaydı / Doğuya zaferini, savaştaki cesaretinle kazandırdın / Bütün miskinlikleri müzakereyle değil, kılıcınla sildin / Vatanımıza kötülük getirecek bir felaketi uzaklaştırmak için ayağa kalktın / Zafer seni bütün meselelerde hakem yaptı / İleri yürüyüşüne devam et, en iyi yürüyüş Kemal'ledir (Kemal = Mükemmeliyet) / Havada Hilal dalgalandığı sürece ismin günlüklerle hep anılacak, tekrarlanacak."

Şiirin ana teması, bağımsızlığın lafla değil, savaşarak elde edilebileceği, Gazi'nin başarısının bütün Doğu'nun zaferi olduğu ve bütün doğunun meselelerinde hakem durumuna geldiğine göre yürüyüşüne devam etmesi dileği oluşturuyor. Aynı gazetede 2.11.1922 tarihinde **Muhammed Kamil Şuayib el Amili** imzasıyla yayınlanan **"Allah Büyüktür, Sen Ne Bekliyorsun"** (= Allahu Akbar Maza Ente Muntazir) başlıklı şiir de hemen hemen aynı mesajı veriyor:

"Allah büyüktür sen ne bekliyorsun, ya ölüm ya da başarı ve zafer / Savaşa yürü ve kılıçlar yanında parlarken bütün güçlüklere göğüs ger / Seni savaştan uzaklaştıran yılana benzeyen kişilerin aldatmasına izin verme / Doğu da batı da senden korkuyor diğeri ise mutlu ve muzaffer / Sana savaş açtılar ve sen de onlarla savaştın, sen galip geldin onlar kaçtı, zira yenildiler / Elinde kılıcınla tek başına ayağa kalktığının ertesinde çöküntüden yakınıyordun ve Türk ordusu korku içindeydi / Savaşın bütün güçlüklerini göğüslemek için şüphelenenlere karşı sen dikildin / Kılıcını öyle bir çektin ki kıvılcımlar gökyüzünü aydınlattı / Ordunun ortasında yürüyünce ve düşmana yaklaşınca önünüzden kaçtılar / Atlar kişniyor, bayraklar dalgalanıyor, zafer ilan edildi ve Yunan kaybetti / Gözlerini kapattın

Levent Şahverdi Arşivi

ama asla uyumadın şüpheci bir arslan gibiydin / Düşmanı ne kadar korkuttuğunu Allah bilir / Kılıcını eline aldığın gün düşmanı bozdun ve hiç bir iz bırakmadan kaçtılar / Devlet işlerini gücünle elc alınca sen doğunun zaferinin yaratıcısı oldun."

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

GAZİ'NİN ÇAĞINDA İSLAM DÜNYASI

KİTAP 2

(1923 - 1938)

●

Dr. ORHAN KOLOĞLU

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

KİTAP II

Bölüm I İslam Aleminde Diriliş..... 221

A) Sömürgecilerde Yeni Politika Arayışı.....223

B) Müslümanların Gazi'den Beklentileri.....228

C) Gazi M. Kemal Neler Vadetmişti 235

Bölüm II - Hilafet Meselesinin Gündeme Gelişi 249

A) Türkiye'de.....251

1 - Süleyman Baruni 251

2 - Şeyh Sünusi.....256

3 - Veliaht Abdülmecit.....261

4 - Saray ve Babıali.....273

B) Türkiye Dışında.....288

1 - Arap Kamuoylarında 288

2 - Kral Hüseyin'in Vahdettin'den Beklentisi 297

3 - Vahdettin'in Bildirisi.....309

4 - Halife İçin Kongre Önerileri 320

5 - Hilafetten Vazgeçmek İstemeyen Türkler ve İngiliz Parmağının Girişi 328

Bölüm III - İslam Dünyasının Kendisiyle Hesaplaşması 1924 - 1938.....345

A) Türkiye Dışında.....347

B) Türkiye'nin Bakışı 363

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm I

İSLAM ALEMİNDE DİRİLİŞ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

A - Sömürgecilerde Yeni Politika Arayışı

Sevr imzalanır imzalanmaz **Venizelos** yüz bin adet **Büyük Yunanistan** (Anadolu'yu da içeren) haritası ve yüz bin adet bu haritayı gösteren kartpostal bastırdı. Seçim kampanyasının başlıca propaganda malzemesi Megali İdea'nın gerçekleşmesiydi. Daha sonra iktidar değişti, ama Yunanlı yöneticilerin hayali değişmedi. Hatta 1922 Ağustos'unda bu hayale İstanbul'a el koyma hayali de eklendi. Yunan Harbiye Nezareti'nin orduya yayınladığı ve bu konuda İngiltere'nin yardımlarına teşekkür içeren 28 Ağustos tarihli bildiriyi elçilik aynen Londra'ya aktardı.

"İngiltere Başbakanı Hellenizmin rüyasının gerçekleşmemisinden duyulan hayal kırıklığını paylaşmaktadır ve kehanet gerçekleşecek ve **Kral Konstantin ile Kraliçe Sofi kısa süre sonra İngiliz Arslanı sayesinde Ayasofya'da Bizans İmparatoru ve İmparatoriçesi olarak taç giyeceklerdir.**"(1)

Elçi bunun, İstanbul'a Yunanlı nüfus yığıp İtilaf askerlerinin bile engelleyemeyecekleri bir kalabalık oluşturarak gerçekleştirilmesinin planlandığını eklemiştir. 29 Ağustos günü postalamadan önce en sonuna bir not eklemekten kendini alamaz: "Bu yazıyı kaleme aldıktan sonra olaylar hızla gelişti. Yazı makamlarına ulaştığında daha başka değişikliklerin de belirmiş olması mümkündür." Bu aşırı diplomatca uyarı olmasa da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın raporla ilgilenmesi için sebep yoktu, zira 3 Eylül'de onun Londra'ya varışından bir gün önce alınan bir telgraf mesajı, Yunan ordularının İzmir'de dahi duramayacak şekilde bozguna uğradığını Atina hükümetinin de kabul ettiği ve şartsız ateşkes için aracılık istediği haberini ulaştırmıştı.

Yunan hükümeti aynı mesajında, ordularının hem işgal sırasında hem de şimdi çekilirken köyleri kasabaları yakıp yıktığını, insanları topluca öldürdüğünü unutarak, Hıristiyanların katliamdan kurtarılması için yardım isteğinde bulundu. Bununla batı dünyası kamuoylarını harekete geçirip Ankara üzerinde baskı ya-

---

1) **Documents on British Foreign Policy 1919-1939**, First Series vol.XVII, s.939, belge 748, Atina'dan Curzon'a 29.8.1922

Levent Şahverdi Arşivi

pılmasının sağlanması tasarlanıyordu. Böylece Yunan zulmü unutulacak, alışılmış Türk kötülemesiyle belki yenilginin unuttunılması bile sağlanacaktı. 1897'de bu taktik pek âlâ işlemişti.

Ankara hükümetini tanımış ve tezlerini -kısmen de olsa- kabul etmiş olan Fransa ve İtalya'da Türk zaferi, hakkın yerini bulması olarak karşılandı. Her iki ülke de silah satışına göz yumarak zaferde bir pay sahibi olduklarından, İngiliz politikasının böyle vasıtalı şekilde yenilmesinden sevinç duydular. Türk'e yönelik eleştiriler sınırlı kaldı. İngiltere ise, **Lloyd George**'un Yunan'a dayalı politikasının tam başarısızlığı karşısında büyük bir şok yaşadı. Türk zaferini en acımasız ve aşağılayıcı şekilde yorumlayan yazılar İngiltere'de ve onun yönlendirdiği Amerika basınında belirdi. **Lloyd George** karşıtı olanlar bile, -onu eleştirmekten geri kalmamakla birlikte- sonucun İngiliz İmparatorluğu'nun temellerini sarstığı düşüncesiyle sert bir kampanya başlattılar: **New York Times**'ın 27.9.1922 tarihli sayısındaki başyazısı bunalımı çok iyi yansıtmaktadır:

"Yenilgi İngiltere'de büyük bir sürpriz oldu (...) Amerika'da ise bir bomba etkisi yarattı (...) Kamuoyu yönlendiricilerimizin bir çoğu, dünyanın sonu olmasa da olayı tam kıyamet niteliğiyle sundular. En azından uygarlığın sonu olarak baktılar. **Asya ile Avrupa, İslam ile Hıristiyanlık arasında korkunç bir çatışma beklendi...**"(2)

Eylül'ün ortasında Anadolu bütün Yunan ordusundan temizlendikten ve Çanakkale'de Türk ordusu İngiliz - Fransız ordularıyla karşı karşıya geldiği andan itibaren bu savaş çığlığı artarak devam etti. Aslında mesele, işi Sevr'den biraz ödün vererek kapatmaya çalışan İngiltere'nin Ankara'nın şartlarını kabul etmek durumunda kalacağını farketmesinden doğuyordu. Anadolu ya da Trakya'nın Türklerde olup olmaması değil, Ankara'nın tam bağımsızlık istemesi ve kapitülasyonları kabul etmemesi, yani ekonomik üstünlük sağlayan imtiyazların yok olması onları endişelendirmekteydi. Bu istekler kabul edilirse Mısır'da, Hindis-

---

2) **New York Times**'de çıkan haberlerden örnekler: Türkler Balkanlarda savaş çıkaracak (12.9); Kiliselerde Haçlı Seferi'ne çağrı var (1.10); Avrupa uygarlığı bir kere daha Asyalıların eline düşmemeli (31.8); Kiliseler Hıristiyanlara yardıma çağırıyor (4.10)

Levent Şahverdi Arşivi

tan'da, Suriye ve diğer bütün doğu toplumları da o modeli örnek almak isteyeceklerdi. Asya ile Avrupa ya da İslamla Hıristiyanlık savaşı deyimlerinin arkasındaki gerçek gerekçe buydu. Siyasi olarak Ankara yanlısı görünen Fransa ve İtalya'nın ekonomik konular ve kapitülasyonlar gündeme gelince İngiltere ile birlik davranmaları neyin önemli olduğunu gösterir. Nitekim **ABD Dışişleri Bakanı Hughes** da 26 Eylül'de Türk Sorunu'nun siyasi yönüyle ilgili olmadığını, bunun Yunanistan ve Avrupalıları ilgilendirdiğini belirttikten sonra şunları eklemiştir: "Bizim için gerekli olan, Amerika'nın bir ticari güç olarak önemi ve Amerikan ticaret filosunun yayılması planlarıdır (...) Bunun için **Boğazlar açık olmalı ve kapitülasyonlarla Amerikan Konsolosluk Mahkemeleri tekrar işler hale gelmelidir**."(3)

Gerçi Türkiye 1922 Eylül'ünde zaferi ekle etti ama uluslararası platformda normal bir konuma girmiş değildi. Avrupalıların savaş çığlıkları, gücünü son kertesine kadar kullanmış olan Türkleri bıkurmak, yanlışlığa sürüklemek ve zaferi yenilgiye dönüştürmek amacını güdüyordu. Gerek dışardan, gerekse içerden gelen yoğun kışkırtmalara rağmen **M.Kemal Misaki Milli'ye barışçı yoldan erişme politikasında son derece ısrarlı oldu**. Savaş var diyene "Biz hazırız" demekten geri kalmadı ama, kendisi savaş kışkırtıcısı olmaya asla özenmedi. Türklerin tam bağımsızlığını ve kapitülasyonları yürürlemesini bir türlü hazmedemeyen emperyalistler **Lozan** görüşmelerinin 4 Şubat 1923'de kesilmesi üzerine yine savaş şarkıları söylemekten geri kalmadılar. Bu yüzden, ekonomik durumu çok kötü olduğu halde devlet, büyük masrafa mal olan ordularını terhis edemedi. Açıkça savaş hali Lozan'ın imzasına, tam bağımsızlığın bütün dünyaca onaylanmasına kadar sürdü.

Türkiye'yi yok etmeye yönelik politikası iflas eden **Lloyd George** 19 Ekim 1922'de istifa zorunda kalınca İngiltere doğuya yönelik yeni politikalar oluşturmak

---

3) Amerikan Konsolosu'nun İstanbul'daki Ankara temsilcisi Hamid Bey ile görüşmeleri için **New York Times**, 13 ve 18.10.1922; Orta-Doğu'daki çekişmenin ekonomik ve petrole dayalı olduğu hakkında, Benjamin Shwadran, **The Middle East Oil and the Great Powers**, Atlantic Press, Londra 1956.

Levent Şahverdi Arşivi

zorunluğunu hissetti. Sadece ekonomik avantajlarını kaybeden ve dostça siyasi ilişkilerle bunu telafi imkanına sahip olan Fransa ve İtalya gibi devletlere karşılık İngiltere, "Türk Mucizesi"nde'n en çok etkilenen sömürgeci devlet durumundaydı. Başta Mısır ve Hindistan önlerindeki örnekten ders almak peşindeydiler. Bu ister istemez İngiltere'nin en çok korktuğu Panişlamcı ya da İslami dayanışmalı akımların güçlenmesine yol açıyordu. Böylece İngiltere İslam toplumlarına yönelik politikalarında yeni yöntemler denemek zorunluğunu hissetti.

1919'a kadar **Şerif Hüseyin**'i kendi amacı için iyi kullanan Londra, daha sonra onun "haddini aşması" karşısında desteğini azaltmış ve Hint Müslümanlarının Hilafet için yoğun kampanyasına rağmen, bütün İslam dünyasını himaye altına sokan **Sevr**'i kabul ettirmişti. Hüseyin'in Büyük Arap Krallığı ve Halifelik özlemlerini frenlemek için Türk Sultan/Halifesi'ni -İstanbul'da kalmasına izin vermek karşılığında- kendi himayesine soktu. İki rakibi ve İslam dünyasındaki destekçilerini karşı karşıya bıraktıktan sonra Hilafet konusunu İslamların iç işi saydığını ve hiç izlemediği anlamını taşımaz.(4) Zaten bu yakın izleme sayesindedir ki konuyu istediği anda gündemin ön planına çıkarma gücüne sahipti.

1919'da **Times** gazetesi İngiltere'nin Türk direncini bir ağzı Yunanlılar, diğer ağzı Kürtler olan bir kıskaçla ezmeyi planladığını yazdı. Aslında plan bir yanı Yunan diğeri Ermeni olan bir kıskaç oluşturmaktı. Ancak Ermeni ögesi pek çabuk pes etmiş, daha da ilginci, İngilizlerin hiç de hesap etmedikleri bir ek dirence, Kürtlerin direncine rastlamıştı. İngilizler Doğu Anadolu'da ayaklanma düzenlemek için Kürtler arasında hayli çaba gösterdiler. Bununla iki amaç güdüyorlardı: Hem Ankara'nın hem de Irak'ın milliyetçi hareketlerini tehdit etmek. Aynı zamanda, bir Müslüman kütleyi, Türk ve Arap Müslümanlara karşı kullanmakla İslam içinde anlaşmazlık, huzursuzluk bulunduğu fikrini yayarak da bundan yararlanacaklardı. Hiç de bekledikleri sonucu elde edemediler. Ankara'yı fazla etkilemeyen bir iki ayaklanma oldu. Aslında Orta ve Batı Anadolu'daki Milli

4) 1919 Sonbaharında Milli Mücadele henüz tam şekil alamamışken Erzurum'a gelen İngiliz subayı **Rawlinson**'un Kazım Karabekir'e yönelttiği "Hilafetle Saltanatı ayıracak mısınız? Cumhuriyet kurmayı düşünüyor musunuz?" türü soruları, İngiliz Haberalma Örgütlerinin geleceğe yönelik politikalar oluşturmak üzere nasıl yönlendirildiğinin ilginç bir örneğidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mücadele karşıtı eylemler daha çok ve etkili olmuştur. 1920 ortasına varıldığında Kürtlerden fazla umut beklenemeyeceğini İngilizler de kabul etmiş bulunuyordu. **Ryan**'ın istihbarat raporu bunu açıkça gösteriyor:

"Kürtlerin çoğunluğu siyasi açıdan Türklerden hiç farklı değildirler ve genelde milliyetçilerin etkisi altındadırlar. Geri kalanlar değişik derecelerde ulusal amaç güderler ve bu derecelere orantılı olarak anti-Türktürler. Bunlar tabii kendi aralarında da birlik değildirler. Ama eğer İngiliz hükümeti tarafından dikkatle yönlendirilirlerse Kemalizm'e, Bolşevizm'e ve kargaşa güçlerine karşı panzehir olabilirler. Şunu da kabul etmeliyiz ki, şu anda topraklan (Sevr ile) Ermenilere verildiğinden son derece kırgın da bulunuyorlar."(5)

Hemen aynı tarihlerde **Damat Ferit**'in Milli Mücadele'yi çökertmek için İngilizlere sunduğu planda da aynı yargıların bulunması ilginçtir. **Ryan**'ın bahsettiği kargaşa güçleri aslında Irak'ta İngiliz yönetimine karşı Kürtlerin de katıldığı ayaklanmadır. Ve de bu bölge halkına biçtikleri "Kemalizm'i, Bolşevizm'i, Irak Milliyetçiliği"ni frenleme görevi, İngilizlerin nasıl bir umutsuzluk içine düştüklerinin kanıtıdır. Kıskacın bütün ağızları işlemez duruma gelince son koz olarak en eski ögeye, Hilafet kurumunun üzerine oynamak taktiğine dönmek kaçınılmaz göründü. Esasen Büyük Zafer üzerine bütün İslam dünyasında yükselen sevinç feryatlarının yani sıra Ankara'ya istekler de yöneltilmeye başlamıştı. Bütün Avrupa'yı alt üst etmiş sayılan Türkiye'nin şimdi diğer Müslüman kardeşlerine de el uzatması fikrini savunanlar vardı. **Bonar Law**'ın bu ortamda İngiliz kuvvetlerinin Boğazlardan geri çekilmesinin **"Bütün İslam aleminde İngiliz İmparatorluğu'nun yenilmesi olarak algılanacağını"** belirtmesi, İngiliz yöneticilerinin nasıl bir bunalımda olduklarını kanıtlar.

---

5) Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, TTK, Ankara 1975, c.II s.330, belge 122, Robeck'den Curzon'a 26.9.1920 yazı eki.

Levent Şahverdi Arşivi

B - Müslümanların Gazi'den Beklentileri

1921 yılında Afgan elçisinin Ankara'da verdiği nutukta yaptığı bir benzetme Avrupa'da da İslam dünyasında da önemli yankılar yaratmıştır. Bolşeviklerin İngiliz aleyhtarı propagandayı kesmeyi kabul etmelerinden sonra, emperyalizmle mücadelede Ankara'nın önderliği bu nutukta hayalleri zorlayacak bir benzetmeyle ortaya konmuştu:

"İslam büyük bir vücuttur. Türkiye kafası, Azerbaycan boynu, İran göğsü, Afganistan kalbi, Hindistan karnı, Mısır, Filistin, Irak ve Türkistan kol ve ayaklarıdır. Başa dokunursanız vücudun her parçasının, her organının hissetmemesi mümkün müdür?"

1921 Nisan ve Mayıs'ında Ankara'da bulunup Milli Mücadele liderleriyle konuşan, halkın düşüncesini yakından tanıyan Fransız gazeteci **B.G. Gaulis**, daha **Sakarya Savaşı**'nın sonucunun belli olmadığı günlerde **"Ankara, Modern Mekke"** başlıklı yazısında bütün Asya'nın umutlarının bağlandığı yer olduğunu şöyle anlatıyor:(6)

"Burada herkeste, subaylar, milletvekilleri, bakanlarda aynı hızlı yürüyüş, aynı açık sözler, aynı bilinçli bakışlarla desteklenen yoğun ifadeler var. Hepsinin yaşı da aynı, otuzdan otuzbeşe ve de aynı irade gerginliği. (...) Asya'nın müthiş homurdanışı buraya sesli dalgalar halinde yansıyor ve yakın geleceğin muamması buraya ateşten harflerle yerleşiyor. Ankara, Asyalıların taleplerinin çevresinde birleştiği mıknatıstır. Bütün bu ipleri elinde tutan şahıs, Paşa, hiç bir hükümdarın asla tanımadığı bir gücü temsil ediyor."

Henüz Sakarya Zaferine bile ulaşılmadan Milliyetçi Mekke'si sayılan Ankara'ya **Büyük Zafer**'den sonra sadece sempati ile değil, cyleme yönelik düşüncelerle bakılması doğaldı. 1920 ve 1921 yıllarındaki umutsuzluk içinde Hintten Arabistan'a her toplumda kabul edilmiş olan uzlaşmacı ve himayeyi kabul eden anlaşmalar, bunları yapan liderler savunsalar bile, halk kütlelerince red edilmeye

---

6) **Nationalisme Turc**, Paris 1921, s.127-129.

Levent Şahverdi Arşivi

başlandı. Artık Gazi ismi bütün İslam dünyasında yalnız M.Kemal Paşa'yı belirliyor ve onun başarısından sonra yerli bağımsızlık savaşçılarının mücadeleleri yeterli görünmüyordu.

SURİYE : Her evde türk liderlerinin resimleri var. Şam ileri gelenlerinden **Edip Bey**, Türkler gelmezse bütün mallarını satıp Anadolu'yu gideceğini söyledi. Büyük, küçük, zengin, fakir herkes Türklerin geri geleceği gün için hilalli bayrakları hazır ediyor. (Omar Kiazim, Angora-Berlin, Paris 1922, s.32-33)

- Fransız düşmanlığı Suriye ve Lübnan'da Kemalist ajanlarca yürütülüyor, hatta bunun için Türk dostu Araplarla Hicazlılar işbirliği yapıyor. (Reveil, 10 ve 19.4.1922)

Beyrut'tan, Türklerin Lübnan hududuna kadar bütün Suriye'yi işgal edecekleri bildiriliyor. (new York Times, 1.10.1922)

- Arap halkı Türk halkıyla tam bir dayanışma içindedir. Fransa'nın askeri politikası sebebiyle Suriye'de yaptıklarından dolayı pişman olacağı günler gelecektir. Biz Suriye'nin tam bağımsızlığını istiyoruz. (Suriye milliyetçilerinden **Şekip Arslan**, Deutsche Allegemeine Zeitung'a demeci, 24.5.1922)

- Orta Doğu için Emir Şekip Arslan'ın Avusturya - Macaristan tarzı bir konfederasyon önerisi var. Tek ordu, iç özgürlük, dışa karşı birlik tasarlanıyor. (Mokattam, 13.10.1923)

LÜBNAN: - Barış için tek taraflı ve birkaç kişinin karar vermesi yetmez, Avrupa ve Asyalı delegeler, Rus, Türk, Mısırlı, Hintli aynı masaya oturmalıdır. (Belag, 13.9.1922)

M. Kemal'in mesajı "Kılıç kalemden daha sadık bir habercidir." (Belag, 30.9.1922)

Hıristiyan bir yazar Müslüman taassubundan bahsediyor. Türk halkı zincirlerini koparmak için tek bir insan gibi ayaklandı. Bu taassup değil, hakların hür yaşama hakkıdır. (Belag, 2.10.1922)

- Doğunun uyanışı ve İslam Ankara'daki İran elçisinin Belag muhabirine demeci, Türkiye İslamın bayrağını taşımaktadır. (Belag, 2.10.1922)

Levent Şahverdi Arşivi

- Türk zaferi bütün İslam ve Arap ülkelerinde İslamın zaferi olarak karşılandı. İstanbul ve Edirne hakkındaki istekleri bütün İslamın istekleridir. (Belag, 11.10.1922, başyazı)

- Yunan ordusunun altı kumandanı Türklere karşı bir saldırı planı hazırlamak amacıyla toplanmışlardı. Oradan geçmekte olan bir Türk "Böh" dedi. Hepsi de bayıldılar. Çok şükür ölülerin sayısı sadece altıdır. (Mizah dergisi Ad Dabbur, 31.1.1923)

- İngiliz generali yirmi bin askerlik bir kuvveti bir araya topladı. Türklerle karşılaşmamaları için çevrelerine bir de duvar yapmaları emri verildi. (Ad Dabbur, 31.1.1923)

Başında Türkiye'nin Prusya rolünü oynayacağı bir İslam devletleri konfederasyonu hayal ediliyor. **Şerif Hüseyin** bile akımın başına geçti, onun yanlıları Kemal'in yaralı askerlerine para toplamaya başladılar. Hatta Trablusşamlılar utanmadan Türk ordusuna bağış başlattılar. Bazı gazeteleri okuyunca insanının, Türkler gerçekten ülkeyi terkettiler mi diye kendi kendine soracağı geliyor. Aynı ruh Irak'ı hareketlendiriyor. Mısırlı **Hizbül vatani** de İngilizleri kovduktan sonra konfederasyona katılmak peşinde. (Reveil, 11.6.1921, Dr. Mika'nın makalesi)

- Hıristiyan kesimin sözcülerinden Lissanül Hal'de **Zeydan Zahir Zeydan** imzasıyla yayınlanan **"M. Kemal Paşa'nın Ruhlar Alemindeki Rüyası"** başlıklı yazıda (15.10.1923) Milli Mücadelenin genel bir savaşa dönüşüp dönüşmeyeceği tartışılıyor. İşgalcilerin İstanbul'dan çekildikleri haberini alınca rahatlayan M. Kemal uykuya dalar ve rüyasında yeşil sarıklı bir hayaletin kendisine Osmanlı sultanlarının kötülüklerini anlatışını dinler. Sonra hayalet uyanır "Ülkeyi ellerine teslim ediyoruz. Türkiye'nin kurtarıcısı ve ilerlemesinin kahramanısın, ama hata yaparsan eskisinden de kötü olur." M. Kemal uyanınca bir elinde kılıç, diğerinde kanun bulunduğunu görür. Geleceği bunlardan birini seçerek kuracaktır.

MISIR : - Milliyetçi Parti temsilcileri Lozan'a (ve daha önce Ankara'ya) Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunu, konferansta hükümranlığı Mısırlılara devretmelerini istemek için gittiler. (Egyptian Gazette, 19.11.1923)

Levent Şahverdi Arşivi

- Mısır M. Kemal'in zaferini kutlarken bütün evlere Türk bayrakları asıldı. Her taraftan İslam ve Doğu'nun kahramanına telgraflar yollanıyor. **Fethi Bey** Roma'da El Ahram muhabirine, Türkiye sadece kendisi için değil, bütün doğulu milletler ve özellikle Mısır için savaştı, dedi. (Belag, 21.9.1922)

- Osmanlıların zaferi Doğu'nun zaferidir. Türkiye anti-emperyalizm lideridir. Sadece Yunanistan'ı değil İngiltere'yi de yendi. İslamın ruhu Ankara'dadır. (Belag, 23.9.1922, Mısırlı **Mahmud Muhammed Sadık**'ın makalesi)

- Bütün Müslümanlar Hilafete bağlanmalıdır. Hilafetin bir amacı da Mısır'ın bağımsızlığıydı. eğer müzakere ile elde edilemezse zorla alınır. Allah ümmetin kahramanlarını kutsasın. (Belag, 27.10.1922. Trablusşam'dan **Abdulvehhab Sari** makalesi)

- Mısırlı politikacılar Hizbül Vatani dışında, Türk zaferine heyecanla bakmakla birlikte siyasi bir yakınlaşmayı düşünmediler. Mutaassıp ve dinci çevreler ise zaferi salt islamı içerikle algıladılar. Aralarında Şairler Sultanı denilen **Ahmet Şevki** de bulunan pek çok şair bunu İslamın başarısı diye anlattı. M. Kemal'in kendisini **Halid İbn el Velid**'e ya da **Salahattin Eyyubi**'ye, zaferini de Peygamberin **Bedr** savaşına benzettiler. **El Ezher Şeyhi Muhammed Şakir**, Hıristiyanlara teslim olup İslama ihanet eden Osmanlı sultanını yerip M. Kemal'i dörtyüz milyon Müslümanın örnek alacağı kimse olarak ilan etti. Bu çevrelerde kamuya açıklanmayan, özel olarak ifade edilen düşünceler ise daha da kapsamlıydı. M. Kemal'in Trakya'yı aldıktan sonra Suriye'ye yürüyüp Fransızları, Mısır'a yürüyüp İngilizleri kovacağı söyleniyordu. (Gershoni ve Jankowski, Egypt Islam and the Arabs, Oxford Un.Press, 1987, s. 46-47'den özet)

TUNUS : - Fransız Cumhurbaşkanının Tunus'u resmen ziyarete hazırlandığı sırada Tunus Beyi'nin Fransız mandasının tümüyle kaldırılması anlamını taşıyan isteklerde bulunması, Tunus Genel Valisi **M. Saint** tarafından, Ankara'nın Sovyetlerle işbirliği yapığından beri sürdürdüğü ihtilalci propagandanın bir sonucu olarak değerlendirildi. Vali, 1910'da İttihat ve Terakki ile bağlantı kuran Milliyetçi Komiteye savaştan sonra daha çok katılma olduğunu da ekledi. (Le Matin, 11.4.1922, Le Journal 28.4.1922)

Levent Şahverdi Arşivi

- Mubaşşir gazetesi, zafer üzerine bütün evlere Türk bayrakları çekildiğini, camilerde dualar okunduğunu, halkın çiçeklerle süslü M. Kemal'in resimleriyle sokaklarda dolaşlığını kaydettikten sonra ekliyor: Tunus milleti uzun uykusundan uyanmış gibi. (Belag, 11.10.1922)

- Tunus'un pek çok yerinden Paris'teki Türk Barış heyetine tebrik telgrafları yollanıyor.

FİLİSTİN : Abdülhamit Said Bey'in El Ahram'a demeci: İngiliz emperyalizmine karşı bütün İslam'da direnç var. Yakında Filistin'de, Mısır'da, Irak'ta yenilecek ve çıkarılacaklar.

- Yafa'da İngiliz subayları dükkanlarda bulunan **M. Kemal** ve **Zaglul**'un resimlerini toplayıp yırttı. Oysa Filistin'de olduğu gibi Irak, Suriye ve Lübnan'da her evde resimleri var ve her gazete bunları basıyor (Bu haberin üstünde de M. Kemal'in resmi vardır) (Belag, 24.10.1922)

LİBYA : Şeyh Sünusi, Anadolu'dan Yunanlıların çıkarılması gibi bütün İtalyanların da Libya'dan çıkarılacağını söyledi. (Reveil, 26.9.1923)

- İtalya zaferin sadece Libyalılar üzerindeki etkisinden değil, yayılmacı amaçlar beslediği Balkanlar üzerindeki etkisinden de endişeliydi. İktidara geldikten sonra Meclisteki ilk nutkunda Mussolini şöyle konuşmuştu: "Balkanlarda ve İslam dünyasındaki durum dikkatle incelenmelidir. Türkiye alması gerekeni aldıktan sonra daha fazlasına idiada bulunmamalıdır. Türkiye'ye "Buraya kadar, daha fazlası yok" demek cesareti gösterilmeli ve bunda ısrar edilmelidir. Bir Balkan hatta Avrupa kargaşası ancak böyle bir dil ve müttefiklerin birbirine güvenli davranışıyla önlenebilir. Unutmamak gerekir ki, Romanya'da 44 bin, Bulgaristan'da 60 bin, Arnavutluk'ta 40 bin, Yugoslavya'da 1.5 milyon Müslüman vardır. Yani, Hilal'in zaferinin coşturduğu bütün bir dünya."

AZERBAYCAN : Bakü sokaklarında Ankara Türkü'nü elinde bir ihtilal meşalesi taşırken ya da batı emperyalizminin zincirlerini koparan veya batı kapitalizmine karşı ayaklanmış Asya halklarının başında yürürken gösteren büyük afişlere rastlamak mümkündür. (Omar Kiazim, a.g.e., s.75)

Levent Şahverdi Arşivi

HİNDİSTAN MÜSLÜMANLARI : 26 Aralık 1921'de Allahabad'da toplanan Hilafet Konferansı'nda başkan **Ecmel Han**, Orta Asya, Kafkasya, Mısır, İran, Afgan ve bilhassa Türkiye'deki Müslümanların artık uyandıklarını, ilerde oluşacağını umduğu İslam Federasyonu zincirinin bir ucunun Anadolu'da, diğerinin Güney Asya'da bulunacağını söyledi. Artık doğu, batının ekonomik köleliği ve siyasi boyunduruğundan sıyrılmak üzeredir , Hilafet davası bu uyanışın düğüm noktasıdır diye ekledi. Ocak 1922'de Ahmedabad'daki Müslümanlar Birliği toplantısında Anadolu'daki mücadeleden örnek alınarak silahlı savaş kararı çıktı. Bu arada İngilizler çekilirse ordunun başına getirilecek kumandan bulunmadığı yolundaki bir hatırlatmaya karşı ortak bir cevap geldi, **"Enver Paşa getirilir."** (M.K. Öke, Güney A ya Müslümanlarının İstiklal Davası, Kültür Bak., Ankara 1988, s.85-86)

Bombay Hilafet Komitesi Mustafa Kemal'e telgraf çekip, barış görüşmelerinde yumuşak davranmasını eleştirdi ve İslamın kutsal şehirlerini istemekte ısrar etmesi gerektiğini hatırlattı. (Times, 5.5.1922)

Bütün Hindistan Müslüman Birliği 24 Eylül 1922 M. Kemal'i kutlama ve Ankara'ya desteğin devam etmesi kararı aldı. 27 Aralık'ta da Gaya Hilafet Kongerans'nda **Seyfül İslam** ve **Mücahidi İslam** ünvanı verildi. Türk örneğine benzer şekilde silahlı mücadele kararı da alındı. (M.K. Öke, a.g.e., s.100-101)

- **Ahmedabad Mitingi :** İngiltere Çanakkale'ye asker yollarsa Hintliler Türk ordusuna katılacak. (New York Times, 27.9.1922)

ALMANYA'DAKİ İHTİLALCİ MÜSLÜMANLAR Kemalizmin Panislam yaptığına, bütün doğu, Hindistan ve Kuzey Afrika'ya yayılacağına inanılıyor. Hilafetin tam kurtarılması için dualar ediliyor. bunların düşüncelerini aktaran **Berliner Boersenkurier** gazetesi (25.5.1922) şunları yazıyor: Büyük bir Türkiye'nin kuruluşu Asya Müslüman halklarının gururunu okşamaktan geri kalmayacaktır. Arabistan, Mısır, İran, Afganistan, Azerbaycan, Gürcüstan Müslümanları da yakında patlamaya hazır ve daima eyleme yönelen birer kütle oluşturacaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

- Savaşta Türklere silah arkadaşlığı yapmış Almanların kurduğu **"Bund der Asien Kaempfer = Asya Savaşçıları Birliği"** yayımladığı **"Zwischen Kaukasus und Sinai = Kafkasya ile Sina Arasında"** isimli 1922 yılığında bu çevrelere Anadolu hareketiyle verdiği mesajı şöyle aktarıyor: "Biz Almanlar zaferlerle dolu tarihimizin en utanılacak olayıyla karşı karşıyayız, elimizden kılıçlarımız alındığından üç yıl sonra Türk hâlâ savaşıyor. Türk hâlâ doğal liderlerinin yönetiminde askerlik görevini yapıyor. Şeref kalkanlarını kirleten hiçbir leke yok." M. Kemal'e gelince Almanların gözünde **Hindenburg** ya da **Ludendorf** gibi bir kahraman." (Omar Kiazim, a.g.e., s.104-10)

Ankara'nın umut bağlanan bir odak ve M. Kemal'in İslamın Kılıcı olarak herkes tarafından kabul edildiğinin en belirgin kanıtı, **Kral Hüseyin**'in dahi, 1922 Eylül sonunda İngiliz Hariciyesi'ne gönderdiği bir yazıda, ondan **GAZİ** diye bahsetmesidir. Evvelce **Kıbla**'da Ankara Heyeti hakkında çıkan yazılar düşünülürse, ne büyük bir değişmenin gerçekleştiği anlaşılır.[7] Hicaz Hükümetinin Türk Barışı yapılırken mutlaka kendi delegelerinin de bulunmasında ısrar etmesi ve "Biz hâlâ Türkiye ile savaş halindeyiz" sözlerini İngilizlere hatırlatması, bir bakıma İslam dünyasında legalize edilmek isteğinin sonucuydu. Ankara mücahidlerinin onayını almakla Kral Hüseyin, İslam dünyasında o sırada daha da yoğun şekilde hakkında kullanılan "İslam'a ihanet" ve "Hilafeti İngilizlere satmak" suçlamalarından kurtulmuş olacaktı. Savaş sırasındaki vaadler yerine getirilmedikçe Alman barış antlaşmasını imzalamayı red eden Hüseyin'i İngilizler Türk barış görüşmelerine kabul etmemekle cezalandırıyorlardı. Aynca İngilizler Hüseyin'in, Ankara'nın isteyeceği tam bağımsızlık şartlarından kendisi için de yararlanmayı tasarlayacağının farkındaydılar. Türk zaferinden ona pay vermek diğer bütün himayedekilerin de harekete geçmesine yol açabilirdi.

---

7) Süleyman Musa, **El Mürasalat el Tarihiye 1920-1923 El Savra el Arabiya el Kubra**, Amman 1978, 3.cilt, s.245. Hicaz Hariciyesinden Britanya Hariciyyesine nota 23.9.1922. S. Musa yazının Hicaz Hariciyesinden çıkmasına karşılık üslubun tamamen Şerif Hüseyin'e ait olduğunu belirtiyor. Bunda Türklerle Araplar arasındaki savaş halinin sona erdirilmesi için "Gazi Mustafa Kemal'e müzekkere gönderildiği" kaydedilmekte İngiltere'nin de yardımı istenmektedir. Gazi ismine Belag'da (25.8.1923), Mokattam'da (21.12.1922) Kashkoul'da (19.11.1923) ve daha pek çok yayında rastlanır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde İslam dünyasındaki havayı en iyi Pakistan'ın ünlü şairi **İkbal**'in **"Mustafa Kemal Paşa'ya Sesleniş"** şiiri yansıtır.

"Bir millet vardı ki, takdirin gizli hanesinin sırlarına, biz, onun hikmetinin etkisiyle vakıf olduk (...)

Atının gidebildiği kadar koş, atıl, biz defalarca bu alanda ihtiyatlılık nedeniyle mat olduk."[8]

C- Gazi Neler Vadetmişti

Mustafa Kemal'in mesajlarında, mazlum (ezilmiş) milletleri bağımsızlık için silahlı mücadeleye çağırın hiç eksik olmamıştır. Bunun **bir yerden yönetilir toplu bir hareket olarak ya da bir gücün kendi başına eylemiyle bütün Müslümanları kurtarması şeklinde algılanması mümkün müydü**? Açıkcası, Türkiye'nin sorunlarını çözdükten sonra diğer bütün Müslüman toplumların sorunlarına da çözeceği yolunda bir mesajı olmuş mudur? Birinci ciltte, 1920 başında henüz tam eyleme geçmemiş olduğu dönemdeki düşüncelerinde Misakı Milli çerçevesini aşan görüşleri olmadığını örneklerle göstermiştik. Şimdi de 1923'ü de içeren TBMM döneminde, çoğunlukla mecliste yaptığı konuşmalarından alıntılar yaparak, Türk toplumu kadar diğer Müslüman topluluklara da neleri önerdiğini özetlemeye çalışacağız.

TAM BAĞIMSIZLIKTAN BAŞKA ÇÖZÜM YOKTUR Zaman zaman TBMM'nin içinde de "kurtarabildiğimizle yetinelim" düşüncesini savunanlar çıkmıştır. Özellikle Dışişleri Bakanı sıfatıyla **Bekir Sami Bey** bu nitelikli anlaşmalar da yapmıştır. M. Kemal bu antlaşmaları red ettiği gibi Meclise de red ettirmiştir. Bağımsızlığın geçici bir süre için vazgeçilebilir bir şey olduğu, sonra zaman için olayların o millete kendi bağımsızlığını kazanma imkanını verebileceği düşüncesine şiddetle karşıydı. 5 Şubat 1921'deki gizli oturumda bu fikrini şu

---

8) Abdülkadir Karahan, **Dr. Muhammed İkbal ve Eserlerinden Seçmeler**, İstanbul 1974. Mustafa Kemal Paşa'ya Sesleniş'in altında ikinci başlık olarak "Allah onu korusun" ibaresi vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

cümlelerle tamamlamıştır: **"TBMM, ülkenin bir karış bağımsız toprağı kalmış olsa bile onun üzerinde yine bağımsızlık davasını devam ettirmeye azmetmiştir."**[9] Bu yaklaşımın, gerek Saray/Bâbıâli'nin ve gerekse himayeyi kabul eden bütün İslam dünyası liderlerinin tam karşısında olduğu açıktır. Belki halklar mücadeleye devam yanlısıydılar ama liderleri ödüne yanaşınca toplumsal dinamizmlerinin etkisi de sınırlı hale geliyordu.

Sevr'in mahiyetini açıklamak için yayınlanan kitapçıkta şu kayıt yer alır: "Bir millet istiklali haysiyet ile yaşayabilir. Hür ve müstakil olan bir millet devlet teşkil eder(...) Türk milleti esareti kabul etmeyecektir, çünkü hür ve müstakil olan adam kendi rızasıyla kulluğa razı olamaz."[10]

GERÇEK GÜÇ MİLLETTEDİR : M. Kemal'in ilkeler düzeyinde daha önceki deneyimlerden ders alarak davrandığı dikkati çeker. Ülke içinde iki anlayışa karşı olduğunu saklamamıştır: Sultan/Halife ve hükümetine kaderci bağlılık ile İttihatçı Paşaların şahsi yönlendirişi. Sadece yukardan gelen toplumun katılmadığı eylemlerin başarısına inanmıyordu. Bu, liderin rolünü red ettiği anlamına gelmez. ancak liderin işlevinin toplumuyla bütünleşmek olduğunu da ısrarla vurgulamıştır. 9 Temmuz 1919'da bir "ferdi millet" olarak savaşını sürdürebilmek için askerlikten istifasını İstanbul'a bildirirken **"başarısının ancak Sine-i millete dönmekle mümkün olabileceğine"** işaret etmiştir. San Remo kararlarını onaylayan Sadrazam Damat Ferit'e kendinde bir güç varmış saymamasını, ancak halkının içine katılırsa güçlü olabileceğini anımsatır:

"Bugün vatanımızda bir milli güç varsa, o akım, felaketlerden ders alan milletin kalp ve aklından doğmuştur. Acizleri de ancak ona uyuyorum. (...) Yabancı temsilcilerin vatanı yok etmeye yönelik önerilerikarşısında hükümetin başındakilerin ikinci bir hiyanete vasıta olmaktan ise, milletin arasına bir fert olarak karışması örnek alınacak bir vatanseverlik olur."[11]

---

9) **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, TBMM Bas., Ankara 1982; tavizci antlaşmaları red ettiğinde M. Kemal'i Bolşeviklikle suçlamak adet olmuştu.

10)**Türk Muahede-i Sulhiyesi ve Mahiyeti Hakikiyesi**, Ankara Vilayet Matbaası, 1336.

11)**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ATA)**, Türk Devrim Tarihi Enst., c.1, s.28, Mecliste 8.7.1921 tarihli konuşma.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konuda daha bir çok konuşmasında örnekler verebiliriz:

Varlığımızı, bağımsızlığımızı kurtaran bütün eylem ve hareketler milletin ortak fikrinin, arzusunun, azminin yüksek belirtisinden başka bir şey değildir.

- Hedefimizi kurtarmak için dışarıya karşı, düşmanlarımıza karşı milletin anlayışlı ve kuvvetli olduğunu, milletin gerçek etmen olduğunu ispatlamalıyız.

(Zaferden hemen sonra) milletin fertlerinin hiç birinden fazla yüksekliğe sahip değilim, bende fazla bir girişim görüldüyse bu benden değil, milletin elde ettiği sonuçtan çıkan bir girişimdir.

HAKİMİYET KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLETİNDİR. Yukardaki düşüncelerin, egemenliğin millette olduğu anlayışını pekiştirmesi doğaldı. Anadolu'da başlattığı iki gazetesinin isimlerinin **İrade-i Milliye** ve **Hakimiyeti Milliye** olması rastlantı değildir. Amasya Tamimi'ndeki "Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" şeklindeki düşünüşünü hiç bırakmamış, Sultan/Halife'yi sorumsuz ve timsali nitelikli saymış, yetkilerin halkın seçtiği meclisin güvenine sahip bir hükümette bulunmasından başka formüle yanaşmamıştır. Liderin yerini 1 Aralık 1921 tarihli meclis konuşmasında şöyle belirtmiştir "Seydül kavmi hadimihum, buyurmuşlardır. Millete Efendilik yoktur. Hizmet eden vardır. Bu millete hizmet eden onun efendisi olur."

HER BİREY SAVAŞININ BİLİNCİNE VARMADIKÇA KURTULUŞ SAVAŞI KAZANILAMAZ. Liderle toplum arasındaki bağı, birincinin her vatandaşı bilinçlendirmesi ve o yolla bir savaşa yöneltmesi olarak algılıyor. Bu tez kütleleri kendi krallığı ya da hükümdarlığı için harekete geçirmeye çalışanların görüşleriyle çatışmaktadır. "Şimdilik alabildiğinle yetin" formülü sömürgecilerin en çok işine gelen davranışı. Bir taç ya da taht karşılığı toplumun haklarından ödün vermekte sakınca görmüyorlardı. Daha 1919'da M. Kemal bireyin rolünü şöyle vurgulamıştır:

"Bugünün yaşama koşulları içinde bir birey için olduğu gibi bir ulus için dahi, kudret ve yeteneğini fiili eseri ile ortaya koymadıkça ve ispatlamadıkça, saygı ve önem gösterilmesini beklemek boşunadır. Kudret ve yetenekten yoksun

Levent Şahverdi Arşivi

olanlara iltifat olmaz. İnsanlık, adalet, iyilikseverlik gereğini, bütün bu niteliklere sahip olduğunu görenler isteyebilirler. Cihan bir sınav alanıdır, sınavda başarılı olmadan lütüfkarane davranışları beklemek boşunadır."[12]

28.12.1920'de Ankara'nın ileri gelenleriyle yaptığı bir sohbet sırasında da bireyin bilinçlenmesi üzerinde durmuştur:

"Hukukunu müdrik olup müdafaa ve muhafazası emrinde her türlü fedekarlığa müheyya olduğuna dair aleme bir kanaat vermek lazım gelir (...)

Varlığı ve hukuku için bütün gücüyle, bütün düşünce ve maddi gücüyle ilgilenmezse bir ulus kendi gücüne dayanarak varlık ve bağımsızlığını sağlayamazsa şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz. (...) Örgütün diğer ayrıntılarına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani bireyden başlıyoruz. Bireyler düşünür ve bilinçli olmadıkça, kütleler istenilen yöne herkes tarafından iyi veya fena yönlere yönlendirilebilirler. Kendini kurtarabilmek için her bireyin kaderiyle bizzat ilgilenmesi gereklidir. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir kurum elbette sağlam olur."[13]

Tek tek her ferdi ulusal bilinçlenmeye ulaşmadıkça başarının olanaksızlığını ileri süren Atatürk, Büyük Zafere erişmesinden beş ay önce ordunun teftiş etmiş ve istediği kıvama varılmış olduğunu saptamıştı. Mecliste, ordunun boşu boşuna hareketsiz durduğundan yakınan ve bu durgunluğun eylem yapacak nitelikte olmamasından ileri geldiğini iddia edenlere karşı, belki o anda yeterince anlaşılamayan bir yanıt vermişti. "Ordunun şimdi bilinçle savaştığı" yolundaki sözler gerçekte tüm dünyada, ulusal kurtuluş savaşlarında başarıya ulaşmanın temelidir.

"Güvenebilirsiniz ki, ordumuzun hiçbir eri ayrı olmamak üzere tümü, izlediğimiz kutsal davayı tümüyle idrak etmiştir. Ordularımız Türkiye'nin düşmanlarını anlamıştır, dostlarını da tamamen anlamıştır. Ne için savaştığını biliyor ve

---

12)Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s.3.

13)ATA, c.2, s.10-11.

Levent Şahverdi Arşivi

hangi sonucu sağlayıncaya kadar savaş zorunluğunda olduğunu sükunetle ve vicdanıyla takdir ediyor. Arkadaşlar! **Yüksek Meclisinizin büyük zorluk içinde kurmağa başardığı ordular kuşkusuz Viyana surlarına dayanan eski Osmanlı ordularından biri değildir?** Ancak yüklendiği yüksek ve insancıl ideal açısından onlardan daha yüksek ve üstün niteliklere sahip bir çelik parçasıdır. TBMM hükümetinin ordusu ülkeler almak ya da saltanat yıkmak veya kurmak için şunun bunun elinde ihtiras aracı olmaktan uzaktır. İnsanca ve bağımsız yaşamaktan başka amacı olmayan ulusun, aynı ideal ile duygulu ve yalnız onun emrine uyan ve sadık öz evlatlarından oluşan, saygıdeğer ve güçlü bir topluluktur."(14)

Atatürk'ün demeç ve bildirileri arasında, bu bilinçlenmenin kademe kademe oluşmasını yansıtan bir hayli örnek vardır. Bu bilinçlenmenin silahtan da, giyim kuşamdan da önemli olduğunu kanıtlayan örnek 14.8.1920 tarihli Meclis konuşmasından alınabilir:

"Hamdullah Suphi Bey diyor ki orduyu daha iyi silahlandırabilir ve giydirebilirdik. Hayır Hamdullah Suphi Bey, daha iyi silahlanamazdık. Edemezsin ve edemeyeceksin. Bunu söylüyorum efendiler. Fakat **askerlerimizin biraz çıplak, yırtık elbise ile bulunması hiçbir vakit bizim için bir utanç değildir**. Bana Fransızlar, elbisesiz askerlerin çete olduklarından bahsettikleri zaman, hayır onlar çete değildir, bizim erlerimizdir dedim. Üzerinde üniforma yoktur dediler. Üzerindeki elbisesi üniforma dedim ve bunu Fransızlar anlamlı ve yeterli bir yanıt buldular. Dolayısıyla elbisesiz olsun, köylü elbiseli olsun, yeter ki onları yerinde kullanalım ve kutsal amacımıza varalım."(15)

Büyük zaferle Anadolu topraklarında tek bir yabancı asker kalmadığı anda da, bu bilinçlenmenin rolünü saygı ile anmayı görev bilmiştir:

"Olayların heyecan veren ayrıntıları üzerinde biraz daha ısrar etmeyi vicdani bir zorunluluk sayıyorum. Oğullarını ve kocalarını cephenin ateş hattına gön-

14)ATA, c.1, s.239, 18 Nisan 1922 konuşması.

15)ATA, c.1, s.110.

Levent Şahverdi Arşivi

deren ihtiyar analar ve babalarla genç kadınlar, kağnı ve öküzden oluşan yaşam araçlarının başına geçerek orduyu izlemişler ve malzemelerinin ilkelliğine rağmen ruhlarındaki gayret ve fedakârlık hissi ile düşmanın binlerce otomobilden kurul, en ileri araçlarının oluşturduğu taşıt gücüyle yarış etmişlerdir."[16]

TOPLUM KENDİ NESNEL KOŞULLARINI İYİ SAPTAMALIDIR : Bütün Jön Türk aydınları gibi M. Kemal de Fransız Devrimi'ni saygıyla ananlardandır. Türk halkının eyleminin Fransa İhtilali'nin açtığı yolu izlediğini, "ama kendine has ayırıcı vasıflarıyla geliştiğini" belirtmekten geri kalmamıştır: "Zira her millet devrimini sosyal çevresinin baskı ve ihtiyacına uyan hal ve durumuna ve ihtilal ve inkılabın oluş zamanına göre yapar."[17]

Meclisin 14 Ağustos 1920 tarihli oturumunda, işe başlarken bu nesnel koşulları kesin saptadıklarını ve toplumun gerçeklerine ters düşecek hayalci görüşlere kapılmadıklarını açıkça belirtmiştir.

"Biz ülke ve ulusumuzun varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için karar verdiğimiz zaman, kendi görüş açımıza bağlı bulunuyorduk ve kendi gücümüze dayanıyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık, hiç kimsenin aldatıcı vaadlerine kanarak işe girişmedik. Herkesce bilinmektedir ki, bizim görüşlerimiz, bizim ilkelerimiz, Bolşevik ilkeleri değildir. Ve Bolşevik ilkelerini ulusumuza kabul ettirmek için şimdiye kadar hiç düşünmedik ve girişimde bulunmadık. Bizim inancımıza göre, ulusumuzun yaşamını sağlaması ve gelişmesi kendi sindirme kabiliyetiyle oranlı olan görüşlerdir. (...) Bolşevizm ulus içinde mağdur olan bir sınıf halkı dikkate alır. Bizim ulusumuz ise tümüyle mağdur ve mazlumdur... Bizim için esas, birliği korumak gereğidir. Tümüyle mazlum ve mağdur bir halk içinde sınıf ayırımı daha tehlikelidir... Bu birliği böyle bireysel girişimlerle bozduğumuz gün, o bireysel girişimlerin sonuçları en parlak dahi olsa, tümü kurtarmak yeteneğinden yoksundur."[18]

---

16)ATA, c.I, s.292-293.
17)ATA, c.3, s.81.
18)ATA, c.1, s.97-98.

Levent Şahverdi Arşivi

İZLENECEK YOL TOPLUMUN ÖZGÜN KOŞULLARI DİKKATE ALINARAK SAPTANMALIDIR : Bir evvelki ilkenin doğal devamı olan bu husus, 1921'de Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkileri hakkındaki yasa üzerinde yaptığı konuşmada gayet somut bir şekilde ifade edilmiştir:

"Bu hükümet demokrat bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir, yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi zikredilen hükümetlerden hangisidir?" buyurdular ! Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Ve hakikaten kitaplarda belirtilen hükümetlerin, ilmi niteliği itibariyle hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat milli hakimiyeti, milli iradeyi yegane yansıtan bir hükümettir, bu nitelikte bir hükümettir ! sosyal bilimler noktasından bizim hükümetimizi tanımlamak gerekirse "halk hükümeti" deriz. (...) **Biz hayatını, istiklalini kurtarmak için çalışan, emek veren kimseleriz, zavallı bir halkız ! Mahiyetimizi bilelim.** Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Dolayısıyla her birimizin hakkı vardır. Yetkisi vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakka elde ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını çalışmadan geçirmek isteyen insanların bizim toplumumuz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur ! O halde açıklayınız efendiler ! Biz bu hakkımızı koruyabilmek, istiklalimizi emin bulundurabilmek için genel kurulumuzca, ulusal yapımızla, bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı ulusal gücüyle savaşı gerekli gören bir mesleği takibeden insanlarız. Dolayısıyla bu gibi açıklamalarla hükümetimizin dayandığı esasın, sosyal bilimlere dayanan bir esas olduğunu açıkça görürüz ! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, soyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş ! **Efendiler biz benzememekle ve benzetmekle öğünmeliyiz ! Çünkü biz bize benziyoruz efendiler."**(19)

Dışardan ders almamak ve sadece kendine özgü bir yolu tuttunmak iddiası, gününde de daha sonraları da hayli tepki yaratmıştır. Adeta bütün insanlara ortak niteliklerin ötesinde bir toplum olmak iddiasını taşıdığı düşünülmüş ve eleştirilmiştir. Oysa söylendikleri zaman koşul ve ortamı içinde ele alındığında içerikleri

---

19)ATA, c.1, s.190, 1 Aralık 1921 konuşması.

Levent Şahverdi Arşivi

son derece açıktır. Dünyada ileri derecede sanayileşmiş toplumlarla sömürgeleştirdikleri toplumlar vardı. Sanayileşmişlerin içinden yükselen dirençler apayrı özelliklere ve hedeflere sahiptir. İslam ve doğu toplumları ise, içerden ve dışardan bütün fertleriyle ezilmiş durumdadırlar. Herşeyden önce bağımsızlıklarını elde etmeleri şarttır, zira bunu elde sağlamadan çağdaşlaşmaları mümkün değildir. Ve çözüme en kısa zamanda ulaşılması zorunluğu vardır, karşı tarafın oyunu esasen zamanı kullanıp yozlaştırmaya dayalıdır. Türk toplumu geri kalmışlığının bilincindedir ve yüzyıllar sürmüş bir evrimin sonucunda ortaya konmuş bazı formülleri deneme lüksü için zamanı yoktur. Dolayısıyla, bağımsızlığı elde etmenin tek aracı olan bütün toplumu hedefe yönlendirirken, bundan gelmesi doğal dirençleri en aza indirecek yöntemi kullanmak gereklidir. Hainliği Meclisin gizli oturumunda onaylandığı halde kamuoyuna Halife'nin kurtarılması için savaşıldığı ve onun çevresinde bütün İslamları toplama yolundaki propaganda bu gereksinmenin sonucudur. Aksi halde topluma tam yabancılaşma ve kopma, böylece bağımsızlığı gerçekleştirecek tek güçten (milletten) kopma durumunda kalınabilirdi.

KENDİNDEN BAŞKASINA UMUT BAĞLAMAYACAKSIN : Sonuca başkasının desteğiyle ulaşma hayali, aynı zamanda toplumsal gücünün ötesinde hedefler koymuş olmak anlamını taşıyordu. Saray/Bâbıâli'nin eski Osmanlı hudutları içinde varlığı sürdürme tasarısı ancak başkalarının desteği (Galiplerin onayı ve Arapların da boyun eğmesi) ile gerçekleşebilecek bir çözümdü. Karşılığı ne bağımsızlık ne de özgürlükdü, aksine daha çok bağımlı olmaktı. Desteği veren eğer Emperyalizm ise bedelini isteyecekti. Ya bir başka ezilmiş toplum destek vadeder ve yapamazsa ne olur? Onu da şöyle açıklıyor:

"Varlığımızı korumak ve milli amaçlarımızı gerçekleştirmek için, gerçek dayanağı dışarda değil, içerde, kendi vicdanımızda bulmak ilkesini İcra Heyeti kabul etmiştir. Çünkü, kendi kuvvetimizi dikkate almaksızın dışardan, şuradan buradan gelecek kuvvetlere dayanan emeller izlersek ve o güçten ve o yardımdan destek de gelmezse hayal kırıklığına uğarız."[20]

---

20)Sadi Borak, **Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları**, Çağdaş yayınları, İstanbul 1977, s.89.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemal'i Bu destek içinde en çok endişelendiren tabii ki işbirliğine girenin -bilerek ya da bilmeyerek- sömürgeci çevrelerin oyuncağı olması ihtimaliydi. Bu konudaki ihtiyatlılığı son derecedeydi:

"Herşeyde olduğu gibi belki ahlakiyet açısından da kuvvet, dikkate alınmalıdır. Arkadaşlıkta ve kardeşlikte dahi kuvvet dengesini dikkate almak gereklidir. Zayıf olan güçlü olanın mutlaka mahkumudur. İnsanlık, adalet, tüm ilkeler, kurallar ikinci derecede kalır. herşeyden önce gelen kuvvettir. Dolayısıyla, bizim kurtuluşumuz için gelecek yardımlar karşısında, bağımsızlığımızın korunması için kendi gücümüze dayandığımızı ispat etmeliyiz. Bize yardım için gelecek kuvvetler bizi yutacak kadar olursa yutar. (...) bendeniz, bir tarihte, Bulgarlarla Türkiye arasında askeri bir plan yapmakla görevlendirilmiştim. Vadedilen şuydu. Bütün Türkiye ordusu Bulgaristan'a yardıma hazırdır, deniyordu. (Verdikleri yanıt şu oldu): Bizim kuvvetimiz yeterlidir."[21]

M. Kemal'de bir dış yardımın toplumu kalkındırmasını düşünmemiş değildir. 25 Eylül 1920'de meclisteki konuşmasında Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmiş olmasından mutluluğunu belirttikten sonra ekler: "Faraza Kafkasya'da İslam kuvveti kendiliğinden teşekkül etmiş. Mesela **İslam kuvveti olarak bir fırka veya iki fırka suvari gelirse makbule geçer**."[22] Beklentiler boşa çıkar ve hiç bir destek gelmez. **Üstelik askerlerinin aç, parasız, yüzde sekseninin elbisesiz ve iç çamaşırsız olduğunu, tütün yerine ot içtiklerini ve bir taburda su için tek bir kırba bulunmadığını bilmektedir.**[23] Böyle bir durumda dışarıya "Bekleyin geliyorum" mesajı vermesi mümkün değildi. Arnavutlarla ilişki bahis konusu olduğunda onlara "Birlik olun, din meselesini dışlayın, Ankara ve Alemi İslam ile manevi bağları takviye edin" demekten başka bir şey söylememiştir.[24] Afganistan'a gidecek askeri öğretmenlere de katiyen siyasetle uğraşmamalarını salık verir.[25]

---

21)Ibid., s.149-180.

22)**TBMM Gizli Celse**, c.I, s.139.

23)Ibid., c.II, s.138.

24)**Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Kültür Bak. Yay., c.I, s.209.

25)Ibid., c.I, s.218-219; M. Kemal'den Fevzi Paşa'ya yazılan talimatta bu subayların ancak Müslümanlığın ve Türklüğün yararına aykırı hareket görürlerse hareket etmeleri bunu engellemeye çalışmaları tavsiye edilmiştir. Bundan kasdin, Enver Paşa ve Bolşevik eylemleri olduğu anlaşılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu davranış, kitabımızın birinci cildinde Suriye ve Irak'taki bazı gruplarla ilişkilerin niteliğiyle çatışıyor görünebilir. Burada dikkat edilmesi gereken, Misakı Milli'nin hudut çizgisi meselesidir. Misakı Milli sınırları içinde bulunduğunu kabul ettiği yerlerdeki subay ya da aşiretlerle ilişkiler Arapların iç işlerine karışmak şekilnde düşünülmemiştir. Aksine Misakı Milli'ye uygun davranmak olarak anlaşılmalıdır. Lozan'da Türkiye'nin sınırlarını görüşmek üzere giden heyete verilen talimatta bu hudutlar şöyle belirtilmiştir:[26]

"Şark hududu (Ermeni yurdu) mevzuu bahis olursa görüşmelerin kesilmesine sebep olur.

Irak hududu: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecektir. Konferansta bundan farklı olmak üzere tahaddüs edecek şekil için heyeti vekileden talimat alınacaktır. Petrol vs. imtiyazat meselesinde İngilizlere bazı menafii iktisadiye temini görüşülebilir.

Suriye hududu: Re'si İbn Hani'den itibar ile Hanin, Müslimiyye, Fırat yolu, Deyrzor, çöl, nihayet vilayeti cenub hududu."

Fransızlarla yapılan ve Sancak (Hatay) için özel şartlar içeren antlaşma da dikkate alınırsa Türkiye'nin güney hudutlarındaki belirsizliğin sebebi anlaşılır. nitekim daha sonra 1925-26'da Musul, 1937-38'de Hatay sebebiyle komşularla sorunlar çıkmıştır. Misakı Milli anlayışından doğan belirsizlikle, bazı propagandaların "Trakya'yı da aldıktan sonra Türk ordusu Suriye ve Mısır'ı da kurtaracak" söylentilerine yol açtığı anlaşılıyor.

Bütün bunların dışında bir de "Türkiye'nin gücü 1911'den beri devam eden savaşlardan sonra hala cihangirane bir girişimi göze alabilecek düzeyde miydi?" sorusu akla geliyor. Ortada iç donundan kırbasına, fişeğine, tüfeğine kadar her şeyi eksik olan bir bitkin ordu vardı. Sakarya öncesinde cephedeki askere moral aşılamak için gönderilen heyetten **Karesi Milletvekili Vehbi Bey** gözlemlerini anlatırken Yunan propagandasının savaş bıkkınlığından yararlanmak için nasıl

26)Ibid., c.I, s.497.

Levent Şahverdi Arşivi

başarılı olduğuna dair bilgiler verir. Düşman elinde esir durumundaki ailesini düşünen asker vatanı, milleti düşünemeyecek hale gelmiştir son çare imana hitap etmek olmuştur: **"Gerek efrada gerekse zabitana dedik ki, siz Bedir ordusunuz, Hüneyn ordususunuz. Sizin kurtaracağınız yalnız Anadolu değil, bütün Alemi İslam'dır. Binaenaleyh ruhu Peygamberi sizinledir."**(27)

Bu dönemde tek umut İngiliz ve Avrupa emperyalizmi ile savaşa girişmiş olan Sovyetlere bağlanmıştı. Ayrı bölümde ayrıntılarını verdiğimiz gibi ancak Sakarya zaferinden (1921 Eylül'ü) sonra Bolşeviklerden sürekli yardım alınabilmiştir. Ama Ankara, Moskova'nın "Can düşmanım" dediği İngilizlerle anlaşmaya varmış olduğundan haberdardı. açıkcası tam güvenebileceği hiç bir güç yoktu. 13 Şubat 1921 tarihli **Hakimiyeti Milliye**'den aldığımız "Sovyet - İngiliz İtilafı" başlıklı yazı, kimden medet umacağını şaşırmış bir Ankara aydınının düşüncelerini yansıtmaktadır:(28)

"Anadolu Ajansı'nın iki gün evvel verdiği haber uzunca bir teemmüle layıktır: Sovyet İngiliz İtilafı imza edilmiş. Kapitalizm ile Sosyalizm anlaşmış, cihan emperyalizmi en çok kendisine karşı cidal açan Rus İhtilali ile el ele vermişler... Hadiseyi ehemmiyetle telakkiye mecburuz (...) Sovyetlere dünya ile harpte olmak zararlı göründü, hükümetlerini iyice yerleştirmek için biraz daha mutedil olmaya ve kendilerini tanıtmaya mecburiyet hissettiler. İsviçre'den Kremlin Sarayı'na pek büyük insaniyet ve ihtilal iddialarıyla dönen Lenin, gün geçtikçe mutedilleşti ve tedricen idaresini devirdiği hükümete benzemeye başladı (...) Önce bütün milletler için vasi bir serbesti, vasi bir tayini mukadderat hakkı ilan etmişti. Fakat az zaman sonra Ukrayna, Litvanya, Lehistan bu hakkı kullanınca Bolşevik Reisi'nin canı sıkıldı (Üzerlerine ordu yolladı...) Fakat asıl mesele İngiltere ile anlaşmaktı. Ruslar ne olursa olsun Avrupa devletleri ile siyasi münasebete girmek istiyorlardı. Bolşevik Rus hükümeti için bir zaruret miydi? Yeryüzünün bütün

---

27)**TBMM Gizli Celse**, c.II, s.138; M. Zekai Ökte, "Milli Mücadele Döneminde Propaganda Hizmetlerinin Ödgülenmesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, no.25-35 ve 41-43'de ordunun içinde ve halk arasında savaş aleyhtarı kampanyanın yürütülmesine ait geniş bilgi vardır.

28)Makalenin yazarı Hüseyin Ragıp (Baydur) dur.

Levent Şahverdi Arşivi

kapitalist hükümetlerine harp ilan eden Sosyalist bir hükümet için, İngiltere ve Fransa gibi sermaye ve sarraf hükümetlerinin aşinalığı mutlaka lazım mıydı? Bilemiyoruz (...) Sosyalist Enternasyonali'ni vücude getiren Lenin mutlaka Emperyalistler Enternasyonali'nin rüesası ile Loyd Corc, Millerand ve Sonino ile konuşmak ve tanışmak istedi. Bu maksatla dünya politikasının en soluna koyduğu kürsüsünden kalktı, biraz daha sağa doğru yürüdü ve İngilizlerle anlaşmak için Krasin'i Londra'ya gönderdi (...) Yapılan mukavelenin ismi tamamiyle gayri siyasidir: Sovyet - İngiliz İtilafı Ticarisi. Fakat maddeler serlevhaya pek uymuyor. Mesela şark memleketlerine aid olarak mukaveleye İngilizler tarafından derç edilen maddeyi ticari bir mesele ad etmeye maalesef imkan yoktur. Bu madde ile İngilizler, Sovyetleri şark politikasından dönmeye mecbur ediyor; Sovyetler şarkta siyasi faaliyetlerinden vazgeçecekler, yani İngiltere'nin Asya'da tesisini istediği nüfuz mıntıkalarına razı olacaklardır. Moskova telsizinin geçenlerde verdiği malumata nazaran, bu manatıkı teşkil eden memleketler Afganistan, Azerbaycan, Acemistan ve Anadolu'dur. Şu halde tıpkı (eski zamanlarda..) olduğu gibi Asya memleketleri üzerine bir anlaşma müzakeresinin geçtiği anlaşılıyor."

Bu anlaşmaya rağmen Sovyetler vaatlerine sadık kalmış ve Türkiye'ye dışardan gelen yardımın yüzde 83'ünü sağlamışlardır. Eğer Türkiye, Moskova elçisi **Ali Fuat Paşa**'nın Sovyet Hariciye Komiseri **Çiçerin**'in önünde İngiliz temsilcisi **Totsman**'a "Etnografik hudutları dahilinde müstakil bir Türkiye'den fazlasının istenmediği" güvencesini vermeseydi, acaba Sovyetlerin yardımı İngilizlere rağmen devam eder miydi? sorulacak sorudur.[29]

O dönemin dünyanın en büyük gücü olan İngiltere, Saray'ı, Bâbıâli'yi, Yunanlıları, Sovyetleri, Milli Mücadele'ye karşı kendi yanında birleştirirken anlaşmalarla himayesine aldığı Araplar da aynı yöne yönlendirmeğe çalışıyordu. İngilizlerce Irak Kralı atanan Faysal bunun karşılığını vermek zorundaydı. 12.12.1921 tarihli meclis gizli oturumunda konuşan Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa şu açıklamayı yapmıştır: "İngilizler Emir Faysal'ı elde ettiler. Onun

29)**Atatürk'ün Milli Dış**, c.I. s.349.

Levent Şahverdi Arşivi

vasıtasıyla Müslümanları da aleyhimize kullanmak istiyorlar. Faysal'ın ağzından ordumuz içlerine kadar propaganda yapıyorlar."[30]

PANİSLAM VE PANTURANİZM KARŞISINDA TUTUM Bu konuda M. Kemal'in 1 Aralık 1921 tarihinde mecliste yaptığı konuşmayı aktarmakla yetineceğiz:[31]

"Büyük hayaller peşinde koşan, yapamıyacağınız şeyleri yapar gibi görünen sahtekarinsanlardan değiliz. Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. **Biz Panislamizm yapmadık. Belki "Yapıyoruz, Yapacağız" dedik. Düşmanlar da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim" dediler. Panturanizm yapmadık. "Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik" ve yine "öldürelim" dediler.** Bütün dava bundan ibarettir. Efendiler bütün cihana havf ve telaş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı tezyid etmekten ise haddi tabiiye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim. binaenaleyh efendiler, biz hayat ve istiklal isteyen milletiz ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz."

Misakı Milli sınırları dışına bakmayı emperyalist bir davranış sayan M. Kemal böylece 5-6 yıl öncesinin en önemli iki akımı hakkındaki yargısını da açıklamış oldu. Yapamayacağı şeylere giriştiği için Osmanlı Devleti'nin hem dünyayı kendine düşman ettiğini hem de çöktüğünü belirtti. **"Haddimizi bilelim"** hatırlatması çok önemli bir uyarıdır. Aynı hatanın işlenmesinde bu kez herşeyin kaydedilebileceğine işarettir. Dolayısıyla yeni Türkiye'nin aynı maceralara kalkışmayacağını

---

30)M. Zekai Ökte, "İstiklal Savaşında Propaganda..", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, no.41 (Temmuz 1988) s.24; 1922 Mart'ında Çörçil Avam Kamarası'nda Irak'ta Faysal rejimini yerine oturtmak için yapılanları anlatırken milletvekillerinin kahkahalarla gülmesi, teslimiyetçiliğin derecesini gösterir. "Belediye seçimlerinde İngiliz hükümetinin politikasına sempati duyan ılımlı kesim kazandı" deyince salonda kahkahalar yükselmiştir. "Çok yerde İngiliz hükümeti tarafından atanan Emirler seçildi" deyince kahkahalar tekrarlanmıştır (New York Times, 25.3.1922)

31)**ATA**, c.I, s.195-6.

Levent Şahverdi Arşivi

zaferden çok önce açıklamış oluyordu. Bu konuşma Suriye ve Lübnan basınlarına da yansımıştır. Diğer Müslüman toplumlarına da yansımamış olması düşünülemez. Bir Lübnan gazetesi konuşmayı şöyle değerlendirmiştir.[32]

"İslam dünyasının kendisinden, eski bir rüyanın gerçekleştirilmesini beklediğini biliyor. sesinin Hindistan'a kadar bütün Doğu'da yankı yaratacağını biliyor, zira kılıcı elinde tutan o. Ama (...) cesaretle, enerjik şekilde Panislamizmi mahkum ediyor, ondan vazgeçiyor (...) Bunun bir kurıntu bir hayal olduğunu söylüyor."

Tabii ki bunun aksini düşünenler de vardı. Panislam'dan vazgeçmeyi dinden uzaklaşma olarak niteleyenler az değildir. buradaki bir çelişkiyi dikkatleri çekmeden geçemeyeceğiz. Panislam bütün İslamı kurtarmaya, bu arada esir Orta Asya Müslümanlarını da kurtarmaya yönelik bir eylemdi. **Hüseyin'in başlattığı Arap İhtilali Orta Asya Türklerini kurtarmayı Turancılık diye yermiş, milliyetçi bir hareket olarak neredeyse İslama karşı saymıştır. Bunu yaparken, müttefiki olan İngilizlerin müttefiki Rusya'nın çıkarlarını zedelememek için Müslümanları fedada sakınca görmemesi düşündürücüdür.** M. Kemal destek gönneyen Panislamcı ve Panturancı hareketlerden Türkiye'nin zarar gördüğünü söylediğinde tam nesnel bir değerlendirme yapıyordu. Bunu da eleştirmekle İslamcı denilen düşünürler gerçekte kararsız olduklarını ortaya koyuyorlardı. Ya İttihatcıların Panislam eylemine hepsi destek verecek ve sonuca hep birlikte katlanacaklardı ya da o eylem hatalı ise bir daha başkasından beklemeyecek, kendileri doğrusunu ortaya koyacaklardı. İkisini de yapmayıp hep eleştirmek, düşüncesini eyleme dönüştürememek hastalığından muzdarip olanlara özgü bir davranıştır. M. Kemal ise "haddini bildiğini" söylemek gibi bir erdemle ortaya çıkmıştır.

32) **Révell**, 5.1.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm II

HİLAFET MESELESİNİN GÜNDEME GELİŞİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

A - Türkiye'de

1 - Süleyman Baruni

Sultan/Halife Vahdettin'e, yetkilerini ve gücünü kısıtlayıcı, kutsal yerleri kontrolu dışında bırakan bir antlaşmayı kabulü halinde bu sıfatlarının sona ereceği yolunda bir uyarının, Hint Müslümanlarından geldiğini evvelce belirtmiştik. Aslında bu yolda bir uyarı onlardan evvel, Osmanlı Ayan Meclisi'nin Arap üyelerinden **Trablusgarp'lı Süleyman Baruni**'den yükselmiştir. İtalyanlara karşı savaşı ve Dünya savaşı'nda Mısır'a karşı cihadı desteklemesiyle ünlü olan bu fikir adamı ve gazeteci, hem İstanbul'daki yayınları hem de Sultana ve İşgal Komutanlarına ulaştırdığı muhtıralarıyla başkalarının sessiz kalmayı tercih ettikleri bir alanda kamuoyunu dinamikleştirmeğe çalışmıştır.(33)

Kendi çıkardığı **El Adl** gazetesinin 12 Haziran 1919 sayısında İttihatcı liderleri bahane edip bütün Türkleri yeren, hatta küfredenlere karşı çıkar. Hele bunun Osmanlı Devleti'nin yok edilmesi için bahane edilmesine şiddetle karşıdır:

"Osmanlı Devleti'nin yok olmasını dilemek İslam Hilafetinin yok olmasını dilemektir. Paris Kongresi'nin Türkiye'yi bölüp İslam Hilafeti'nin merkezi olan İstanbul'u Amerika veya başkasına teslim ederek şu veya bu yerde bir Arap Halifesini atamaya kararlı olduğunu söylemek, kanımca aklı başında bir kimsenin aklından geçecek bir konu değildir. Çünkü Halifenin atanması ve alınması Müslüman topluluğunun söz birliği ile (İcma) gerçekleşireceği bir konudur ki, Müslüman olmayanın her ne şekilde olursa olsun bu konuya karışması doğru değildir."

Baruni'nin özelliği, Mısır, Suriye ve diğer İslam ülkelerinde örneklerine rastlandığı gibi, kendi toplumunun (Libyalıların) İtalyan himayesi altında tutulmasına karşı çıkmasındadır. Aslında İtalyanları tamamen kovalamak için canla başla

---

33) Bu kısımdaki bilgiler aşağıdaki kitaptan alınmıştır: Orhan Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider Ahmet Şerif - Süleyman Baruni**, Libya Kültür Merkezi yay., Ankara 1981

Levent Şahverdi Arşivi

çalışmış fakat Osmanlı yenilgisi gelince o da oldu bittiyi kabul durumunda kalmıştı. İtalya'nın savaş sonrasında Libyalılara sınırlı da olsa özerklik ve yerel yönetimlerde söz hakkı tanıması ona yeterli görünmüş ve bu yüzden "İtalyanlarla Trablusluların kardeş olduklarını" ilan etmiştir. Buna karşılık Baruni Osmanlı bağımsızlığının, savaş öncesi topraklarıyla aynen devamından yanaydı. **Hatta bu bütünlüğü yıktığı için, İkbal'e benzer şekilde Arapları açıkça eleştirmekten geri kalmamıştır:**

"Eğer Araplar şümullü bir millete bağlılıklarını hatırlasalardı, eğer onlar da istenilen şekilde birlik duygusu gelişseydi ve eğer özveri ve fedakarlık gerçek bir biçimde etkili olsaydı, bütün bunlarla karşılaşır mıydık? Düşmanlar bu tohumları atmayı başarabilir miydi? Hayır, bin kere hayır. Allahım, sen rahmetini esirgeme."

Bu yazıya eklediği notta kızı, bu makale yüzünden Osmanlı hükümetince her türlü haktan mahrum edildiğini yazar. Bunun kendisini ele geçirmek isteyen İtalyan hükümetinin baskısıyla yapıldığını tahmin zor değildir. Kendi toplumunun bağımsızlığının kısıtlanmasına aldırmazken Osmanlınınkinde ısrar etmesinin gerekçesini, 27 Ocak 1920 tarihli **Tasviri Efkar**'da yayınlanan **"Meseleyi Hilafet ve Âlemi İslam"** başlıklı yazısında buluyoruz. Sansür tarafından en önemli yerleri kırpılmış olmasına rağmen, yazının kalanı bile düşüncelerini izlemeğe yeterlidir. Bunda, Halife'nin Tunus ya da Fas Sultanı durumuna düşürülmek şartıyla İstanbul'da bırakılacağı söylentileri **(Hilafetin Vatikanlaştırılması)** şiddetle eleştirilip bunun olamayacağının sebepleri şöyle açıklanmaktadır:

"Şimdiye kadar üçyüz milyon müslüman nisbeten tatmin edilmiş ve içleri rahat bir halde idiler. Bazı müslüman ülkelerinin yabancı istilası altında olmasından pek de endişe etmiyorlardı; zira yeryüzünde, babaları yerinde bir Halifeye malik olduklarını ve bunun da merkezi İstanbul olduğunu biliyorlardı. O halife ki, dini mübini korur ve yabancılar tarafından ele geçirilen ülkelerden çıkarılan bedbaht muhacirleri korur, fakir ve kimsesiz mültecilere destek olurdu. Bu biçareler Halifelerinden şefkat, hükümetten benimseme ve atıfet görürler ve ömürlerinin geri kalanını Hilafet merkezinde saygı görerek ve refah içinde geçirirlerdi."

Levent Şahverdi Arşivi

Sansür tarafından çıkarılmış altı satırdan sonra yazı, babasını (Osmanlı'yı) kaybeden gencin kollarını sıvayarak kendi hukukunu savunmaya girişeceği ve artık o eski sakin çocuk olmayacağı belirtilerek devam ediyor. Her halde bütün İslamın ayaklanacağı mesajını veriyor olmalı ki yazıdan dört satır daha atılmış. Sonra şöyle devam ediyor:

"Avrupa siyasileri şuna da emin olmalıdır ki, Halife'nin kayıtlı ve şartlı bir şekilde İstanbul'da alıkonulması suretiyle alınan zahiri ve ihtiyati tedbirler İslam dünyasını aldatamaz. Avrupa bilmelidir ki, İslam dünyası, isterse aracıyla olsun bir hıristiyan eliyle seçilen halifeyi kabul edemeyeceği gibi Halife'nin herhangi bir devletin nüfuzu altında kalmasını, işgal altında bulunan bir ülkede otunmasını veya çağın savunma araçlarından yoksun bir hükümetin başında bulunmasına izin veremez. Zira bu şekildeki hükümdar İslam şerisi açısından Halife ad olunmayıp ancak bir emir veya küçük bir sultan olabilir.

Esasen Hilafet ve Hilafetin merkezi sorunu ne sadece Türk ulusunun ve ne de eskisi gibi çok dayanıklığı olsa dahi Osmanlı hükümetinin, Osmanlı ayan ve milletvekillerinin kararı ile değiştirilecek veya düzeltilecek sorunlardan değildir. Bilakis, tüm ehli islam ile bağlantı ve ilgisi bulunan İslam camiasına ait büyük bir sorundur.

O suretle ki hilafet eğer emin ve mahkum olmayan bir noktada çöküşe uğrarsa, diğer korunmuş ve güvenilir bir yerde kurulmasına çalışmak ve çaba sarfetmek tüm İslamlara vaciptir.

(6 satır çıkarılmış)

Cenabı Hüda Kuranı Kerimin'de Müslümanları, dinlerine karşı savaşanlar ve topraklarından çıkaranlar ile onlara yardımda bulunanları kabul etmekten şiddetle men eder. Dolayısıyla İtilaf devletleri için yapılabilecek en iyi hareket tarzı tüm hilafet, İstanbul ve Boğazlar sorunlarında düşman durumundan vazgeçerek Osmanlı Devleti ile Boğazlar hakkında iktisadi ve savunmayla ilgili çıkarları güvenceye alacak surette antlaşmalar yapmak; bunun için de Osmanlı hükümeti ile bütün müslümanları memnun ve hilafet konusunda tatmin edecek surette

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti sınırlarını saptamak ve belirtmek ve bu hudut içerisindeki tam bağımsızlığını sağlamaktır. Osmanlı Devleti'nin hilafete sahip olabilecek derecede çok dayanıklı olmasını güvenceye almak icap eder. İtilaf devletleri bu suretle

(9 satır çıkarılmıştır)"

İngiliz yanlısı **"Teali-i İslam Cemiyeti"**de 14 Şubat günü bildirisinde İstanbul'un Hilafeti'n merkezi kalması temasını işlemiş, ancak sansür bundan hiç bir kısmını çıkarmamıştır. Bundan da anlıyoruz ki, Baruni'nin doğrudan doğruya Sultan/Halife'ye yönelik hatırlatmaları sansürü harekete geçirmiştir. Baruni'nin biraz aşağıda ana hatlarını vereceğimiz Padişaha muhtırasındaki **"eğer bağımsızlığı için savaşmazsa görevinden düşeceği"** tehdidi büyük bir olasılıkla bu makalede de vardı ve çıkarılmıştır. Tabii bu ikinci muhtıra basında yer almamıştır. 28 Şubat 1920 tarihli mektupla bir kopyası Vahdettin'e sunulan, **"Boğazlar hakkında İtilaf Devletleri İstanbul Komiserleri"**ne verilen 20 Şubat 1920 tarihli muhtıranın içeriği özetle şöyledir:

6.1.1336 tarihinde yüksek şahsınıza sunmakla şeref kazandığım muhtıradan anlaşılır ki, müslümanlar Boğazlar sorununun, bütün İslam'a bağlı bulunan İstanbul davasıyla tam anlamıyla ilgili olduğuna inanırlar. Bunun nedeni, İslam dininin, Halife'nin her türlü suikastten korunmuş olmayan bir yerde oturmasına izin vermemesidir. Halife ile Hilafeti, Halife'nin emri altında olmayan bir kuvvetle korumaları, kendisini esir derecesine ve hiçbir emir ve iradeye sahip olmadan yabancı bir devletin kontrolu altına sokmak yine caiz değildir.

Halife'nin yükümlü olduğu görevler ordularını düzenlemek, hududlarını askeri karakollarla korumak, ülkesindeki deniz kapılarını kapamak, mümkünse fethe kalkmak, ülkeyi saldıranlara karşı savunmaya hazır ve güçlü olmaktır. Halife, halef olduğu Hazreti Peygamber gibi, İslam'ın nazarında İslam dini ve mülkünün başkanıdır. Kur'anda belirtildiği gibi halk arasında tam adalet ve eşitlik ile ibadet işlerini düzenleme, fesat çıkaranları cezalandırma, dünyada refah sağlamak ve ahirette mutluluklarına ait konularda insanları aydınlatmakla yükümlüdür. Gerçekten Halife, mülki yönetim açısından müslüman olmayan hü-

Levent Şahverdi Arşivi

kümdarların en büyüğüne eşit ve dinsel açıdan ise takriben Hıristiyanlığın Papa'sı makamındadır. İslamların Papalık makamını zapt ve işgal ettikleri veya Papa onlara teslim ve katılırsa veya yanlarında esir kaldığını farzedersek acaba, İtalya, Fransa, İngiltere ve diğer Hıristiyan milletler ne yaparlar. Akıllı olan bu durumu Halife ve Hilafet davasıyla karşılaştırır ve adaletle hüküm verirse derhal gerçek bütün açıklığıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla, "vacibin tamamlanmasına varlığı mutlak olan şey vacip olur" kuralı uygulanarak İstanbul'un Hilafet merkezi olarak kalmasına ve korunmasına kanaat belirirse, korunması için gerekli bulunan Boğazların eskiden olduğu gibi ona bağlı olması gereği kesin vacip olur.

İstanbul siperlerle korunmuş olmadıkça ve bu istihkamlarla askeri sahilleri doğrudan doğruya Halife'nin emrinde bulunan askeri kuvvet ile koruma altında bulunmadıkça dinen ve siyaseten ne Hilafetin merkezi ve de devletin başşehri olamayacağı açıktır. Boğazlar sorununda Hilafet ve devleti ilgilendiren cihet bundan ibarettir. Fakat İtilaf Devletleri noktai nazarından Boğazların korunmasını sağlamak, Rusya ve Doğu'dan gelecek her türlü akımlara karşı durabilecek bir surette eskiden olduğu gibi onların Osmanlı devletinin hakimiyeti altında bulundurulması ile daha çok uygun olacağı kanısındayız.

Bunu isbatlayacak en büyük kanıt, Cihan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin, Cihan büyük devletlerinin en büyükleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Boğazları daha iyi bir şekilde savunmasıdır ki ateşkesin imzasına kadar bu devletler bütün kuvvetleriyle savaş yaparak hiçbir sonuç elde edemediler. Hilafet ordusu diğerlerinden daha başarılı bir şekilde Boğazları savunabileceğini kanıtladı. yine Osmanlı Devleti, Kuzey ve Doğu'dan kopup gelen akımları kesecek ve durdurabilecek bir şekilde İtilaf Devletleriyle ticaret serbestliğini kurmağa temel ve kefil olacak antlaşmaları yapmağa yetenekli olduğunu da isbat etti.

Kutsal buyruklar uyarınca Halife bir şeyi taahhüt ederse vaadinden sapamaz. Buna en büyük kanıt, kendisiyle antlaşma imzalamış olduğu Almanya ile s... sonuna kadar müttefik kalmasıdır. Fakat, **İtilaf Devletleri Boğazların her kese açılmasına ya da ordularının işgali altında bulundurulmasına ısrar ed**

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul devleti diğer topraklarından ayrı düşer. Bu da kuşkusuz, başı vücuddan ayırmak gibidir. Mutlak idamdır. bu takdirde halife en yakın İslam kuvvetine katılmak üzere İstanbul'dan çıkmak zorunluğunda bulunur ve o zaman bütün ehli İslam'a malla ve vücutla kendisine yardım etmek vacip olur. Çünkü Kur'an Halife'ye bu yolda hareket etmesini emreder.

Bu durumda sorun son derece zor bir renk alır. Kuzey ve Doğu milletleri ve özellikle İslamların birbirleriyle ittifak yapmalan zorunluluğu doğar. Bu kavimler Avrupalılann esaretinden kurtulmak için canlarını fedaya mecbur olurlar. Kuran ayetlerinin emrettiği şekilde davranmayıp ve **yabancı devletlerin saldırılarına başeğen Halife İslam'ın nazarında Hilafetten müstafi addedilir**. Bu durumda bütün ehli İslam'a, mülklerinin yıkılmasından bugüne kadar İslam ülkelerinden başka dünyanın her kıtasında koyunlar gibi boğazlanan ve tahkir edilen İsrail oğulları gibi olmamak için maddi ve manevi kaderlerini saptamak ve düzenlemeye kalkmak vacip olur.

Sanınz ki, İtilaf Devletleri yeniden bir savaşa girecek olurlarsa, sömürgelerindeki müslümanlardan askerlikce yarar göremeyecekleri kendilerince anlaşılmış bir hususdur. Çünkü İtilaf Devletlerinin Müslüman askerleri İstanbul, Şam ve diğer İslam ülkelerine varışlannda, bu devletlerin ehli İslam'a karşı amaç ve davranışlannı anladılar. Bu nedenle kendilerinde bir uyanma duygusu hasıl oldu ki, kendilerinin buraya gönderilmeleri için neden, gerçeğe uymayan Alman savaşı değildir. Tam aksine din kardeşlerine karşı gönderildiklerini öğrendiler, çünkü Almanya baki kalmış olup azametle yaşıyor. Fakat müslümanlarla Hilafetlerinin hayvan gibi kesilip parçalandığını görüyorlar. Bu maceralannda öğrenmiş oldukları ibret dersini kuşkusuz ülkelerine dönüşlerinde vatandaşlarına anlatacaklardır."

2 - Şeyh Sûnusi

Vahdettin'i Hilafetle ilgili olarak çok rahatsız eden bir diğer olay da, İslam mücahidi olarak hem Türkler hem de Araplar arasında büyük bir üne sahip olan **Ahmet Şerif es Sûnusi**'nin TBMM'ne sığınmayı yeğlemiş olmasıdır. Şeyh bu-

Levent Şahverdi Arşivi

nunla da yetinmemiş, Sultan/Halife'ye, idama mahkum ettirdiği M. Kemal ve arkadaşlarının gerçek mücahid olduklarını yazmaktan da kaçınmamıştır. Sünusi'nin adının o sırada sık sık Halife adayları arasında geçtiği düşünülürse bu tercihinin önemi ve Vahdettin'in rahatsızlığı daha iyi anlaşılır.[34]

İstanbul'un işgalinden önce Bursa'ya yerleşmiş olan Sünusi, 1920 Haziran'ı sonlarında yunan orduları Bursa'ya yaklaşırken önce Konya'ya sonra Eskişehir'e ve nihayet Ankara'ya taşınmıştır. Aslında fikirlerine daha uygun olabilecek ve Derne cephesinden yakından tanıdığı **Enver Paşa**'nın yanına gitmesi -onun İslâm İhtilali projeleri çerçevesinde- çok daha akla yakın görülebilirdi. Oysa Sünusi daha başlangıçtan itibaren Ankara'nın politikalarının inançlı bir destekçisi olmuştur. Eskişehir'den **1. İnönü Zaferi** üzerine TBMM Reisi'ne çektiği telgrafta "**İslamiyetin yegane ordusunun ihraz ettiği muzafferiyetten dolayı**" tebriklerini sunuyordu. **İkinci İnönü Zaferi** üzerine yine M. Kemal'e gönderdiği telgrafta, zaferi rüyasında görüp kendisine önceden müjdelemiş olduğunu kaydediyor, duyduğu mutlulukla secde-i şükrana kapandığını, gece ve gündüz dua ettiğini ekliyordu. Sünusi'nin Eskişehir'den Sivas ve Diyarbekir'e kadar dolaşıp Müslüman kütleleri Milli Mücadele etrafında birliğe davet etmesi iç ayaklanmaların önlenmesinde büyük etkili olmuştur. Velilik düzeyine varmış sayılan bu Libyalı Mücahit, yabancı çevrelerin sandıkları gibi Panislamcı bir faaliyetin değil, İslam kardeşliğinin savunucusu olmuştur. Yabancı çevrelerin bölücü gayretlerini engellemek için **TBMM'nin "İrşad" faaliyetleri** içinde rol oynamıştır.

Özel arşivimizde bulunan dört mektubunun çevirisinden Ankara'yı tercihinin sebeplerini açıkça öğreniyoruz. Bunlar Eylül 1921'de **Sadrazam Tevfik Paşa**'ya ve Kasım 1921'de Sultan/Halife'ye gönderilmiş ikişer mektuptur. Sadrazama mektuplarında konumuz açısından ilginç olan, bir yandan Vahdettin'e Emirülmüminin olarak bağlılığı arzederken -Vahdettin'e tahta çıkışında kılıcını Eyüp'te o kuşatmıştı- diğer yandan M. Kemal'den şöyle bahsetmesidir:

---

34) Bu kısımdaki bilgiler de yukardaki kitabımızdan alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yüce devlet ananın himmetiyle bu geniş toprakları koruyan ve amansız gavur düşmanlarının pençesinden kurtaran, atılgan, kahraman Mustafa Kemal Paşa'ya saygi ve şükranlarımızı ziyadesiyle bildiririz. Allah onu yüksek payelere eriştirsin ve din düşmanlarına üstün kılsın."

Sünusi'nin sadrazama başvurusunun, kendisine verilmiş ama hazinede kalmış olana paralarının, İtalyanların ailesinin mallarına el koymalarını önlemek için istemesinden ileri geldiği anlaşılıyor. Sadrazamın bunu Vahdettin'e ulaştırdığı onun da parayı göndermek yerine, Bursa'dan İstanbul'a gelmesini emrettiği halde neden Ankara'ya gittiğini sorduğu sultana gönderdiği iki mektuptan anlaşılıyor. Birincisinde sadece para işini anlatmakta, ikincisinde ise Ankara'yı tercihini gayet ayrıntılı bir şekilde ortaya dökmektedir: Sultan/Halife'ye bağlılığını bildiren cümlelerden sonra şöyle devam ediyor:

"Bu değersiz kulları bağlılık görevlerini ve zorunluluklarını her fırsatta arz ve isbata dinen mecbur olduğum gibi, muhteşem saltanat ve makamlarına karşı görevlerim ve bütün ehli İslam üzerindeki yüce hakimiyetleri nedeniyle de bağlılığım hiç bir zaman bozulmayacak niteliktedir. Bunun için herhangi bir lekeden arınmış olarak şurasını açıklarım ki, kulları İstanbul'dan Bursa'ya varışım ertesinde, İstanbul'a dönmemi emreden Yüce İrade'lerini almış isem de, o zaman ortaya çıkan zorlukları göğüslemeye kudretim yetmediği için yüce iradelerine uyarak hareket edemedim.

Yüce emirlerine uyarak İstanbul'a dönememem bir ihmal ve önemsememezlikten doğmuş olmayıp kalbimi yaralayan bazı olaylardan ileri gelmiştir. düşman askerlerinin yüce saltanata saldırmalarını saltanat merkezine girip kutsal namusuna saldırmalarını ve onları buna karşı çıkmaya zorlamalarını, devlet memurlarının bazılarını özellikle tutuklayarak sürmelerini ve göz göre göre işgallerini genişletmelerini ve davranışta şiddetlenmelerini görünce korktum.

Ve bu kötü davranışın Saltanata da devlet ricaline de uygulandığı bir durumda, kendisini hiçbir şekilde savunamayacak ve koruyamayacak benim gibi bir acize de uygulanması akla geldiğinden İstanbul'dan ayrılmaya mecbur oldum.

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya'ya yerleşmememe İtalyanların orada bulunmaları engel oldu. Zaten Osmanlı topraklarından dışarı çıkmadım ve Osmanlı devleti ile bağlantı ve ilişkilerimi kesmedim. Rica üzerine, **dini sağlamlıkları ve vatanseverlikleri sebebiyle kullarını korumak ve vatanlarını düşman pisliğinden temizlemeğe çabalamakta birbirleriyle yarıştıklarını gördüğüm, ezeldenberi bildiğim dine bağlılıkları ve iç zenginlikleri beni onlara katılmağa ve aralarında bulunmağa çekti.**

Vatanın bu avukatı ve savunucularının başkanına gelince, huzurunuzda sevildiğini ve Sultan yaverlerinden bulunduğu gibi yüce şahsınıza da aşın temiz sevgi ve saflıkla bağlı ve kulluğu eskisi gibi devamda ve ölümsüz olduğunu siz de bilirsiniz. Kendisinin azim sahibi ve Osmanlı Devletinin şanına ve yüceliğine cidden çabaladığını ve öncülük ettiğini araştırdık ve yakından saptadık. **Devletin bağımsızlığının sağlanması ve eski ününe kavuşması ve bu kutsal emri sonuca vardırıncaya kadar çabalarında kararlı ve bilinçli bulunduğunu anlayarak kendisine tabi olmaya şer'an mecbur oldum.** Gerek kendisi ve gerek arkadaşları büyük azim ve gayretle kutsal savaş için bol bol çalışmakta ve sebat eylemektedirler.

Bol bol nasihat ve gerçekleri ortaya koymak suretiyle üzerimize şer'an vacip olan Cihad farizesini yerine getirmeye giriştik. Bu çabalarımızdan amaç rızanızı sağlamak ve şefaatınıza nail olmaktır. Cihad'a katılma konusunda birçok kutsal emir bulunmakla birlikte, fazla sözden kaçınmak amacıyla sadece bu Hadis'i Şerif'i belirtmekle yetinmeye gerek gördüm.

Peygamberimiz Hazretleri "Li kulli nebiyin hirfe ve hirfetül Cihad" buyurmuş olduklarından **biz de şimdi güzel nasihadlar vererek Cihad farzını eda ediyoruz.** Ehli İslama nasihat etmek kutsal emirlerin gereğinden ve Peygamberimizin hadislerindendir.

Yüce Kuran'ın ayetlerini ve Peygamberimizin hadislerini okuyarak ve anlatarak müminleri bir noktada toplamaya geniş gücümüz derecesinde yardımcı ve çabalayıcı olduk. Ve Allaha şükürler olsun ki, kendileri bu konudaki isteklen-

Levent Şahverdi Arşivi

dirmeler ve şevklendirmelere cesaret verdiler. Ve kurtuluşa ve günahlarının affedilmesine talip oldular. Ve İslam'ın birleşmesi ve yücelmesi için kahramanlıkla işe girişiler ve gayretle çalıştılar. savaş alanına girmek ve düşman saldırılarını uzaklaştırmak ve Allah isminin yüceltilmesi için hayatlarını feda etmekte yarışmakta, mensup oldukları yüce başkanlarını mutlu kılmak ve rahatı ve başarıları için Cenabı Hak'ka yalvarmakta ve yardım istemektedirler.

Babalarımız ve ecdadımızın eserine dayanarak kutsal görevimiz olan Cihad farizesini yerine getirmekten asla vazgeçmeyeceğiz. Bizden öncekilerin en eski zamandan beri Peygamberimizin soylu ümmetini birlik ve iyi yola getirmekten ibaret olan görevini bu kulları dahi, kutsal emirler gereğine, Cihad emrine vücudunu vakfederek ve varlığını adayarak İslam ümmetini Hilafet Saltanat makamına bağlamaya çalıştım ve yardımcı oldum.

Bunca zorluklar ve tehlikelere göğüs gererek ülkenizde bulunmaktan amacım ve çabalarım bundan ibaret olduğu gibi, yaverleri ve Büyük Meclisin Reisi Musafa Kemal Paşa kulunuzun bu çok zor amansız zamanında çabalarının zatı şahanelerine hizmet etmek ve yücelmesine çalışmak gibi övünülecek hasletlerle dolu olduğunu saptadım. **Kendisinin bu hayırlı hizmetleri ve teşekkür edilecek çabaları nedeniyle yüce Hilafet makamlarınca ödüllendirilmeğe ve takdire layık olduğunu arza cesaret ederim.** Çünkü kendisi din düşmanı olan Yunun Kralı Konstantin'e karşı cihad kılıcı ile kurtuluşu sağlamaya çalışıyor.

Konstantin alçağının melun askerleri Osmanlı milletini mahvetmek niyet ve amacıyla saldırdığı halde, Mustafa Kemal Paşa o sayısız düşman askerlerini perişan ederek ve bozarak kaçmaya zorlamış ve kedere boğmuştur. **Peygamberimiz efendimiz hazretleri hürmetine Allah Mustafa Kemal Paşa'yı korusun ve esirgesin."**

Sultan/Halife'ye duacı olduğu cümlesiyle sona eren mektup görüldüğü gibi Vahdettin ve özellikle Damat Ferit'in görüşlerinin tam aksi tezi savunmaktadır. **Baruni**'nin düşüncelerine yaklaşarak boyun eğemenin değil, mücadelenin gerekliliğini vurguluyor. belki onun gibi Sultan/Halife'yi açıktan suçlamaya yö-

Levent Şahverdi Arşivi

nelmiyor ama, cihad yaparak şeriatın ve Peygamber'in yolunda yürüdüğünü kabul ettiği M. Kemal'e kaldığını vurgulamakla, Vahdettin'e görevini yerine getirmediğini, kusurunu nezaketle hatırlattığı inkâr edilemez.

3 - Veliahd Abdülmecit

Sevr'in sadece saltanat açısından değil Hilafet açısından da büyük sakıncalar içerdiğini hatırlatan ikinci önemli kişi **VeliahtAbdülmecit**'tir. Ancak uyarılarının kamuoyuna açıklanmayıp perde gerisinde kalması etkisinin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Buna karşılık Hilafet'in lağvına varan olayları etkilemiş olduğu için ayrıntıyla ele alacağız.

Abdülmecit yumuşak karakterli, sanatçılıktan gelen hoşgörülü, siyaseti bilmeyen, kendi karar alınaktan çok akıl danışarak davranan bir kimseydi.[35] Bu sebepten olmalı, **SultanMehmetReşat**'ın ölümü sırasında İttihat ve Terakki onu Vahdettin'in yerine tahta çıkarmaya çalışmış ama başaramamıştır. Talat Paşa'dan gelen öneriyi Abdülmecit bazı yakınlarına danıştıktan sonra **"hanedanın geleneğini bozmak istemediği"** gerekçesiyle red etmişti. Aslında Vahdettin'le arası hiç iyi değildi ve onu Abdülhamit'in jurnalcisi sayıyordu. **Damat Ferit**'le de arası gayet bozuktu. Onların politikasına karşıtlığında prensiplerinden çok kişisel duyguları rol oynuyordu ve devlete, hanedana inancı, olayların perde gerisini yeterince kavramasını engelliyordu. Mesela 1919 sonunda Vahdettin kendisine **M. Kemal**'in dağa çıktığını söylediğinde kabul etmiştir. Ancak yanında çalışan bazı milliyetçi görevliler olayların içyüzünü anlatınca fikrini değiştirebildi.

İngiliz raporlarında Abdülmecit'in, daha 17 Mart 1920 günü, İstanbul'un işgalinin ertesinde, Ankara'ya 66 subayın kaçırılmasının örgütlenmesinde rol aldığı

---

35)Kandemir, "Abdülmecit Efendi Anadolu'ya Nasıl Geçti", **Yakın Tarihimiz**, c.II, s.289-90 ve İsmail Baykal, "Abdülmecit Efendi ve Saltanatında Cereyan Eden Bazı Olaylar", **Yakın Tarihimiz**, c.IV, s.247-251 Nahid Sırrı Örik, "Son Veliahd ve Halife Abdülmecit Efendi", **Tarih Mecmuası**, s.2093-97; Örik'in makalesinde Abdülmecit'in sanatkar yanı vurgulanmakta, fakat siyasi alandaki bilgisizliği de, altmış yıldan fazla devletin en yüksek görevlerinde bulunmuş Sadrazam Tevfik Paşa'ya Sevr'le ilgili olarak gönderdiği talimat dolu bir mektupla ortaya konmaktadır. Bu mektubunda veliahd, o sırada devletin en tecrübeli diplomatı olan Tevfik Paşa'ya heyetine, coğrafya, ahvali tabiiye, siyasiye, askeriye ve maliye uzmanlarının yanı sıra bir evrak memuru ve iki daktilograf alınmasının yararlı olacağını hatırlatmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

kaydediliyor.[36] Veliaht'ın **eski Mısır Hidiv'i Abbas Hilmi** ile toplantılar düzenlediği "kendilerini Suriye ve Mezopotamya Kralı farzeden **Faysal** ve **Abdullah** ile ilişki aradıkları" da eklenmiştir. Abdülmecit şahsen bu tür oyunları yönetebilecek yetenekte değildi. Raporda yanında eski İttihatçılardan **Vasıf**'ın (Karakol Teşkilatı kurucusu, **Kara Vasıf**) bulunduğunun kaydedilmesi işleri açıklamaya yardımcı oluyor.[37] Örgütçünün o olduğu, Veliahtın ismini kullanarak kararsızları Milli Mücadeleye çekmeye çalıştığı, Abdülmecit'in de isminin kullanılmasına karşı çıkmadığı düşünülebilir. Kendisinin Ankara'ya kaçırılması fikri de herhalde bu ilişkilerin sonucu olmalıdır.

San Remo'da Osmanlı barışının esasları kesinleşince Sultana bir metup yollayıp bunların ülkenin ölüm kararı olarak niteleyip, ancak tamamının yeniden düzenlenmesi şartıyla kabul edilebileceğini ekledi. Şartların Hilafeti etkileyişi üzerinde özellikle durdu:[38]

"Barış İstanbul'un doğal hudutlarını ortadan kaldırdığından Hilafetin merkezi olarak kalması değersiz bir tavizdir. Yönetim Kontrol Komisyonu'nun kontroluna bırakılmaktadır. Sultana bu şartlarda Saltanat ve Hilafet'in sorumluluğunu taşayamayacağını ve Peygamberin halifesini atamayı onlara bırakacağını söylemesini tavsiye etti. Ayrıca Sultanın İslam dünyasına bir bildiri yayımlayarak özgürlüğü sağlanıncaya kadar, İslam dünyasının dini lideri olarak Halifelik görevinin askıda kalacağını bildirmesini istedi. Hükümetle Milliyetçiler arasındaki çekişmeye bir son verilmesi için hükümdarlık etkisini kullanmasını hatırlattı. Kendi başkanlığında bir heyetin iki taraf arasında bir uzlaşma sağlamak üzere gönderilmesini de istedi."

Sultan/Halife'ye Milli Mücadele'ye katılmasını öneren **Baruni**'nin aksine Abdülmecit'in sözlü protestolarla, İstanbul'dan yönlendirilecek pazarlıklarla işi çözmeyi yeğlediği görülüyor. Misakı Milli esaslarının kabul edildiğini gösteren

---

36)**Bilal Şimşir**, a.g.e., c.II, s.40, Robeck'den Curzon'a 14.4.1920.

37)Fahri Can, "Karakol cemiyeti nasıl Kurulmuştu", **Yakın Tarihimiz**, c.IV, s.257-260.

38)**Bilal Şimşir**, a.g.e., c.II, s.141, Robeck'den Curzon'a 20.6.1920.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇAMLICA'DA RESİM YAPARAK BEKLEYİŞ

1920 Eylül'ündeki çıkışından sonra Abdülmecit'in aktif bir politika izlediğini gösteren bir işaret yok. **Tevfik Paşa hükümetinin pazarlıkçı ve Ankara'ya yumuşak bakan politikasının ona yettiği anlaşılıyor.** Saray ve Bâbıâli gibi o da sadece bir beklenti içindeydi. 1922 Ağustos'unda, Büyük taarruz'un başlamasından herhalde bir ya da iki hafta önce Pierre Loti'ye yazdığı ve orijinali arşivimizde bulunan bir mektubunda neler yapıp nele yapamadığını büyük bir içtenlikle anlatmıştır:

"Dolmabahçe Sarayı'ndaki aralıksız ikametimin beni mahkum ettiği ıstırap verici görüntü, sevgili ve sakin Boğaziçimizi korsan gezintileri için bir deniz üssü haline getiren Helen savaş gemilerinin gözlerimin önündeki sürekli varlığı, bu her saat tekrarlanan işkence beni hasta ediyordu. Bundan kaçmak için **Çamlıca'daki köşküme, çamların gölgesine ve doğanın büyük, dinlendirici sükunetine sığınmak zorunda kaldım. Zamanımı okumaya, resme ve müziğe hasrediyorum.** Nadir olarak da basına bazı ciddi düşünceler aktardığım oluyor. Şimdilik bütün yaptığım bu."

Yaptığımız araştırmada Abdülmecit'in 17 Mart 1919 ile 1922 Ağustos'u arasında Pierre Loti'ye dokuz mektup göndermiş olduğunu saptadık. Bunlar genellikle kısa ve ünlü yazarın Türkiye lehine yaptığı propaganda çalışmalarına teşekkür için yazılmıştır. **Dikkati çeken hiç birinde Milli Mücadele'den ve Türk - Fransız antlaşmasının Ankara ile yapıldığını belirten bir kayıt olmamasıdır.** Sevr'in değiştirilmesi girişimlerinden bahsederken de bunun Ankara'nın askeri başarılarının sonucu olduğuna telmih bile yok. 8.2.1920 tarihli mektubunda **"Bütün Türkler ve 300 milyon Müslüman gözleri ve kalpleriyle size bakıyor"** diyor. San Remo kararı üzerine **"Ağır yaralanmıştık, şimdi ölüme mahkum edildik"** yargısını koymuş.

Yukarda aktardığımız mektubunda Fransız devlet adamlarının anlayışına teşekkürden sonra, "eğer bazı inatçı ve fanatik devlet adamları karşı çıkmasalar çoktan barışa ulaşmış olurduk" diyor. Bu ifade birinci ciltte A. İzzet Paşa'nın muhtırasındaki düşünceye uygun görünüyor ve Ankara'nın tam bağımsızlık olmadan uzlaşmama tezine atıf kanısı yaratıyor. Veliahtın mektuplarından en ilginci 20.5.1921 tarihli:

"İstanbul'da yangınlar artıyor. Yangının çıktığı yerde söndürecek su bulunamıyor zira Terkossu hattı yabancıların elinde. Böylece açılan arsalar ucuz fiyatlasatılıyor ve hemen daima yabancılar ve özellikle bu amaçla kurulmuş Helen mali örgütlerince desteklenen Yunanlılarca satın alınıyor. Ve yok olan zarif yalıların yerine korkunç betonarme depolar yapılıyor. Uzun zamandır çekilen kıtlık sebebiyle Türk halkı Küçük Asya'ya geçmek üzere yavaş yavaş İstanbul'u terkediyor. Yerlerine hiç engel görmeden sürdürülen Helen kasaplığından her şeylerini terkederek içerden (Anadolu anlamına) ve Trakya'dan kaçan binlerce göçmen geliyor.

Düşman muntazam birlikleri tarafından hiç ceza görmeden Müslüman unsuruna karşı yürütülen sistematik katliamın yapıldığı bölgelerin büyük kısmı, Marmara Denizi çevresindeki işgal devletleri bölgesindedir. Hilali Ahmer'in Uluslararası Kızılhaç'a gönderdiği Yunan mezalimini açıklayan ilişikte kopyası bulunan belgeler, kontrolla görevli ülkelere şeref kazandıracak nitelik taşımıyorlar. Avrupa'da bahsi az geçen bu şikayetlerle ilgili katliam ve keder sahnelerine ait bazı üzücü fotoğrafları size gönderiyorum.

Biz ellerimiz bağlı olarak iktidarsızlığa mahkum edilmişken, bizi ezenler emirlerine tahsis edilmiş çeşitli ve bol vasıtayı kullanmakta tam bir özgürlüğe sahipler. Mesela İstanbul hükümeti, kontrol görevlilerinin baskısı altında, feci savaştan artakalmış ve askeri depolarda el konmuş binlerce ton mermi kovanlarını satmak durumunda bırakılmıştır. Bütün itirazlarına rağmen bunları bir Yunanlı tüccara satmak zorunda bırakılmıştır.

Bu üzücü şeylerden bahsederek bizim için çok kıymetli olan dostluğumuzu suiistimal etmekten çekiniyorum. Ama ne yapabilirim. Kalbim kurban edilen sayısız masumun sessiz ıztırabı karşısında acılarla dolu. Tek tesellim size bir resmini gönderdiğim kızım."

Levent Şahverdi Arşivi

hiç bir işaret yok. Buna rağmen San Remo'ya karşı çıkışı, Saray/Bâbıâli ile ters düşüşü Ankara'nın işine geliyordu. Eskiden yaverliğini yapmış olan Yümnü (Üresin) in aracılığıyla Veliahde M. Kemal'in, Celalettin Arif'in ve Bekir Sami'nin çağırı mektupları ulaştı. Mesajcı, katılmasının Anadolu Hareketini kuvvetlendireceği gibi hanedana da büyük hizmet sağlayacağını söyledi ve geçiş için bütün tertibatın alındığını sadece olur demesinin yeteceğini belirtti. Veliaht, Padişah ve Sadrazamın zararlı davranışlarından şikayetlerini tekrarlamakla birlikte düşünmek için bir kaç gün mühlet istedi. "Güvendiğim insanlarla görüşeyim, onların da fikrini alayım" dedi. Danıştığı kişiler, eski Sadrazam **A. İzzet Paşa** ile enişteleri eski Dahiliye Nazırı **Şerif** ve **Halil Paşa**lardı. İki gün sonra şu cevabı verdi: "Anadolu'ya geçmeyi ve bu mücadeleye katılmayı çok isterdim, fakat bu karar ve hareketimin ailevi vaziyetimizde, yani hanedan vaziyetinde nasıl bir değişiklik göstereceğini, bunun millet ve memlekete faydalı olup olmayacağını sarahatle anlayıncaya kadar beklemenin müreccah olduğunu düşünmekteyim." Bu konuşmada hazır bulunan oğlu **Ömer Faruk**'un gitmesi için ısrarına karşılık daha da ayrıntılı açıkladı: **"Giderim, lakin benim de Hilafetim ilan edilecek. Ben ikilik yapamam. Bunu benden beklemeyin."**[39]

İngiliz kaynaklarında gecikmeyle açıklanan bir bilgide, Ankara'nın davetini Abdülmecit'in "Bolşeviklere fazla yakınlıkları sebebiyle" red ettiği yolunda bir kayıt var.[40] Hatta teklifi Sultana ulaştırdığı da kaydediliyor. Kendisi doğrudan ulaşturmasa bile, akıl danıştığı kişilerin aracılığıyla bunu vasıtalı yapmış olması doğaldır. Bolşevik teması, hem Saray/Babıali'den, hem de İngiliz çevrelerinden gelmiş olabilir. Bu haber ulaştırış ile "Sultanla Veliaht arasında bir yıldır devam eden kırgınlığın da bertaraf edilmiş olduğu" ekleniyor.

Abdülmecit Milli Mücadeleye sempatisini göstermekle birlikte tercihini hanedandan yana koyuyordu. Kendisinin de akıl hocalarının da tahminleri doğ-

---

39) Bu konuda 33 nolu dipnotundaki kaynaklara başvurulmalı.

40) Times, 21.2.1921. Ali Fuad Türkgeldi **Görüp İştiklerim** adlı kitabında (TTK, Ankara, 1954, s.175-176) Vahdettin ile Abdülmecit'in ilişkilerinin tam kesik olmadığını, gerektiğinde Sultan'ın veliahtın da fikrinin alınmasını istediğini belirtiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ruydu, Milli Mücadele ondan en azından Anadolu içindeki ayaklanmaları bastırmakta yararlanacaktı. Bu da Vahdettin ve Damat Ferit'le açıkça çatışması demekti. Abdülmecit çekilince **Ömer Faruk** gitmeye talip oldu, ama çocuğunun doğumunu beklediğinden bir kaç ay geciktirmek ya da uygun zamanı hesaplamak durumunda kaldı. Ankara'yla temas kurmadan yola çıktığı için **İnebolu**'dan **"Kendisine ihtiyaç duyulmadığını anlayarak"** geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Bu konuda bir Amerikan kaynağı ilginç ancak başka kaynaklarca da onaylanması gereken bir iddia ortaya atıyor: "Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk babasına, artık milliyetçilere katılmadan duramayacağını söyleyerek 28 Nisan 1921 günü İstanbul'dan ayrıldı. Ankara ise onu geri çevirdi. Abdülmecit bu reddi sade kendisine ve oğluna değil, saltanata bir hakaret saydığını belirterek M. Kemal'e bir protesto gönderdi. hanedanın bütün üyelerinin Ankara'ya gitmek ve cephedeki Türk ordusunu ziyaret hakkı bulunduğunu da ekledi."[41] Aynı günlerde ortada V. Murat'ın oğlu Osman Fuat'ın Ankara'da sultan ilan edildiği ve Hilafetin Ankara'ya taşınmasına çalışıldığı hakkında söylentilerin de dolaşması,[42] dikkate alınması gereken bir husus. Baba oğulun davranışlarının bilinçli ve tutarlı olduğunu söylemek güçtür. Birinin uygun zamanı beklemesinin, diğerinin de kendi başına hareket etmesinin Ankara'da güven yarattığı söylenemez.

---

41)Current History, Temmuz 1921, s.705. Kadir Mısıroğlu'na göre Vahdettin milli hareketin başına hanedandan birinin geçmesini arzu etmiş ve bu maksatla Şehzade Ömer Faruk Efendiyi Anadolu'ya göndermiş(...) ya da en azından buna muvafakat etmiş olduğunun kabul edilmesi gerekir" diyor (Osmanoğullarının dramı, Sebil yay., İstanbul 1976, s.103). İddiasına göre dönüşünde de "Kabul etmeyeceklerini biliyordum, çünkü Saltanat ve Hilafete karşı kötü niyetleri var" demiş. Eğer bunlar doğruysa, Ankara'nın ikinci hatta üçüncü sınıf bir temsilci gönderilerek oynanmak istenen oyunu yutmadığı anlaşılıyor. Aynı kitabın 104. sayfasındaki M. Kemal'in İnebolu'da bekleyen Ömer Faruk'a gönderdiği 27 Nisan 1921 tarihli red telgrafındaki üslupdaki aşırı nezaketin dikkati çekmemesi imkansız." Vatan ve milletin bütün hanedanı saltanatı seniyye erkanının hizmetlerinden istifade edecekleri zamanın gelmesini beklerken şimdilik İstanbul'da ikametlerini sürdürmelerinin yaradılışlarında bulunan vatan sevgisinin gereğinden görüldüğü saygıyla arzolunur." Tam birlik içine girilmişken milli kurtuluşoyunu yeniden karıştırabileceği gerekçesiyle gelişin reddedilmesini, İkinci İnönü galibiyetinin alınmasıyla Batı cephesindeki bölücü faaliyetlerin sona erdirilmiş olmasına bağlamak gerekir. Teklif Abdülmecit'e yapıldığında, onun katkısıyla Anadolu'daki ayaklanmaların önlenmesi planlanıyordu.

42)Times, 17.2.1921.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülmecit Ankara tarafından istemediği şekilde kullanılmak istemiyordu. Oysa Milli Mücadeleyi yürütenler "kellelerini koltuklarına almış" geriyle bütün bağlarını atmışlardı. Veliaht ise bu bağlarına her şeyden fazla bağlıydı. Suyunun suyunun suyu durumundaki Ömer Faruk'un Hanedan ve Hilafeti temsilinin ciddiye alınması tabii ki mümkün değildi. Bu işgalci propaganda tarafından çok kolaylıkla "Ankara İstanbul'a itaat etti" diye kullanılabilirdi. Oysa Ankara'nın ihtiyacı, İstanbul'un Ankara'ya uyduğunu gösterebilmekti. **A. İzzet** ve **Salih** paşaların uzlaşma görüşmeleri için geldikleri Ankara'da aylarca adeta esir tutulmaları ve Anadolu Ajansı ile durmadan Milli Mücadele'ye katıldıklarının yayılması Ankara'nın neye ihtiyacı olduğunu gösterir.[43]

Güçlü bir haberalma örgütüne sahip olan İngilizler Abdülmecit'in Ankara'yla ilişkisini öğrenmekte gecikmediler. Veliaht 16 Haziran 1920'de Ankara'ya kaçmaması için, Bağlarbaşı'ndaki köşkünden Dolmabahçe'ye nakletmeye ikna edildi. Niyetini araştırmaya girişildi. 5 Ağustos tarihli bir raporda, Fransa ve İtalya'nın yardımıyla kaçmak yanlısı olmadığının saptandığı kaydediliyor.[44] Bunlara bağlı olmak istememesinden İngilizler gayet memnundular. Gerekçesi "Böyle bir yardım karşılığında büyük tavizler vermek gerekeceği" korkusuydu. İngilizlere göre "Eğer M. Kemal kendisine güçlü bir süvari eskortu sağlar ya da uçak veya denizaltı ile güvenceli bir seyahat düzenlenirse kaçmağa hazır olduğu"

---

43) Metin Ayışığı, "Son Osmanlı Hükümeti ile Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler", **Toplumsal Tarih**, no.6 (Haziran 1994) s.12-18 ve no.7 (temmuz 1994) s.18-22; **NUTUK**, c.II, s.506-510, 524-526.

44) Bilal Şimşir, a.g.e., s.248, İngiliz karargahı'ndan Harbiye Nezaretine 5.8.1920 tarihli tel; **Abdülmecit**'in veliahtken önce yaverliğini sonra hususi katipliğini yapan **Nakip Turhan**'la 1968'de Paris'te konuştuğumda bana şu bilgileri vermişti: "Çürüksulu Mahmut Paşa'nın damadıydım. Veliaht olduğunda Yümnü Üresin ile birlikte yaverliğine atandık. Mütareke'de onun isteği üzerine Hususi Katibi oldum. Ankara ile bizlerin teması vardı. İtalyan Sefareti yardımcı oluyordu. Tutaklanacağım haberini onlar bildirdi ve İtalyan pasaportu ile Avrupa'ya kaçtım. Ankara'dan, Mecit Efendi'yi getirelim Halife'nin vekili olarak geldi denecek, diye bilgi gelmiş. Veliahdı ikna etmem için Berlin'de bana haber ulaştırıp gelmemi istediler. İtalyan pasaportu ile İstanbul'a döndüm. Abdülmecit'e Ankara'ya gidersen hatta saltanatını da ilan ederler iş kolaylaşır, demişlerdi. Bir İtalyan çatanası gelecek onu sarayın rıhtımından alacak, Beykoz'a geçecek, bir tabur asker koruma altında Ankara'ya götürecekti. Abdülmecit sonucun daha iyi değil, daha kötü olacağı düşüncesindeydi. Kabul etmedi. Ben de Almanya'ya döndüm." Bu bilgiler İtalyan bağlantısı ve Veliahtın kararsız yapısını tasdik etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

idi. Anlaşıldığına göre İngilizler ilişkinin ilk safhasından haberdar olmuş, henüz Abdülmecit'in vazgeçtiğini öğrenememişlerdi. Daha sonraki politikaları bu kaçmanın kesin olduğu gerekçesine dayanmıştır.

İngilizler bu girişime hemen olumsuz tarafından bakmamışlardır, nasıl yararlanabileceklerini hesapladıkları açıktır. Yukardaki rapora elle eklenmiş bir notta "**Abdülmecit'in varlığının M. Kemal'e bir yararı olacağından şüpheliyim, gerçek Sultan hâlâ İstanbul'da iken fazla prestiji olamaz**" kaydı vardır. Sevr'in imzasından iki gün sonra kaleme alınmış 12.8.1920 tarihli İngiliz Haberalma Teşkilatı'nın raporunda,[45] Ankara'dan yeni dönen ve bütün Türk milliyetçilerini tanıdığı kaydedilen bir kişiye atfen, TBMM'nin **Vahdettin**'i düşürüp yeni bir Halife atamakta kararlı olduğu yine belirtilmektedir. Bakü'deki kongrede, İttihatcılar çoğunluğu sağlarsa **Şeyh Sünusi** ya da **Afgan Emiri**'nin aday gösterileceği ileri sürülüyor. Tabii ki halife adaylarının çoğalması İngiltere'nin işine geliyordu, böylece kurumun Hint Müslümanları üzerindeki etkisi zayıflamış olacaktı. Bu raporu okuyan Londra'daki politika uzmanlarının altına elle ekledikleri notlar İngiliz politik değişmesinin işaretleridir. **D.G. Osborne** şöyle yazmış:

"Bolşevik ve İttihatcılara yanaşmak yerine (...) İngiltere ve İtilaf devletlerinin bir alternatif olabileceğinin M. Kemal'e anlatılması yarardan hâli değildir. Eğer doğrudan doğruya Abdülmecit ya da bir başkası tarafından bu durumu kabule yanaştırılabilirse ve eylem ve etkisi Ankara'dan İstanbul'a aktarılabilirse M. Kemal Ankara'da direnci uzatmak yerine Türkiye'yi kurtarmak için çok daha fazla şeylar yapabilir, zira Enver onu aşmış durumda bulunuyor. Damat Ferit'in yerine en iyi halef o olabilir ve olaylar onu bu makamı kabulü istemeye razı ettirebilir. böylece Anadolu'nun sükunete kavuşması tamamlanır ve pek çok sorun halledilebilir."

Bu notun altına **Sir Crowe** "Bu öneri dikkate alınmalı" kaydını koymuş. **Osborne**'un bir notu daha var: "M. Kemal'in Sevr'i kabule hazır olduğu söyle-

---

45) Bilal Şimşir, a.g.e., c.II, s.255, 12.8.1920 tarihli Haberalma raporu

Levent Şahverdi Arşivi

niyor." Böylece İngiltere, Ankara'yı pazarlık masasına oturtmak (Misakı Milli'den vazgeçirmek) ve bunun için artık yararı kalmamış olan Damat Ferit'ten vazgeçmek yoluna yöneldi. Abdülmecit bir araç olarak kullanılacaktı. Damat Ferit kaçmasının engellenmesini istiyordu ve bunun için Vahdettin'den de onay almıştı. 7 Eylül'de Abdülmecit'in özel gemisi için izin istemesi üzerine İngilizler hemen Bâbıâliyi uyardılar.(46) Damat Ferit onlara sordu: "Ne yapmamı tavsiye edersiniz ve sizden ne türlü yardım bekleyebilirim?..." İngilizler "hiçbir şey gerekli değil" dediler ama Damat Ferit'i paniğe sokmayı başarmışlardı. Sadrazam derhal "Veliahdın çevresinde güçlü bir muhafaza birliği yerleştirdi ve bu önlemlerin İngilizlerin isteği üzerine alındığını yaydı." Şüphesiz Damat Ferit kendini temize çıkarmak istiyordu. Ama İngilizler de "Bu iddiada tek bir doğru kelime yoktur" diye yaymaktan geri kalmadılar.

Soruna bir Abdülmecit - Damat Ferit çekişmesi olarak değil, işgalcilerin bu çekişmeden yararlanması olarak bakmak uygun olur. İtilaf devletleri'nin barışla ilgili takviminin bir parçasıdır. 1920 Nisan'ında **San Remo**'da belirlenen barış esasları 22 Temmuz'da İstanbul'da toplanan **Şurayı Saltanat**'ta kabul edilmişti. Damat Ferit ve arkadaşları 10 Ağustos'ta imzalanacak Sevr Barışı için yol hazırlıklarını yaparlarken İşgalci devletlerin Yüksek Komiserleri toplanıp, barışın nasıl uygulatılabileceğini tartışıyorlar.(47) Şartların kabul edilir şeyler olmadığını ve İstanbul'da onaylayanlarla Anadolu'da direnenler arasında 180 derecelik fark bulunduğunu biliyorlardı. Hükümetlerine yolladıkları raporlarda silah gücüyle (Yunanlıları kullanarak) uygulatılmaya taraftar olmadıklarını, Ankara'nın ikna edilmesi yolunu tercih ettiklerini bildirdiler. M. Kemal ve arkadaşlarının ne Panislamcı ne de Bolşevik olmayıp Milliyetçi olduklarını biliyor, ama can havliyle Bolşeviklerle anlaşmalarından korkuyorlardı.(48) **Çareyi, Damat Ferit Sevr'i imzalayıp daha da sevilmez hale geldikten sonra değiştirilmesinde ve yeni**

46)Ibid., c.II, s.306-7, İngiliz karargahından Harbiye Nezaretine 13.9.1920 tarihli rapor ve bundan sonraki belgeler.

47)Ibid., c.II, s.309, Paris'ten Curzon'a 20.9.1920.

48)Ibid., c.II, s.323, 25.9.1920 tarihli rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

hükümetin Ankara'yla diyaloga girmesinde buluyorlardı. O günlerde M. Kemal'in sadrazamlığa getirilmesi formülünü düşünenler bile çıkmıştır.[49] Damat Ferit'le bir diyalog kurulması mümkün değildi. Üstelik Sevr'den dönüşünde Sadrazam karşılarına Anadolu hareketini silahla bastırmak için hazırladığı bir proje ile çıkmıştı. Yunan işgalindeki bölgeyle Marmara ve Karadeniz'den 15 bin askerle 25 bin jandarma toplamasına izin ve masraflar için 20 milyon lira kredi verilirse Milli Hareketi hemen yok edebileceği inancındaydı.[50] Ne para vermek ne de savaşa bulaştırmak istemeyen galipler için Damat Ferit'in bir an önce uzaklaştırılması bu durumda daha da zorunlu hale geliyordu. Veliahtla çekişmesi iyi bir bahane oldu.

Vahdettin'i de Sadrazamını fedayı kabul zorunda bırakan damla, Abdülmecit'in 16 Eylül 1920 tarihinde gönderdiği, aslı özel arşivimizde bulunan bir mektuptur.

"Cenabı kibriyadan başka hiçbir kimseden istimdad etmem. Hükümüm evvela hafızı hakiki olan cenabı rabbil âleminin siyanetine, saniyen milleti necibe-i Osmaniye'ye mevdudur" türü meydan okuyan bir ifadeyle başlayan mektubuyla veliaht, hükümdarına öncelikle kendisinden büyük Allah ve daha önemlisi "millet" bulunduğunu hatırlatmaktadır. İstanbul'da bir millet kalmamış olduğuna göre bundan milli Mücadelecilerin belirtildiği farz edilebilir. "Ferid'in hiyanetkârane idaresine son veriniz" şeklindeki bitiş cümlesi de bu fikri pekiştirebilir. Ancak bütünü ele alındığında dört ana tezin hakim olduğu görülüyor:

1) Durumun kötülüğü: "İslamiyetin böyle feci bir zamanında ayrılmak değil birleşmek, nifak değil vifak elzem olduğu" bir tek yerde belirtilmiştir.

2) Kendisinin hanedana bağlılığı: "Felaketler, musibetler, meslek ve efkarımı ve vefa-i ahdımı tezelzüle uğratamaz. Ben sözümün eri olduğumu bunca zamndan beri tecrübe etmiş olmanız lazım gelirdi. Ben aileme ve milletime ihanet

---

49) Ibid., c.II, s.297, 6.9.1920 tarihli yazı.

50) Ibid., c.II, s.314, Robeck'den Curzon'a 23.9.1920.

Levent Şahverdi Arşivi

için değil, sadakat ve hizmet için yaşamak (istediğime...) kalbimi gören Allahı zülcelali işhad ederim."

"Vazife-i mukaddese-i Hilafetpenahi ve hükümdarilerinin naili muvaffakiyet ve hakkı hükümdarilerine sahip ve hayatı hümayunlarından emin bulunmalarına ne kadar fedakarane çalıştığımı derhatır edeceğinizi (Ümid ederim)."

"Bütün alemi İslam ve Avrupa'ya karşı hanedanımızın şeref ve haysiyetini rahnedar edecek bir muamele."

"Mahmut Şevket'in size karşı gösterdiği anif ve şiddete karşı (...) hukuklarını müdafaa etmiş ve vaki olan muameleyi bi-edebaneyi bertaraf etmeye muvaffak olmuştum. Bugün maruz edildiğim muamele-i menfure bunun mükafatı mıdır?"

3) **Vahdettin'in davranışına eleştiriler**: " ubudiyeti cenabı rabbül alemine itaati adil olan Halife ve Padişaha tahsis kılınmıştır."

"Beni benden sual etmeyip şahsı hümayununuzu elinde baziçe-i (oyuncak) ihtiras yapan Ferid'in tezviratına nasıl inanıyor ve aile-i necibimize karşı tahkirata nasıl tahammül buyuruyorsunuz? (...) Bütün Alemi İslam ve Avrupa'ya karşı hanedanımızın şeref ve haysiyetini rahnedar edecek böyle bir muameleye nasıl cevaz veriyorsunuz? Makamı hükümdariye geldiğiniz zaman tutulacak meslek hakkındaki sualime cevaben "Benim meslegim serdengeçtiliktir" buyurmuş idiniz. Nasıl oluyor da bugün yüz milyonlarca ehli İslamın ve bütün milleti Osmaniye'nin vifak ve müveddet temennisiyle yükselen avazei istimdadına bigane kalarak o Ferid'i bî-izanı feda edemiyorsunuz?"

"Zatı şahaneleri hini cüluslarında meşrutiyete ve kanuna sadık kalacaklarına bütün Müslümanların Halifesi olduğunuz halde yemin ettiğiniz halde icrı olunan şu nahak muamele evamiri ilahiyeye ve kanuna muvafık olduğuna vicdanı hümayunları kani midir? Dahilde ve hariçte umumun emniyetini ve itibarını zayi etmiş ve bütün muamelatında ademi muvaffakiyetiyle kem gerde-i rahı siyaset olmuş olan Ferit Paşa'ya itimat etmekte ısrar buyurmanız hem hanedanımızı ve hem milletimizi tehlikeden tehlikeye ilka ediyor."

Levent Şahverdi Arşivi

"Şevketmeab! (...) saltanatlarında haysiyeti hanedanımıza vurulan bir darbe-i ihanettir. Cenabı hâllakı lem yezele kasem ederim ki gördüğüm adi haksızlıklar üzerimde büyük bir tesir icra etmiyor. bu suretle nazarı millette her türlü şaibe ve mesuliyetten müberra olarak na'y ettiğimi (ölüme yaklaştığımı) his etmekle mesut ve mübahiyim. Yalnız beni taazib eden ve hayatımdan bıktıran bir sebeb ve amil varsa o da Mehmet Fatih'in, Selim'in hafîdi bulunan zatı şahanelerinin böyle bir derekeyi acize düşmeleri, devlet ve milletin şu günkü felaket ve musibetleridir. Padişahım lütf ve inayetle idamımı ısdar et! Artık bu tahammül fersa ahvali ve netaici elimesini görmemekle mesud öleyim."

4) İngilizlerin rolü: "Bugün hiç bir sebebi hakiki bulunmadığı halde sırf Ferid'in agrazı şahsiyesi saikasıyla İngilizleri ortaya atarak enva-i kizb ve dervâh ile hiç bir milletin tarihinde vuku bulmamış bu muameleyi hakkında reva görerek beni dairemde hapis etmek için fermanı şahanelerini istihsale muvaffak oluyor!. İngilizler Bâbıâli'ye gelip bu işde zerrece alakadar olmadıklarını resmen bildirdiler. Hatta yapılan muameleyi dahi hoş görmediklerini ima edince hükümet tarafından -Biz veliahdı serbest bırakırız fakat Anadolu'ya geçerse mesuliyeti deruhte etmeyiz- cevabına karşı -Biz prens hazretlerinin, farzı muhal olarak Anadolu'ya geçse bile kemali şan ile muhasımların başında görmekliği burada hakkı alilerinde pek nâlâyık bir surette tatbik edilen muameleyi nârevaya tercih ederiz" dediklerine muhakkak surette kesbi ittila ettim. Nihayet bu desaisi denaatkârane aleniyete çıkarak hakikat tamamen tezahür etti."

Veliaht, Vahdettin'in Halifelik sıfatı üzerinde ısrarla durmakta hatta meşrutiyete halife sıfatıyla sadakat yemini ettiğini ileri sürmektedir. Yüz milyonlarca Müslümanın feryadına kulak asmasını istemekte ama nasıl bir çözüm önerdiği anlaşılamamaktadır. Hanedanın esirlik durumundan hiç bahsetmeden prestijinin korunmasındaki ısrarı mevcudu kurtarmanın bir işaret olarak görünüyor. En fazla Damat Ferit'in tam teslimiyetçiliğinin yerine pazarlıkla bazı tavizler koparmak yanlısı olduğu kanısını yaratıyor. Bu yaklaşım Sevr sonrası İngiliz politikasının temelini oluşturmaktadır. Ortada tam anlamıyla bir "tavşana kaç tazıya tut" oyunu dönmektedir. Damat Ferit İngilizler istediği için, kaçmasın diye sert önlemler

Levent Şahverdi Arşivi

almıştır; öbür yandan İngilizler veliahta Anadolu'ya gitmesine karşı olmadıklarını aksine orada şan ve şerefle düşmanlarının başında bulunmasını tercih edeceklerini bildirmişlerdir. Bu plan gerçekleşse Ankara'nın Misakı Milli ilkelerinden sapmasından başka bir sonuç çıkmazdı. Bolşeviklerden yardım ihtimali tamamen kesilirdi. M. Kemal'in Abdülmecit'in girişimlerini kabul etmemesi, bu politik oyunlar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Abdülmecit'in, Saray ve Babıali'nin pazarlık ve tavizden vazgeçmeyen ve İngiliz politikasıyla uyumlu olan bir çizgi izlediğini, yabancı basına zaman zaman yapuğı açıklamalarda görebiliyoruz. Bizim rastlayabildiğimiz iki tanesi -bir Sakarya'dan önce, diğeri Sakarya'dan sonra olduğu halde- temel yaklaşımda bir farklılık göstermeden bu çizgiyi izlemektedirler. İçlerinde **Milli Mücadele'nin ve TBMM'sinin hiç bahis konusu edilmemesi, ordunun sanki İstanbul'ca düzenlenmiş gibi sunulması**, Ankara'da Saray ve Babıali'nin düşünüşünden çok farklı bir yapının varlığını göremediğini, önemsemediğini ya da görmek istemediğini kanıtlamaktadır.

1921 Mayıs'ında Mısır'ın **El Ahbar** gazetesinde yayımlanan "Hilafet ve Türk tahtının varisi Prens Abdülmecit ile yapılan söyleşi"nin ana hatları şöyle:[51]

- Biz Osmanoğulları İslama çok bağlıyız, dörtyüz yıldır savunucusu olduğumuz Hilafet dini bir görev ve büyük bir moral güçtür. Bu görev ve Hadimül Haremeynül Şerifeyn ünvanımız en büyük şerefimizdir. -Yaptığımız savaşlar hep savunmaya yönelikti, İslami politika ve Panislamizm bir hegemonya olmadığı gibi Panislam bir emperyalizmi de amaçlamaz.- İslam bugün dünyada pek çok felaketin sebebi olan komünist ilkelere tamamen karşıdır. -İngiltere'nin, gelişmelerine ve ilerlemelerine yardım etmekle Müslüman halklarda dostlar bulacağını anlaması gerek. Açık ve içten bir politika bekliyoruz. Bu temel gerçekleri dikkate almayan askeri ve siyasi antlaşmalar dinimizin emrettiği İslami kardeşliğe dayanamaz. Bu hiçbir bölünme kabul etmeyen ve ne para ne de silahla önlenemeyecek bir dayanışmadır- 1911'de İngiliz Kralı Hindistan'a giderken Mısır'da

51)Reveil, 2.6.1921.

Levent Şahverdi Arşivi

kendisini ziyaret etmek istedim, ama hükümet izin vermedi. Yerime Sultan Reşat'ın oğlu gönderildi, formalite ziyareti oldu. Eğer ben gitseydim, şu sırada İslam dünyasını meşgul eden bir çok sorun çözümlenebilirdi. - Bugün büyük devletlerin ve özellikle ingiltere'nin İslama saygısı artıyor. Çıkar ortaklıklan arttıkça bu saygıyı devamlı dostluk haline dönüştürmek istiyoruz. Yunanlılar saldırdı ama ordulanmız onlan bozdu ve yakında kesin olarak yenecek. Öyle inanıyorum ki, eğer büyük devletler bu haksız savaşa bir son verir ve tatmin edici bir çözüm getirirlerse, onlarla ve özellikle İngilizlerle ilişkilerimiz sağlam ve dostça bir zemin üzerine oturtulabilir.

16.9.1921 tarihli **Morning Post**'da "Türkiye tahtının varisi Prens Abdülmecit ile konuşma" (Halifelikten bahsedilmemesi önemlidir):

- Son derece İngiliz dostu ve gayet demokratik bir prens, Anadolu'daki savaş iki tarafa da bir yarar sağlamayacaktır diyor. - İngiliz politikası suçlar işledi: Ruslara destek vermek ve İstanbul'u vadetmekle, 1908'den beri Alman etkisinden çıkma çabalanmıza destek vermemekle, mütarekede müttefikleriyle birlikte Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin vermekle. - Umarım ki İngiliz ulusu sonunda, kendi adına sürdürülen kısır ve zararlı politikayı farkedecek ve Beaconsfield'in (Disraeli) İngiliz ve İslam dünyasının karşılıklı çıkan politikasına dönecektir. - Müttefikler ve İngiltere, Yunanistan ile Türkiye'yi görüşmelerle uzlaştırmalıdır. Yunanistan red etse de, adalete dayalı bir barışı kabul etmesi şartıyla, İngiltere Türkiye ile savaş haline son vermelidir.

4 - Saray ve Bâbıâli

Vahdettin'i doğrudan doğruya M. Kemal'i düşman sayan, sadece onu alt etmeye uğraşan bir hükümdar olarak sunmak yanlış olur. Aksine onun İttihatçı Paşalar, Almanlar ve savaş aleyhtarlığını biliyordu. Asıl sorunu, Padişahlık kurumunun eski yetkilerini (Örneğin Abdülhamit dönemindeki gibi) ihya etmekti. **Parlemantarizmin İttihatçı türü keyfiliğine tepkiyi şahsında simgeleştirir ve taraftar da bulurken, kendi keyfiliğinin de zeminini oluşturuyordu.** Bu durumda başında M. Kemal bulunmasaydı da, Ankara hatta İstanbul mec-

Levent Şahverdi Arşivi

lisleriyle geçinmesi zordu. Ve eninde sonunda bu meclislerle mutlaka çatışacaktı. Daha İstiklal Savaşı devam ederken Hilafet ve Saltanata karşı olanlarda da, zaferden sonra bu iki kurumu'n devamını isteyenlerde de, milletin ve meclisin üstünde tam yetkili ve sorumsuz bir Sultan/Halife anlayışı rağbet görmüyordu. Tanzimat'la başlayan demokratikleşme ve halklaşma Türk toplumunda bu anlayışı kökleştirmişti.

Alelacele hazırlanan 1876 anayasası Padişah/Halife'nin gücünü kısıtlayamamış, ama millete de gelecek için bir ufuk açmıştı. 1909 Anayasası ile yasama ve yürütme yetkileri tamamen kısıtlandı. **Milletin seçtiği meclis tam yetkili sayıldı. Padişahın bu yetkilerinin kalkması, Halife olarak da etkenliğinin kalmaması demekti.** 1922'de TBMM saltanatı kaldırıp dünyevi yetkileri olmayan bir Halife kabul ettiğinde bunu eleştirenler, onüç yıl önce bunun gerçekleşmiş olduğunu hatırlamak istememişlerdir. Vahdettin, Abdülhamit'in durumuna dönmek yanlısıydı. Meclis bulunmadığı dönemlerde kendisine bağlı hükümetlerle işleri yönetmeye çalıştı. Sevr'in onayını milletin temsilcilerine (TBMM) değil de bir Saltanat Şurası'na bırakması, milletin hakimiyetini istememesi anlamını taşır. Damat Ferit bu açıdan ona büyük hizmetler getiriyordu. Oysa Tevfik Paşa hükümeti kurulur kurulmaz Sevr'in onayı için meclisin toplanmasının şart olduğunu hemen programına almıştır. Görülüyor ki milletin temsilcilerinin onaylamadığı bir anlaşmanın geçerli olabileceğini, Vahdettin, Damat Ferit ve yandaşlarından başka Türk toplumunda kabul eden kalmamıştı.

Bütün bunların üstünde, Ankara'da toplanan TBMM sıradan yapılı bir meclis de değildi:

"Ortaya çıkış şekliyle, sadece yasama yetkisini kullanan **basit bir parlamento değildir. Yalnız yasama yetkisi değil bütün yetkiler onda toplanmıştır.** 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu bu yetkilerin bir devlet düzeni içinde nasıl kullanılacağını belirten bir belge niteliği taşır. Ama bu aslında, Osmanlı Devlet sisteminden farklı ve yepyeni bir devlet sisteminin anayasasıdır (...) Fransız İhtilali'nin "La Convention Nationale" döneminde rastlanan ve bu nedenle

Levent Şahverdi Arşivi

"Konvansiyonel Sistem" adıyla anılan bu sistemde, yasama ve yürütme, hatta bazan da yargılama yetkileri bir mecliste toplanır."[52]

Dini konularda kararlar veren yetkili mekanizmasıyla birlikte bu sistem, Sultan/Halife'yi tam anlamıyla dışlamış oluyordu. Buna batılıların pek sevdikleri "vatikanlaşturma" deyimini kullanmak da yanlış olur. Zira Papa'nın emrinde kiliseleri ve en azından bir afaroz yetkisi vardı. Oysa Vahdettin'in Millicileri idam fetvası işlemediği gibi, Ankara'nın müftü **Rıfat Börekçi**'nin öncülüğüyle **"hutbeyi millet adına okutması"**da saygınlığına bir darbe olmuştu. Adeta millet onu afaroz etmiş durumdaydı.[53]

Vahdettin'in tahta çıkar çıkmaz geleneksel yetkileri elde etmeye yöneleceğini Abdülmecit'in mektubunda kaydettiği **"Benim mesleğim serdengeçtiliktir"** sözü kanıtlıyor. Elinde fiziki güç bulunmadığından müttefikler araması doğaldı. İstanbul'un işgali o sırada dünyanın en büyük gücü olduğu kadar en büyük Müslüman devleti de olan İngiltere ile flörte girişmesine olanak hazırladı. Tıpkı **Şerif Hüseyin** gibi İngiltere'nin iyi niyetini sorgulamak istemedi. **Lloyd George** 3 Mart 1920'de Londra'da toplanan İtilaf Devletleri Konferansı'nda Türkiye'ye en katı şekilde davranılacağını saklamamıştı: "Sultana şöyle demeli: **Size bir parça turkey (Hindi = Türkiye) bırakacağız. Kanatları ve göğsünü alıyorsak da size yine de bir kaç kemik kalacaktır."**[54] Buna rağmen Vahdettin İngiliz bağlılığından sonuna kadar vazgeçmedi.

Damat Ferit maşa olarak kullandığı adamların başında gelir. Sultan/Halife olarak altında imzası olmaması gereken bütün kararları ona aldırtmış ve imzalattırmıştır. Buna rağmen, aydınlar ve halk arasında kendisini suçlu bulanlar az değildi. Özellikle Yunan işgaline terkedilen Batı Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk

---

52)Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.I, Mümtaz Soysal - Fazıl Sağlam, **"Türkiye'de Anayasalar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.I.

53)1921 Nisan'ında propaganda amacıyla Ankara'da Fransızca ve Türkçe olarak yayımlanan 28 sayfalık bir broşürde Sultan/Halife'nin resmi ve ismi hiç yoktur. İlk resimi Veliaht Abdülmecit'e aittir. Sonra Sadrazam Tevfik Paşa'nın ve Ankara kumandanlarının resmi konmuştur.

54)**Bilal Şimşir**, a.g.e., c.I, s.420.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyetleri kurulur, silahlı mücadeleye (Daha Ankara hükümeti kurulmadan önce) girişilirken İstanbul'dan bunlan onaylamayan emirler gelince, bundan kendisine Sultan/Halife olarak duyulan saygının da yara almaması olanaksızdı. Hem halkının kurban edilmesine göz yumacak, hem şekli olsa bile hiç bir tepki göstermeyip halkı da susmaya davet edecek, hem de saygınlığının devamını bekleyeceksin. Bu tabii ki mümkün değildi ve Vahdettin'de bunu anlamayacak kadar akılsız değildi. Anadolu'da savaştan dönmüş bekar gençliği devletin himayesinde evlenmeye teşvik ve doğacak çocuklara erkekse Malta'ya kaçarken birlikte götürdüğü oğlu **Ertuğrul**'un, kız ise kendi kızı **Ulviye**'nin adının verilmesini istemesi, ailenin prestijini yükseltmeyi hedefleyen bir girişimdi.[55] Buna ihtiyaç hissettiği anlaşılıyor.

Bu prestij kaybına rağmen Ankara'nın Vahdettin'in sıfatlarını tartışmaya koymaması, evvelce de bahsettiğimiz gibi İngilizlere karşı en başarılı taktik olmuştur. Avrupa propaganda mekanizmalarının zaman zaman Ankara'nın şu veya bu kişiyi Halife ilan etmeye hazırlandığını ileri sürdüğümde **Hakimiyeti Milliye**'de yalanlama haberinin çıktığı ve İstanbul Halifesi'ne bağlılığın vurgulandığı dikkatlerden kaçmaz.[56] Esir olan "Halifemiz efendimize bağlılığı" konusunda M. Kemal'in demeçleri bunun en açık delilidir. İngiliz çıkarları için ise Ankara'nın

---

55) **Yenigün**'ün 25 Şubat 1920 tarihli sayısında "1 Mayıs Anadolu'nun Düğün Günü" başlığıyla verilen haber şöyle: "Nüfusumuzun tenakusuna karşı zatı hazreti şehriyarinin aşağıya derc ettiğim iradei seniyeleri (...) Dahiliye Nazırı Hazım Bey efendinin Bursa'da vali bulunduğu sırada vaki olan bir müşahedatlarını arz etmesi üzerine, Anadolu gençlerini evlenmeye teşvik için tedabiri ictimaiye olarak (verilmiştir...) Bu tedbir basit olduğu kadar bir kaç noktai nazardan şayanı memnuniyet netayici ictimaiye tevlit edecek mahiyettedir (...) 1- Her senenin Mayısının birinci günü Anadolu'nun izdivaç günü olacak ve senenin ezmanı saireside evlenmemiş olanların nikah ve düğünleri yevmi mezkurda icra edilecektir. 2- Düğün masrafı yapılmayacak hediye (Başlık) verilmeyecektir. 3- nikaha vali ve memurlar katılacaktır. 4- Bundan doğacak çocuklara erkek olursa Ertuğrul, kız ise Ulviye adı verilecek. 5- İlk doğana Padişah adına bilezik hediye edilecek.

1 Mayıs tarihinin seçiminin girikçe yaygınlaşan Sosyalist eylemlere karşı tedbir olduğu düşünülebilir. Onun yerine pek âlâ Hıdırellez tercih edilebilirdi.

56) **Hakimiyeti Milliye** 28.8.1920 sayısında İzmir'de çıkan Şark gazetesinin, Ankara'da toplanan İslam Birliği Kongresi'nde Hilafet'in Afgan Emiri'ne verileceği kararının alındığını yazmasını yalanlamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan/Halife ile çatıştığının ortaya konması gerekliydi. Sultan/Halife'ye bağlılıklarını belirten Hintli ya da Mısırlı Müslümanları bu suretle eylemcilikten **"Vahdettin türü uysallığa"** yöneltmek mümkün olabilirdi. Ankara bunu etkisiz bırakınca, Mustafa Kemal ile Vahdettin'i doğrudan karşı karşıya getirerek varlığı bilinen anlaşmazlığı su yüzüne çıkarmak çözüm olarak göründü. Böylece, Sultan/Halife'ye bağlı olduğunu hep tekrarlayan Ankara, pazarlığa mecbur olmak ya da Sultanı red etmek şıklarıyla daha açıktan karşı karşıya bırakılmış olacaktı. Bunun yolu, Milli Mücadele'ye gözü kapalı düşman Damat Ferit'i feda etmek ve yerine Ankara'ya yumuşak bakan bir hükümeti iktidara getirmekten geçiyordu.

Fikir babalığını işgal kuvvetleri kumandanlarının yaptığı taktik, Abdülmecit'in mektubundan bir ay sonra 17 Ekim 1920'de yürürlüğe kondu. İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcilerine ek olarak Amerikalı'dan oluşan heyet Padişahı ziyaretlerinde **"hükümetlerinden bu yolda talimat olduklarını"** bildirdi.[57] Sözcülüğü İngiliz temsilcisinin yapmasının her halde bir özelliği vardı. Emir çok yüksekten geliyordu, Vahdettin'e tercih hakkı bırakılmamıştı. Hemen mühür Ferit'ten alınıp **Tevfik Paşa**'ya verildi. Sevr'i "Devletin bağımsızlık ilkesiyle bağdaşmıyor" diyerek eleştiren bir kimsenin, ılımlı da olsa yanına Ankara yanlısı sayılan eski bazı devlet adamlarını (**A. İzzet** ve **Salih** Paşalar)alarak bir hükümet kurmasına izin verilmesi, öncelikle Ankara ile sorunların çözümlenmesinin istendiğini gösterir. Nitekim yeni hükümet ilan ettiği programında **"mevcudiyeti devleti gayrı muayyen avakıba sürükleyen ikiliği vakarı devlet ve millet ile mütenasıb surette bertaraf ederek mevcudiyeti milliyemizi korumak ve temin ilk görevimizolacaktır"** kaydını koyarak hedefini açıkladı. Ankara Sultan/Halife'yi resmen dışlamamış olduğuna göre ikiliğin kalkması iki şekilde mümkündü: Ya Ankara meclisi ve hükümeti lağvedilip Bâbıâli'nin önderliğinde çözüme gidilecek; ya da İstanbul hükümetini kaldırıp Padişah Ankara'yı meşru sayacaktı. Tercihin hem Vahdettin hem de İngilizlerin arzuladığı birinci seçenek yönünde olduğu hemen anlaşıldı. Sevr'i hızla onaylamasını isteyen işgal devletleri komiserlerine

---

57)**Metin Ayışığı**, a.g.m.

Bâbıâli, Ankara'yla bir anlaşmaya vardıktan ve Meclisi Mebusan (TBMM değil) toplandıktan sonra bunun düşünülebileceği cevabını verdi.

Böylece top Ankara'ya atılmış oldu. İstanbul katılığını terketmiş göründüğüne göre, Ankara'nın da yumuşaması bekleniyordu. İngiliz sömürge basınlarında haber kaynağı olârak çok kullanılan yarı resmi **The Near East** dergisinin 17.2.1921 tarihli sayısındaki "Kemal ve Halife" başlıklı bir yorum, Ankara'ya kurulan tuzağın aslında Hindistan'da kullanılmak için düzenlenmiş olduğunu göstermektedir:

"Gelişmesine izin verilen ortamda Hint Müslümanlarının, **Kemalistlerin Sultan ve Halife'ye yönelttikleri saygısızlığı** ki bu aşağılamanın bütün dünyadaki Müslümanlara büyük üzüntü kaynağı olduğu söylenmektedir dikkatle gözleyeceklerini beklemek belki de fazla umutlanmak olacaktır. Ya sultan halifedir ve o takdirde bütün iyi Müslümanların saygısına layıktır ya da halife değildir ve İslam dünyası da onun kaderiyle çok ilgilenmek ihtiyacında değildir. Sık sık tekrarladığımız gibi mesele sadece Müslümanlar tarafından kararlaştırılacak bir şeydir; ama Mustafa Kemal de iki cepheli davranamaz; ve herhalde Müslümanların çoğu hangi şıkkı tercih edeceğini bilmek istemektedirler. Anlaşıldığına göre M. Kemal, Ankara "Hükümeti"ni bütün Türkiye'nin hükümeti saymazsa sultanı tahttan indirmekle tehdit etmiştir. Ayrıca, bu öneriyi kabul ettiği takdirde paşanın sultana uygun bir ödenek tahsis edecek olması ve İstanbul'da yaşamağa devamına izin verilmesi - Tabii bir Kemalist ajanın gözlemi altında ! - hakareti daha yumuşatmamaktadır. Olayın ayrıntıları üzerinde fikir yürütmek niyetimiz yok, ancak bize öyle geliyor ki bu acele ve düşüncesiz eylemiyle M. Kemal Paşa Müslümanları bir ikilemin boynuzlarına yerleştirmiş olmaktadır."

Osmanlı Halifesinin bütün Müslümanlar üzerinde söz sahibi olmasına 1870'lerden beri karşı çıkan İngilizlerin birden Vahdettin'in bütün Müslümanların halifesi olduğunu savunması ve saygınlığından bahsetmesi, ortada basit bir oyun olduğunun en büyük kanıtıdır. Ama kabul etmek gerekir ki, Ankara'nın Vahdettin'den vazgeçmiyormuş oyununu zora sokan bir taktikti. Çoğu kimsenin kafasında Vahdettin'in durumu sebebiyle ortada bir

Levent Şahverdi Arşivi

danışıklı döğüş bulunduğu kanısı doğmuştur. Ankara'yı ziyaret eden ve hem 1921 hem de 1922'de iki kitap yazan Fransız gazeteci **Berthe George-Gaulis**, İstanbul ile Ankara arasında tam ama gizli bir işbirliği bulunduğu kanısındadır.[58] Dayanağı da M. Kemal'in "Sultan/Halife İslamın büyük timsali olarak kalacaktır ve biz onu yabancı entrikalarına karşı koruyacağız" sözleri olmuştur. Ankara'nın Fransa ile anlaşma pazarlıkları sürerken Fransız generali **Pellé**'nin "Türk İmparatorluğu'nun canlanması Sultan-Halife'nin çevresinde bütünleşmekle mümkündür"[59] şeklindeki sözleri de bu inancı yansıtır.

Böylece İngilizlerin arzuladıkları ve kendilerine bir hakem rolü kazandıran durum yaratılmış oldu. O günden itibaren İngilizler Bâbıâli ile Ankara ve Yunanlılar arasında pazarlıklar düzenlemeyi, taviz ayrıntıları üzerinde oyunlar oynamayı 1922 Ağustos'unda Büyük Taarruz başarıya ulaşıncaya kadar sürdürdüler. Hatta işe bulaştırdıkları Yunanlılardan da desteklerini çekmiş olduklarını ilan ederek kendilerini temize bile çıkardılar. Yunanlılar geri çekilmeyeceklerine, Vahdettin sıfatlarından ve iddialarından vazgeçmeyeceğine göre, kesin bir askeri zafer kazanmadığı sürece hep aşınmaya uğrayacak ve taviz vermek durumunda kalacak Ankara olacaktı. Ayrıca İngilizler Ankara'yı Sultana bağlı farzettikleri ve bu yolda propaganda yaptıkları için eylemsizlik ve pazarlık hep Milli Mücadele'nin aleyhindeydi. Ankara'nın Türk milletinin tek temsilcisi olduğu iddiasına karşı İngiltere'nin 1921 Mart'ında Londra Konferansı'na Ankara'yı da İstanbul'u da davet etmesi, dünyada Ankara'nın iddiasını tekzip etmek için iyi bir fırsat olmuştur. **Bu fırsatla İngiltere Misakı Milli'yi kesin dikkate almayacağını ve Ankara'ya taviz vermek niyetinde olmadığını da (tıpkı Vahdettin'in tutumu gibi) bir kez daha tekrarlamak fırsatını buldu.** Tıpkı Arapları bazı konferanslara çağırıp isteklerini bir kalemde çizerek burunlarını kırmaları gibi, bu konferanslar da sadece bütün dünyaya Ankara'nın yetkisiz ve güçsüzlüğünü

---

58)**Nationalisme Turc** 1921'de, **Angora-Constantinople-Londres** 1922'de basılmıştı. B.G. Gaulis ikisi Anadolu'ya olmak üzere beş kez Türkiye'ye gelmiştir.

59)İkdam'dan naklen, Reveil, 20.7.1921.

Levent Şahverdi Arşivi

göstermek amacını güdüyordu. Türk imajının bu düşüşünden istifade ederek Türk Hilafetini aşağılamak fırsatı da kaçırılmıyordu. Yarı resmî bir yayında yer alan şu açık mektup, Vahdettin'in güvendiği çevrelerin kendisi hakkında ne düşündüklerini gösterir:[60]

"Türk Halifesi yoktur. Aksine Türklerin Mekke'yi bombalamış olduklan unutulmamalıdır. ve sonuçta Türk hainleri kutsal yerlerden dışarı atıldı. Hindistan Hükümeti ile müslüman prensler şu sırada haccı desteklemelidirler, bu sayede hacılar Mekke'nin nasıl savunulmuş olduğunu öğrenirler. Delhi ve Haydarabad'da gösterilen Allenby - Lawrence filmi herhalde çok yararlı olacak ve sadakatin İstanbul'dan İslam'ın doruğuna kaymasını sağlayacaktır."

İngiltere'nin bu oyunlarına ülkenin içinden de, oluşumların içyüzlerini bilmeden, salt bir ittihatçı düşmanlığı önyargısıyla destek verenler de vardı. Damat Ferit hükümetinde **Şeyhülislam** olan **Mustafa Sabri**, Ankara'da "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" temeline dayanan anayasanın kabulü ve Meclis Reisi M. Kemal'in 28 Ocak 1921 tarihinde Tevfik Paşa'ya **Sultan'ın TBMM'sini tanıması** için gönderdiği telgraf üzerine, **Peyamı Sabah**'ın 8 Şubat 1921 sayısında şiddetle saldırıya geçti. Özetle aktarıyoruz:[61]

Anadolu'da yükselen isyan bayrağı kendini Allahın sancağı yerine koymağa kalkıyor. Türk ve Müslümanların önünde eğildikleri Hilafet ve Saltanatı parçalamak isteyen bir sergerde çadırından sesini yükseltti. Ankara'da kurduğu ve dağaçlarıyla koruduğu iktidarın hırsı içinde, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını kullanıp Osmanoğullarının yerini alıyor. Hiç utanmadan bu aşağılık teklifi milletin iradesi diye sunuyor. Hem de sultan esirdir diyerek bunu Padişaha onaylattırmağa çalışıyor. Milleti tehdit etmenin arkasından Padişaha da gözdağı vermeye çalı-

---

60)Near East, 24.31921, Edwin Ransom mektubu. O dönemde Hilafet dedikoduları pek yoğundu, Aden'deki İngiliz Yüksek Komiseri 22.9.1920 tarihli raporuyla Mustafa Kemal'in Kral Hüseyin'i Halife kabul ettiğini kaydedip eklemiştir: "Hatta kralın Türk eşi kralla Türk hükümeti arasında Hilafetin el değiştirmesi için yoğun şekilde çalışıyor." (Bilal Şimşir, a.g.e., c.II, s.313)

61)Yusuf Kemal'in 24.2.1922 tarihli raporu, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, c.I, s.409-411; **Bilal Şimşir**, a.g.e., c.II, s.651, Rumbold'dan Curzon'a 7.3.1922 tarihli raporda, Tevfik Paşa'nın İngiliz temsilcisine Y. Kemal'in randevu istediğini söylediği kaydediliyor. Hatta hükümdara Ankara makamlarının şahsı ve makamına sadakatlarını bildirdiğini de eklemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

şıyor, hiç utanmadan milletten çaldıklarını Sultan adına alınmış diye sunuyor. Abdülhamit'i tahttan indirdiklerinden beri böyle küstah bir dil kullanmamışlardı. Kuvayı Milliye adı altında kurduklarıyla vatanı milleti kurtarmaya değil, kendi iktidarları için çalışıyor ve Osmanlı hanedanını kurban ediyor. Hakimiyeti Milliye adına hesapsız kanlar döküyor ve ordunun süngü tehdidi ile yaptıkları anayasa ile saltanat ve hilafetin temelini değiştiriyorlar. Unatmayınız ki Anadolu'daki milyonlarca kendini fedaya hazır insan ve gerçek Müslüman saltanat ve hilafet için ergeç sizin kanınızı da akıtacaktır. Ama sizi durduracak, rejimi hırsızlıktan temizleyecek bir medeniyet dünyası vardır. Herşeyin üstünde Şeriatı İslamiye hilafeti saltanattan ayırmaz. İslamda Papalık yoktur. Hilafette hükümeti cismaniye vardır. Bunları bilenler bir asi şefin bu hain entrikalarına kendilerini kaptırmazlar. M. Kemal hilafetin kutsal niteliğini kendi şahsına bağlamak istiyor. Ey Müslümanlar!.. Dini mübine hizmet etmiş bir soylu kökten gelen bir halifenin yerine hiçbir dine bağlı olmayan bir müflisi kabul edebilir misiniz?.. Bu düşünülebilir mi?..."

Yazı M. Kemal'e daha bir sürü hakaretle devam eder, Sevr'i onaylayan hükümetin zaman zaman sadrazam vekilliği de yapan bu en önemli üyesinin, bir din alimi olmak iddiasıyla Halifenin yabancıların hele Hıristiyanların esiri olmaması gerektiğini düşünmemesi, ön yargısının kanıtı oluyor. Mısır Memlukluları zamanının kukla Halifesine dönüşmüş efendisi için cismani güç isterken bunun nereden bulunacağı ve kime hizmet edeceğini hesaplayamaması ise uzak görüşten yoksunluğunu. Tabii ki buna, Ankaradakilere yönelttiği "iktidar hırsı" suçlaması da eklenebilir. Hayalinde acaba, Milli Mücadele'nin yıkılması sonucu kendisinin tekrar Şeyhülislamlığa atanması özlemi yatmıyor muydu?... Unutmamak zorundayız ki, Sakarya'dan sonra hareketsiz geçen bir yıl sırasında Ankara'nın artık başarı kazanamayacağı inancı çok yaygınlaşmıştı. Esasen hem Saray hem de Bâbıâli Ankara hükümetine sadece bir savaş ve ihtilal kabinesi, yani geçici bir kurum olarak bakıyordu. Kendilerini merkezi yönetim sayıyorlardı. İstanbul'un Hariciye Nazırı **İzzet Paşa** Londra'da (Mart 1922) bütün Türk millettini kurtarmaktan bahsediyordu. Bu demektir ki Milli Kuvvetlerin silah gücüyle

Levent Şahverdi Arşivi

düşmanı Anadolu'dan çıkarılabileceğine inanılmıyordu. Nitekim Vahdettin'de, 1922 Şubat'ında İstanbul'dan geçişinde, kimseye duyurmaması kaydıyla **Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal**'i sarayda konuşmaya davet etmiş, ama onun TBMM'ni tanımak yolundaki çağrısını cevapsız bırakmıştı.

Tevfik Paşa hükümeti gerçi M. Kemal ve arkadaşları hakkındaki idam fetvalarını ve askerden ihraç kararlarını iptal etmişti, ama bunun da şekli olmaktan ileri giden bir etkisi yoktu. Uluslararası düzeyde kabul edilmiş hem de Fransa gibi galipler tarafından da tanınmış bir hükümetin liderleri hakkındaki affın kendi ayıbını örtmekten başka bir anlamı yoktu, zira diğer alanlarda İngiltere'nin uydusu olma politikasını artık Saray kendi başına sürdürüyordu. Bâbıâli ile Saray arasında bir farklılaşma açıkça belirmeye başladı. **İstanbul Hükümeti Misakı Milli'yi artık ağzına alıyor sadece bunun hep pazarlıklarla sağlanması taktiğini devam ettirmek istiyordu.** İngilizlerin ileri sürdüğü Türk Yunan barışı önerisini (ki Sevr'i yine de yutturma anlamı taşımaktaydı) Yunanlılar hemen kabul etmiş, Ankara ise dört ay içinde Anadolu'nun kesin tahliyesi şartıyla ateşkese yanaşmıştı. Bunu İtilaf Devletleri red edince, Bâbıâli'nin pazarlık sürdürme taktiğinin aslında İngilizlerin amaçlarına hizmetten başka bir şeye yaramadığı kesinlikle ortaya çıktı.

İngilizler gerçekten Sarayı da Bâbıâli'yi de oynatıyorlardı. Ve bu ikisi de oynatılmaktan rahatsız değildiler. Özel arşivimizde bulunan bir belge bu konuda ilginç bilgiler sağlıyor. 5 Mart 1922 tarihiyle İngiliz İşgal Komutanı **General Harrington** tarafından Padişaha bilgi aktarması için "Yaveri Hazreti Şehriyari"ye gönderilen bir mektubun çevirisi olan bu belge, Türk muhacirlerine yardım sağlamak için İngilizlerin düzenledikleri bir baloda topladıkları parayla ilgilidir. Londra'da Sevr'i az farkla yuttunma toplantısının yapılmasından hemen önce düzenlenen baloda, Padişah'ın temsilcilerinden veliahta ve nazırlara kadar bütün Saray ve Bâbıâli erkanının hazır bulunması, Anadolu'daki feci durumun nasıl algılandığını gösteren adeta bir kara mizah örneğidir:

"Toplanan meblağın dört bin İngiliz lirasına baliğ olduğunu beyan etmekle kesbi mübahat eylerim. Tertip eylediğimiz balo muvaffakiyetle neticelendirildiği

Levent Şahverdi Arşivi

gibi, veliahtı saltanat hazretleriyle vükela hazeratının lütfen teşrifleri hususu da iki büyük milletimizin arasında cayigir olan eski dostluk ve ananata bir uhdu karibde avdet olunması hakkında bir falihayr gibi telakki eylemekteyim. Bu mesut istikbali görmek saadetini herkesden ziyade arzu edenlerdenim. Bizim müracaatlerimiz üzerine Türklerin gösterdikleri muaveneti sehavetkaraneyi hiç bir vakit unutmayacağım gibi Dersaadet caddelerinde Türk milletinin bana karşı gösterdikleri nezaket ve ihtiramı da keza katiyen feramuş eylerim. Velhasıl her taraftan ibraz edilen lütufkarlıklardan dolayı pek mütehassıs bulunuyorum. Baloya namı hazreti padişahiye olarak bir mümessil izam buyurulmuş olmasından dolayı ne derece minnettar olduğumu lütfen zatı hazreti padişahiye arz eder misiniz?"

İngilizlerin Saray/Bâbıâli'ye sırf Türkiye dışındaki Müslümanların kafasını karıştırmak ve Ankara'ya sorunlar yaratmak için destek verdiği açıktı. **Eğer Milli Mücadele, Yunanlıları bir vuruşta ve bütün dünyayı şaşırtan bir hızla denize dökerek meseleyi halletmeseydi, İngiliz politikası kazanacak, kukla bir Sultan/Halife ve hükümeti onların hesabına bütün İslam dünyasında rol oynamaya devam edecekti.** Henüz Çanakkale'de İngilizlerle yeni bir savaşın gerginliği yaşanır ve **Lloyd George** dominyonlarından asker isterken Saray'ın hala daha İngilizlerden destek bekler bir politikadan vazgeçmemesi ilginçtir:

"Meclis-i Vükela, **Refet Paşa** ile temasa geçerek, Padişah'ı, meclisi onaylayan ve milli hareket liderlerini başanlarından dolayı kutlayan bir beyanname yayınlaması hususunda iknaya karar verdiler. Böylece Refet Paşa tarafından düzenlenen Hariciye Nazın **İzzet Paşa**'nın da biraz değiştirmiş olduğu beyanname, Padişah adına hemen ilan edilmek üzere vükela meclisine arz edildi. Ancak bunda zaferden duyulan memnuniyet dile getirilmekle beraber, inatla Mustafa Kemal ve arkadaşlarından hiç bir şekilde söz edilmiyordu. Fakat Padişah'ın -Milletin hakanı ve İslamın halifesi" olduğu bilhassa vurgulanıyordu. Anlaşılan durumun ciddiyeti bazı nazırlarca yeterince anlaşılmamış, bazılarınca da karamsarlığa düşülmüş olacak ki, bu öneriye itiraz edilmiştir."[62]

---

62)Metin Ayışığı, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa daha 22 Ekim günü Refet Paşa Darülfünun öğrencileri ile yaptığı konuşmada Saltanatla Hilafetin ayrılacağını açıklamış, hakimiyeti milliyeden asla vazgeçilmeyeceğini belirtmişti. Bütün dünyaya anında ulaştırılan bu bilgiden haberi olduğu halde Babıali ve Saray'ın bilgileri yokmuş gibi davranmaları TBMM'nin mahiyetini kavrayamamış olduklarının kanıtıdır. Tabii eylemi ve suçu karşı tarafa bırakma taktiği de dikkatten uzak tutulmamalıdır. Çünkü bu demecin yorumunda batılı çevreler hep Bolşevik etkisi aramışlardır.[63]

Son Tevfik Paşa hükümeti Misakı Milli'yi anmak ve uyumlu davranmakla Damat Ferit'in İstanbul'la Ankara arasında yarattığı düşmanlığı, yani milletin ikiye ayrılmasını hayli hafifletmişti ama yine de "kayıtsız şartsız bağımsızlık ve milletin kendi kaderine hakim olması" ilkelerini, yani insanlığın 20. yüzyılın başında varmış olduğu yeri hâlâ anlayabilmiş değildi. çağın gerisinde kalma deyimine bundan daha güzel bir örnek verilemez. Barış görüşmelerinde milletin haklarını savunmak üzere tayin edilecek bir zatın İstanbul'a gönderilmesi yolunda sadrazamın Ankara'ya adeta talimat verir üslubu bu şaşkınlığın belgesidir.

"İstanbul'un bu telgrafları Ankara nazarında birer hıyanet belgesi olarak nitelendirildi. Bu istek mecliste çok sert tartışmaların meydana gelmesine sebep olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa'ya son darbeyi vurmak için de büyük bir fırsat verdi. Nihayet 1 Kasım 1922 tarihinde toplanan meclis, **şahsi saltanatın kaldırılmasıyla kayıtsız ve şartsız milli egemenlik esasının kabulü ve ülkenin idaresi ve fiilen yönetilmesinin yalnızca TBMM'ne verilmesini kabul ederek, oybirliği ile saltanatın kaldırılmasına karar verdi.**"[64]

Meclisin kararı verdiği gün **Mevlidi Nebevi** idi. M. Kemal konuşmasında bunu, alınan kararın hayırlı olacağının işareti olarak anmıştır. Vahdettin'i "bi-şuur, bi-idrak bir hain" diye anması mecliste "Allah Kahretsin" nidalarıyla karşılandı. Hilafet kurumunun tarihi evrimini anlatırken Peygamber'in ölümü üzerine beliren

---

63)Times 23.10.1922; Reveil 3.11.1922; New York Times 4 ve 19.11.1922; daha dikkatli bir araştırıcı, Le Temps'ın muhabiri P. Gentizon Bolşevik suçlamasını doğru bulmuyor (4.11.1922).

64)Metin Ayışığı, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

üç eğilimi şöyle özetlemiştir: 1) En kuvvetli, en nüfuzlu ve en reşit kavmin olması. 2) O güne kadar nusreti İslama hizmet eden kavme verilmesi. 3) Kuvveti karabet. Bu ayırımında **Şerif Hüseyin**'in **el Kıbla**'nın 71. sayısında açıklanan görüşüne katılmaktadır. Onda mesele daha somutlaştırılmıştır: 1) Ensar'ın millet karar verir görüşü. 2) Muhacirinin Kureyşli olmalı şartı. 3) Haşimi ailesinden olmalı. hüseyin ikinci şıkkı yani Kureyş şartını tercih ederken M. Kemal birinci üzerinde durmuş ve özellikle en güçlü kavim şartını vurgulamıştır.

Kararın hemen öncesinde, Vahdettin'in İstanbul hükümetinin istifası isteğini red etmesi ve TBMM hükümeti İstanbul'un kontrolünü kesin olarak üzerine alıncaya kadar (Yani barış imzalanıncaya kadar) Bâbıâli'nin yerinde kalınasını istemesi de bardağı taşıran başlıca sebeplerdendir. Bu kararın Avrupa'ya AP Ajansı'nın 30 Eylül tarihli bülteniyle **"Sultanın istifa etmeyi düşünmediği ve kutsal görevlerini sonuna kadar sürdüreceği"** şeklinde yansıtılması da karan etkilemiş olabilir. Vahdettin hiç şüphesiz, en büyük müslüman devlet İngiltere'nin sırf Ankara'ya zorluk çıkarmak için kendisinden yararlanacağı böylece makamında kalacağı umudunu taşıyordu. Zamanında balolara o büyük ilgi boşuna gösterilmemişti. İşin daha da garibi, saltanatın lağvına rağmen Tevfik Paşa hükümetinin görevden gitmemekteki ısrarı ya da kararsızlığıdır. 3 Kasım'da hükümet **Refet Paşa**'nın saltanatın lağvıyla ilgili muhtırasını görüşürken nazırlardan bazıları istifalarını vererek toplantıdan ayrılmışlar, ama sadrazam görüşmeleri ertesi gün de devam ettirmiş, ancak üç saat süren tartışmalardan sonra istifa karan alınabilmiştir.

Saray'da ve Bâbıâli'de Sultan/Halife'nin yerinde kalacağı inancının köklü bir şekilde var olduğu anlaşılıyor. Bunun sebebi, Ankara'nın gücü ve kararlılığını iyice anlamamış olmaları kadar İngilizlere güvenmeleridir. **Vahdettin'in mabeyincilerinden Rıfat bey'in AP ajansı muhabirine Ankara'nın kararı belli olduktan sonra yaptığı açıklama** şüphesiz Saray'da egemen olan havayı yansıtıyordu. Mabeyinci, TBMM'nin Türk milletini temsil etmediğini, böyle bir ayırma kararının ancak yeniden yapılacak bir seçimle oluşacak bir meclis tarafından kararlaştırılabileceğini söyledi. Açıkçası, İngilizlerin İstanbul meclisini basıp dağıtmasını onaylamış görünüyordu.Kararın uluslararası alanda yaratacağı yankılar konusunda da görüşler belirtti:

Levent Şahverdi Arşivi

"İslam tarihinde büyük bir dönem kapanıyor. İslam dünyasının böyle bir ihtilali nasıl karşılayacağını bilemiyoruz. Ama **şu muhakkak ki Arabistan, Hindistan, Afganistan bu ihtilalci kararı red edecek, Rusya, Türkistan, Azerbaycan onaylayacaktır**. Zira bu felaketten onlar sorumludur. Türkiye Sovyetleşiyor."(65)

Bu demecin Dolmabahçe Sarayı'nda 3 Kasım gecesi yapıldığı ve bütün üyelerinin saltanatsız hilafeti kabul etmeme kararı aldıkları iddia edilen toplantının(66) sonucu olduğu düşünülebilir. 5 kasım'dan itibaren İngiliz askeri birlikleri doğrudan doğruya sarayın korunmasını üstlenmiş, yabancı kaynaklara göre Refet Paşa "Çekilmezlerse ipe giderler" tehdidinde bulunmuş.(67) Vahdettin 6 Kasım günü öğleden sonra saraya davet ettiği İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile özel bir konuşma yapmış, bu yüzden bir İngiliz gemisine sığındığı haberleri de yayılmıştı.(68)

Vahdettin'in düşüncesini Tevfik Paşa şu cümlelerle açıkladı:(69) **"Sultan bu durumdan son derece üzgün, tahttan feragat niyetinde değil. Suçlanmış olduğu için milletin önünde kendini savunmak istiyor."** Sürdürülmek istenilen polemiğe en kesin darbeyi tam bu sırada Abdülmecit vurdu. Yaptığı açıklamada(70) Hakimiyeti Milliye'yi onayladı ve desteklenmesi gerektiğini, Türkiye'nin kalkınması için kendisinin de katkıda bulunmaya hazır bulunduğunu söyledi. Kararın İslam aleminde derin çalkantı yapacağını sandığını belirtip ekledi: "Ama Türkiye Hilafete daima büyük saygı gösterdiğinden Hilafetin etrafındaki İslam birliği kopmayacaktır. Bu sebeple ve vatanı kurtaran zafer sebebiyle gelecekten umutluyum. Türkiye'de Bolşevik etkisi asla olmaz. Geleneklerimiz, bize Allah'tan gelen mülk sistemi, dine dayalı alışkanlıklarımız, Moskova türü rejimi engeller."

---

65)New York Times, 5.11.1922.
66)İbid.
67)Times, 6.11.1922.
68)Le Temps, 8 ve 9.11.1922.
69)Le Temps, 7.11.1922.
70)Le Temps, 11.11.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

Vahdettin'in yerinden kıpırdamayacağı inancının, Abdülmecit'in açıklamasıyla köklü bir darbe yediği anlaşılıyor. Artık herkes istifayı beklemeğe başlamıştı. Bir iddiaya göre Tevfik Paşa Vahdettin'i çekilmesinin daha uygun olacağına ikna etmiştir.(71)

O dönemin İstanbul'daki yetkilerinin hepsi de Yüksek Komiser **H. Rumbold**'un İstanbul'dan ayrılmadan önce General Harrington'a **"Sultanın güvenliğinden sorumlu olacağı"** talimatını verdiğini kaydediyorlar. 13.11.1922 tarihinde Harrington kendisine **"Türkiye'de vaziyet fittikçe fena bir şekil alıyor, padişah arzu ederse kendisini Malaya harp gemimizle Malta'ya nakledebiliriz, durum düzelince memlekete dönerler"** mesajını ulaştırmıştır. durum düzelince İngiliz gücüyle geri dönme formülünün cazibesinin artık sadece halife ünvanı kalmış olan Vahdettin'i ikna ettiği anlaşılıyor. Vahdettin savunucuları, sabık sultanın hazineden hiç bir şey almadan ülkeden ayrılışını dürüstlüğünün işareti sayarak övmüşlerdir. Olabilir. Ancak aynı oranda, durum düzelince İngiliz yardımıyla geri dönebileceğini hesapladığı için boşuna yük taşımak istemediğini düşünmek de mümkün.

Vahdettin'in bir türlü TBMM'ni yani milli iradeyi kabul etiğini ifade etmemesi özellikle dikkati çeker. kaçışından az önce Refet Paşa'ya Mustafa Kemal ile muhabere etmek istediğini ve bir emin adamın memur etmesini istediği arzuladığını bildirmişti. herhalde Yusuf Kemal olayından alınmış dersle M. Kemal ile Rauf Bey önce Vahdettin'in arzusunu yazılı olarak bildirmesi talebinde bulundular. Ankara göndermediği yazılı başvurusunu Halife İngiliz İşgal Ordusu Kumandanına yolladı: "İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devleti fahimesine iltica ile bir an evvel İstanbul'dan mahalli ahara naklimi talep ederim, efendim. Halifei Müslimin."(72)

---

71)Le Temps, 15.11.1922.

72)Vahdettin'in son günleri hakkında: Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, c.I (1957), s.138; Fahri Engin, "Vahidettin'in Kaçışı ve Sonrası", **Yakın Tarihimiz**, c.III s.385-6; Kandemir, "Kaçarken Vahidettin ile Beraberdim", **Yakın Tarihimiz**, c.III, s.387-8; Ahmet Şükrü, Vahidettin ile San Remo'de, **Yakın Tarihimiz**, c.II, s.215-217; Gl. Harrington, Tim H. Looks Back, London 1940; Nevile Henderson, **Water Under the Bridges**, London 1945; Andrew Ryan. **The Last of the Dragomans**, 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

B - Türkiye Dışında

1 - Arap Kamuoylarında

Ankara'nın politikasında geçmişle bir hesaplaşma yoktur. Konulmuş olan hedefe(Misakı Milli) ulaşmak ve geleceği kurmak tek amaçtır. Bu sebeple ne bir iki yıl önce Araplardan gelen saldırılar gündeme getirilmiş, ne de çöküşte başkalarına suçu yükleme çabalarına girilmiştir. Aksine **Arap halklarının bağımsızlık haklarına tam saygı gösterileceği belirtildikten sonra artık bu konu üzerinde yorum yapılmamaya özen gösterilmiştir**. Ne TBMM'ndeki açık ve gizli konuşmalarda, ne de Kemalist yayın organlarında bu temaya girildiğine rastlanmamıştır.

Hakimiyeti Milliye'nin 10.1 ve 6.8.1920 tarihleri arasında çıkan 61 sayısında Türkiye'nin sorunları dışında en çok yer verilen İslam dünyası ile ilgili haberler olmuştur. Suriye ile ilgili olan Urfa-Maraş-Antep-Adana haberlerini (ki 37 tanedir) dışarda bıraktığımız zaman İslam dünyasına ait 119 haber ve yazının yayımlandığı görülür. 24'ü Hindistan, 18'i Mısır, 17'si Suriye ve Arabistan ile ilgilidir, 20'si de Alemi İslam genel başlığını taşımaktadır. İslam dünyasının arkasından ikinci yoğun haber Bolşeviklerle ilgilidir: 41 haber ve yazı. Hakimiyeti Milliye'nin 15. sayısındaki bir pasaj, İslam dünyasına nasıl bakıldığını iyi açıklar:

"Davayı milliyemizin müdafaası uğrunda katlandığımız mahrumiyet ve fedakarlıklar, aynı maksatla devri mücadeleye girmiş bulunan bütün Müslüman milletlerle ruhlarımızı daha yakından birleştirerek onlara **azm ve sebat için numune-i imtisal teşkil eder**. İşte İrade-i Milliye'nin kuvveti bu mahiyeti hakikiyesindedir. Hürriyet ve istiklaliyetin kıymetini bilen, onun sayesinde asırlardan beri tarihine biriktirdiği zaferlerin heyecanı ifüharını hala kendisinde duyan ve sekizyüz milyon İslamın kıble-i uhuvvetini başında tutan bir ümidin istiklal mücadelesi, tarihin cereyanı hadisatı üzerine müessir bir vakıayı azimedir."

Bu anlayış içinde ulusal egemenliği için mücadele veren her topluma destek verilmiş, çabaları saygı ile anılmıştır. Hatta Faysal'ın Suriye'de Fransızlarla mücadelesine bile. Nadir olarak ve sadece bir kere Hintlilere Dünya Savaşı sırasında

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizlere yardımlarından dolayı bir sitem varsa da,[73] **Araplardan hiç şikayet edilmemesi dikkatlerden kaçmaz, oysa Ankara'daki kadroların büyük kısmı Suriye cephesinde savaşmış kişilerdi.** Aynı dönemin Arap basını ile karşılaştırılırsa büyük fark hemen görülür. Mısır'dan Irak'a kadar ki ülkelerde, sık sık eski Osmanlı yönetiminden, İttihatçılardan, Türklerden şikayete rastlanır. Açıkçası geçmişten tam kopmuş olduklarını söylemek mümkün değildir. Mamafih Ankara hareketinin özelliğini tam farkedememelerini doğal karşılamak gerekir.

Büyük Zafer'den sonra Lozan barış görüşmeleri başlayınca, heyecan dolu bağrışmaların arasından ciddi düşüncelerin Ankara'ya yöneltildiği görülür. Gazi M. Kemal'in ordularının başında Arap dünyasını kurtaracağı hayallerinin ötesinde, barış görüşmelerine Arap temsilcilerinin de katılmasıyla tam bağımsızlığa kavuşma umudu bu taktiğin gerekçesini oluşturur. İstanbul ve Ankara'ya gönderilen heyetler, Lozan'da Türk heyetine yapılan başvurular genellikle hep bu amaca yöneliktir. Türk tarafının cevapları da hep aynı olmuştur. **"Misakı Milli ile Türkiye Arapların bütün haklarını ve bağımsızlığını kabul etmiştir. Onların sorunlarınızı Avrupalılarla halletmeniz gerekmektedir."** Himaye sistemlerini kabul etmiş bu yöntemlerin ya da yönetim dışına itilmiş anti-himayeci grupların tek başına savunuculuğunu Türkiye'nin yapması mümkün değildi. Unutulan şey, Lozan görüşmelerinin bir yıla yakın, savaşa ramak kalan bunalımlar içinde sürdüğü ve işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ancak Ekim 1923'de çıktığıdır.[74]

---

73) **Türk Muahede-i Sulhiyesi ve Mahiyeti Hakkiyesi**, Ankara Vilayet Matbaası, 1336

74) "İtalyan Hükümeti, Türkiye dışındaki doğulu (Suriyeli, Mısırlı, Filistinli, Iraklı) delegasyonların Lozan'a katılmasına karşı olduğunu açıkladı. Esasen bütün müttefikler bu noktada tam bir fikir birliği içinde." (**Reveil**, 29.11.1922)

"Suriye-Filistin-Mısır heyetleri eski Türk Dostu Şekip Arslan başkanlığında bir heyeti Lozan'a yolladılar. Türklerden Misakı milli'ye göre Arap ülkelerinin bağımsızlığını istediler. Bunun antlaşmaya yazdırılmasını istediler. İsmet Paşa hepsinde Milletler Cemiyeti'nce kabul edilmiş himaye yönetimleri bulunduğunu hatırlattı." (**El Manar**, c.24, s.146)

"Türk heyetinden birine Ankara'nın Sevr'deki Mısır'la ilgili maddeleri red edip etmediği soruldu. Misakı Milli'ye göre self-determinasyon hakkınız tanınmıştır, Türkiye için mesele yoktur cevabını verdi." (**Mokattam**, 8.12.1922)

"İsmet Paşa, Türkiye'de halk kendi kendini yönetiyor, artık Arap halkları da bunu denemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ile yapılacak barışa Hicaz Devleti'nin katılmaktaki ısrarı özellikle ilginçtir. Ankara'nın hiç de var saymadığı bir savaş halinin devam ettiğini ileri sürüyor ve bu sıfatla galipler arasında yer almak istiyordu. Aslında amacı Türkiye olmaktan çok **uluslararası bir forumda, hizmetlerine karşılık verilen vaatleri tartışmaya getirmekti**. Bunun için desteğin Türkiye'den istenmesi herhalde pek de makul değildi. Üstelik konferans için çağrıyı Türkiye değil, Avrupalılar yapmıştı. Bu gerekçelerinde ne kadar haklı olursa olsun, Arap çevrelerinde bir hoşnutsuzluğun doğmamasına çare yoktu. Birinci cildimizde açıkladığımız gibi **Ankara'nın başlangıçta önerisi, bütün İslam toplumlarının kendi çerçevelerinde dirence geçmeleri ile ayrı ayrı ama hep birlikte bağımsızlıklarını kazanmalarıydı. Her biri himayeyi kabul etmiş hükümetler kurduktan sonra yapılacak bir şey kalmamıştı**. Hint Müslümanlarının tepkisi ise -ilerde ayrıntılı şekilde ele alacağımız gibi- kutsal yerleri de içeren bir Hilafet Devleti için ısrar edilmemesineydi.

İslam dünyası Lozan barış görüşmelerinin her bir toplumun ihtiyacını karşılayacak şekilde sürdürülmemesinden yakınırken bir ikinci konu da yeni bir tartışma konusunu gündeme getirdi. Türkiye'nin 1 Kasım 1922'de Osmanlı Devleti'ni tarihe devretmiş olduğu ve 1920'de kurulmuş olan yeni Türkiye devleti'nin varlığı adeta hatırlanmak istenmiyordu. İslam dünyası olaya bu açıdan değil de, sadece "saltanatla hilafet ayrılabilir mi?" noktasından bakmayı ve bu açıdan tartışmayı tercih etti.

Bağımsızlığınızı destekleriz. Biz İslamın ve Halife'nin hizmetindeyiz, ama Halife'nin dünyevi iktidarına karşıyız, dedi." (**Belag**, 8.2.1923)

Yine deTürk heyetinde de Misakı Milli'nin manasını tam anlamamış olanlar bulunduğu görülüyor: "**El Ahram** muhabiri İsmet Paşa'ya Konferansa katılacaklar arasında Mısır var mı? diye sorunca Celalettin Arif lafa karışıp -Mısır Osmanlı Devleti'nin bir parçasıdır- dedi. Sonra kendi üyesi olduğu meclisin Osmanlı Devleti'ne son vermiş olduğunu hatırlayıp -Bu benim şahsi fikrim- deyip düzeltmeğe çalışı. **Ahram**, -Görülüyor ki Türkler kendi aralarında kesin bir fikre sahip değil- diye yorumladı." (**Revell**, 29.11.1922)

"Hamdullah Suphi'nin demeci: "Biz Lozan'da Araplar lehine çalıştık. Bağımsızlığınızı almak için bize ihtiyacınız yok. Allaha ve kendinize güvenin, geçmişi unutup geleceğe bakmanız gerek." (**Belag**, 10.9.1923)

Levent Şahverdi Arşivi

Vahdettin 10 Kasım'da son selamlık törenini yaptıktan sonra 16 Kasım'da İngiliz Generali **Harrington**'a bir mektup gönderdi ve iltica ettiği İngiliz savaş gemisiyle Malta'ya götürüldü. 18 Kasım'da Vahdettin TBMM'ce halifelikten düşürüldüğü gibi yerine 14'e karşı 148 oyla Abdülmecit seçildi. bununla ilgili olarak **Şer'iye Vekili Vehbi Efendi** bir de fetva verdi. Dış dünyanın Türkiye'dekinden farklı bir şekilde olaya yaklaşması doğaldı. Birinci ciltte belirttiğimiz gibi, TBMM gizli toplantısında Vahdettin'i hain ve İngiliz ajanı saymış ama dışarıya "Halife esirdir" diyerek konunun iç politikada kullanılmasını önlemişti. Dolayısıyla İslam dünyasında Vahdettin'in şahsına yönelik eleştiri zayıftı. Örneğin 1921'de Ankara Fransa ile anlaştığında **Cezayirli Mücahit Abdülkadir'in torunu Emir Sait** M. Kemal'e gönderdiği bir tebrik mesajında bu anlaşmanın "Fransa'nın Hilafet'e verdiği değeri kanıtladığını" belirtmiştir. Yani açıkça Ankara'yı İstanbul'un hizmetinde sayıyordu. Saltanatın lağvından üç gün önce de Beyrut'un İslamcı gazetesi **Belag** kişi ayrımı yapamadan Halife'ye bağlı davranılmasını şöyle savundu:

"Halife Peygamberin temsilcisidir. Aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen Müslümanlar birleşmeli Halife'ye bağlanmalıdır. Halife'ye direnmemeli, onu maddi ve manevi açıdan desteklemelidirler. **Hilafetin amaçlarından biri de Mısır'ın özgürlüğü idi, eğer bu görüşmelerle sağlanamazsa Hilafet bunu zorla sağlar. Allah ümmetin kahramanlarını takdis etsin.**"(75)

Bu görüşler Halife'nin aynı zamanda siyasi güç sayılması esasına dayanıyordu. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi gücün Osmanlı meclisine geçmiş olmasına rağmen bu ayrımın İslam dünyasında yeterince algılanamamıştı. TBMM'nin Hakimiyeti Milliye üzerindeki ısrarının da ülke dışında yeterince farkedilmiş olduğunu söylemek güçtür. Bu sebeple saltanatın hilafetten ayrılması kararı ve TBMM'nin yeni bir Halife seçmesi ilk kez daha kapsamlı yorumlara yol açtı. Aslında bunun arkasında yüzyılın ilk yıllardan beri işlenmiş olan, Arap Hilafeti ve Halifenin bir İslam Kongresi tarafından seçilmesi yolundaki düşüncelerin gelişmesi yatıyordu. Tartışmanın sadece TBMM'ne yönelik olduğu da sanılma-

---

75)**Belag**, 27.10.1922, Trablusşam'lı Abdülvahip Sari yazısı

Levent Şahverdi Arşivi

malıdır. Sorun bütün İslam dünyasının davası olarak ele alınmış Türkiye'nin özel durumu bunun içinde değerlendirilmiştir.

Mısır'da **İslam tarihi ve uygarlığı alimi Ahmet Zeki Paşa**'nın bir açıklamasıyla başlattığı tartışma, konuya ülkenin önde kişilerinin katılmalarıyla bu alanda çok ilginç bir örnek oluşturmuştur. Saltanatla hilafetin ayrılacağı haberlerinin yayılması üzerine Ahmet Zeki şöyle bir açıklama yapar: "Halife'nin hem dini hem de dünyevi iktidarı olmalı düşüncesi doğru değildir. Din ayrı siyaset ayrıdır. Abbasilerden beri bir onur makamıdır. Önemi yoktur. Dolayısıyla Kemalistlerin yaptığı dine aykırı değildir. Ve doğunun ve doğululaın yararınadır."(76)

İlk tepki Darül Ulum Medresesi sabık Nazın **Muhammed Şerif Salim** ve ünlü düşünürlerden **Ahmet Teymur**'dan geldi. Yazısında tarihi hatalar bulunduğu ileri sürülüyordu. Teymur sordu: "Dünyevi gücü olmazsa Halife'den ne kalır? Halife'nin saltanatsız olabileceğinin belgesi nerede?" A. Zeki ayrıntılardaki hataların abartıldığı ve şahsiyata döküldüğü cevabını verdi. Ama asıl yardımına Lattakya mutasarrıfı ve eski Beyrut mektupçusu **Abdülgani Seni** geldi.

"Saltanat 700 yıldır devam ediyordu ama sıfıra inmişti. Eskiden zalim de olsa sultan tartışmasız kabul edilirdi. Şimdi halkların geleceğini sultan değil, Türkiye her umudunu kaybettiği bir anda beliren ve sultanın bir şey yapmadığını gören bir adam kurtardı. M. Kemal'in zaferi artık saltanatın hiç bir yararı kalmadığını gösterdi. TBMM icra ve yasama erklerini üstlendi. Halkın temsilcisi olarak bu ikisinin Mecliste toplanması uygundur. Osmanlı ailesine artık ihtiyaç kalmadı. Türk halkının da ondan umudu yok."(77)

A. Zeki ile **Teymur** birkaç kere birbirlerine karşı yazışırlar, iş hakaretleşmeye kadar varır. **Muhammed Sultan, Muhammed Süleyman** gibi kişiler Teymur'u desteklerler. Ahmet Zeki'yi destekleyenlerden A. Muhammed "İslamda dini iktidar yoktur, M. Kemal tasarrufunda haklıdır", **Farjallah Zaki al Kurdi** ise

---

76)**Mokattam**, 7 ve 8 Kasım 1922 Suriye ve Lübnan basınına da yansıdı, örneğin Belag 27.11.1922.

77)**Mokattam**, 11.11.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

"Kemalistlerin eylemi ülkeyi 20. yüzyıla taşımağa yönelik bir karardır" yargılarını ileri sürerler. Halife'nin, İngiliz kralı gibi sadece temsili niteliği olmasını, ama sultanlık ünvanının şimdi kaldırılmasının erken olduğunu ileri süren de var (**Mustafa Sabri el Mahami**).[78]

Mokattam bu tartışmayı Hilafet konusunda Lozan yolunda **Rıza Nur** ile yapılan bir röportajla zenginleştirmiştir.[79] R. Nur kararın Türk ve İslam halklarının ilerlemesi için alındığını belirtmiş, "Barışın sonunda yapılsaydı" sorusuna **"İnkılap uygun zamanında yapılır"** yanıtını vermiştir. Bir başka İslam ülkesi de bir Halife ilan etse ne olur" sorusuna yanıtı da şöyledir: "hilafeti bizden almak zordur, zira hilafet kuvvete dayanır. Kurumun Osmanlı ailesinde kalması için İslam dünyasının onayını almalıyız. Hep bizde kalacaktır zira onun için kanımızı döktük." R. Nur İslam dünyasından herhangi bir tepkinin beklenmediğini de sözlerine ekliyor. Abdülmecit'in seçimi üzerine Mısır'dan Ankara'ya gönderilen telgrafların listesi de tepki gelmediğinin kanıtı oluyor.[80]

TBMM'nin kararını onaylayanlar az değildir. Ancak aynı zamanda bazı çözüm önerileri getirdikleri de dikkatlerden kaçmıyor:

Cezmilizade Cemal Bey: Dini ve dünyevi işlerin ayrılması doğaldır. İdareyi halk eline geçirdi. Hangi Halife 1860'dan beri Müslümanları koruyabildi. Tarih hilafetin sultana ve Müslümanlara zarar verdiğini gösterdi. Bundan sonra Hilafet şöyle işlemeli: Şeyhülislam, Şeriye vekili ve Halife'yi İslam ve diğer ülke başkentlerinde temsil edecek elçiler bağlantıyı sağlamalıdır.(Belag, 12-13-14 Aralık 1922)

As Siyasa gazetesi: Hilafet hanedanı Ali Osman'a aittir onda kalmalıdır. Eğer Türk kardeşlerimiz Halifenin seçimle olmasını istiyorlarsa yeni Halife özgür bir

---

78)**Mokattam**'ın 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 22, 25, 28 Kasım 1922 sayılarında tartışma sürer.

79)**Mokattam**, 11.11.1922.

80)**Belag**'da Basralı Ahmed Hamdi imzasıyla başyazı: "Kemalistlerin halifeyi seçmeleri, siyasi işleri meclise bırakmaları, halifenin siyasi gücünü kaldırmaları doğrudur. İlerlemek için bu değişiklikler şarttı. Geleneğe de aykırı değildir. Aynı ailede kalması da iç çekişmeleri önler."

Lübnan Temsilciler Konseyi Başkan Yardımcısı Halim Kaddura da hem Ankara'ya hem de yeni Halifeye telgraflar çekip tebriklerini bildirmiştir. (**Revell**, 28.11.1922)

Levent Şahverdi Arşivi

ülkede olmalıdır. Mısır tam özgürlüğünü yakında alacağından toplantı yeri Kahire olmalıdır. (Belag, 13 Ekim 1922)

"Vahdettin'in uzaklaştırılmasını Irak, Lübnan, Mısır onaylamış, Suriye'de de çoğunluk kabul etmişken Suriye'de gayri-Müslim gazetelerde takma isimlerle yazılan yazılarla karşı çıkılmasına şaşıyorum" diyor Hıristiyan **Beşara el Huri**.[81] Lübnan'ın sosyal yapısı icabı dinin siyasetten ayrılması yanlısı olduğunu kaydediyor. Suriyelilerdeki tepkiye Müslüman çevreden de tepki var. Mısır kabul etmişken Suriye'nin şeriat konusunda El Ezher'den üstün olması şaşırtıcı buluyor" Sebep siyasi olsa, Suriye'nin durumu kabul eden Mısır, Filistin, Irak, Fas ve Hint'ten bir farkı yok ki. Gayri Müslim gazetelerin bu işe karışması şaşırtıcı gerçi demeçleri Müslümanlardan alıyorlar ama burada yabancıların etkisi hissediliyor. Bizim sizin dini işlerinize karıştığımızı hiç gördünüz mü?"[82]

Yabancıların işe karışması ya da karıştırılması siyasetin kaçınılmaz bir sonucuydu. Müslüman uyruklan olanlar tabii ki olaylarla ilgilenecek yönlendirmeğe çalışacaklardı. Onlara malzeme hazırlayanlar sadece Araplar değil, aynı zamanda muhalif Türklerdi. İstanbul'dan ismi açıklanmayan bir din adamı, Suriye'nin **Alif Ba** gazetesine gönderdiği mektupta 20.12.1922 tarihli Tanin'e atfen Türkiye'nin demokratik modern laik bir devlet ve bütün vatandaşlarının eşit olduğu bir devlet olduğunu kaydedip "Böyle bir devlette Hilafet olabilir mi?" sorusunu soruyor.[83] Buradan başlayan eleştirinin İttihatcılara yöneltilmiş suçlamaları yeniden gündeme getirmesi doğaldı. Kısa süre sonra **Arabi Sarih** imzasıyla yayınlanan bir açık mektupta "Müslüman, Hıristiyan, Yahudi eşitliği Türkiye'nin dini yok demektir.

---

81)**El Bark**'tan naklen **Belag** 28.11.1922

82)**Belag** 21.12.1922; Hıristiyan çevrelerin Saltanatla Hilafetin ayrılmasını vesile alıp Kemalistleri Bolşevikilikle suçlama kampanyasını hızlandırmaları ilginçtir. **Journal du Caire**'de Gabriel Enkiri imzasıyla yayınlanan yazıda "İslamda ilk kez bu kutsal makama saldırıyı Ankara'nın Kemalistleri'nin yaptığı" gibi her tarafı yanlış bir yorum yapıldıktan sonra, bu dine saygısızlığı İslam dünyasının kabul etmeyeceği ve Bolşeviklik olduğu belirtiliyor. (**Revell** de 16.11.1922 tarihli sayısında aktarmıştır). **New York Times** 19.11.1922 ve **Times**'da 24.11.1922 tarihli yorumlarında Bolşeviklik olarak değerlendiriyorlar. 5.1.1921 tarihli sayısında Sevr antlaşmasının metnini veren **Current History** dergisinin ilanını **"İstanbul'un Hıristiyanlığa kazandırılması"** diye sunan New York Times'ın, İslamın yıkılışı gibi gördüğü bir olayı neden böylesine önemsediği dikkate alınması gereken bir hususdur. Belki de Hıristiyanlığa kazandırıldığı sanılanın kaybedilmesine kızgınlıktandır.

83)**Alef Ba**, no.714'den naklen **El Kıbla** 29.1.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

milliyetçilikten başka şey düşünmüyorlar, **zaten meşrutiyet'ten beri dinleri yok. Hilafet dinsiz bir devlete dayanamaz**" ifadesi yer alıyor.(84) Bu tür yayınları hep Kral Hüseyin'in sözcüsü El Kıbla'nın aktarması dikkati çekicidir.

Bu suçlayıcı yaklaşımın biraz daha ılımlısına Mısır'ın El Akhbar gazetesindeki yorumda rastlıyoruz: "TBMM'nin Hilafetle ilgili karan olağanüstü şartlarda alınmış genel bir karardı. TBMM mutlaka yeniden üzerinde duracak ve Hilafetin yetki ve haklarını belirleyecektir. Türkler arasındaki bir kısım frenkleşme yanlıları var ki İslamla diğer dinler arasındaki farkı anlayamıyorlar. Özgürlük içinde ilerlemek için dini dünyadan ayırmak gerektiğine inanıyorlar. Dinde ilerlemeyi engelleyen şeyler bulunduğunu sanıyorlar."(85)

Görüldüğü gibi geniş halk kütlelerini de ilgilendiren bir genel tartışma bahis konusu olmuştur. Ancak **devrim sürecine girmiş olan Kemalist hareketin bu özelliği henüz yeterince farkedilemediğinden değerlendirmeler tam yerine oturmuyor. Hakimiyeti milliye'yi tam özümsememiş kimselerin bundan bir adım sonrasına yönelik oluşumları anlamaması doğal.** Düşüncelerde kanmaşa öyle bir düzeydeki, reform karşıtı olmayan bir İslamcı yayın organı Anadolu'da içki yasağı bulunmasına bakarak Türkiye'de İslami Doğuş'un (An Nahda el İslamiyye) gerçekleştiğini pekala iddia edebiliyor.(86) Tabii bu arada **"Yoksa cumhuriyet mi olacak?"** diye soranlar, **"Bu durumda TBMM, Darül Fetva'nın da üstüne çıktı"** yargısına varanlar yok değil.(87)

Böylece tartışıla tartışıla gelen alışkanlık bir gün Cumhuriyet ilan edildiğinde dışarda büyük bir tepki doğmamasını sağladı. Hatta Türkiye içinde **Tevhidi Efkar** ve **Tanin** gibi yayın organlarının tepkilerinin daha büyük olduğunu ve **Hakimiyeti Milliye** ve **İleri** gibi iktidar sözcüleriyle tartışmalarının dışardaki basına malzeme sağladığını söyleyebiliriz.(88) O yıllarda henüz Türk toplumu ile Arap

---

84)**Alef Ba**, no.719'dan naklen **El Kıbla** 5.2.1923
85)**El Akhbar**, 28.12.1922.
86)**Belag**, 4 Ocak ve 19 Nisan 1923
87)**Mokattam** 10.12 ve 5.11.1922.
88)**Belag**, 20.11.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

toplumlan arasında kültür bağı kesilmemişti ve Türkçe gazeteleri okuyabilen çok sayıda insan Arap ülkelerinde bulunuyordu. Başta **Kıbla** olmak üzere bütün Suriye, Lübnan ve Mısır basınında Türk gazetelerinden alıntılara bol bol rastlanır. Nitekim cumhuriyetin tartışmasından çok, Türkiye'de kadın hakları konusunda yapılan tartışmaların Mısır ve oradan Suriye ve Lübnan kamuoylarına aktarıldığını görüyoruz. Olay henüz Türkiye'de tam gelişmemişken, öncü tartışmalar örnek alınarak kadına haklarının kademe kademe mi, yoksa birden mi verilmesinin uygun olduğu uzun süre gündemde kalmıştır. Türkiye'nin Şeri mahkemeleri kaldırma çabalarını destekleyip aynısının Mısır'da yapılmasını önerenlere de rastlıyoruz.(89)

Beklenen askeri güçle bütün ezilen Müslüman milletleri kurtarma operasyonu yerine, Türkiye'nin pasif bir şekilde icraatını örnek göstererek İslam dünyasını etkileme yoluna girmesi İslamcı ve ön yargılı Türk karşıtı çevrelerdeki tepkileri artırdı. Sorunu bir çağdaşlaşma meselesi olmaktan çıkarıp Hilafet Kurumu'nun sınırları şekline dönüştürmek çok daha fazla işlerine geliyordu. Hicaz Kralı taraftarlarının olumlu karşılayarak yayın organlarına aktardıkları bir öneri, bunun belirgin bir örneğidir.:(90)

"Hilafetle saltanatın ayrılmasından beri bu dini makam bazılarının ihtiras oyunlarına alet edildi. bu konuda Türk gazetelerini okuyanlar üzüntü içindeler

---

89)**Mokattam**'ın 10531 nolu sayısında Türkiye'nin Şer'i Mahkemeleri kaldırmaya hazırlanmasından bahisle Mısır'ın da aynı şeyi yapması önerilmiştir. **Kıbla** derhal buna karşı çıkar (8.11.1923). **Mokattam**'da Abdülgani Seni imzasıyla iki yazıda girişime destek verilir (17 ve 22.11.1923). Tartışma gazetenin sütunlarında Halide Edip'ten alıntılar ve Osman Anayat'ın katkısıyla uzunca sürer (5, 23, 28 Aralık 1923 ve 4 ve 9 Ocak 1924). Konu **Belag**'da da ele alınmış ve 7.1.1924 sayısında çocuk yaştaki evliliklere karşı Türkiye'de girişilen uygulamaların yararlı olacağı belirtilmiştir. Yine **Belag**'da (9.1.1924) Kral Hüseyin'in çok kadınla evlilik tezini savunması sadece bazı İslam çevrelerinde sempati toplamaya yönelik ihtirasa dayalı bir hareket olarak değerlendirilmektedir. **Belag**'ın 5.2.1924 sayısında Türklerin bu ileri adımla gösterdiği cesaret övülüyor, 6.2.1924 sayısında da Türk kadınlarının reformdan yana olduğu kaydediliyor. Aynı dönemde Türkiye'de de hem buna taraftar hem de karşı olanlar bulunduğuna dikkati çekmeliyiz. 1923 başlarında kendisine **"Anadolu 1338 - Osmanlı İhtilal Komitesi merkezi Umumisi"** adını veren bir gizli örgüt, M. Kemal, Latife Hanım, Rauf Orbay, Recep Peker ve Sürtli Mahmut Beylerin birlikte otururken çekilmiş bir resmini "din ve namus elden gidiyor, padişahımızın makamını bin hile ve desise ile gasp eden ve hilafeti uzmaya kafircesine tekmeler atan" M. Kemal'e küfürler dolu bir yazıyla birleştirerek yayınlamıştır. Resimde Latife Hanım saçları tamamen kapalı, yüzü açık olarak bulunmaktadır. **Yakın Tarihimiz**, c.2, s.87-88.

90)**El Ray ul Amm**'dan naklen **El Kıbla** 10.12.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

(...) M. Kemal'in amacının Hilafeti kendi dünyevi gücüne esir etmek olduğu anlaşılıyor (...) Akşam gazetesi bir İslam Kongresi öneriyor. Tevhidi Efkar ise böyle bir durumda bir Rus ya da Hint Müslümanının Halifeliği seçilebileceğini ve kurumun Bolşevik ya da İngiliz etkisi altına girebileceğini yazıyor (...) Öyleyse eski sahipleri Araplara dönsün. **En iyisi Türklerin niyetini anlamak için Ankara'ya bir Arap heyeti gönderilmelidir. Eğer hakikaten istemiyorlarsa, Araplara dönmesi uygundur.**"

İşin ilginci bunu yazanın **Damat Nami**'nin ahbabı (yani Osmanlı Hanedanı ile bağlantısı) olduğunu belirten **Taha Mudavvar adında bir Hıristiyan Arap olmasıdır**. Aynı sırada hemen hemen aynı anlamda bir yazı da Mokattam da çıkmış ve onu da El Kıbla aktarmıştır.

Eğer **Tevhidi Efkar** bu konuda M. Kemal ile tam ters noktada olmasaydı, işin bu mecraya dökülmesinin Kemalistlerin bir propaganda oyunu olduğu söylenebilirdi. Oysa aksine, bu gazetenin sahibi **Velid Ebüzziya**, Hilafetin Türklerde ve İstanbul'da kalmasının inanmış taraftarlarındandı.

M. Kemal'in Hilafet üzerinde bir ihtirası bulunmadığı -sonra ayrıntılarıyla açıklayacağımız gibi- herkes tarafından görülmüştür. Buna karşılık ona iki cepheden, Hilafeti kendisi için isteyen ve aynı kurumu emperyalist amaçları için kullanmayı planlayanlar tarafından, sürdürülen saldırı ve suçlamaların bir yerde birleştiği de dikkatlerden kaçmıyor.

2 - Kral Hüseyin'in Vahdettin'den Beklentisi

Arap dünyası içindeki çekişmelerden iyi bilgi sahibi olan çevreler konunun hep Hilafete yöneltilmesinde Kral Hüseyin'in parmağını aramışlardır. Nitekim İstanbul'daki İstiklal Mahkemesi'nde Hilafetle ilgili Ağa Han'ın mektubunun tartışılmasının arkasından bu iddianın daha da kuvvetle ortaya atıldığını görüyoruz. Bir Türk din adamı, bu tür ihtirasları Cumhuriyetin önlemesi gerektiğini söylüyor ve Melik Hüseyin'i, çok kadınla evliliği savunarak Müslümanlar nezdinde prestij toplamağa çalışmakla suçluyordu.[91] Aynı Arap kaynaklar Hilafetle

91) **Belag**, 9.1.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

bu şekilde oynamaktan vazgeçilmesini savunmuştur. Hüseyin'in yandaşı bazı "Kraldan fazla kralcı" kimselerin **"Arapların güçlerinin üstünde hedefler koyduklarını"** bu Hüseyin lehinde çabalayanların, **"Araplara iyilikten çok kötülük getirdiğini"** belirtmişlerdir.(92)

Hüseyin mutlaka, Hicaz'ın genellikle kendi kendini ya da İslam dünyasını idare etmediğini, daima dışındaki merkezlere (Şam, Bağdat, Kahire, İstanbul) bağlı yaşamış olduğunu bildiğinden, Hicaz'daki krallığının ancak Hilafetle birleştirildiği takdirde ayakta durabileceğini düşünüyordu. Bu yolda kendisine engel oluşturduğunu farzettiği üç unsura, Türk Halifesi, Kemalistler ve karşıtı olan Araplara karşı katı bir tutum içinde olmuştur. 1916'daki ayaklanmasından itibaren, hakim olduğu bölgelerde hutbede kendisinden başkasının -Yani Osmanlı Halifesinin- anılmasını engelledi. En azından kendi yönettiği bölge için Emirülmüminin ünvanını yerleştirmeye çalıştı. **Faysal** kral olduktan sonra Irak'taki çaba sonuç vermedi.(93) Ürdün'de ise kral olan oğlu **Abdullah** bunu yerleştirdi. Böylece birkaç devletin üzerinde dini lider durumuna sokulmaya çalışıldı. Hatta bir iddiaya göre **Ürdün'de daha 1923'de Halife diye anıldı**.(94)

Halife'nin Kureyş'den olması yolundaki tezine rağmen Arapların bile buna fazla itibar etmemesi ve Osmanlı halifesi'nden vazgeçmemeleri birinci sorunuydu. Bu sebeple Vahdettin'in kaçıp İngilizlere sığınmasından politik olarak yarar beklemesi doğaldı. Üstelik, geneldeki onaya -Vahdettin'in uzaklaştırılmasına- karşılık İslam dünyası saltanatla hilafetin ayrılmasına tam destek vermiş de değildi. Bazıları ayrılmamasına, kimisi de daha sonraya bırakılmasını tercih ediyordu. Vahdettin'e yakışanlar ve M. Kemal'in İslama yaptığı kötülükleri aktaran bazı

---

92)**Belag**, 14 ve 29.1.1924.

93)"Bağdad'da cuma namazı sırasında bir Iraklı subay imama, hutbede Hicaz Kralı Hüseyin adına konuşmasını ve onu Halife olarak kabul ettiğini söylemesini istedi. İmam dualarına ve namaza devam etti ve sonunda münbere çıktı, hilafetten bahsetti ve İslam dünyasının halife olarak Sultan Vahdettin'i tanıdığını söyledi. Ve eğer camide gerçek bir Müslüman varsa bu subayı parçalaması gerektiğini ekledi. Sözünü bitirir bitirmez halk subayın üzerine saldırıp her tarafından kan gelinceye kadar dövdü. İngiliz Genel Valisi Cox ertesi günü olay yerine gidip şahsen bilgi aldığı gibi, Kral Faysal'da bir bildiri yayınlayıp imamlara Sultan Vahdettin'i Halife olarak belirtmekte serbest olduklarını açıkladı. Percy Cox'da aynı anlamda bir bildiri yayınlayınca sükunet geri geldi." (Belag, 17.10.1921)

94)**Oriente Moderno**, 15.6.1923, c.3, no.1, s.62.

Levent Şahverdi Arşivi

demeçlerin de ortada dolaşması,[95] herhalde Hüseyin'de fırsattan yararlanmak düşüncesini yarattı ve alelacele sabık Sultan/Halife'yi Hicaz'a davet etti.[96] Bunu yaparken Vahdettin yanlılarının Mısır'da karşılanışının hiç de dostça olmadığını dikkate almaması düşündürücüdür. **Morning Post**'un Kahire muhabiri bu konuda şu haberi vermektedir:

"Eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi eski bakanlardan ve Sevr'i imzalayanlardan Rıza Tevfik, eski ayan üyelerinden Zeynel Abidin Efendi, eski Ankara Valisi Muhiddin Paşa Mısır'asığındılar ama halkın aşağı tabakası tarafından kendilerine gösterilen düşmanca tavırdan dolayı üzüntü içinde kaldılar ve Mekke'de yerleşmek üzere Kral Hüseyin tarafından yapılan daveti kabul ettiler. Kahire'nin hiçbir konforu bulunmayan bir mahallesinde bir Yunanlı'nın işlettiği beşinci sınıf bir otele sığınmak zorunda kalmakla kederlere boğuldular. **Dindaşlarının kendilerine saldırması korkusuyla sokaklarda dolaşamaz durumdalar.** İktidar TBMM'nin ellerinde kaldıkça Kemalistler için hiç bir umut bulunmadığını açıkladılar."[97]

İki kaynak Vahdettin'in Hicaz gezisini geniş şekilde yansıtmaya özen göstermiştir. Hüseyin'in **El Kıbla**'sı ve İngiliz Basını. Bu ikincisi Malta'ya gelişten Cidde'ye varışa kadar ve Hicaz içindeki gezilerin bol resimini de yayımlamıştır. Kıbla ise **"Ulu misafirimiz, Sahibi şevket ve celalet majeste sultan"** sıfatlanyla anmış, Hicaz'da üç ay kadar süren ikametini ayrıntılı şekilde aktarmıştır. Cuma namazlarını Kralla sabık sultanın birlikte kılmaları, geliş ve gidişlerinde 21 pare top atışıyla karşılanışı ve uğurlanışı şehir değiştirmeleri hakkında Kıbla'nın 653'den (15.1.1923) 684'e (3.5.1923) kadar hemen her sayısında bilgi verilmiştir.

---

95)**Belag**, 25.11.1922. Vahdettin'in Hint Müslümanlarına gönderdiği iddia edilen mesaj uydurmadır.

96)İlk haber **Le Figaro**'da 19.11.1922 tarihinde İstanbul'dan ayrılışından iki gün sonradır. **Morning Post** Kral Hüseyin'in davetini kabul ettiğini açıklamıştır (**Le Temps** 6.12.1922). 653 sayılı **Kıbla**'ya göre Cidde'ye varışında yanında şu kimseler vardı: Oğlu Ertuğrul, Ömer Yaver Paşa, Zeki Bey, Reşat Bey, üç ağa, bir esvapcı ve bir seccadeci. Daha önce Cidde'ye varmış olup onu karşılayanlar: (Hicaz'ın Türk misafirleri) Şeyhülislam M. Sabri, oğlu, Zeynelabidin Bey, Edhem Bey, Mustafa Natık Paşa, Şaban Efendi, Zeki Bey, İbrahim Bey. New York Times 27.5.1923 sayısında sultanla birlikte Mekke'ye giden Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın ölümünden bahsediyor.

97)**Revell**, 6.12.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

Dikkati çeken Vahdettin için Halife ünvanının hiç kullanılmamasıdır. Bir yandan, **Şeyhülislam M. Sabri** gibi Vahdettin'in bütün eski işbirlikçilerinin Hicaz'da toplanması, diğer yandan ikisi de İngilizci olarak bilinen Vahdettin ve Hüseyin'in bir araya gelmesi Türkiye'den Arabistan ve Hindistan'a kadar çeşitli çevrelerde yorumlara, tepkilere ve eleştirilere yol açmıştır.

Kasım 1922'de ajansların daveti açıklamasından itibaren saldırılar başlar. Şam'ın **El Bark** gazetesi **"Eğer ikisi de İngiliz gölgesi altında yaşayan insanlar olmasaydı buluşmazlardı. İngiliz onları İslam dünyasındaki etkisini pekiştirmek için kullanıyor"** şeklindeki saldırısı Hüseyin'i vasıtalı olarak amacına açıklamaya zorladı:(98)

"Al Bark sakin olsun ve endişelenmesin, zira Kral Hüseyin'in ne ordular kurmaya, ne de Türklere savaş açmaya niyeti var. Vahdettin'den de Hazreti Osman'ın gömleği gibi yararlanacak değildir. **Bu sadece onayladığı son şer'i lidere karşı bir acıma duygusudur.** Kral Hüseyin onun gayri Müslimler tarafından ya da batılılarca ağırlanmasına ya da batılılarca misafir edilmesine üzülmüştür. Ve **İslam dünyası hilafet sorununda mutabakata varıncaya kadar Harameyni Şerifeyn civarında ikamete davet etmiştir. Böylece sıfatından vazgeçecek ve atalarından kalan emaneti devredecektir."**

"Gerçeğin bu tür savunucuları bulunması"na Kıbla'nın teşekkür etmesi, davetin hilafeti devralmak amacını güttüğünü onaylamaktadır. Aralık ayında yeni Halife Abdülmecit'in özellikle Mısır basınına Mısırlıları ve Arapları sevdiği hak-

---

98) **Kıbla**, 28.12.1922 sayısında **Alif Ba** gazetesinin 675. sayısında sahibi Yusuf El İsa'nın bu açıklamasını olumlu bulduğu için aktardığını kaydediyor. Aslında metnin doğruca Mekke'den geldiği anlaşılıyor. Nitekim **Ray ul Amm, Alif Ba**'yı İngilizlere ayda 50 Liraya bağlanmış bir yayın olarak ilan ederek bu yayını yenmiştir. **Alif Ba**, "halbuki bizi Fransızlardan para alıyor diye suçluyorlardı, Türklerin aleyhine yazınca mı İngilizci sayıldık" diyerek iddiaya karşı çıktı (**Kıbla**, no.649, 1.1.1923). **Alif Ba**'nın yazısıyla Kral Hüseyin'in düşüncesinin benzerliği, Amerikalı diplomat Crane'in gözlemlerinden anlaşılıyor. Onunla konuşmasında Hüseyin, asaletlerinin yüzyıllardan beri sadece Kureyş'in içinden kadın almalarından geldiğini, bu yüzden Türklerden (özellikle Osmanlı Hanedanından) farklı olarak kanlarının temiz ve karışmamış olduğunu söylemiştir. Soyluluklarının Peygamberin doğumundan öncesine uzandığını ve İslam öncesinde bile Kabe'ye gelenleri dedelerinin ağırladıklarını, dolayısıyla "bir zamanlar Müslümanların Halifesi olan sultanı, şimdiki durumu ne olursa olsun, gayri müslimlere sığınmaya bırakamayacağını" söyledi. (**Oriente Moderno**, Nis.'ın 1923, s.670). Şerif Hüseyin'in eşlerinden birinin Türk ve erkek ve kız çocuklarının annesi olduğunu saklaması ilginçtir.

Levent Şahverdi Arşivi

kında demeçler vermesi ve bu arada Anadolu Zaferini öven cümleler kullanması, Arap kamuoylarına yönelik bir propaganda savaşının başlatılmış olduğunu düşündürüyor.[99] Hatta Abdülmecit'in Hicaz gezisini eleştirmesi ve Halife seçildiğinde Vahdettin'in kendisine bir metup yollayarak hem tebrik hem de onay verdiğini Mekke Şerifi'nin lehine makamından çekilmek niyetinde olmadığının ispatı olarak ileri sürmesi[100] gündemde böyle bir ihtimalin bulunduğunun güçlü bir işaretidir.

Hüseyin'in politikası, Vahdettin operasyonunu yürütürken Ankara'yı da yermeye dayanıyordu. Lozan görüşmelerine çağrılması için gönderdiği mesajın içeriği bunun kanıtıdır:

"Müttefiklerin yanında yer alarak ve askeri eyleme katılarak garantiler almıştık. Ama Araplar müttefiklerinden hayal kırıklığından başka bir şey gönnediler. Müttefikler telafi için basit ve ilkel vasıtalar ileri sürüyorlar. Bu da Ankaralılara ülkelerini ve ruhlarını garanti etmek için delegeler ve misyonlar göndermekten ibaret kalıyor (...) **Bunun yüzünden Araplar ateşkesten (Mondros) beri Ankara'nın her vasıtayla gelen intikamıyla karşılaşıyorlar.** Hicazın yönetiminde Arapların ayaklanması, doğal hudutları içinde bütün Arap ülkelerinin tam bir birliği ve tam bir bağımsızlığı için bu Nahda'yı (Yeniden doğuş) üzerinde kurduğu temeldir. Bu prensip için yaşıyoruz ve bu aynı prensip için öleceğiz."

Bu metnin açıklanmasının[101] Suriye'den bir heyetin Ankara'da Türk-Arap işbirliği için temaslarda bulunduğu, Hindistan'da Arap işlerinin halli için Hüseyin'in yanı sıra İbni Suud ve Necd Emiri'ne de başvurulması gerektiğinin ileri sürüldüğü[102] hatta **Hicaz'da kan dökülmesini önlemek için M. Kemal'in**

---

99) Abdülmecit'in bir Mısır Müslüman yayınına demeci (**Belag**, 2.12.1922); El **Akhbar**'a demeci (**Belag**, 20.12.1922): "Amacım Müslümanların kalbini birleştirmek. Mısırlı Müslümanları imanlarının gücü ve ahlakları sebebiyle seviyorum. Anadolu savaşı ülkeyi felaketten kurtardı. İslam ordusu şerefi ve ülkenin geleceğini kurtardı. Bu ulusun gelişmesi için elimden geleni yapacağım."

100) **Belag**, 1.3.1923, Abdülmecit ile konuşan Ömer Rıza (Doğrul)un İstanbul'daki Belag muhabirine açıklaması.

101) **Kıbla**, no.651, 8.1.1923.

102) **Ruzana** (Haydarabad), no.123, 27.11.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

arabulucu olarak geleceği[103] ve bir İslam birliği kurulmasının düşünüldüğü söylentilerinin yaygınlaştığı bir döneme rastlaması, Hicaz hükümetinin bazı sıkıntılar içinde olduğunu göstermektedir. Özellikle **Vehhabiler**'le olan sorunlarına daha ilerde temas edeceğiz. Hüseyin'in Türk düşmanlığını hiç de gereği olmadığı bir dönemde yeniden gündeme getirmesinde Ankara Hareketi'nin Dünya Savaşı sonrasında başarıya ulaşmış tek İslami hareket olması etkili olmuştur. Eğer aksi olsaydı, Hüseyin'in ayaklanması bu niteliğe sahip olacak ve bütün İslam dünyasının sözcüsü rolünü oynayabilecekti.Bu sebepten M. Kemal'in Müslümanlar arasındaki prestiji ve uzlaştırmacı rolüne layık görülmesini hiç de hoş karşılamadı. Kıbla "Geliş sebebinin niteliğini tartışmadan kendisini her zaman iyi karşılarız, böylece Hicaz'ın tanı sükunet ve bolluk içinde yaşadığını da görmüş olur" yorumunu yaptı.[104] 1923 yılı boyunca Hüseyin'in resmi sözcüsünün Türkiye'deki iç karışıklıklar, M. Kemal'in etkisini kaybettiği, muhalefetin iktidarı ele geçirmek üzere olduğu konusunda haberle dolu olduğu görülür.[105] Ankara'nın prestijine karşı bu ısrarlı saldırının da, Hüseyin'in Halifelik projesine Türkiye'nin teşkil ettiği engeli aşma amacından ileri geldiğini zannediyoruz. Vahdettin'le uyuşup görevi devralması ihtimalini düşünerek, Ankara ve ona saygı duyanlardan gelebilecek direnci etkisiz bırakmak için peşin bir propaganda kampanyası sürdürüyordu.

Kral Hüseyin'in Vahdettin'e dayalı olarak düzenlediği çarkın -Yeni bir Halife seçilenceye kadar Hicaz'da bekletilmesi- arzuladığı şekilde yürümediği görülüyor. Sabık Sultan/Halife'nin, seçimini tebrik eden bir yazı yolladığı şeklindeki Abdülmecit'in açıklamasına dayanarak, başlangıçta Vahdettin'in sadece canını kurtarmak telaşıyla İngilizlere sığındığını söylemek yanlış olmaz. Hakkında kitap yazan M. Göztepe ve Mısıroğlu da bu fikirdeler. Süveyş'ten Cidde'ye kadar gemide Vahdettin'le birlikte bulunan **Amerikalı diplomat Charles R. Crane** - O da

---

103) **Maşrık** (Kurkupur), no.44, 2.11.1922.

104) **Kıbla**, 8.1.1923.

105) **Kıbla**'nın 659 (5.2.1923), 660, 664, 680, 685, 687, 726, 732, 733, 740 (26.11.1923) sayılarında örnekleri vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin tarafından bir haftalığına Cidde'ye davet edilmişti - yol boyunca yaptığı görüşmelere ve daha sonra Cidde-Mekke arasında telefonla yaptığı bağlantılara dayanarak, eski sultanın ruhsal durumunu şöyle aktarıyor:

"**VI. Mehmet yaşamının geri kalan kısmını Mekke'de sükunet içinde tefekkürle geçirmek istiyor.** (Bana) söylediğine göre müminlerden birlik halinde bir çağrı gelmedikçe dünyadaki Müslümanların başı durumunu asla geri almayı düşünmeyecektir. En büyük umudunun, sığınak bulmuş olduğu kutsal şehirde nihai bir dinlenme yerine kavuşmak olduğunu söyledi. Sağlığının iyi olduğunu ekledi. Kral Hüseyin emrine atlarını ve av köpeklerini vermiş bulunuyor. Çoğu zamanını okumak ve kendi düşünce ve hislerini tetkik ve tahlil etmekle geçiriyor. Avrupa ve Amerika gazetelerini muntazaman alıyor. İstanbul olaylarını büyük bir dikkatle izliyor. **Eski yandaşlarından bir çoğu kendisiyle mektupla temasta olup, Ankara'daki gelişmeler konusunda bilgi ulaştırıyorlar.** General Harrington da zaman zaman dört eşi hakkında kendisine bilgi yolluyor. Düşürülmüş sultanın Müslümanlar arasında hala büyük bir popülaritesi ve saygınlığının bulunduğu, Mekke halkından ve hacılardan gördüğü içten selamlaşmalarla ortaya çıkıyor. Küçük oğluyla birlikte her nerede görünürse Kral Hüseyin'in kendisi kadar sıcak ve coşkun alkış alıyor. Her cuma günü birlikte namaza gidiyorlar..."[106]

Vahdettin ünlü ihtiyatlılığı ile **Crane**'e geri dönme düşüncelerinden bahsetmemiş olabilir. San Remo'ya yerleştikten sonra kızı **Sabiha**'ya gönderdiği mektupta,[107] Hicaz seyahatinin amacını ve siyasi düşüncelerini açıklamıştır. Oradaki hayal kırıklığından sonra yazıldığı için belki ilk düşüncelerini doğru olarak yansıtmamaktadır, ama Hüseyin'le olan ilişkilerine ışık tuttuğu için yine de önemlidir. Buna göre, Malta'da iken, **Hıristiyan ülkelerinde kalmanın hoş olmayacağını düşünerek Hüseyin'in başkenti Mekke'ye uğramadan Medine'ye gidip yerleşmeyi tasarlamış. Orada Hazreti Peygamber'e dehalet**

106) **New York Times**, 8.3.1923, AP ajansının Cidde'den 7.3.1923 tarihli haberi.

107) Kadir Mısıroğlu, **Osmanoğulları'nın Dramı**, Sebil yay., İstanbul 1976, s.223-228.

Levent Şahverdi Arşivi

edip vakti müsaitte vatana dönünceye kadar kalmayı düşünüyormuş. "Hiçbir zaman Melik Hüseyin'e iltica manasını tazammun etmeyen" bir plan öngörmüş. Daha bu tasarısını açıklamaya fırsat bulamadan davet doğrudan doğruya Kral Hüseyin'den gelince, onu kıramayacağı için, Beytullah'ı ziyaretten sonra Medine'ye geçmeyi kararlaştırmış. Fakat Hicaz'a vardığında "Medine'de ahval ve asayişin bozuk olduğunu öğrenince" tasavvurundan vazgeçmiş. Bu açıklama bazı gerçekler içerse de iki önemli tutarsızlığı var. Birincisi, Hicaz'a girip te kralıyla karşılaşmamak, ama Hilafet görevini yeniden beklemek gibi siyasi bir eylemi gerçekleştirebileceğini düşünmek. İkincisi Arap yarımadasında Haşimilerle Vehhabiler arasındaki iç savaştan hiç haberi bulunmaması. Medine'de bahsettiği asayişsizlik budur.

Mektubun ikinci kısmında şunları açıklamış: Esas itibariyle -Medinei Münevvere müstesna- **gerek Hicaz ve gerek Mısır'da ikamet etmek mesleki siyasiye ve içtihadıma muhalif bulunduğundan** daha evvel aile celbine muvafık memaliki İslamiye'den bir münasib mahalle azimet teşebbüsatında bulunmuştum. Lakin bu aralık bütün Memaliki İslamiye'nin sulhu umumi akdolunmak üzere bulunması münasebetiyle vaziyeti siyasiyeleri ve asayişi dahiliyeleri şüpheli ve şayanı emniyet olmaması sebebiyle beni hayli meşgul etti." Bu yüzden Avrupa'ya geçtiğini ve San Remo'da rahatça kavuştuğunu saklamıyor. İslam ülkelerinde iç karışıklıklar tezi de kısmen doğru, aslında hepsi İngiliz ya da Fransızların kontrolu altında olduğundan buralara kabul edilmediğini belirtmekten kaçınmış. Kektuptaki bir kayıt da dikkate alınmalıdır. **İstabul'dan çıkmadan kendisini bağlayabilecek bir takım evrakı tamamiyle mahvettiğini kızına hatırlatmaktadır.**

Bu bilgilere bakarak Türkiye'den ayrılırken acele içinde bir siyasi programı bulunmadığı, Malta'da kendini güvencede hissedince planlar yaptığı, Hicaz'da bir çok eski taraftarına kavuşması ve gerek halk ve gerekse resmi makamlardan gördüğü saygı ile tekrar geri dönmenin planlarını tasarladığı anlaşılıyor. Başlangıçta Hicaz'da kalıp dünya müslümanlarınca seçilecek bir Halifeye görevi devretmeyi tasarlamış olabileceği, sonra -belki de yakınlarının etkisiyle- sıfatından vazgeçmeme kararı aldığı düşünülebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Nisan ayının başında (Hicaz'daki ikinci ayında) İslam dünyasına bir bildiri yayınlamanın hazırlıkları içinde olduğuna dair ilk haber Avrupa'ya ulaştı.[108] Bu haberde, ne **Hilafet ne de saltanattan ayrılmayı düşünmediği, Ankara'nın kararlarını yereceği ve bütün müminleri Hüseyin'e itaata çağıracağı kaydediliyordu**. Bu dönemin Lozan görüşmelerinin kesildiği ve savaşın yeniden başlaması söylentilerinin yayıldığı günlere rastlaması dikkatten uzak tutulmalıdır.

Nisan ayının ortasında önce Kahire'ye ve oradan derhal batı dünyasına aktarılan bildiri metni,[109] Ankara'ya yönelik bütün suçlamaları içermekle birlikte Hüseyin için hiç de umut verici -ya da beklediği- hususları belirtmemişti. zor karşısında "hicret"in İslami bir davranış olduğunu ifade ederek, Vahdettin, adeta peygamber'in izinden gittiğini belirtiyor, Hilafetle saltanatın ayrılmasını kabul etmediğini ve mücadeleye devam edeceğini ekliyordu. Yine de imza yerinde "Mehmet Vahdettin bin el Sultan Abdülmecit Han" kaydının bulunması, Abdülmecit'in Hilafetini onayladığı hususundaki iddiaya güç kazandırıyor.

Bildirinin Arapça metni **El Ahram**'ın 16 Nisan 1923 sayısında yayımlandı. Fakat asıl ilginci, bunu Kahire'ye ulaştıran, gazetenin Cidde muhabirinin sonradan eklediği (El Ahram, 26.4.1923)eklediği nottur. Buna göre bildiri Mekke'de Türkçe ve Arapça hazırlanıp basılmıştır. Ancak tam o sırada Lozan'da İsmet Paşa, Türkiye'nin Arap ülkelerinin tam bağımsızlığını tanıdığını ilan edince (Manar c. 24, s.147'de Reuter'in, İsmet'in Lozan'da Hüseyin'i Araplann lideri saydığını söylediğini yaymıştır, bir İngiliz oyunu olması muhtemeldir) Hüseyin bildirinin dağıtılmasını yasaklatmıştır. Engellemenin sadece bu gerekçeye dayatılması doyurucu olmuyor, zira Türkiye'nin Araplann tam bağımsızlığını kabul ettiği çok eskiden beri biliniyordu. Öyle sanıyoruz ki Vahdettin, Mekke'ye yerleşip ömrünü orada bitirmeyi ve hilafeti bütün İslam dünyasınca seçilecek birine -Bunun Hüseyin olması şansı vardı- devretmeyi tasarlarken, çevresindeki Türkler ve

---

108) **New York Times**, 2.4.1923, Londra'dan 1.4.1923 tarihli **Times**'dan aktarma.

109) **New York Times**, 16.4.1923, Kahire'den 15.4 tarihli özet.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük olasılıkla onu istemeyen İngilizler, mücadeleyi bırakmamasını sıfatlardan vazgeçmemesini telkin etmişlerdir. İlerde Hindistan Müslümanları ve Vehhabilerle ilgili bölümde işin içinde İngiliz parmağı olması ihtimalinin sebeplerini ayrıntılı şekilde açıklayacağız. Bunun sonucunda, **Crane'in sağlığı iyidir dediği Vahdettin, "sağlığının bozukluğu" ileri sürülerek Hicaz'den ayrılmış ya da çıkarılmıştır.**[110] Kızına mektubunda da sağlığının iyi olduğunu sadece sıcaktan şikayeti bulunduğunu kaydetmiştir. Tabii kızını endişelendirmemek için böyle yazdığı ileri sürülebilir.

K. Mısıroğlu'nun kaydettiğine (s.123) göre bu beyannamenin hazırlanmasında eski Şeyhülislam M. Sabri'nin yardımı olmuştur ve ekliyor: "Meydana gelen müsvedde 50-60 sayfadan ziyade idi. Fakat **yanında baştabib sıfatıyla bulunup O'nun düşmanlarına casusluk etmekten başka bir işi olmayan Reşad Paşa** çeşitli mülahazalar ileri sürerek bunun orasının burasının metinden tay edilmesine sebep olmuştur. İşte bu sebeplerdir ki, esas metne nazaran pek eksik olan bu onüç sahifelik beyanname, takdim ettiğimiz şekliyle Mekke'de Türkçe ve Arapça olarak ikisi bir arada tab ve neşredilmiştir. Esas müsvedde Şeyhülislam M. Sabri Efendi'nin henüz neşredilmemiş va natamam olan hatıratında mevcud ve oğlu İbrahim Sabri Bey'in İskenderiye'deki kütüphanesinde mahfuzdur. Sabık Şeyhülislam'ın tasarladığı metinde M. Kemal ve Ankara hakkında daha sert eleştiriler bulunabileceği gibi, büyük bir ihtimalle Haşamilerin ve Kıbla'nın savunduğu, Hilafet Tezi'ne tam ters düşen unsurlar da vardı. Doktor Reşad'ın kime casusluk etmekte olduğunu bilmek bu açıdan mutlaka yararlı olurdu.

Hüseyin, Vahdettin'i kullanmak isterken, kendisinin kullanılır hale geldiğini farkedince böyle davranması doğaldı. "İngilizlerin Vahdettin'in Filistin'e yerleşmesine karşı oldukları" hakkındaki bir haber de[111] eski Sultan/Halife'nin merkez

---

110) **Kıbla** son günlerinde Vahdettin'in sağlık durumu üzerinde durur, Taif'e gittiğini ama iklime uyamadığı için Cidde'ye döndüğünü belirtir. No:685, 3.5.1923. Vahdettin'in Ramazının tam ortasında, bayramı ve haccı beklemeden Hicaz'dan ayrılması, dünyanın dört bir yanından gelecek hacılarla temas kurup desteklerini almak fırsatını kullanmaması dikkatten uzak bırakılmamalıdır.

111) **El Ahram**, 26.4.1923, nakleden Oriente Moderno, 15.5.1923, s.701.

Levent Şahverdi Arşivi

üssü olarak kullanacağı Müslüman bir yer aradığı kanısını yaratıyor. Nitekim Kıbla'nın haberinde[112] Cidde'den hareketle Avrupa'ya yönelen Vahdettin'in daha sonra **"bir Müslüman ülkeye yerleşmek niyetinde olduğu"** kaydedilmiştir. Neden Hicaz değil? İngilizlerin kendilerine mesele çıkaracağı bir yere gitmesini istememeleri doğaldı. nitekim Mısır'dan geçişinin sessizce olmasına dikkat edilmiştir. Olayı izleyen bir gözlemci şöyle anlatıyor:[113]

"Şu anda Mısır'da bulunan **sabık Türkiye sultanının yakın gelecekteki hareketlerinin dikkatle izlenmeye değer olduğu kanısındayız**. Bir kaç gün önce Mekke'den ayrıldı. Sabah erken Süveyş'e vardı ve özel trenle İskenderiye'ye vardı. Kral Fuad'ın sarayında misafir kalıyor. Kahire'de bulunan Kral Fuad ziyaretine gitmeyecek. Perşembe günü gemiyle İtalya ve İsviçre'ye hareket ediyor. **Yakın Doğu politikası üzerinde bilgi sahibi olan çevreler tahtını tekrar kazanmak için planları bulunduğunu belirtiyorlar.**"

Gerçekten bundan sonra Vahdettin'e atfen, ne kadarının bilgisi altında ne kadarının uydurma olduğu kestirilemeyecek pek çok eylem söylentisi ortalıkta dolaşmıştır.[114] Vahdettin deneyiminin ve onun işi bırakmayacağını anlamasının, Hüseyin'in umutlarını hayli kırdığı anlaşılıyor. 1924 başında Hilafetin lağvına ait

---

112) **Kıbla** no. 685, 3.5.1923.

113) **New York Times**, 7.5.1923. Vahdettincilerin (**Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, İstanbul 1969, s.39; Refii Cevar Ulunay, "Bu Gözler Neler Gördü", **Tercüman**'da tefrika, (Kasım 1969) Hüseyin'in eski Sultana "yeryüzünün Halifesi, Ummın İslamların İmamı, Emirülmüminin Efendimiz Hazretleri, Hicaz Kralı Hüseyin Kulları dindarane bir merbutiyetle haiz payi şahanelerine yüz sürer" şeklinde hitap ettiği ve davrandığı şeklindeki iddiaları, belgesi ortaya konmadıkça inanılır gibi değildir. Hüseyin'in Vahdettin'in huzurunda divan durduğunu, "İnşallah pek yakında tekrar taçı tahtınızı tekrar ele geçirip Darül Hilafeyi teşrif buyurursunuz" dediğini de ekliyorlar ki, Hüseyin'in düşünceleriyle tam ters düşmektedir. Artık böyle bir sıfatı kalmamış olduğunu bilerek, saygılı ama eşit kişi gibi davrandığı asıl kendi gücünü göstermeye çalıştığı unutulmamalıdır. Bazıları da Vahdettin'i Emir Abdullah'a karşılaştırıyor. Bu da mümkün değildir zira o sırada yeni başına geçtiği Ürdün krallığının işlerini düzenlemekle meşguldü. Kıbla'da sadece Hüseyin'in diğer oğlu Emir Ali'nin birlikte olduğundan bahis var. Mısır kralının yerinden kıpırdamamış olması dikkate alınmalıdır. Daha sonra İtalya kralı ve başbakanının ziyaret etükleri de ileri sürülmüştür, ama aslı yoktur.

114) **Belag**, 26.5.1923'de Vahdettin'in Şam'da bir İslam Kongresi tasarladığı ileri sürülüyor; **Times**, 9.7.1923'de Lozan görüşmelerini etkilemeye çalıştığı kaydediliyor. Bunların hepsi yakıştırmadır. Ne bildiri yayınlanmış ne de gazeteci kabul etmiştir. İlk demeç verdiği gazeteci 1923 Eylül'ün de Echo de Paris yazarı Paul Cordeux olmuştur (11.9.1923). Yanına kabul edilmiş, yazılı sorulara Mekke Beyannamesi'ndeki sözlerle cevap vermiştir. Lozan hakkında konuşmaktan da kaçınmıştır. (Bilal Şimşir, **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, c.I, TTK, Ankara 1981, s.282-286).

Levent Şahverdi Arşivi

hiç bir belirti olmadığı dönemde yapuğı açıklama, görevi ne kadar özlediğini ama nasıl umutsuz durumda bulunduğunu gayet güzel yansıtıyor:[115]

- Altesleri, Hilafeti üstlenmek üzere bir şeyler yapmayı düşünüyor mu ya da yaptı mı?

- Dinim ve bütün imanım üzerine yemin ederim ve aksi halde inkarcı sayılayım ki, hiç böyle bir düşüncem yok ve Hilafeti kendime ya da yakınlarıma almak için hiç bir şey yapmadım. Bu düşünceyle rahatsız olanlar sakinleşsinler.

- Altesleri halife ve Hilafet hakkında ne düşünüyor?

- Bildiğiniz gibi **şu anda Müslümanların Halifesi yok. Şer'an kabul edilebilir Halife nerede?** Ve sizi temin ederim ki, eğer Müslümanlar uygun ve bütün şer'i şartları haiz bir Halife üzerinde birleşirlerse bunu ilk kabul edecek ben olurum.

- Eğer bütün Müslümanlar sizi seçmekte anlaşırlarsa kabul eder misiniz?

- Hayır, bütün Müslümanlar birleşse bile.

- Çocuklarınız içinde mi?

- Ne kendim ne de etkileyebileceğim kimseler için.

- Efendimiz biliyorsunuz ki Hilafet görevi bir Müslüman için şer'an vaciptir ve siz de en ünlü emirlerden birisiniz. Niçin Müslümanları bu iş için çalışmaya çağırmıyorsunuz?

- Müslümanları böyle bir şeye tahrik etmek istemem. her görevin sonuçları vardır, ben böyle bir şey düşünmüyorsam nasıl istiyorsunuz ki Müslümanlardan bunu düşünmelerini isteyeyim.

---

115) **Mokattam**, 6.2.1924. Mohammed Suleiman Zafata (?) tarafından yapılan söyleşinin 5. yazısı. Bu dönemde bir İslam kongresi toplayarak halife seçme fikri çok yaygındı. Ancak Hüseyin üzerindeki İngiliz Ajanı damgası sebebiyle şansının bulunmadığının farkındaydı. Hindistan'da çıkan Maşrık gazetesiyle El Kıbla arasındaki bir tartışma durumu ışık tutar. Maşrık (c.17, no.40) Hicaz'ın bir saldırıya uğraması halinde İngilizlerce savunulması hususundaki anlaşmayı ele alarak, İngilizlerle işbirliği yapmamış olsa şansı bulunabileceğini, fakat İngilizlere iyi davrandığı için Hint kamuoyu tarafından desteklenmeyeceğini yazdı. Kıbla'nın cevabı (No.733, 1.11.1923) şöyledir: Hintliler İngiliz-Arap anlaşmasının içyüzünü bilmiyorlar, onun için işe karışmamalıdırlar. Araplar çıkarlarını bilirler, Haşimi Kralı daima Müslüman birliğinin savunucusu olmuştur." Hüseyin'in şahsen istemiyor görünmesine karşılık oğlu Ürdün Kralı Abdulah vasıtasıyla hep bu yolda İslam dünyasına çağrı yapıldığı görülüyor. (Mokattam, 13.1.1924; El Siyasa-Kahire- 2.2.1924)

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul Hilafeti ile durumunuz nasıldır?

- **Bir Emirden diğer bir Emire ilişki şeklinde.**

- Mısır ve Şam'da hutbede Müslümanların Halifesi deniyor. Filistin'de Halife adına söyleniyor. Mısır'da Halife'nin ismini söylemiyorlar. Biliyorsunuz ki Müslüman ülkelerinde bir Hilafet adı kullanılıyor, ama görüyoruz ki Hicaz'da bundan bahsedilmiyor, bu sizin emriniz mi, yoksa bundan memnun musunuz?

- Minberlerimizde Hilafetten bahsedilmiyor,zira şer'i Halife mevcut değil.

Bu röportajın devamında Kral Hüseyin, Türk zulmüne karşı ayaklanmasının neden icap ettiğini, duygusuzluk ve insafsızlıkları karşısında en uygun zaman olan savaş sırasında harekete geçtiğini uzun uzun anlatmakta, hain diye anılmasının haksızlık olduğunu eklemektedir. Anlaşılıyor ki, sadece Türk tepkisini değil, bütün İslam dünyasının tepkisini aşamadığının bilincine varmış olup bir kez daha haklılığını ispata çalışmaktadır. Bunsuz, Hilafete ulaşılamayacağını anlamış olmalıdır.

3 - Vahdettin'in Bildirisi[116]

"Kardeşimin üzücü ölümü gelip, devletimizin katılmasını onaylamadığım halde patlamış olan ve devamı süresince elimden gelen bütün olanaklara zararlarını ve felaketini önlemeğe çalıştığım Dünya Savaşı'nın kötü sonuçlarının henüz tamamen kendini göstermediği bir zamanda, **Osmanlı anayasasının verdiği hakka ve hükümettekilerin genel biatına dayanarak hilafet ve saltanat tahtına oturdum**. O günleri hatırlarsak, önüme çıkan meselelerin şiddet ve zorlukları hemen farkedilir. savaş daha sonra cephelerimizin biri biri ardından düşmesiyle görüldüğü gibi, başarı umudu bırakmayacak şekilde sürüyordu. O zaman, İttihat ve Terakki'nin nüvesini oluşturan **müfrit ve nüfuzlu**

---

116) K. Mısıroğlu, **Lozan Zafer mi, Hezimet mi?**, Sebil yay., İstanbul 1992, c.III, s.124-147'de, orijinal metni ve yeni harflere çevirisiyle vardır. **Oriente Moderno**, yıl II, no.12, (15.5.1923) s.702-705'de Ettore Rossi tarafından yapılmış İtalyanca çevirisi vardır. 16.4.1923 tarihli **El Ahram**'da Arapçası yer almıştır. J.L. Bacquet-Grammont ile Hasseine Manuneri de **Turcica XIV** (1982, s.226-247) bu konuda bir makale yayımlamışlardır: "Sur le Pelerinage et Quelgues Proclamtions de Mehmed VI en Exil." Biz metni bugünkü dille anlaşılır şekle getirerek aktarıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

kısmının -ki 1908'den beri anayasayı ilan ve uygulamak adı altında devlet yönetiminin bahanesini kullanarak ülkeyi yağmaladılar, vurgunculuk yaptılar ve bir çok yangının ateşini gizli amaçları için kullandılar. Bunun sonucunda başkentten en uzak hudut köşelerine kadar milletin varlığı bozuldu ve yok olmaya başladı.

Bu şartlarda benim gücümün, ülkeye barışı tekrar kazandırmaktan başka şansı yoktu. Nitekim bunu görev saydım ve her ne pahasına olursa olsun, barışı sağlamaya çalıştım. Ama savaşın devamından yarar uman ve yetkisinin ve görevinin sınırlarını aşma alışkanlığı olan o zamanın hükümeti, çevresindeki hainlere dayanarak, bu girişimde başarıya ulaşmamı engelledi. **Böylece ayrı barış girişimlerinden beklenen avantajları sonuca bağlayamadım.** Ve mazlum vatandaşlarımın kanlarının boş yere akmasını önleyemedim. Maalesef savaş, bütün fecaatiyle, uğursuz Mondros ateşkesi imzalanıncaya kadar devam etti.

Herkes o zaman, **ateşkesi imzalayan Türk heyetinin başında şimdi Ankara'daki Vekiller Heyeti Reisi olan Rauf Bey'in bulunduğunu ve o zaman ülkenin en büyük askeri gücüne şimdi Ankara Meclisi'nin Reisi olan Mustafa Kemal'in kumanda etmekte olduğunu bilir**. İtilaf devletlerine ülkenin gerekli gördüğü her yerini işgal hakkını tanıyan ateşkesin özel maddesine dayanarak Adana, Musul, Antalya, İstanbul ve İzmir'e asker çıkardılar. Madem ki daha sonra gelen kötülüklerin tek kaynağı ateşkes anlaşmasıydı, **bazılarının bana yönelttikleri İzmir'in işgaliyle ilgili suçlamanın ve sorumluluğun ateşkesin hazırlanması ve imzasında rolü bulunan Rauf, Fethi "ve vaziyeti askeriyesi ile devleti böyle bir mecburiyeti elimeye düşürmekte cidden zimmethal bulunan M. Kemal gibi bugünkü rüesayı milliyenin" sorumlu ve suçlu olması lazım gelir.**. Zira bunlar, ülkenin askeri durum üzerinde büyük etkileri bulunduğundan, ülkenin içine düştüğü üzücü durumdan sorumludurlar. Esasen, hem ateşkesin imzası hem sonraki olaylar için **anayasa sultanın hiçbir sorumluluğu olmadığını belirtiyor**. Sultan, sorumlu hükümetin önerdiğini onaylar. Kendi, imzaladığı maddenin uygulanması sebebiyle daha sonra olanlar

Levent Şahverdi Arşivi

yüzünden muhalefette bulunmak küstahlığını gösteren Rauf Bey'le **O sırada kumanda ettiği, devletin sahip olduğu en büyük askeri gücü esarete terkeden ve zilletle Toros dağlarının eteklerine sığınan ve ateşkesi kaçınılmaz hale getiren M. Kemal Paşa için kabul edilebilir mazeret yoktur.**

Ateşkesten sonraki davranışım, geri dönülmeyecek adımlar atmak, makul ve ılımlı ıslahat getirmeye ve dış politikada sabırla ve **dünyanın bize karşı öfkesi bitinceye kadar zaman kazanmak** esasına dayanıyordu. İzmir'in işgali meselesinde de aynı çizgiyi izledim. İzmir meselesi Yunanlılardan gelen değil, üç büyük devletce alınmış bir karardır (...) Ancak Yunanistan'daki siyasi durumun değişmesi ve müttefikler arası durumun bozulması sonucu başka bir niteliğe dönüştü. **İzmir kararına karşı, politik bir davranışı ve dünyanın bize karşı kızgınlığı geçinceye kadar beklemeyi tercih ettim. İşgal geçici olduğundan davranışımın haklılığı görüldü.** Ama sonra Yunan meselesi haline gelince ben de savaşta yenilmemek şartıyla Yunanlılara karşı direnme ve savunmaya taraftar oldum. O zamandan itibaren milli kuvvetlere sempati duyan nazırlan seçmeğe başladım. **Ama Mustafa Kemal devlete isyan etmişti bile ve çok insanı asmış ve öldürmüştü.** Aralarında ak sakallı müftüler de bulunan çok kişiyi asıp keserek milletin başına tahammül edilmez bir belâ kesilmiş idi.

Sevr anlaşması da İzmir'e benzer şekilde önümüze getirildi. Antlaşmayı, 24 saat içinde hiç bir şeyini değiştirmeden, kabul ya da red zorunda bırakıldık. Durum kritikti ve teklif şekli tehlikeliydi. Her halükarda **ben Sevr'i nihai ve geçerli olacak bir antlaşma olarak tasdik etmedim**. Biliyordum ki, bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi meclisten geçtikten sonra benim onayıma bağlıydı. Aynı zamanda adalet ve hakka dayanmadığı için **böyle bir antlaşmanın yaşayamayacağını biliyordum. Yine de uygun zamana kadar vakit kazanmak için hükümetin kabul etmesine taraftar göründüm.**

Olağanüstü saydığım Mondros ateşkesi, İzmir'in işgali ve Sevr antlaşmasından sonra diğer bütün meselelerde meşruti ilkeleri izledim. Bundan dolayı **Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen nezarete rıza gösterdiğim gibi, bağlı olduğu**

Levent Şahverdi Arşivi

devleti inkar edince onu cezalandırmak için kuvvet gönderen nezarete de karşı çıkmadım. Bu nezaretlere itiraz etmemem, sorumlu hükümet ile sultan arasındaki ilişkileri düzenleyen **anayasal düzenden çıkmamak içindi**. Buna gerekli bazı siyasi sebepler de eklendi. Bunun dışında ben, ister hükümetlerin değişmesi, ister başka meselelerde, kendi görüşlerim ve şahsi duygularımdan çok **kamuoyunu ve diğer red edilemeyecek etkileri dikkate aldım**. Bunun en açık belirtisi, kamuoyu lehinde olduğu için, İstanbul'da Kemalistlerin etkisini yerleştirmeğe yönelik hoşgörüsüne aldırmadan, Tevfik Paşa kabinesinin iki yıldan fazla devamına izin vermemdir. Oysa bunların bana ve görevime karşı amaçları konusunda şüphem yoktu.

Ankara ile İstanbul arasında mevcut çelişkiyi bertaraf etmek, aralarında uzlaşmayı sağlamak için bütün fedakarlıkları yaptım. Ama **Kemalistlerin saltanatla hilafeti ayırmasına ve başkenti İstanbul'dan Ankara'ya taşımasına karşı çıktım**. İlk meselede herkes, bütün ulemanın bunun şeriata aykırı olduğunu ve Peygamberimizin millet üzerindeki sultasından ayırmak anlamı taşıdığını kabul ediyordu ki, ben bu hakla onun halifesiyim. Bu ayrılmayı onaylamak benim yetkimi aşan, görevimle çelişen imkansız bir şeydir. İkinci meseleye gelince, **başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması Kemalistlerin Bolşeviklere yaranmak isteğini gösteriyordu. Böylece İstanbul'u manen Ruslara vermeğe hazırlanıyorlar.** Oysa ben, İstanbul gibi siyasi, tarihi bir şehrin hilafetten koparılmasına asla izin veremem.

Bu delice aşırı hedeflerini onaylamamam sebebi beni vatana ihanetle suçlamalayanlarla beraber dünyada aklı yerinde herkes bilir ki, hem veraset hem de yetenekle dünyadaki en büyük onura, yani **hilafet ve saltanat şerefine erişen bir kimsenin vatana ihanet gibi feci bir suçu işlemeye yöneltecek hiç bir ihtirası, hiç bir emeli olamaz**. Ve ben bu iki görevin, özellikle hilafetin şerefini korumak için, geçici olarak tahtımdan uzaklaşmaya, rahatımı ve huzurumu bırakıp vatanımdan uzakta sürgüne gitmeye razı oldum. Uzaklaşmam, yaptıklarımın hesabını vermek ya da insanların karşısında kendimi savunmak durumunda kalmak korkusundan değildir. Aksine, Avrupa Savaşı'ndan sonra yaptıkları

Levent Şahverdi Arşivi

hakkında hesap vermek durumunda olan ve hiç bir yasaya saygı göstermeyen kimselerin eline hayatımı teslim, emri ilahinin ve aklı selimin kabul edeceği şey değildir. böylece "takat getirilemeyecek güçlüklerden kaçmak peygamberlerin sünnetindendir" emrine uyarak **müvekkili zişanı olduğum Peygamberin hicret sünnetini izledim.**

Osman Gazi'den I. Selim'e kadar Türk saltanatı vardı. Ondan sonra Hilafetin katılmasıyla Saltanatı Muhammediye haline gelmiştir. Vatanı savunmak gibi güzel gayelerle hiç bir bağı olmadığı halde Ankara Meclisi'nin aldığı son karar üzerine karşılarımla aramızda doğan ve memleketimiz için beliren durumu şöyle özetlemek gerek: **Beni haksız yere ihanetle suçlayanlar saltanatla hilafeti ayırarak bu Saltanatı Muhammediye'yi yıkmış, sadece vatanlarına değil, İslama'a da ihanet etmişlerdir.** Müfritlerin korkaklık dediği ülkeyi felaketten kurtarmak için itidal ve ihtiyat yolunu izlememdir. Zaman kazanmayı, uygun fırsatı beklemeyi, bunun için gerekirse hayatımı feda etmeyi tercih ettim. İtidal ve ihtiyat yolu karşısında eğer müfrit ve "ne olursa olsun" yolunu seçenler kazansaydı, ben kaybedecektim fakat devlet kazanacaktı, halbuki onlar, devlete saltanatı İslamiyesini kaybettirdiler.

Yanıldığım bir şey varsa o da bazı muteber kişiler dışında bütün nazırların, ulemanın, devlet ileri gelenlerinin din ve devletin böyle bir tahribi karşısında sessiz kalacaklarını, hasis menfaatler karşılığında **Kemalistlere açıktan ya da gizlice destek vereceklerine ihtimal vermemiş olmamdır.** Devletin hayat ve ölümü konusunda düşünceleri özellikle önem taşıyan milletin aydın kişilerinin vatani ve vicdani görevlerini bu derece kötüye kullanmayacakları hakkındaki iyi niyetimden doğan hatayı itiraf ederim. **Ayrıca hilafet sorunu, dini, milliyeti, vatanı şüpheli ve karışık, kimi asker kimi değişik sosyal tabakalardan oluşan, az miktardaki kötü kişiler ile kısmen zorlama altında, kısmen de dünya gerçeklerinden cahil olup kolaylıkla aldatılabilen beş ya da altı milyon Türk'ün yetkisinde değildir.** Hilafet sorunu 300 milyonluk alemi İslamın tamamına ait büyük bir sorundur. Bu sebeple Ankara ve İstanbul'un yetkisiz ve zorlayıcı kararını onaylamıyorum ve iftiracıların iftiralarını red ediyorum (...)

Levent Şahverdi Arşivi

Vatanıma dönünceye kadar yaşamımı mübarek toprağının arzulayıcısı olduğum kutsal diyarda geçireceğim. Şimdilik Beytullahın yanı başında vaktimi geçiriyorum. Beni Allahın şehrine getirdiği için övündüğüm bu sürgün ve saltanatla hilafetin ayrılmasına karşıtlığım, hem bu dünyada hem de ahirette benim kazancım olacakur.

Teşekkür ve minnetle, kutsal Arap toprağının kralı majestelerinin ve soylu halkının bana ve sürgün vatandaşlarıma gösterdikleri alicenaplığa şükran borçluyuz. Soyunun şerefi ve temizliğine uygun olarak davranan kralın soylu ailesinin güç ve şerefle yücelmesini temenni ederim. (...)

Bu İstanbul'u terkettiğimden beri yayımladığım ilk bildirimdir."

VAHDETTİN'İN ÇELİŞKİLERİ: Bu bildiride Vahdettin'in haklı olduğu bazı noktalar vardır. Savaşın toplum üzerinde yıkıcı etkisinde bir rolü yoktur ve halkına barış ve huzur getirmek istemesi iyi niyetini gösterir. **Toplumun sorunlarına savaşla çözüm önerenlerin başarısızlığı karşısında, barış ve uzlaşma yolunu önerenlerin belirmesi doğaldır.** Vahdettin bu görevi üstlendiğini açıklıyor: "İtidal ve ihtiyat politikasını seçtim, dünyanın Türk'e karşı öfkesi geçinceye kadar beklemeyi uygun bulduk." Bu çerçevede İzmir'e Yunanlıların çıkışı İtilaf devletlerinin kararı olduğundan -yani Yunanlıların tek taraflı uygulaması olmadığından- ses çıkarmadığını, Sevr'de de hak ve adalete uymadığından ve onaylanması kendisine bağlı olduğundan geçersiz kalacağı için, imzalanmasında sakınca görmüyor.

Tezinde, Kemalistlerin bir şey kazanmış ya da toplumuna bir şey kazandırmış olduğu hakkında tek bir kelime yok. Ne Misakı Milli'nin gerçekleşmesinden ne Hakimiyeti Milliye'den, ne de kazanılan zaferden, hatta ne de İslam dünyasındaki büyük coşkudan bahis var. Aksine "Avrupa Savaşı'ndan sonra yapılkları şeyler hakkında Kemalistler bana hesap vermeli" diyor. Kaleminden Milli Mücadele ve Yunan mezalimi hakkında tek bir kelime çıkmıyor ama, Kemalistlerin asığı ve öldürdüğü insanları haurlıyor. Vahdettin'in bu düşünce tarzı sonraki savunucularına malzeme oluşturmuştur: "**Milli Müca-**

Levent Şahverdi Arşivi

dele desitani şan ve şereflerle dolu olan **Umumi (Türk) Tarihi içinde iddia ve ifade edildiği kadar ehemmiyetli bir mevkii haiz değildir**. Aşağı yukarı müsavi kuvvetlerle Yunanistan gibi küçük bir devlete karşı gerçekleştirilmiştir.[117] İnsanın aklına "Böylesine önemsiz bir çatışma acaba neden bütün mazlum milletleri hop oturtup hop kaldırmıştır?" sorusu gayrı ihtiyari geliyor. O mücadele kazanılmasaydı, buna karşı çıkanlar yoksa İngiliz Halifesi ya da imamı olarak görev yapmaktan mutlu mu olacaklardı? İşin garibi, Mısıroğlu'na göre, **Mustafa Sabri** 1929'da Gümülcine'de yapuğı yayınlarda Mustafa Kemal'i yunanlıları hemen yenemediği için de suçlamış.[118] Acaba bu gecikmede, kendilerinin de görev aldıkları hükümetlerin din gücünü kullanarak Milli Mücadele'yi baltalamak yolundaki üstün çabalarının etkisinden de bahsediyor mu?.. Ve acaba hangi cümlelerle övünerek. Hem zaman kazanmak için sürekli ödün veriyor, mutlak barış istiyorum diyeceksin, hem de neden çabuk yenmedin!.. Tutarsızlık çok açık.

Müfritler deyimiyle Kemalistleri Bolşevikler ve İttihatcılarla özdeşleştirmeye çalışıyor. Bunun gerçekle bir alakası olmadığı malumdur. Ama yanlış ya da yalan iddialar burada bitmiyor. Ateşkesin imzasından Fethi ve Mustafa Kemal'i sorumlu ve suçlu sayması bunların birincisi. İkincisi ise, savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin en büyük askeri gücünün komutanı olarak M. Kemal'i göstermesi ve onu askerlerini esarete terkedip kaçmakla suçlaması. Bunun da gerçekle bir alakası yok. En büyük diri güç Kafkas cephesinde Brest Litovsk'dan beri savaşmadan duruyordu. Filistin cephesindeki bozgun ise ondan çok öncesine ait. Burada Arapların rolüne hiç temas etmemesi de dikkat çekici. Bu arada **M. Kemal'i Anadolu'da kendisinin görevlendirmediğini, nazırların gönderdiğini de belirtiyor**. Bununla M. Kemal'in Anadolu'ya onun emriyle ve sırf Milli Mücadele'yi organize etmek için gönderildiği hakkındaki iddiaları da yalanlamış oluyor. Vahdettin'in Milli Mücadele'yi planladıktan sonra onu baltalayacak fetvalar yayınlattırmasının çelişkisinin açıklaması da hayli ilginç ve yine bildiriden esinlenerek ortaya atılıyor:

---

117) K. Mısıroğlu, Osmanoğulları'nın Dramı, s.85.

118) K. Mısıroğlu, Lozan..., s.222.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ancak, bu büyük, fakat talihsiz padişahın sonradan Kuvayı İnzibatiye'nin tesisi ve mahut fetvaların isdarı gibi M. Kemal Paşa ve O'nun giriştiği mücadelenin aleyhinde görülen bazı davranışlarda bulunduğu görülmüştür. Fakat **bunların birincisi düşmanın gözünü boyamaya matuf bir muvazaaydı (danışıklı döğüş), ikincisi ise düşmanın tazyikinin eseri.**"

İngiliz baskısı mutlaka inkar edilemez, ancak M. Kemal ve arkadaşları yakalansaydı, idam edilecekleri de inkar edilemez. Ve tabii ki durdurmaya da çalışmayacaktı. Belki içinden "Devlet için kurban oldular" diyecek ama açıktan, İngilizlere sadakatinin işareti olarak gösterip bunun karşılığında taviz koparmaya çalışacaktı. Şu halde Kemalist hareketin tezlerini de eleştirmemesi gerekiyor. Muvazaa idiyse bir kanadı da o değil mi?... İnandırıcı olması için hiç olmazsa görünüşte aksi tezi savunması gerekmiyor mu? Ve niçin Vahdettin "Seninle muvazaa için anlaştım ve gönderdim, niçin sonra vazgeçtin?" suçlaması yapmıyor da "gidişinde ve hakkındaki kararlarda benim dahlim yok" diyor. İşin aslı, **ilkesiz ve sadece ödün vermeye dayalı politikaların başka bir savunma gerekçesi bulunmamasıdır**. Nitekim çok çevrenin olaylarda asıl suçlu diye göstermeğe çalışıyığı Damat Ferit ile olan ilişkisi de aynı muvazaa mantığı üzerine kurulmuştur. Ona **İngilizlere sınırsız ödün verme hakkını tanımış, ama işine gelmediğinde feda etmekten de çekinmemiştir**. Şayet Milli Ordu İstanbul'a girdiğinde Damadı yakalasa ve idam etseydi, eminiz ki Vahdettin ona da karşı çıkmayacaktı. Danışıklı döğüşün kurbanı sayılacaktı. Sonuçta önemsediği sadece, devletle özdeşleştirdiği kendi kaderiydi.

Vahdettin'i kandırılmış gösterme çabalarına karşılık, asıl oyunu yönlendirenin o olduğuna inancımızı, en yakınında bulunmuş iki kişinin tanıklığıyla ortaya koymağa çalışacağız. Başkâtibi **Ali Fuad Türkgeldi**'nin, Damadı Tevfik Paşa'nın oğlu **İsmail Hakkı Okday** tarafından da onaylanan, onun hakkındaki yargısı şöyledir[119] "Cin fikirli, çabuk kavrayışlı olup yanına girince insanın ruhundaki

---

119) A.F. Türkgeldi, a.g.e.; İ.H. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, Sebil yay., İstanbul, 1975, s.410 vs...

Levent Şahverdi Arşivi

genişlik ya da darlığı gözlerinden hisseder. Fakat ifrat derecede vehimli ve tereddütlü olması bu meziyetlerini örterdi. Asabi ve hiddetli mizaçlıydı Söylenenleri dikkatle ve sabırla dinler. Ailesi içinde güler yüzlü, dışarda ise hiç kimseye iltifat etmez ve kalplerini çekemez." Bunlara ek olarak, okuduğunu iyi anlayan, kitabeti ve imlası düzgün, fikirlerini kağıt üzerine dökmekte zahmet çekmeyen biri olduğu ortaya çıkıyor.İki tanığımızın da şaşkınlıkla sordukları soru şudur: "Böyle olduğu halde **nasıl oldu da enişteşi (Ablasının kocası) Damat Ferit gibi bir kimsenin sözlerine kandı? Onun göz boyacılığını nasıl yuttu?**"

Bir görüşe göre İngilizler zorlamış, diğer bir görüşe göreyse Enişte Paşa ben olmazsam daha da kötü davranırlar diye inandırmış. Bizim kanımız baş aktörün D.Ferit değil Vahdettin olduğudur. Abdülhamit'i andıran içten pazarlıklığıyla işgalcileri tatmin edecek, kendisini sorumluluktan sıyıracak bir kişiyi yönetimin başına getirdi. **Onun içerde ve dışardaki tavizlerine hiç karşı çıkmadı.** Dönemin en sevilmez adamı olması, şimşeklerin kendi üzerine yönelmesini büyük ölçüde engelledi. Başta İngilizler olmak üzere işgalciler Ferit'in uzaklaştırılması ve Ankara ile anlaşacak birini sadrazamlığa getirmesini istediklerinde de terüddütsüz onu uzaklaştırdı. **Türkgeldi**'ye göre "Dünyada üç melun vardır, biri kız kardeşim, diğeri kocası Ferit üçüncüsü de oğlu Sami'dir" diyecek kadar onlardan nefret eden Vahdettin'in sınırsız itimat gösterdikten sonra, zaferi öğrenince Avrupa'ya kaçan enişteşi hakkında kullandığı sözler danışıklı döğüşü bütün açıklığıyla ortaya koyuyor: **"Hem devleti bu hale koydu, hem de çekip gitti?"**[120] Damat Ferit'in devleti bir hallere sokması sırasında Vahdettin, Sultan/Halife olarak kendisi ne yapıyordu?.. Tbir cevap verilebilir: Danışıklı döğüş yapıyordu. O zaman bunun sonucuna da kendisinin katlanması gerekiyor. Damat Ferit, Türk milleti için hiç de hayırlı olmayan rolünü, kendisinden sultanının istediği şekilde eksiksiz oynamıştır. Filmin başarısız olmasından rejisörü suçsuz mu sayacağız.

Haklı bir eleştirisi, Mondros ateşkesine İtilaf devletlerine istedikleri yerleri işgal hakkını veren maddeyi kabul ettiği için Rauf Bey'e yöneltil-

120) İ.H. Okday, a.g.e., s.418.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Ama Fethi ve M. Kemal'i işin içine sokması tezini zayıflatıyor. Başka çelişkileri de var. Tevfik Paşa kabinesini, Kemalistlere taraftar olduğunu bile bile kendisinin getirdiğini söylüyor, oysa İtilaf Devletlerinin Yüksek Komiserleri vasıtasıyla empoze edilmiş bir hareket olduğu belgelerle sabit. Kamuoyunu dinleyerek kararlar aldığından bahsediyor, oysa Kemalist hareketin temelini oluşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin eylemlerini kamuoyuna dahil saydığını gösteren bir ifadesi yok. **Pek az yakını dışında herkesin Kemalistlere katılmasından şikayetçi olması kamuoyunu yalnız yanındakilerden ibaret sandığı kanısını yaratıyor.**[121] Daha da ilginci, Hilafeti Osmanlı Meclisi'nden almış olduğu halde, birdenbire "3-5 milyon Türk'ün karanyla bu olmaz" gibi tam aksi tezi ileri sürmesi. Hele "dini ve milli inançları şüpheli, kimi asker kimi değişik sosyal tabakalardan ve çeşitli soydan gelenler" deyimi bir Sultan/Halife'ye hiç yakışmıyor. Özellikle ki o sırada bütün İslam dünyası o insanlara sonsuz hayranlık belirtmekte hatta M. Kemal'e Halifelik önermektedir. Burada Vahdettin'le M. Kemal arasındaki Türk'e bakış farkı hemen ortaya çıkıyor. Birincisi onu cahil olarak niteliyor, Osmanlı toplumundaki geleneğe uygun olarak. İkincisi 1922 başında "Köylü Efendimizdir" sloganını ortaya atmış ama başta **Aydede** olmak üzere anti-Kemalistler tarafından alaya alınmıştı.

Kazanılan ve bütün İslam dünyasına örnek olan bağımsızlık zaferiyle hiç ilgilenmeyen Vahdettin'in tek iddiası saltanatla hilafetin ayrılmasına karşıtlığını ileri sürmesinde. Bunların 1908 anayasasından beri ayrılmış olduğunu ve o anayasayla kendisinin makama getirildiğini sanki bilmiyormuş gibi. Bütün bunların sonunda davası kendisinin iktidarda kalmasını istemekten ileri gitmiyor. Bütün islam dünyasını itidal ve ihtiyat politikasıyla gayri-Müslim güçlere teslim etmek ona bir sakınca olarak görünmüyor. Tezini isbat çabasını daha geçerli gerekçelere dayandırması gerekirdi kanısındayız.

---

121) Bu düşüncenin, savunucularının yazılarına yansıması, Vahdettin'in yalnızlığı anlatılırken şöyle oluyor: "Memlekette iş görebilecek herkes İttihatçı ya da onun tabiriyle İttihatçı Bulaşığı idi." (Mısıroğlu, **Lozan**., s.173) Bu cümleden, ülkeyi iş görme yeteneğinden yoksun olanlara teslimde sakınca yoktur anlamı çıkıyor. Bütün düşünür ve aydın kesimi (Din adamları dahil) karşısına almış olmak Vahdettin'in dramıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bildiriye, polemiği yönelttiği Türki'ye'den tepkiler gelmesi doğaldı. Bunların üzerinde durmayacağız. Asıl önemlisi Tükiye dışındaki İslam dünyasındaki yankılandır. Kral Hüseyin hiç memnun olmamış, bundan kısa süre sonra Vahdettin'in Hicaz'ı terkettiği görülmüştür. İngilizler, Hicaz'da dokunulmazlığa bürünüp bütün İslam dünyasını karıştıracak bir hareketten asla memnun olamazlardı. **Bu bildiriyle Vahdettin hem Kemalistleri hem de Hüseyin'i tedirgin ederek onlar için yapacağı son hizmeti yapmış oluyordu.** Onun için kendi yönetimleri dışındaki bir yere yerleşmesini tercih etmiş ve ilişkilerini kesmişlerdir.[122] Hindistan ve Araplar arasından onay hiç yok, sert tepki pek boldur. Biz ikisindende birer örnek vermekle yetineceğiz. Mısır'ın **Vadi-ün Nil** gazetesinde "Vahdettün'in Desiseleri" ünvanıyla çıkan yazıda özetle şöyle deniyor:[123]

"Savaştan bıktığını, barış istediğini söylüyor. M. Kema"de savaşa karşıydı, ama bağımsızlığı için savaş vermesi şarttı. Sevr'deki kendi suçunu azaltmak için Said Halim, Talat, Enver, Cemal, Rauf'a hırsız, soyguncu gibi suçlamalarda bulunuyor, asıl kendisi alçak ve korkaktır. Mektubu zehirle dolu ve sadece aldatma amaçlı, ama kimseyi kandıramaz."

Hint Hilafeti Komitesi'nin Bombay'dan Lozan'daki Türk Heyetine yolladığı telgraf da (Le Temps, 20.11.1922) Vahdettin ile ilgili düşünceleri kesin şekilde açıklamaktadır:

"Hint Müslümanları Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Yeni Türkiye'nin İslam davası için yapığı hizmet ve fedakarlıklarını bilincindedir. İngiliz hükümetinin düşmanca tavrı ve hareketsizliği Hint İslam kamuoyunu derinden etkilemiştir. **Halife İngiliz himayesine sığınmakla fiili olarak hilafetten istifa etmiş ve Müslümanların saygısını kaybetmiştir.** Rıza Tevfik ve Sabri Hoca'ya gelince birincisinin Sevr'i imza etmiş ve ikincinin Gazi'yi ve diğer liderleri ölüme mahkum eden fetvanın hazırlayıcısı olması, samimiyet, vatanseverlik ve İslam sevgisi iddialarının

---

122) **Times**, 31.8.1923.

123) **Belag**, 28.4.1923; Abdülgani Seni de El Ahram'ın 24 ve 25 Nisan 1923 sayılarında Vahdettin'in bildirisini yirmiiki maddede yermiş, böyle bir bildiriyi yayınlamasaydı daha iyi olacağına işaret etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

içyüzünü ortaya koymak için yeterlidir. Son kaçışları ve İngiliz himayesini arayışları amaçlarının belli kanıtıdır. **Hint Müslümanları bu tür kişilerin aşağılık propagandalara alet edilme amacıyla Hindistan'a getirilme ihtimalini hesaplamıştır.** Şerif Hüseyin'in son olarak Vahdettin Efendi'ye daveti işlerin içyüzünü teyit ediyor. durumun bilincinde olan Hindistan bu tür projelere karşı teçhiz edilmiştir. Lütfen Gazi Mustafa Kemal'e ve TBMM'ne Hint Müslümanlarının kendilerine tam güvenlerini ve içten desteklerini ulaştırınız."

4 - Halife İçin Kongre Önerileri

Hicaz'ın dokunulmazlığından yararlanarak **tarihte ilk kez Mekke'den bir Hilafet ve Panislamcı hareketi düzenlemeye**[124] **kalkışan** Hüseyin'in tasfiyesine İngilizler, 1915-1916'daki Mac Mahon yazışmalarını kısmen açıklayarak giriştiler. Siyonistler de oğlu Faysal'ın 1919'daki Filistin için uzlaşmacı görüşlerini ekleyerek bunu tamamladı.[125] Vahdettin'in bildirisi ile de zaten düşük olan prestüji hilafet açısından şansını kaybetti. Arkasından **sıra Vahdettin'in tasfiyesine geldi**. İngilizlerin maddi ve siyasi yardımıyla görevlerine geri dönme umudundaki eski sultan, beklediği desteği alamayıp **San Remo**'da tek başına bir hayata mahkum oldu. Kral Hüseyin'e ve bütün Arap ulusuna verdiği yazılı vaatleri önemsemeyen politikacıların, Vahdettin'e içeriğini bilemediğimiz sözlü vaatlerini tutmaları hiç beklenemezdi. Lozan'ın imzasının hemen arkasından Abdülmecit'e saygılarını sunup tercihlerini ortaya koydular.[126] Ancak bu, İngiliz politikasının sorunu çözülüp bitmiş saydığı anlamına gelmiyordu. Eski piyonlar devreden çıkarılıp yenilerine yönelindi.

---

124) Hazreti Peygamber ve ilk halifelerden sonra Hicaz İslamın kutsal yeri olarak kalmış, ama asla siyasi merkezi olmamıştır. 19. yüzyılın sonlarında Panislam hareketinin Hicaz'dan yayıldığı Avrupalılarca düşünülmüş, ama Hollandalı Oriyantalist **Snuck Hurgronje**'nin Müslüman olup Mekke'de geçirdiği aylardan sonra bunun aslı olmadığı anlaşılmıştır.

125) **Times**, 3.4.1923; Hüseyin vaatlerini yerine getirmediği için İngiltere'yi eleştirince Morning Post'un cevabı: Yeterince para aldın, kafidir. (Reveil, 5.1.1924)

126) **Times**'ın 31.8.1923 tarihli sayısındaki şu haber, kopuşu tam İngiliz üslubuyla şöyle anlatıyor: "İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili N.Henderson Türkiye ile dostça ilişkilerin yeniden başlayışını Halife Abdülmecit'e nezaket ziyareti yaparak göstermiş oldu. Ona hükümetinin, Lozan barışının başarıyla imzalanmış olmasından mutluluğunu belirtti."

Levent Şahverdi Arşivi

Hint Müslümanlarının, hemen bütün dünya gibi Ankara'nın kararını saygı ile karşılayıp Abdülmecit'in halifeliğini onaylaması karşısında[127] İngiltere eskisi gibi bir inada girişmedi. bunun yerine Hint Müslümanlarının iç çelişkilerinden yararlanmaya yöneldi. **Hint Müslümanlarının özelliğini İngiliz yönetimine (Kral/İmparator'a) bağlılık oluşturur.** İçlerindeki fark, **Ağa Han** gibi bir kesimin dini bağı (Hilafet'e bağlılığı) ikinci planda tutmasına karşılık, başına Mehmet Ali ve Şevket Ali kardeşlerin çektiği daha geniş bir kesimin iki bağlılığı eşit tutması, hatta İngiliz yönetiminden İslamı kayırmasını beklemesiydi. Bu yapılırsa ülkenin İngiliz himayesinde kalmasına itirazlar yoktu. Yani **tam bağımsızlık peşinde değildiler**. Hilafet Hareketi'nin başını çeken ve Milli Mücadele'nin en hararetli savunucularından olan, bu uğurda mahkemelere ve hapse düşmekten korkmayan **Mevlana Muhammed Ali**'nin ise çok özel bir çizgisi vardı. Her günkü İslamın Panislam olması gerektiği kanısındaydı,[128] dolayısıyla ortaya koyduğu hedefler zaman zaman Hilafet Hareketi'nden de, Hindu'larla sürdürdükleri ortak Hint ulusculuğundan da sapıyordu.

Hilafet Hareketi'nin bu en ünlü savaşçı ve sözcüsünün Türkiye'nin üstlenmesini istediği yükümlülükler ise, kendi toplumu için kabul ettiklerinden çok daha kapsamlıydı. Türkiye sadece kendisi için bağımsız ve güvenlikli olmayacak, İslama karşı da görevini yerine getirmek zorundadır, bu da kutsal yerlerin (Hicaz ve Irak'taki) de Osmanlı yönetimi altına sokulmasıyla mümkündür.[129] Kısacası Arapların tam bağımsızlığını kabul etmiyor, bunun Osmanlı bütünlüğü içinde bir özerklikten fazla olmasını düşünmüyordu. **Bunların gerçekleşme şansı, ne de toplumlardaki egemen eğilimler üzerinde derinine durmuyordu.** 1920'deki Avrupa turunda her konuşmasında tekrarladığı tez şudur:[130]

---

127) "VI. Mehmet'in tahttan indirilmesi ve saltanatın lağvı önce Hindistan'da büyük şok yarattı. Yeni Halife'nin dünyevi gücü kalmamıştı. Gaya'da Aralık ayında toplanan Hilafet Konferansı'nda Abdülmecit'in seçimi onaylandı." (**A History of the Freedom Movement**, Pakistan Historical Association, Karachi 1957, kitabında S.Moinul Haq makalesinden, s.236)

128) A.C. Niemeijer, **The Khilafat Movement in India 1919-1924**, s'Gravenhage 1972.

129) **Times** 4.8.1920, M.Ali'nin Ahmed Rıza ile konuşmasından.

130) **Select Writings and Speeches of Maulana Mohammed Ali**, (Intr. by Afzal Iqbal), Lahore, kitabında bunun pek çok örneği vardır: 21.3.1920 Paris nutku (s.157-158), 23.3.1920 Nutku (s.169), 22.4.1920 Londra nutku ayrı temayı işlerler.

Levent Şahverdi Arşivi

"Biz Türkiye'yi ve Türkleri temsil etmiyoruz. Kendimizi ve ülkemizi, yani Hindistan'ı temsil ediyoruz (...) Biz İngiliz Hintlileri sizin kardeş vatandaşlarınızız ve sizler gibi Kral/İmparator'un iyi uyruklarıyız. Meseleyi İngiliz İmparatorluğu'nun üyeleri olarak ortaya atıyoruz. (...) Türkler gelince kendi davlarını kendileri sunarlar, teknik olarak Kralın düşmanlarıdırlar (...) Bu mesele bir Türk meselesi değil, bir İslam meselesidir. Bir Hint, bir Cezayir, bir Tunus meselesidir. Hilafetin korunması meselesidir. Dünya Müslümanlarının çoğu Türk sultanını emirülmüminin ve Peygamber'in Halifesi olarak tanırlar. Halifenin yeterli toprakları, yeterli askeri, bahri, mali kaynakları olmalıdır. Ne için? Saldırı için değil, Türkiye'nin savunması için de değil, imanımızın savunması için. Bu davada dünyanın önünde Müslümanların lideri olarak dikilmesi ve **dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanların iman özgürlüğü tehlikeye düşerse, en azından saldırganlara -Bunu yaparsanız cezalandırılırsınız- demesi için.**"

26.12.1923'de Hindistan Ulusal Kongresi başkanlık nutkunda da aynı tezi ileri sürerek Lozan barışının yetersizliğini vurgulamıştır:[131]

"Günümüzdeki ulusal ve etnik gelişme aşamasında İngiltere'ye ihtiyacımızı ve onun vasiliğine ihtiyacımızı tarttık ve iyi yönlerinin kötülüklerinden ağır bastığını gördük. İçten bir bağlılıkla özgür bir insanın yapacağı şekilde ona sadığız. **İngiltere'nin bize ihtiyacı olmasa da bizim ona ihtiyacımız var.** (...) Türkler Lozan'da istediklerini tam anlamıyla kılıçlanyla aldılar. Barışın şartlarını koyan onlar oldu (...) Lozan'da sopayı gösteren Türklerdi ve mahkum olanların bilinen tepkisini gösteren İtilaf devletleri oldu. Açıkcası **Türklerin Lozan'da elde ettikleri, İngilizlerin Türklere karşı adalet duygusundan ya da Hint Müslümanlarının Hilafet karşısındaki dini yükümlülükleri ve duygularından değildir. Lord Curzon sopayı bir kez daha kaldıracaktı, ama bu kez el değiştirmişti** (...) Lozan Barışı'nın bütün sağladığı, Türklerin kendi Swaraj'larını (birliklerini) bizim yüz yıldan önce kaybetmemize benzer şekilde kaybetmek

131) Ibid., s.266; benim dikkatimi çeken bu kaynaklara kitabında yer veren Mısıroğlu'nun M. Ali ve Hint Müslümanlarının sadece Hilafet için savaştıklarını yazması, İngilizlere tam teslimiyetleriyle ilgili kısımlardan hiç bahsetmemesidir. Bundan Hilafet'in İngiliz kontrolüna girmesinin önemsenmediği anlamı çıkıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

üzereyken kurtarmış olmalarıdır. Hilafet Komitesi'nin istekleri ve özellikle Cezîretül Arap ile ilgili dini talepleri hala tatmin edilmiş değildir. (...) **Zafer, yenilgi ve umutsuzluk köpek balığından, Allah korkusu taşıyan Türkler tarafından boşuna koparılmadı. Bir kez savaş ve barışın kaçınılmaz dertlerinden kurtulduktan sonra eminim Allah'ın inayetiyle, Abbasi ve Emevi devletlerinin ihtişamını canlandırmakla kalmayacak, Hilafetin bir kral ya da hanedan belirmeden önceki ilk otuz yılını canlandıracaklardır.**"

Panislam çerçevesini de aşıp bütün ezilen ulusların, belki de bütün Asya'nın sorunlarının çözümünü özleyen bu ütopik çerçeveyi hatırlattığı Paris, İsviçre ve Roma'daki Türklerin kendisine şu cevabı verdiklerini de saklamamaktadır: **"Savaşta bize karşı silah kullanan askerleriniz iyi savaşıyorlar. Neden bunları İngilizlere karşı kullanmıyorsunuz?.. Bir kere özgür olursanız Hilafet o zaman kurtulur."**(132) Bundan da anlıyoruz ki, "Önce bağımsızlık" sloganı sadece M. Kemal'e özgü değil, Türk düşünürlerinin hepsinde kökleşmiş bir tutku olmuştu.

İki yaklaşım arasındaki fark, dünyadaki en kalabalık İslami cemaati oluşturan Hint Müslümanlarının ülkelerinde azınlık durumunda olmalarının sonucudur. Ankara'da kesin, Araplarda kısmi hedef olan bağımsızlık, sadece kendi eylemleriyle gerçekleşemeyeceğinden, bir ara yol bulmak ve Hindularla uzlaşma için formül getirmek zorundaydılar. Tam bağımsızlık durumunda bütünüyle Hinduların sultası altına düşmek tehlikesi vardı. Esasen, işbirliğine rağmen tabanda Müslüman-Hindu ilişkileri pek dostça yürümüyordu. Dolayısıyla **Muhammed Ali'nin tezi, sadece kendi toplumunun koşullarında tutarlı olan bir aşamayı temsil ediyordu**. Yani, dışarda özgür ve güçlü bir Hilafet Devleti olur ve Müslümanlara baskı yapanların karşısına dikilirse, kendilerini güvencede hissedebileceklerdi. Bu formülün ne Türk, ne de çeşitli Arap projeleriyle uyumlu olmadığı ortadadır.

---

132) Ibid., s.314.

Levent Şahverdi Arşivi

Araplar içinde, 1921'de Kral Hüseyin'le boğuştuğundan beri Hint Müslümanlarına daha ılımlı bakan **El Manar**'ın yaklaşımında bile bu uç görüşe rastlanmaz. **Birleştikleri nokta, halife'nin bir İslam kongresinde seçilmesiydi.** Ayrıca ne Vahdettin ne de Hüseyin'in adaylığını istemiyorlardı. Bu dönemde Araplarda da Hindistan'da da kongre isteyenler pek çoktur. El manar'ın yaklaşımını hem Arap dünyasındaki otoritesi, hem de Türk'e bakışındaki anlaşılmaz bir çelişki içerdiği için özetle aktarmaya çalışacağız.

Reşid Rıza'nın, 1923'de yayınlanan **El Hilafe val İmama el Uzma** kitabında, **Gazi Mustafa Kemal'in başkenti Musul olacak bir Türk-Arap Federasyonu'nun sultanı olması** teklifini ileri sürdüğünü görüyoruz.[133] Esasen onu İttihatcılarla özdeşleştirmediği her fırsatta farkediliyor. İngilizleri ve Avrupa'yı kuvvetle dize getirmiş olmasından dolayı saygısını gizlemiyor.[134] Zira İngilizlerin Araplar ve Müslümanlar arasında desise yaptıkları inancında.[135] Yine de Türk'e bakışında köklü bir değişiklik olduğunu söylemek mümkün değil.[136] Bunda, **Hilafetle salatanatın ayrılmasına ve hakla batılın karışması saydığı Cumhuriyet'in ilanına karşıtlılığı etkili oluyor. Bunun tamamlayıcısı olarak Hakimiyeti Milliye ve milli devlet fikirlerine karşı olduğunu da saklamıyor.**[137] Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nce Ankara'da yayımlanan ve Türk görüşünü yansıtan "Hilafet ve Hakimiyeti Milliye" adlı kitabın

---

133) Kawtharani, Wejih, "The Place of Arab-Turkish Relations Within the Framework of the Islamic World", 15-18 Kasım 1993'de Beyrut'ta düzenlenen **"The Arabs and the Turks: A Dialogue for the Future"** seminerine sunulan bildiri.

134) **El Manar**, c.24, s.145.

135) Ibid., c.23, s.702.

136) Ibid., c.23, s.431'de bir okuyucunun "Araplardan başkasının ve özellikle Türklerin Müslümandan sayılıp sayılmayacağı" konusundaki sorularına verdiği cevaplar var. Soru sahibi, Fatih'in Avrupalılarla Endülüsü almaları için anlaştığını, II. Mahmut ile oğlu Sultan Abdülmecit'in İslama karşı olma izni verdiğini ve İslam da fitneyi Türklerin çıkarıp çıkarmadıklarını soruyor. Manar, Hazreti Peygamber'in Araplığı ve Kur'an dilinin Arapça olması dışında Arapları Türklerden üstün saymadığını, fitne konusunda ilk adımı Arapların attığı olduğunu, İstiklal ve İslam birliği açısından Türklerin Araplardan daha hayırlı olduğunu belirtti. Sanki doğruymuş gibi eski ayıpları (Fatih olayı) karıştırmanın yanlış olacağını kaydetti. II. Mahmut'un giyimi değiştirmesinde dine aykırı bir şey bulunmadığını, zira dinin kıyafet demek olmadığını ekledi. Mahmut ve Abdülmecit'e, belgesini göstermeden, İslama saldırı izni verdikleri iddiasını yakıştırmanın da yanlışlığına işaret etti.

137) **Manar**'ın şu sayılarında: c.23, s.270, 729; c.23, s.772; c.24, s.145; c.24, s.351; c.24, s.796-799.

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıntılı eleştirisi var.[138] Türk gibi Arap milliyetçiliğine de karşı olduğunu Hakimiyeti Milliye'nin Turancılığın canlandırılmasından başka bir şey olmadığını tekrarlıyor.

Bu eleştirilerin tarihi evrime yöneltilmesi, Türk devletinin ilimle ilgilenmeyen, taklit ve frenkleşmeyi Mithat Paşa'dan beri izleyen ve Avrupa maddeciliğini benimseyip şeriattan çıkan bir yapıda olduğu suçlamalarının tekranna fırsat vermiştir. Tanin'in dini konuların anlaşılabilmesi için Türkçenin kullanılması önerisini de, "Arapça bilmeyenin Müslüman sayılmayacağına" yaklaşan bir ifadeyle karşılıyor.[139]

Halife'nin bir kongre ile seçilmesi önerisini yaparken Türkiye'deki kararın siyasi şartlardan doğduğunu gerekli ve geçici olduğunu, güçsüz hilafet olamayacağını ileri sünnesi ilginç:[140]

"Kemalistler Abdülmecid'i kendi şartlarına göre Halife yaptılar. Emir yetkisi ve dünyevi gücü yok. **Amaçları İngilizlerin üzerlerindeki baskısını azaltmak ve Rusların desteğini artırmak.** Bu iki devletten biri sömürgeci, diğeri ise Bolşevik olduğu için Hilafete karşı. Osmanlı Devleti Hilafetin siyasi nüfuzundan yararlanıyordu. Türk devleti ondan kurtulduğunu söyleyerek yararlanmaktan vazgeçti. Ondan yeniden yararlanacağına inandığı güne kadar dışarda bırakması normal. Bu bekleyiş, İslamla ilgili bütün görevlerini yapacak duruma gelinceye, İslama daveti ihya edinceye, ilhadı bid'atı cezalandıracak konumu kazanıncaya, zekat ve sadaka tevziini, mezhep tefrikalarını önlemeyi sağlayacak güce erişinceye kadar sürecektir (...) Bu işleri gerçekleştirebilmek için bütün Müslüman milletlerin temsilcilerinden, akıllı ulema ve ihtisas sahiplerinden oluşacak bir divan kurulmalı ve Halife'yi seçmelidir."

Halife'nin bir kongre ya da divanca seçilmesi konusunda Manar, **Afgani**'den başlayarak bu konuda ileri sürülmüş düşünceleri aktarmakta ve Hint Hilafetci-

---

138) Ibid., c.24, s.692-706; c.24, s.766-789.
139) Ibid., c.24, s.753-765.
140) Ibid., c.23, s.720.

Levent Şahverdi Arşivi

lerinden **Ebul Kelam**'ın Cezîretül Arabı da içeren önerileriyle, **Hindistan Hilafet Cemiyeti**'nin bildirilerine sütunlarında yer vermektedir.[141]

Hilafet için kongre konûsunda Arap ve Hint kamuoylarını birleştiren bir konu da, Kral Hüseyin'in bir saldırı durumunda Hicaz'ın İngilizler tarafından korunmasını öngören bir antlaşma yaptığı haberi olmuştur. Esasen Mısır'da, hacıların sağlık açısından iyi ihtimam görmediği tezine dayanan bir anti-Hüseyin kampanya sürmekteydi. Mısır hükümeti Mekke ve Cidde'de kendi hesabına iki hastane kurmaya kalkışmış, Hicaz bunu iç işlerine karışma sayarak red etmişti.[142] İngiltere'nin bu antlaşmanın metnini basına sızdırması Hindistan'da da büyük tepki yarattı. Nagpur'da Hilafet Komitesi bu konuda bir de bildiri yayımladı. Hüseyin'in İngiliz ajanlığının bir kere daha vurgulanmasına sebep oldu. Hilafet'te gözü olduğu bilinen Mısır Kralının destekçisi Mısır basını, kutsal yerlerin Kral Hüseyin'in kontrolundan alınması ve Müslümanlar arası bir rejime teslimi için bir İslam Kongresi fikrini savunmaya başladı. Türkiye'de de **Tevhidi Efkar** bu öneriye katıldığını ilan etti.[143]

Ankara'da hükümet kontrolu altındaki basının Arap ve İslam konularındaki ihtiyatlı yaklaşımına karşılık, İstanbul basını kısıtlamasız bir şekilde düşüncelerini aktarıyordu. Kongre fikri de zaman zaman ileri sürüldü. Ayrıca zaman zaman hükümetin tasarruflarını eleştirerek İslam dünyasına ait, bazıları hayali bilgiler de yaydılar. Yemen Emiri Yahya ile Emir İdrisi'nin TBMM'ne katılmak ve milletvekili göndermek istedikleri hakkındaki haberler bu sınıftandır.[144] **Tanin** ve **Tercüman** gazeteleri böyle bir fırsatın hükümetin ihmaliyle kaçırıldığını yazdılar.[145] **Tevhidi Efkar**, Amerikan zencilerinin İslama toplu halde girdiklerini,

---

141) Ibid., c.24, s.67; c.24, s.619

142) Bu gerginliğin kökeninde Mısır kralı Fuad'ın da halifeliğe aday olması vardır. Türkiye'de hilafetle saltanat ayrılınca kral ilk kez büyük bir törenle El Ezher'e gidip Wafd'lıların da beraberinde namaz kılmış, böylece adaylığı için destek aradığı söylentileri yayılmıştır. (**Revell**, 11.12.1922). 1923 Hacca vesilesiyle Kâbe örtüsünün Mısır'dan gönderilmesinde ısrar ve Hüseyin'in buna karşı çıkması da gerginliği de artırmıştır. Vahdettin'in o Ramazan'da Hicaz'da bulunduğu hatırlanmalıdır.

143) **Tevhidi Efkâr**, 5.8.1923; Ağustos'un 20 ve 21 tarihli bütün İstanbul gazetelerinde Hindistan'daki tepkilere ait bilgiler vardır.

144) Başta **Tevhidi Efkâr** olmak üzere bütün 18.8.1923 tarihli İstanbul gazetelerinde vardır; **Tevhidi Efkâr** 19.8.1923 ve **Tanin** 18.9.1923.

145) **Tanin** 18.10 ve **Tercüman** 27.12.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk bayrağı ve M. Kemal'in resmini alkışladıklarını yazdı ve ekledi: **"15 milyon Amerikalı zencinin hepsi Müslüman olacak ve Türkiye'nin emrine girecektir."**(146) Çin Müslümanlarının hac temsilcisinin M. Kemal ve Abdülmecit'i ziyareti(147) Ufa'(Rusya)daki Müslümanlar Kongresi'nin Abdülmecit'in hilafetini onaylaması,(148) İstkenderiye'de Zaglul Paşa şerefine verilen ziyafette Türk bayraklarıyla yapılan gösteriler(149) hep bu arada sayılabilir. Fransız baskısından kaçarak Türkiye'ye sığınan Tunuslu mücahid **Abdülaziz el Çelebi**'nin önerisi kongre fikrini de içerdiğinden önem taşıyordu:

"İslamın sancaktarı olan Türkiye için İstanbul'un işgali sırasında Sid Ahmet el Madani Tunus'ta bir Hilafet komitesi kurmuştu. Fransız hükümeti faaliyetini engelledi. İstanbul'da bir İslam kongresi toplansın değişik Müslüman halkların isteklerini saptamak ve siyasi hakları konusunda aydınlatmak amacıyla çalışsın. Eğer İstanbul'da toplanması mümkün değilse İsviçre'de ya da Amerika'da yapılsın."(150)

Görüldüğü gibi herkes özlemini, hayalini yansıtıyor ama gerçekçi bir yaklaşım görülmüyordu. Bu arada Ankara hükümeti Vahdettin'e ek olarak, **Rodos ve Selanik'te milli Mücadele karşıtlarının başlattıkları aleyhte propaganda** ile meşgul olmak durumunda kaldı.(151) Doğrusu istenirse bunlar, İslam dünyasındaki tartışmalar içinde pek sınırlı kalmakla birlikte önemsenmemeleri mümkün değildi. Ama asıl büyük sorun, Lozan barışının ertesinde, on iki yıldır süren savaşla ekonomisi, insanı yıkılmış olan toplumu sağlıklı bir düzene gerçek barışa kavuşturma gereğiydi. Nüfus mübadelesi çerçevesinde Yunanistan'dan gelmesi beklenen 600 bin kişinin ev bark sahibi edilmesi ve üretici durumuna geçinceye kadar yaşayabilmesi için gereken maddi kaynağı bulmak, ekonomisi

---

146) **Tevhidi Efkâr**, 2.8.1923.

147) **Tevhidi Efkâr**, 6 ve 29.9.1923.

148) **Vakit** 6.8.1923.

149) **Tevhidi Efkâr**, 18.10.1923.

150) Ibid.

151) **İleri** 19.10.1923, Rodos'ta anti-Kemalist Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden bahsediyor; **İkdam** 14.1.1924, Bidlikzade Çingene Mustafa Hulusi'nin Gümülcine'de Yunan Hükümetinin desteğiyle Müftü Süleymanı tutuklattırıp yerine geçtiğini ve hutbeyi Vahdettin adına okduğunu kaydediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

sıfıra inmiş ülkenin en büyük sorunuydu. 1923 Ekim ayı başında TBMM Reisi M. Kemal İslam dünyasına bir çağında bulundu. **"Zafer karşısında İslam dünyasının gösterdiği bağlılıktan cesaret alarak" para yardımı istedi.**(152) Bunun için Hindistan'a bir heyet de gönderildi. Gelen yardım 6500 lirada kaldı.(153) İslam dünyası Türkiye'den, Türk halkından beklentiler içindeydi, ama Türk halkının durumuyla ilgilenmiyor, o beklentileri gerçekleştirecek gücü kalıp kalmadığını bile araştırmıyordu. Halife ve kongre sorunu gündemin birinci maddesi olmaya devam etti. Cumhuriyetin ilanı dikkatleri yine başka tarafa çekti. Kasım'da Abdülmecit'in Hilafetten istifa ettiği haberlerinin dolaşması, Halife'nin bunu yalanlaması, **Akşam**'da **Necmettin Sadık**'ın en iyi çarenin bir kongre toplayıp yenisinin seçilmesini önermesi dikkatleri tamamen bu konu üzerinde topladı. **Tevhidi Efkar**'ın, Müslüman olmayanların (İngiliz ve Ruslar belirterek) kontroluna geçmesi ihtimalini ileri sürerek karşı çıkması tartışmayı yaydı. Arap dünyasında bunun üzerinde hayli yorum yapıldı.

5 - Hilafetten Vazgeçmek İstemeyen Türkler ve İngiliz Parmağının Girişi

I. Dünya Savaşı'nın ünlü yorumcularından **Lothrop Stoddard**'ın 1921'de yayımlanan Yeni İslam Dünyası **(The New World of Islam)** isimli kitabında batının korkusu şöyle anlatılır:

"Bugün bile bir sürü bahlı gözlemci, Panislamizm'in Hilafette temerküz ettiğini düşünmektedir. Avrupalı yazarların, Panislamizm'in kanatlarını en iyi şekilde kesmek için **Hilafetin, saygınlığını yitirmiş Türk Sultanı tarafından muhafazasının mı, yoksa Mekke Şerifi'ne devredilmesinin mi ya da tamamen lağvının mı daha uygun olacağını tartıştıklarını görüyoruz.**"

Bu değerlendirme gerçekten durumu en objektif şekilde yansıtmaktadır. Başta İngiltere olmak üzere sömürgeciler için önemli olan, kurumun hangi formülle kendi uyrukları olan Müslümanları itaate yöneltebileceğini bulmaktı. Avrupalılar

---

152) **Le Temps**, 7.10.1923.

153) Kemal Arı, 1923 "Türk-Rum Mübadelesi Anlaşması Sonrasında Türkiye'de Göçmenler" konulu tezi (9 Eylül Üniversitesi Atatürk Ens. 1993) s.240-244.

Levent Şahverdi Arşivi

Hilafetin sadece kendi kararlarıyla şekil alamayacağını biliyorlardı. Dolayısıyla bu konuda yönlendirici olan Müslümanların kendi kararlarıydı, ancak Avrupalıların bazı yan mekanizmalarla vasıtalı olarak bu kararları kendi çıkarlarına göre biçimlendirmeye çalışmaları mümkündü. İngilizler Arap Hilafeti oyunlarının Şerif Hüseyin'e varması ile istediklerini elde ettiklerini sanmış, ama onun bütününe yakın İslam dünyasınca reddi üzerine hataya düştüklerini anlamışlardı. Vahdettin üzerine oynamak da bir fayda getirmedi, aksine ne yapıp yapıp Halife'yi ellerinde oyuncak yapmak istedikleri fikri bütün kafalara yerleşti.(154) Hindistan'daki İngilizce basının Vahdettin'in kaçışı üzerine Ankara'yı Bolşevik ve Yahudi yanlısı ilan edip **"Hindliler Halife'yi kurtarmak için asıl şimdi İngiliz hükümetine yardım etmelidir"** yolundaki kampanyası(155) da tepkiden başka bir şey yaratmadı. Dolayısıyla yeni bir politikaya yönelmek şart olmuştu.

Orta Doğu'da uzun yıllar görev yapmış deneyimli bir bakan **Coles Paşa**, sorunun karmaşıklığını, salt İslam içi değil, uluslararası platformda ele alarak, Hilafet aracılığıyla sömüren-sömürülen bütünleşmesini sağlamayı tasarladı. Mısır'la Hicaz Hac çekişmesi örneğinden hareketle çözüm üretme yolunu tuttu:(156)

"Eğer Mısır hükümeti Halife'ye başvurup Iehinde bir karar alırsa Kral Hüseyin buna uyacak mıdır? Eğer red ederse bunu kim kabul ettirecek ve böyle bir durumda biz HAMİSİ OLDUĞUMUZ Kral Hüseyin'i Mısır veya Türkiye'nin saldırısından nasıl koruyacağız? Bu son soruya olumsuz cevap verilmelidir ama **bizim desteğimiz olmadan Hicaz Krallığı uzun yaşayamaz**. Kargaşa birden fazla açıdan gündeme gelmiştir ve de İslamın kutsal yerlerinin muhafızlığının Hilafet ya da Halife'nin görevlendireceği bir otorite tarafından üstlenmesi gerektiğini söyleyenler ne dediklerini biliyorlar.

---

154) "İngiltere hilafeti ele geçirip Thames nehrinin kıyısına getirmek istiyor" Mısırlı yazar Mahmud Sadık, **Belag** 23.9.1922; İngiliz oyunlarını anlatan "Britanya Rejimi ve Hilafet" adlı Kemalüddin'in kitabı hakkında, **Belag** 25.9.1922; "İngiltere kutsal yerleri ele geçirmek istiyordu, zafer bunu engelledi" Abdülhamid Said Beg'in konuşması, **Belag** 20.10.1922; "İngiltere'nin çıkarı halifenin kendi etkisinde kalmasındadır. eğer Türkler bu görevi İngilizlerin hoşuna giden birisine verselerdi alkışlarlardı, Vahdettin'in uzaklaştırılması onlara Boğazı ve İstanbul'u kaybettirdi.", **Belag** 14.12.1922.

155) **Statesman**, 4, 5, 9 Ekim 1922.

156) **Near East**, 16.8.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabii **Kral Hüseyin'in Arap Hilafeti'ni canlandırması ve kendini Halife ilan etmesi mümkündür, ancak bizim desteğimiz olmadan ne kadar dayanabilir?** Ve ayrıca İslam dünyası, belki Irak'ın dışında, böyle bir çözümü ne derece kabul edebilir? Şimdiki Halife, bütün eski gücüyle hala Türk İmparatorluğu'nun sultanı olsaydı cevabın ne olacağı belliydi; oysa farketmemiz gerekir ki, genellikle Müslümanlar dünyevi gücünden arındırılmış ve Ankara Meclisi tarafından sadece ünvanını muhafaza etmesine izin verilmiş bir kuklayı kabule hazırlanmaktadır. Ayrıca Türklerin daha başka düzenlemeleri beklerken şimdiki sultanı sadece bir vekil sayıp saymadıklarını da bekleyip görmemiz gerekiyor (...) **Türk sultanı geçmişte, Peygamber soyundan olmadığı halde Hilafet imtiyazını kullandıysa bu sadece fetih hakkı iledir. Son 500 yılda bu hak hiç ciddi şekilde tartışılmamış ise, ortaya yeterli güçte Müslüman hükümdar çıkmamış olmasındandır** (...) Ama bugün Türkiye'nin hiç bir Arap eyaleti yok. Hicaz ve Irak'ın yanı sıra Ürdün'de Arap kralları var. Mısır ve Afganistan tam bağımsız ve Hint Müslümanlarına da evvelce sahip olmadıkları siyasal statü tanınmıştır. Dolayısıyla Hilafet sorunu yepyeni bir veche almış bulunuyor ve belki Türk hükümeti de bir Halife'nin artık kendi başına hüküm süremeyeceğini ve diğer Müslüman devletler tarafından kabul edilen biri olmasını kabul etmektedir. Aksi halde, şimdi söylemesi ihanet sayılsa da, buna daha fazla dayanmak mümkün değildir.

İşte resmin bir yüzü. Öbür yüzünde ise, Mustafa Kemal'in Yunanlılar karşısındaki zaferleri ve İsmet Paşa'nın Lozan'daki diplomatik başarıları sonucu prestiji bir hayli yükselmiş bir Türk hükümeti ile karşı karşıyayız. Avrupa ile doğacak herhangi bir sorunda bu henüz tomurcuk aşamasındaki devletler Türk hükümetinin arkasında sıkıca yer alacak ve yol göstermesi için Ankara'ya bakacaklardır. Genel olarak, her ne kadar Türk İmparatorluğu parçalanmış ise de gerçekte hiç bir şey kaybetmediği ve İslam davasının büyük oranda kazandığı söylenebilir. Kısacası zaferlerini başarıya ulaştırmak Türk inkılapçılarına kalmıştır. Önce, kötü bir yönetimle bütün kazandıklarını dağıtmayarak; ve ikinci olarak Arapları ve Mısırlıları uzlaştırıp eski Türk İmparatorluğu'nun küllerinden bir "İslam Birleşik Devletleri" çıkararak.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, çok kişinin beklediği gibi, Ankara'ya yerleştiklerini farzedelim. İkinci adımları İstanbul'da bir dini konferans toplamak olmalıdır ve bu konferansa bütün komşu Müslüman devletler delegelerini yollamaya davet edilmelidir. Bu **konferansın amacı bir dini anayasa ve sabık Türk İmparatorluğu'na bağlı olan Müslüman devletlerin hepsinin ulema ve şeyhlerini bir araya getiren bir Hilafet Konseyi kurmak olmalıdır.** Konseyin, Kardinallerin Papayı seçmesi gibi Halife'yi seçmesi beklenir. Her devletten temsilci sayısı anlaşmayla saptanır, Türk oyları muhtemelen daha fazla olur.

Böylece kurulmuş bir konseyce Halife'nin seçilmesi modern ihtiyaçlara uygundur ve Peygamber'in Mekke'de talim ettiği demokrasiye ters düşmez. Ayrıca Türkler, kendi laik anayasalarında demokratik prensipleri kabul etmiş olduklarına göre, aynı şeyi din konularında da uygulamayı mantıki olarak red edemezler; şu şartla ki: Laik hükümet ve devlet sınır olacaktır ama dini konularda İslam'ın kardeş dayanışmasının sınırı yoktur (...) Bu tekliften amacımız, siyasi bir amaca varmaktır, yani **bazı Müslüman devletlerin, merkezi İstanbul'da bulunan bir federal hükümetle federasyon kurmasıdır (...) Bir kez Hilafet Konseyi İstanbul'da kurulunca ekonomik birliğin avantajları tartışılır ve bir gümrük birliği gerçekleştirilir.** Siyasi birlik için ekonomik birliğin ilk adım olduğu bize öğretilmedi mi? Diğer yandan dini hükümette böyle bir birlik oluşmazsa, çok geçmeden ortaya **mutlaka bir Arap hilafeti sorunu çıkacak ve İslam'ın kutsal yerleri için mücadele zorlukla engellenecektir.** Ama belirttiğimiz gibi, seçilecek bir Halife prensip olarak kutsal yerlerin muhafızı ad edilir ve Hicaz kralı yerel olarak Halife'nin temsilcisi sayılsa da onun hükümleri geçerli olur.

Bir kez İstanbul dini hükümetin başkenti olarak kabul edilince, Kahire'deki El Ezher Üniversitesi'nin öğrencilerinin çoğunluğu İstanbul'a gitmese de, İslam din bilimindeki rolleri azalır, böylece İstanbul Müslüman gençliğin eğitim merkezi olur."

Levent Şahverdi Arşivi

Önerdiği çözüm Müslüman toplumlar arasında birlikten çok anlaşmazlık yaratacak nitelikte olan bu projenin gerçekçi yanı, yakın bir gelecekte belirecek sorunlara işaret etmesindedir; 1) Asıl büyük sorun ekonomik meselelerden çıkacaktır. 2) Türkiye'nin bu Hilâfet'teki yeni statüyü devam ettirmesi zordur, dışardan tepki gelecektir. 3) Araplar arasında kutsal yerler için mücadele başlayacaktır. 4) Bağımsızlık iddiaları hem Avrupa'ya hem de birbirlerine karşı sorunlar yaratacaktır. Zaten Müslümanlar da (Özellikle Hint) asıl Halife'nin özgürlüğünü istiyorlar. Ona bağlı özerk devletler kurulması sorunu çözer. Bu önerinin asıl hedefi, yazarın açıkça bahsetmediği bir nokta dikkate alınınca belirginleşiyor: Birliğe katılmasını öngördüğü devletlerin hepsi İngiliz himayesini kabul etmiş ya da çıkar bölgesinde olduklarına göre, bu birlik -ekonomik bağların da etkisiyle- aslında sömürgecilerin amaçlarına hizmet edecektir. Yani **İngilizlerin Hilafeti kontrol altına alma projesinin daha evrenselleştirilmiş bir türüdür. İç sorunlarda Hilafet jandarmalık yapacak İngiliz'in başı ağrımayacak, dışa karşı ise İngiliz tacı çevresinde bir İslam Commonwealth'i oluşacak.**

Coles Paşa'nın önerisine kesin ve tek bir İngiliz projesi olarak bakmak yanlış olur. Herhalde birçok tasarıdan biridir, ama anahatları birbirine benzer. İslam dünyasındaki söz karmaşasına bir yeni yön daha katmıştır. Buna daha başkaları da eklemeler yapacak böylece kazanın kaynaması sürdürülmüş olacaktı. Dikkat edilirse, **Hilafet tartışması kızıştıkça, Türkiye dışındaki bütün İslam toplumlarının bağımsızlık sorununu unuttukları görülür. Bunun unuttırulması, sömürgecilerin yerine Türkiye'nin eleştiri ve tartışma hedefi haline gelmesi demekti. Ankara'nın başından beri yırtındığı, bütün İslam toplumları bağımsızlıklarına ulaştıkları anda zaten Hilafet sorunu kendiliğinden çözümlenir, temasına kulak veren yoktu.**

Lozan sonrasında ilginç bir bir çizgi izleyerek bu tartışmaların içine dalan iki kişi de İngiliz yanlılığıyla ünlü Hint Müslümanlarından **Ağa Han** ve **Amir Ali** olmuştur. Çok dikkati çeken, ikisinin de Sünni olmaması dolayısıyla Sünnilerin Halifesi konusunda yetkili olmamaları gerekirken, sürekli olarak Müslüman lider diye anılmalarıdır. Lozan imzalanır imzalanmaz **Ağa Han** bir açık mektup ya-

Levent Şahverdi Arşivi

yımlayarak İngiliz ve Fransa'nın uzlaşma yoluna girmelerini över ve dindaşlarını bütün siyasi çekişmeleri bırakıp **"Hiç şüphesiz İslam dünyasının en parlak yıldızı olacak bir Müslüman hükümeti dostca ve bütün güçleriyle desteklemeye"** davet eder. Din konularındaki hassasiyeti ile tanınan **Tevhidi Efkar**'ın bu öneriyi değerlendirişi hiç de Ağa Han'ın lehinde değildir:[157]

"Ağa Han tamamen İngiltere'ye sadık kimselerden biridir. İngilizler Müslümanlarla Hinduları birbirine düşürmeğe çalıştılar ama başaramadılar. Ağa Han sadakatini sürdürerek şimdi Müslümanlara siyaseti ve Hilafet propagandasını terk etmeyi öneriyor. Bunun Hindular üzerinde kötü etkisi olacaktır. Türkiye'ye yardım teklifine gelince, Türk başarısının etkisinden endişelenenler bunun yabancı boyunduruğu altında ezilen diğer uluslar tarafından bağımsızlıklan için kullanılmasından ürküyorlar. Ağa Han'a insancıl duygulanından dolayı teşekkür ederiz, ama eğer bu duygulan Müslüman toplumunun çıkarlarıyla bağdaşmayan fikirlerin hizmetine konmasaydı daha iyi olurdu."

İleri gazetesi de Ağa Han'ın İngiliz yanlılığını vurgularken[158], **Times**'ın bu mesajın Hindistan'da mükemmel etki yarattığı yolundaki yorumu[159] çabaların sistemli olduğunu kanıtlıyor. Az sonra "Yeni İslam Dünyası" başlığıyla bir incelemesi daha beliriyor.[160] Bunda, dinci görüşlerin yanı sıra beliren milliyetci ve bağımsızlık yanlısı eğilimlerin gücüne dikkati çekmektedir. Bu bağlı olduğu İngiliz çevrelerine bir uyarıdır.

Ağa Han ve arkadaşı Türk destekcisi görünen adımlar attıkları sırada, Türkiye'nin iç işlerini yönlendirme ya da etkileme için gereksindikleri ortamı onlara Türk düşünür, politikacı ve yazarları hazırlamıştır. Lozan'ın ertesine kadar hayli uyumlu ve birlik görünen bu çevreler, Ankara'nın başkent ilanı (13.10.1923) ve Cumhuriyet rejiminin kabulü (29.10.1923) ile Gazi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine açık tartışmaya yöneldiler. Kimisi M. Kemal'in diktatörlüğe yöneldiği

157) **Tevhidi Efkar**, 3.8.1923.
158) **İleri**, 4.8.1923.
159) **Times**, 7.8.1923.
160) **Edinburgh Review**, Ekim 1923, s.230-236.

Levent Şahverdi Arşivi

endişesindeydi, hatta cumhuriyet ve Hakimiyeti Milliye'ye karşı olmadığı halde sırf bu sebepten eleştirenler vardı (**Tevhidi Efkar**'da **Velid Ebüzziya** gibi). Lozan görüşmelerinde görevlendirilmediği için kırgın olan **Rauf**, Hakimiyeti Milliye'den vazgeçmemekle birlikte meşruti bir sistemi yeğleyen (Hilafete daha etkin bir görev verilmesi anlamında) **Refet** gibi değişik görüşlere sahip olanlar, iktidardan uzaklaştırılmaya kızgın eski İttihatcılar, Saltanatın Hilafetten ayrılması yanlısı **Rıza Nur** gibi bazı kimselerin bu kez geri adım atıp Hilafate bazı yetkiler ve görevler tanınmasını savunanlar arasına katılması, Cumhuriyet kararında acele edildiği inancında olan başyazarlar (**Ebüzziye, Ahmet Emin, Hüseyin Cahit**), saltanatın tekrar Hilafetle birleştirilmesini arzulayanlar (**Baro Reisi Lütfi Fikri** ve **Sebilürreşad**'da **Eşref Edib**),[161] bunlara ek olarak gazeteciliğinde eleştiriyi zevk sayanlar (başta **Hüseyin Cahit**) ve nihayet başkentin İstanbul'dan ayrılmasıyla çıkarları zedelenen yerli ve yabancı çevreler, hiç de küçümsenmeyecek bir yaygara kopardılar. Tabii bunun karşısına, o zaman **Müdafaa-i Hukukcular** denilen Kemalist yazarlar ve politikacılar çıktı: **Hakimiyeti Milliye, Yenigün, Vakit, Akşam, İleri** karşı atağa geçtiler.[162]

Ciltler doldurabilecek olan bu tartışmalardaki içerik ve üslubu en iyi değerlendiren, yansız bir yabancı gözlemci olmuştur. Olayları Türkiye'de izleyen İtalyan gazeteci **Alessandro Salvo**'ya göre[163] Ankara'nın sözcüleri "son derece katı bir üslupla, dümdüz, basit ve mantıki şekilde tezlerini savunmaktadırlar." buna karşılık İstanbul basını "ihtiyatlı, aldatıcı, kumaz ve ısıncı, meşruiyetin sınırlarını zorlamakta çok ustadır."

Tozu dumana katan ve aslında iç iktidar çekişmesi ağırlıklı olan bu tartışmalar, dış dünyaya dört ana tema şeklinde yansıdı: 1) Halife'nin görev ve yetkilerinin

---

161) Saltanatla hilafetin ayrılmasının hemen arkasından, kararı eleştirmek için 15.1.1923 tarihinde Afyon mebusu **Şükrü Hoca** (Çelikay) imzasıyla yayımlanan "Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" isimli broşürün aslında **Eşref Edib** tarafından yazılmış olduğunu, Mısıroğlu kaydediyor (**Osmanlılar'ın Dramı**, s.120). Bu kitap 1993'de Bedir Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

162) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara 1968; Ergün Aybars a.g.e.; Ş.S. Aydemir, **Tek Adam**, c.3; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1960; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, c.III, İstanbul, 1970.

163) Bilal Şimşir, **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, TTK, Ankara 1981, s.332, **Corriere Italiano** 23.12.1923'den nakleden.

Levent Şahverdi Arşivi

belirlenmesi gerektiği. 2) Hilafetin Türklere bir şey kazandırmayıp hep fedekarlığa zorladığı (**Yenigün** ve **Akşam**'ın yayınları dışarda hakaret diye algılanıştır) 3) Yalanlamasına rağmen Abdülmecit'in istifa ettiği, Lütfi Fikri'nin direnmeye çağırdığı, **Rıza Nur** ve **Akşam**'ın bir İslam Kongresi ile seçilmesini önermeleri. 4) Oyunun M. Kemal'i Halife yapmak için tezgahlandığı **(Tanin)** iddiaları. Başvekil **İsmet Paşa** ve **Fethi Bey**'in **"Bir hilafet sorunumuz yok; cumhuriyet, devleti ilgilendirmeyen bir sorunla ilgilenmez"** yolundaki açıklamalarına rağmen konunun bütün İslam kamuoylarını harekete geçirmemesi mümkün değildi. Üstelik o güne kadar sadece kendi aralarında Hilafet tartışmasını sürdürenler için alanı genişletmek için iyi bir fırsattı. **İkdam** "Şerif Hüseyin Hilafetini ilan etmeye hazırlanıyor, elimizden kaçırmamak istiyorsak konuya ciddi olarak eğilelim" derken İngiliz basını ve ondan naklen Hüseyin'in resmi yayın organı M. Kemal'e bazı planlar yakıştırıyorlardı: "Abdülmecit'i istifa ettirecek, yerine Türkiye'nin iç işlerine karışmayacak bir Türk olmayan Halife seçtirecek, böylece kendisinin Osmanlı tahtına geçmesi kolaylaşacak."(164)

Hint kamuoyunun başlıca haber kaynağı olan Reuter Ajansı'nın bu tartışmaları biraz da tuz biber ekerek yansıtmasının etkisi Hindistan'dan yükselmekte gecikmedi. Hint Müslümanları adına **Abdülkadir** imzasıyla yayınlanan bir bildiri kavgacı bir eda taşıyordu:

"Türkiye'de bir resmi gazete Halifeye ve ailesine hakaret etti. Oysa o hem bütün Müslümanların, hem de bizim liderimizdir. Ona hakaret bize hakarettir. Biz Türk milli mücadelesini bu sebeple desteklediik. Hilafet Osmanlı ailesinden başkasına verilemez -hem M. Kemal'i, hem de Hüseyin'i istemediği anlaşılıyor- Türkiye ona saygılı davranırsa bizden destek görür."(165)

Bu tür yazı ve propagandaların Türkiye'de iltifat görmediğini, basına da aksetmediğini farketmiş olmalılar ki, İngiliz propagandacılarının yeni bir yönteme başvurdukları görüldü. Gazetelere açık mektup göndermek ve yayınlatmak sı-

---

164) **Daily Telegraph**'dan naklen **El Kıbla**, 12.11.1923.

165) B. Şimşir, **Dış Basında..**, s.324, 1.12.1923 tarihli **Journal de Geneve**'den.

Levent Şahverdi Arşivi

radan bir olaydır. Ancak bir Başbakana hitaben özel bir mektup yazar ve bunun onun eline geçmesinden çok önce gazetelerde yayımlanmasını sağlarsanız, artık bu açık mektup olmaz, sanki o sorumlunun eline geçmiş ve cevap vermesi gereken bir mesele haline gelir. Kabul etmek gerekir ki, Türk hükümetinin Hilafet sorununu tartışmamak ve tartıştırmamak için sarfettiği çabayı boşa çıkarmak için başarılı bir taktikti. Türk kamuoyu, kulak vermediği yabancı düşüncelerine katılmak zorunda bırakılmış oluyordu. **Ağa Han** ve **Amir Ali** işe tabii ki sadece imzalarını vererek katıldılar, işin asıl düzenleyicilerinin, bundan çok daha geniş çaplı sonuç bekleyenler olması gereklidir. bunlar da tabii ki Ağa Han ve Ami Ali gibi iki kişiye böyle bir mektuba imzalarını koydurabilecek İngiliz çevreleriydi. Zamanlamanın ve işin düzenlenmesindeki mükemmellik böyle düşünmeyi zorunlu kılıyor. Aksi halde, İngiltere'ye yerleşmiş yaşayan iki Şii'nin kendilerini hiç de ilgilendirmemesi gereken Hilafet konusunda böylesine telaşlanması anlaşılamaz. İşin içindeki samimiyetsizlik, Trablus Savaşı sırasında biz size yardım etmiştik diyen Ağa Han'ın aksine o zamandan Dünya Savaşı sonuna kadar İngiliz politikasının ajanı rolünü oynamış olmasıyla bellidir.

5 Aralık 1923 tarihli **Tanin** ve **İkdam** ve ertesi günkü **Tevhidi Efkar**'da yer alan mektup[166] dikkatle okunursa, Türkiye'ye, Türk'e, Gazi M. Kemal'e son derece saygılı olduğu farkedilir. Halifenin bir kongre ile seçilmesi ve Türkiye dışından işe karışılması da bahis konusu değildir. Aksine, neredeyse TBMM'nin Gazi M. Kemal'i Halife yapması önerisi vardır. Ve esas tez, HALİFENİN NÜFUZ VE ŞEREFİNİN HİÇ BİR ZAMAN PAPA'NIN NÜFUZ VE ŞEREFİNDEN AZ OLMAMASI GEREKTİĞİ üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun Müslüman çevreleri kışkırtacak bir slogan olduğu yadsınamaz. Bu bakış açımızı destekleyen, iki hafta kadar sonra, Türkiye'de İstiklal Mahkemesi aşamasına girildiği sırada Times'da yayımlanan fakat Türk kamuoyuna yansımayan bir ikinci açık mektuptur. Bu kez imza sahibi, ilk ikisi kadar İngiliz destekcisi ve İngiltere'de yaşayan bir diğer Hindi

166) İngilizce metni için Bilal Şimşir, **Dış Basında**.., s.320-322.

Levent Şahverdi Arşivi

Müslümandır: **Abbas Ali Baig**. İki arkadaşının önerisini o daha açık şekilde Gazi'ye Hilafeti teklif ederek ve bunun için bir kongre önererek tekrarlamıştır:[167]

"Ankara'nın, Türkiye'nin en kararlı dostlarına karşı ısnat ettiği değersiz iddialar, Türkiye'ye İslam aleminin her tarafından yöneltilen destek ve sempatiyi soğutmaya sebep oluyor gibi görünüyor. Ankara, Osmanlı Hilafeti'nin İslam liderliğinden doğan prestijini devam ettirmek isterken, aynı zamanda en devamlı destekcilerinin, İslam birliği ve dayanışmasını sembolize eden hayati bağın korunması konusundaki iyi niyetli tavsiyelerine yanlış anlamlar vermemelidir. Ağa Han ile Amir Ali'nin ortak mektuplarında belirsiz bir isteksizlikle kaydettikleri, yeni kurulan Türkiye devletinin güçlükleri arasında Hilafetin "Vatikanlaştırılması" İslam duygularına karşıt olup, Emirülmüminin sıfatıyla bağdaşır gibi değildir (...) Hazreti Ömer devrinden beri bu makam bütün sorumluluklarla birlikte yürütülmüştür.

İslam tarihi, Halifeliğin her güçsüzlüğe düşüşünde daha güçlü ellere geçtiğini göstermektedir. Büyük icraatları kendisine bütün İslam aleminde rakipsiz bir ün kazandırmış olan **Gazi M. Kemal Türkiye'nin cumhurbaşkanı olarak Hilafeti kabul eder ve bu yüce görev adaylığını tıpkı ilk Halife Ebubekir gibi sünni cemaatin oylarına sunarsa, modern demokratik güçlerin yetki ve eğilimlerinin bilincinde olan İslam dünyası bunu onaylayacaktır.** Bu husus, Türk anayasasının gözden geçirilmesini ve şimdiki Halife'nin durumunun uygun bir düzenlemeye tabi tutulmasını gerektirmektedir. Halifenin durumu İslam doktrini ve geleneğine uygun hale getirilinceye kadar bir gölge Hilafet, Ankara Türklerinin korktuğu gibi bir fitne merkezi değil, fakat Müslüman liderlerden dostça uyarıların merkezi olmaya devam etmelidir."

---

167) **Times** 18.12.1923, başlığı "Unity of Islam = İslam Birliği"; Atatürk **NUTUK**'ta, (c.II, s.850) Hintlilerin Halife seçme önerisinin kendisine, Hindistan ve Mısır'dan dönüşünde Antalya mebusu Rasih Efendi tarafından ulaştırıldığını belirtiyor. Teveccühe teşekkür etmekle birlikte, şu gerekçeyle red ediyor: "Halifenin reisi devlet olduğunu bilirsiniz. Bazılarında kralları, imparatorları bulunan tebaanın, bana önerdiği teklifi nasıl kabul edebilirim. Ben kabul etsem, yöneticileri kabul eder mi? Halifenin emrini yerine getirmek gereklidir. Beni Halife yapmak isteyenler emirlerimi infaza muktedir midirler? Dolayısıyla, konusu, delili olmayan hayali bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?" Bu sözlerde gerçekçi bir politikanın bütün unsurları vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Özetle Ankara Halife'yi Papa'dan aşağı duruma getirmiş olmakla suçlanıyor. Tekrar icra yetkilerini kazanması için Türk anayasasının değiştirilmesi ve Halifenin durumunun İslam doktrin ve geleneklerine uygun hale getirilmesi için tartışmalara girişilmesi öneriliyor. **Bu mektubun üzerinden yetmiş yıldan fazla geçmişken hala Halifenin yetkileri konusunda bir anlaşmaya varılamamış olması, İslam dünyasının içine itilmek istendiği kısır tartışmaların kapsamını gösterir.** Bütün dikkatler bu konu üzerinde yoğunlaştırılarak, ilerdeki bölümlerde göreceğimiz gibi, birlikten çok bölünmeyi getiren tartışmalar için kaybolunacaktı. Verilen yem de Gazi'ye Hilafet tahtını sunmaktı, hem de yetkisiz ve sorumsuz kişiler tarafından. Ne Ağa Han ne de Abbas Ali'nin **toplumlarının bağımsızlık özleminden hiç bahsetmemeleri** ve kendilerini hiç de ilgilendirmeyen Sünni Hilafeti'nden hareketle Türk Anayasasını ve Türkiye'nin iç işlerini düzenleme senaryoları oluşturmalarını, aklı başında bir düşünürün samimi öneri olarak algılaması mümkün değildir. Türkiye'yi tam bağımsızlık felsefesinden uzaklaştırmanın sömürgeciler tarafından ne derece olumlu karşılanacağı bir kez hesaplanmalıdır.

Mektupların siyasi amaçla düzenlenmiş olduğunun en belirgin kanıtlarını yine **Times** gazetesinin sütunlarında buluyoruz. Sahibine ulaşmadan bir özel mektubun kamuoyuna açıklanmasının doğru bir hareket olmadığını bu gazete iki kez belirtip[168] bir "objektif gazetecilik" oyunu oynar ama bunun yanına eklediği yorumlar asıl amacını ortaya dökmektedir: "Ankara hükümetine büyük darbe oldu... Cumhuriyete darbe deniyor, anlışılıyor ki sinirleri başka sebeplerden bozuk... Sebebi, halk içinde büyük sefalet var ve hiç bir şey yapamadığı için hükümeti eleştiriyorlar... Bütçe açığı beklenenden de fazla... M. Kemal hasta ve İzmir'e kapandı..." Burada **Coles Paşa**'nın asıl sorunların iktisadi zorluklardan ileri geleceği uyarısını hatırlamamak mümkün değil. **1911'den beri savaş içinde olan, ülkesinin her yanı tahrip olunmuş bir ülkenin hükümetinin, ilk yılında sefalati ortadan kaldıramadığı için eleştirilmesi aslında İngiliz**

168) **Times**, 29.12.1923 ve 4.1.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

politikasının sıkıntıda olduğunu gösteriyor. Bu dönemde Yunan ve Lozan yenilgisi sebebiyle dünyanın hakimi sıfatı hayli darbe yiyen İngiltere'den bu tür garip eleştiriler çıkması şaşırtıcı olmamıştır. Yarı resmi **Near East**'in hemen o günlerde, başkentin Ankara'ya taşınmasının ekonomik meseleleri zorlaştıracağını ileri sürerek Kemalist politikaları **"Dangalakça ahmaklık (Crass idiocy)"** Yabancı etkisini öylesine aşağıladılar ki sonunda altında kaldılar... Ülkenin çıkarlarına aykırı davranıyorlar... Başkent İstanbul'a dönmeli..." gibi sözlerle eleştirmek[169] ihtiyacını duyması bunun kanıtıdır. Görüldüğü gibi, **İngilizlerin milliyetçiliği desteklediği ve hilafeti yok etmeğe çalıştığı hakkındaki tezlerin aksine hilafetçiliği kışkırtan, milliyetçilik ve Hakimiyeti Milliye'yi red eden bir politika ile karşı karşıyayız.**

Hükümet konuyu meclise getirdiğinde gerekçesi **"Alemşümul propaganda yaptıktan sonra Hilafet'e Türkiye üzerinde idare vazifesi, siyasi vazife vermek girişiminde bulunulmasıydı.**[170] Tabii 1 Kasım 1922 tarihli saltanatın kaldırılması kanununa aykırılık ve gizli olması gereken bir konunun açıklanması bahis konusuydu. **Hiyaneti Vataniye Kanunu**'na aykırı davranılmış olduğu ileri sürüldü. Buna dayanılarak 63 redde karşı 89 oyla bir **İstiklal Mahkemesi** kurulması 8 Aralık 1923'de kararlaştırıldı. **Tanin, İkdam, Tevhidi Efkar** gazeteleri sorumlulan ile bunlardan ayrı olarak Halifeyi açık dirence davet eden mektubu sebebiyle Baro Başkanı **Lütfü Fikri** tutuklandılar. Gazeteciler Davası diye ünlü ilk kısımda sanıklara asıl yöneltilen sorular Hilafetle ilgili olmayıp cumhuriyet yönetimi kabul edip etmedikleri olmuştur. Buna olumlu cevap alınınca, yayının da sadece bir gazeteci faaliyeti sınırında bulunduğu ve ona destek vermek şeklinde olmadığı gerekçesiyle hepsi beraat ettirilmiştir. (2 Ocak 1924)

Lütfi Fikri davası ise doğrudan hilafetle ilgiliydi. Baro başkanı 10 Kasım 1923 tarihli Tanin'deki **"Huzuru Hazreti Hilafetpenahi"**ye başlıklı yazısında "ölüm tehlikesi olsa bile yerinden ayrılmamasını ve direnmesini" öneriyordu. Bunu

---

169) **Near East**, 17.1.1924, s.61 ve 71.

170) Gazeteciler Davasının ayrıntıları için: Nutuk, c.II, s.827-851; Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Ün. yay., İzmir 1988, c.I-II, s.221-252; Murat Çulcu, **Gazeteciler Davası ve Hilafetin Sonu**, Kastaş yay., İstanbul 1992, (Bu yayın mahkeme zabıtlarının tamamını içermektedir.)

Levent Şahverdi Arşivi

Akşam'da çıkan Halife'nin istifa edeceği ve bir İslam Kongresi'nce yenisinin seçilebileceği hususundaki bir yazıya cevaben yazmıştı. Hilafetin Türklerde ve Osmanlı Hanedanında kalmasından yanaydı. Aksi halde Türkiye'nin önemsiz bir devlet durumuna düşeceği ve yeni Halife seçilmesinin İslam ülkelerinde anarşi yaratabileceği inancındaydı, cumhuriyet kurmak için hilafetten vazgeçilmesine karşıydı. Halife'yi **16. Lui**'nin Fransız İhtilali'ne direnmesi gibi gerekirse ölüm bahasına direnmeye çağırdı. Ona da yöneltilen esas soru cumhuriyet rejimini kabul edip etmediği hususundaydı. **Lütfi Fikri** Meşruti rejimin Cumhuriyetten fazla farklı olmadığını savundu, soruya tam kesin cevap vermekten kaçındı. **Hiyaneti Vataniye Kanunu** uyarınca 27 Aralık 1923 günü beş yıl küreğe mahkum edildi. 13 Şubat'ta Meclisin af kararıyla bu ceza kaldırıldı. Bu olayda asıl dikkati çeken, Ankara'ya yakınlığı ile bilinen **Necmettin Sadak**'ın -herhalde oradan aldığı bir esinle- bütün İslam dünyasında yaygınlaşmış olan **Uluslararası İslam Kongresi** fikrini kamuoyuna sunarak tepkileri belirlemeye çalıştığında, bu kez de Türk kesiminden **(Lütfi Fikri, Velid Ebüzziye, Eşref Edib)** itirazın yükselmesidir. Yabancı kaynaklar genellikle, Ankara'da böyle bir kongreye çok ters bakılmadığı, ama ne olacağı anlaşılmadan hemen yanaşılmadığı hakkında bilgiler içeriyorlar.[171] Hilafet İslam dünyasınca seçilecek, hele Türk olmayacak bir kimseye verilirse, o zaman Türkiye'nin sorumluluğu ve yükümlülüğü kalkacak, bütün İslam dünyası oradan çıkacak dini yönlendirmeleri gerçekleştirmekte sorumlu ve yükümlü olacaktı. Oysa Lütfü Fikri ve arkadaşlarının istedikleri gibi Osmanlı hanedanında kalırsa, icranın da ona katılması, böylece cumhuriyetten vazgeçilmesi, eski düzene dönülmesi bahis konusu olacaktı. Daha da önemlisi, İslam dünyasının bir çaba göstermeden sömürgecilere karşı beklediği eylemleri de Türkiye üstlenmek durumunda kalacaktı. Ayrıca buna, Araplarda Türk halifesi istemeyen ya da Kureyş şartını arayan kesimle uzlaşmanın sorunlarını da eklemek gerekli. Böylece **Abbas Ali**'nin önerdiği kısır döngünün içine düşülecek ve bunun yönlendiricisi ve işler kötü gittiğinde bütün sorumlu ve suçlusu da Türkiye olacaktı.

---

171) Döneme ait açılmamış belgeler açılırsa durum daha iyi bilinirleşir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'deki tartışmalar Halife adaylarına cesaret verdi. **Vahdettin**, İngiliz **Daily Express** ve arkasından **Daily Despatch** gazeteleri muhabirlerine demeç vererek[172] Sultan ve Halife sıfatlarını hala taşıdığını açıkladı. Aynı sırada Amman'da bulunan **Hüseyin**'de Emirülmüminin diye anılıyor ve Halife adayı olduğu çevreye yayılıyordu.[173] **Kral Fuad**'ın hilafeti için İngiltere ile İtalya arasında pazarlık ve tartışmalar olduğu da bu sırada yayıldı.[174] **Hüseyin** Mahmal'ın Amman'dan yola çıkarılacağını açıklayarak, Mısır'dan evvelki yılki gibi yapılacak müdahaleleri peşinen önleme yolunu tuttu.[175] Bunların içinde en sıkışık durumda olan şüphesiz Abdülmecit idi. Ankara'dan cesaret bulamadığı için varlığını kabul ettirebilmek üzere kendi başına gösterilere girişmişti. Hilafete geçiş töreninin basitliğini[176] **(Ne "Padişahım çok yaşa" diye bağıran olmuş ne de kılıç kuşanma töreni yapılmıştı)** aşmak için fırsat buldukça ön plana çıkmaya çalışıyordu. Muhteşem at ve arabalarla cuma namazlarına gidişler,14 kürekli kayıkla Boğaz'ı geçmeler, **yeşil bir zemin üzerindeki kırmızı dairenin içine yerleştirilmiş beyaz ay yıldızlı ve daireden çıkan sekizşuadan oluşan bir de bayrak icat etmişti**.[177] Ziyaretine gelenlere de siyasi demeçler vermekten geri kalmıyordu. Örneğin, Amerikalı diplomat **C.R.Crane**'e Lozan görüşmelerinin sürdüğü bir dönemde "Dostça tavsiyeler ve ticari destek için ABD'ye bakıyoruz, Amerika'nın Lozan'a katılması barış için umudu artırıyor" tarzı sözler sarfetmiştir.[178] Oysa Amerika Lozan'la pek az ilgilenmiş hatta onaylamamıştır da. Adaylar arasındaki bu çekişmeler ve yabancı devletlerin katkısı bilinçli Müslüman çevrelerde üzüntü yaratmıştır. 1924 yılı başında bir Arap gazetesi şöyle yazıyor:[179]

---

172) Aktaran **Revell**, 7 ve 8 Ocak 1924.
173) **Times**, 11, 15 ve 24 Ocak 1924; **Revell**, 19.1.1924.
174) **Revell**, 14.1.1924.
175) **Times**, 20.1.1924.
176) **Temps**, 20.11.1922, **Times**, 24.11.1922.
177) **New York Times**, 17.3.1923; **Mokattam**, 28.3.1923.
178) **New York Times**, 14.12.1922.
179) **Belag**, 3.1.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

"**Ne kadar yazık ki Hilafet meselesi Müslümanlar arasında anlaşmazlıklar yaratmaya sebep oluyor.** Birden fazla emir Halife olmak istiyor. Türklerin bir kısmı Halifenin Arap, Afgan ya da başka milletten olmasına aldırmıyor. Bir diğer kısmı Türkiye'ye aittir deyip bırakmak istemiyor. Üç aday ve onları destekleyen üç ülke var: İngiltere, Fransa, İtalya. Özellikle İngiltere bütün İslam dünyasını emrine almak istiyor. Vahdettin hakkından asla vazgeçmeyeceğini Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkmaya hazır olduğunu söyledi. Halkının istemesini bekliyor. Kendi kendimize soruyoruz, acaba İngilizler isteyince iddiasından vaz geçmez mi? İngilizler yeni darbeler hazırlıyorlar ve o da nefret ettiği Türkiye Cumhuriyeti ile hiç meşgul olamadan hilafeti bırakır."

Sorunun böylesine karmaşık bir hal aldığı sırada İzmir'de bulunurken M. Kemal'e Başbakandan, Abdülmecit'in, hükümetin kendisiyle ilgilenmemesi ve temas etmemesinden şikayet ettiği ve ödeneğinin artırılması için istekte bulunduğu hakkında bir yazı gelir.(180) Hemen makine başında verdiği cevapta **"Halife kendinin ve makamının ne olduğunu sarih olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir"** kaydı vardır. Ayrıca, **İngiltere Kralı ile Hindistan Müslümanlarının, Afgan Kralı ile Afgan halkının ilişkilerine karışma hakkı bulunmayan halifenin Türkiye Cumhuriyeti ile Türkiye halkı arasındaki ilişkilere de karışamayacağı hatırlatılmıştır.** Bu son nokta gerçekten çok önemlidir. İngiltere ya da Fransa'nın müslümanlara karşı uygulamalarına ses çıkaramayanların sadece Türkiye'yi hedef almaları gariptir. Yukarda Arap gazetesinin işaret ettiği noktayla tam kesişmektedir. Saray ve Babıali ile mücadele ederken **"sadece Halifeliğin dini prestiji ve İngiltere'nin maddi desteğine dayanan"**(181) bu kurumları alt etmenin sıkıntılarını yaşamış olan M. Kemal'in, aynı tuzağa düşme tehlikesiyle karşılaştığını farkettiği anlaşılıyor. Eskiden beri kafasında bulunan bir düşüncenin orda billurlaştığını kaydeder. İzmir'e gelen Başbakan, milli savunma

180) Nutuk, c.II, s.845-848.

181) **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Kültür Bak. yay., Ankara 1981, c.I, s.245, 27 Aralık 1920 tarihli nota; TBMM'nin 3 Mart 1924 toplantısında Adliye Vekili Seyyid Beyin konuşması: **Hilafetin Mahiyeti Şer'iyesi**, Bugünkü dile çeviren Suphi Menteş, Menteş Kitabevi, İstanbul 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

vekili ve genel kurmay başkanı ile görüşüp hilafetin kaldırılması kararına varırlar. Konu bütçe görüşmeleri sırasında gündeme getirilir.

Kanun teklifinin gerekçesi, Ankara'nın politikasını tam olarak yansıtmaktadır:

RİYASETİ CELİLEYE

Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Makam-ı Hilafet'in vücudu, Türkiye'yi dahili ve harici siyasette iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklalinde ve hayat-ı siyasiyesinde müşareket (ortaklık) kabul etmeyen, Türkiye'nin zahiren ve zımnen bile olsa, ikiliğe tahammülü yoktur.

Asırlardan beri Türk Milleti'nin sebeb-i felaketi ve en nihaye fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğu'nun vasıta-i inkırazı olan Hanedan'ın Hilafet kisvesi altında Türkiye'nin mevcudiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecarib-i müteheammilane (dayanılan tecrübelerle) ile kat'iyyen sabit olmuştur. bu Hanedan'ın Türk Milleti ile münasebettar olan her vaziyet ve kuvveti, mevcudiyet-i milliyemiz için mahz-ı tehlikedir. Esasen Hilafet, emaret evail-i İslam'da hükümet mana ve vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan dünyevi ve uhrevi bilcümle vesaif-i müteveccihey ifa ile mükellef olan zaman-ı hazır hükümat-ı İslamiyesi'nin yanında ayrıca bir Hilafet'in sebeb-i mevcudiyeti yoktur, Hakikat bundan ibarettir. Türk Milleti, İslamiyet'i muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hattı hareket ihtiyar edemez. terakum (biriken) edegelen teşevvüşatın vazih ve kat'i bir surette halli için mevadd-ı atiyenin bugün, derekap ve müstacelen müzakeresiyle kanuniyet kesbetmesini teklif ederiz. 2 Mart 1340 ŞEYH SAFFET (URFA)"

TBMM tarafından 3 Mart 1924'de **Hilafet'in kaldırılıp Osmanlı hanedanı mensuplarının yurt dışına(çıkarılması ve Şer'iye Vekaleti'nin kaldırılmasıyla tevhidi tedrisat 'öğretimin birleştirilmesi) hakkındaki yasalar meclisce kabul edildi.** Böylece Türkiye laiklik yolunda en önemli adımını tamamlamış oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm III

İSLAM DÜNYASININ KENDİSİYLE HESAPLAŞMASI 1924 - 1938

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

A - Türkiye Dışında

Hilafet'in kaldırılması karşısında İslam dünyasının davranışı, önce Türkiye'nin kararına tepki, sonra da ne önlem alınabileceğini düşünüp düzenlemelerle geçmek şeklinde olmuştur. Tepkiler genellikle Mart ayı boyunca sünmüş, İttihatcılara karşı yönelülmiş suçlama kalıplan, yeni şartlara göre biçimlendirilerek gündeme getirilmiştir. **Mart'tan sonra doğrudan Türkiye'yi hedef alan saldırılar son derece azalır**, sadece gerektiğinde kalıplaşmış sloganlar tekrarlanmakla yetinilir. Bu tepkilerin genel çizgisini, Suriye-Lübnan bölgesiyle Mısır'dan alacağımız örneklerle vereceğiz. Hindistan'daki tepkiler çok değişiktir onu da İslam kongrelerinin her birinde zaman zaman belirteceğiz.

BELAG (Beyrut) gazetesi Arap benliğini bırakmadan daima Türk yanlısı olmuştu. kararı öğrenince çok üzülüp şaşırdıklarını belirtir (6 Mart) ve artık Türkiye'yi İslamın merkezi saymadığı için bundan böyle düşüncelerini sakınmadan açıklayacağını ekler (7.3). İslama korkunç bir darbe olduğu ve Avrupa etkisine kapılan açacağını kaydeder. M. Kemal'i İslamın Kılıcı saymaktan vazgeçer ve **"zaten son zafer onun kılıcının değil, tüm Müslüman dünyasının yardımının zaferidir"** yargısında bulunup ekler: "Türkler komplolar hazırlayan emperyalist ülkelere kapıları açtılar, ortaya bir sürü halife çıkıp İslam dünyasını parçalayacak" (13.3). Suriye'de yaşayan **Cezayirli Emir Said** de eklemektedir: "Bir felaket, düşünülmeden alınmış, aklı selime dayanmayan bir karar, meşru sayılamaz" (13.3). İttihatcıların Cihad eylemine fiilen yardım etmiş olan **Abdülaziz Savi**ş: "M. Kemal zirvedeydi ve bütün ezilen halklar ona bakıyordu. Lozan sırasında ölseydi bir Ebubekir'i Sıddık, bir Washington, Napolyon, Selahaddini Eyyubi olacaktı. Ama yaşadı İslam alemini en hassas yerinden yaraladı birliğini sarstı." (18.3). Türkiye'yi cahiliye'ye çevirdiler. Bunu etkileyen Rus taraftarlara ve Turancılardır. Enver ve Said Halim gibi tarih bilenler engellenmeseydi başarılı olacaklardı. (18 ve 19.3). **Türkiye kendini koruyan zırhı attı, İslam korumasından mahrum kalınca beş milyonluk nüfusuyla sömürücülerden nasılkorunacak.** Dalalet içindeki liderleri yüzünden masum Türk halkı uçuruma düştü (20.3).

Levent Şahverdi Arşivi

Hıristiyan devleti himayesindeki bir topluluğun kararı, Avrupa etkisini açıyor diye eleştirmesi, zaferi Türklerin değil de İslam dünyasının baskısının sağladığı, Kemalistleri Turancıların etkisinde sayıp Enver'i İslamcı saymak çelişkilerinin farkında olmalıdırlar ki, Belag'ın idarecileri 24 Mart sayısında Türkiye'den yöneltilen soruları sıralamakta geri kalmamış: 1) Hilafet nedir? 2) Hangi konuda İslama gereklidir? 3) Gerekliyse politika dışında yalnız ruhani konularla ilgilenmesi nasıl sağlanır? 4) Bir kişi yerine TBMM gibi bir kurumun elinde olamaz mı? 5) Sultan Selim aldığından beri Türklere ne yararı olmuş, Avrupalıların daha çok saldırısını çekmemiş midir? 6) Cihan savaşı'nda Cihad ilanının yararı görüldü mü, Müslümanlar İngiltere ve Fransa'ya yardım etmedi mi? 7) Filistin, Suriye, Hicaz'ın parçalanmasında Müslümanlar rol oynamadılar mı? Biz buraları, kendileri de bağımsızlıklarını kaybetmediler mi? Türkiye'nin zaferi başka Müslümanların katkısıyla değil, kendi silahlarının sivriliği, keskinliği ve güçlü ordusu ve sabrına borçludur." Bunların her birine de cevap verilmeye çalışılıyor. 25 Mart sayısında da Türklerin bu kararla 1) daha bağımsız bir dış politika izleyebileceği, 2) geçerliliği kalmamış ilkeleri atıp milletin ilerlemesini hedeflediklerini de kaydedilmiş.

Olayı objektif değerlendirme yerine duygusal yanıyla ele alanların çokluğu dikkati çekmektedir. Mısır'ın ünlü "milli şair" **Ahmet Şevki** "sel gibi göz yaşları akıttığını" açıklamıştır.[182] Hilafetin etkisizliğini biliyorlardı ama, kararla İslam tarihinde bir dönüm noktasına varıldığını, İslam haşmetinin son sembolünün gittiğini de farkediyorlardı. En sert tepki, her zaman Osmanlı yanlısı olan Mısır'ın **Vatani Parti**'sinden geldi. Sözcü **Amin el Rafi**'i günahkar ve terörist davranıştan bahsetti. Reform yanlısı olmasına rağmen **Muhammed Husayn Heykel** (El Siyasa, 5.3) yeni Türk rejiminin düşüncesiz ve itidalsiz davrandığı kanısındaydı. Mısır örneğini izlemelerini sağlık verdi: "Bunlar, dinle günün ihtiyaçlarını daha iyi bağdaştıran ağır bir tempo ile yapılmalıdır" Dinci kesim ise Beyrut'un **Lis-sanülhal**'i gibi (8.3) "İslam tarihinin en nefret verici cinayeti" olduğunda birleşiyordu.

---

182) I. Gershoni - J.P. Jankowski, Egypt Islam and the Arabs, Oxford Un. Press, 1986, s.56.

Levent Şahverdi Arşivi

MOKATTAM'daki ilk tepki bu kararın Hilafet adaylarını artıracağı, belki de her ülkeden bir tane belireceği, şeklinde oldu (5.3). **El Ezher'den Muhammed Şakir**: "Bir çılgınlık fırtınası, şeriatı attılar kafir oldular. İslamın şerefini yükseltmelerini beklerdik, aksini yaptılar." (8.3) A. Hüseyin açık mektubu "Avrupa memnun, zira küçük, zayıf ve güçsüz bir Türkiye'den bir zarar gelmez." (8.3) Türkler savaşlarında Hilafet'ten yararlanıp hem Arap, hem de Hintlilerden yardım gördüler; bazı Müslüman ülkeler Avrupalılarla birleşülerse bağımsızlıklarını almak içindi. Şeni cürüm, islamın tahribi (8.3). İslamdan yardım almadıklarını söylüyorlar... Türkiye Avrupa karşısında küçücük zayıf bir ülke kalacak... Türklerin dini bilinci, dini yok... (11 ve 12.3) Vahdettin'in Kemalistleri yeren mektubu da yer alıyor. **Mokkattam'ın 6 ve 28 Mart 1924 tarihleri arasındaki sayılarında 34 açık mektup, makale ve telgraf var. bunların 24'ü kararı yermekte, 8'i objektif bakmakta, sadece ikisi lehte bulunmatadır.** Bunlardan biri "M. Kemal haklı, Türklere gerçek yardımda bulunduk mu?" diye soruyor. En ilginç eleştirilerden biri, Vahdettin'e eleştirilerini uzunca aktarmış olduğumuz **Süleyman Baruni**'den Marsilya'dan gönderdiği ve Mokattam'ın 17 Nisan 1924 sayısında yer alan "Kemalistlerin hiç bir mazereti yok" başlıklı yazısında, kararı haklı göstenneğe çalışanlara şiddetle çatıyor. Kararın düzeltilmesi değil tamamen iptali ve eski düzene dönülmesi yanlısı. "Kadınlara dans etme, peçesiz ve göğüsleri tamamen açık dolaşmaya izin verilir, Kur'an'la bütün bağları koparmak için Latin harfleri önerilirken (Hüseyin Cahit'in o günlerde Tanin'de çıkan bir yazısına atıftır) ulema ve bütün sarıklılar ne bekliyorlar? eğer din karşısında böyle susulacaksa neden Trablusgarplılar İtalyanlarla, Tunuslu ve Şamlılar Fransızlarla, Magrepliler İspanyollarla savaşıyorlar. **Ulemadan, salgın hastalık yüzünden hacı yasaklayan Avrupa devletlerine hiç bir tepki yükselmiyor.** Beş veya on Türk'ün kalbinde zayıflamasıyla din yok olur mu? Ben bu kampanyaya devamda kararlıyım."

Zafer'de diğer Müslümanların payı üzerinde en iddialı yazılardan biri **El Ahram**'da yer alıyor. "Türk olmayan halklar Hilafeti savunmak için savaştılar, bunu Türkler için değil, kendi çıkarlarını hilafetin çıkan için feda ederek yaptılar.

Levent Şahverdi Arşivi

MISIR'DAKİ YUNANLILAR ORDULARINA MÜSLÜMANLARDAN DAHA ÇOK YARDIM ETTİ

Hilafetin lağvı kararını 1924 Mart ve Nisan aylarında Mokattam'da yedi yazıyla objektif olarak inceleyen bir kişi A. Sabri'dir. dikkati çekecek bir özeleştiriye girişiyor:

"Hilafetin başkenti işgal edildiği, halife esir edildiği, Hıristiyan alemi haç'ın bu zaferinden dolayı keyiflendiği zaman müslümanlardan tek protesto çıktı mı? Kimse aldırmadı, yalnız Türkler direndi. Karşı çıktılar ama Müslümanlardan destek alamadılar. Savaşta düşman baskısı altındaydılar denebilir, peki sonrası için ne mazeretleri var? Şimdi her yerde "ma halas rahu = İşte bitti çekilip gittiler" deniyor, çekilen izdıraplardan hiç bahsedilmiyor. (...) Reuter ajansı uydurup İsmet Paşa'nın demecini bizlere yanlış aksettirdi. "Hilafet Devleti olduğumuz için değil güçlü olduğumuz için Müslümanlar bize yanaşıyor" demedi -ki bana göre bu şekli doğrudur- "İslamın savunması için yaptığımız hizmetler yüzündendir" dedi **Ancak Türkler zafer kazanmaya başladıktan sonra Mısırlılar onlara yardım toplamaya başladı. Mısır'da sayıları bir milyonun çeyreğinden daha az olan Yunanlılar kendi ordularına 14 milyon Mısırlının Hilafetleri için gönderdiğinden fazla para yolladı.** Bugün Mısırlılar protesto içinseslerini yükseltmekten utanmıyorlar mı? Para borcu kolay ödenir, ama kan borcu zor. Müslümanlar Türklere kan borcu verdiler mi? Türklerin kanına hiç bir Müslüman gönüllünün kanı karışmadığı halde Fransız ordusunda gönüllüler vardı..." (1.4.1924)

"Türkler hilafet için tek kuruş ve tek damga kan akıtmak istemiyor diye bu patırdı niye? Sekiz milyon nüfusları var, savaşlardan çıktılar, çoğu ihtiyar, kadın, çocuk. Hilafet'in sancağını bıraktılarsa, onu yükseltmeye kararlı 300 milyon Müslüman varken yere düşer mi? (...) Felsefe yapmayı bırakalım. **Sancaktarlar istifa ettiyse başkası gelir ve kaldırır. Sancaktarlar ölebilir, ama sancak, eğer yaşamasını istiyorsanız ebediyen yaşar."** (5.4.1924)

"Müslümanlar, fikir birliğine varmamak hususunda fikir birliği içindeler. Sadece eleştirmek için eleştirenleri eleştireceğiz. Bunlar Türkleri ve hilafeti en zor günlerinde terkeden Müslümanlardır, hakları yoktur (...) Müslümanların sempatisi olmasa Türkiye kendini koruyamayacak mı? (...) Beş milyon sağlam ve hazırı güç insanları var. **Bu beş milyonla baş etmek, mesela 300 milyon Hintliyle baş etmekten daha zordur.** Türkiye şimdiye kadar, 300 milyon Müslümanı temsil ettiği ve çıkarlarından sorumlu olduğu sürece Avrupa'yı püskürtmeyi başardı. Artık omuzlarında 300 milyonun savunma yükü olmayınca beş milyon insanla tutumunu devam ettirebilir. (...) Neden Şerif Hüseyin Hilafeti ele geçirmekte böyle acele ediyor? Ülkesi fakir ve buğday, pamuk hiç bir şey üretmediği için değil mi? İngiltere'nin arzusu üzerine Hilafet adına bildiriler yayınlamak için istemiyor mu? Halife Müslümanların çıkarı için değil midir?" (18.4.1924)

Müslümanlar içinde Türklere en çok yardım etmiş olanlar Hint Müslümünlarıydı. Hiç destek vermemiş Araplara karşı asıl onların bu konudaki düşünceleri önemliydi. **Muhammed Ali** 1924 yılı ortasında başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

"Hint Müslümanlarının ilk üniversitesi olan **Aligarh**'ta okuyan gençlere rastladım, bunlar "Türk Fesi" giyiyorlardı (...) Fes, İslami inancın ve dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların birbirine, Hilafete ve Türklere sempatisinin bir işaretiydi. Türkler bu kurumu 400 olaylı yıl boyunca Hıristiyan ve Avrupa saldırısına karşı korumuşlardı. İslamın, Hilafetin ve Türkiye'nin en muhtaç olduğu zamanda bu öğrenciler, hocaları ve yöneticileri, tam anlamıyla tarafsız kalmış ve üçünün düşmanlarına karşı tavır almayı red etmişlerdi. Dolayısıyla kendilerine, bu özel başlıklarını giymekle Türklere neyi anlatmak istedikleri soruldu. Yani **eğer İslam, Hilafet ya da Türkiye yine tehlikede ise onun yardımına koşacaklar mıydı?** 1918'de ateşkesten sonra başlayan ve hala bitmemiş olan krizde böyle bir davranışları olmamıştı. Öyleyse insan onlardan gelecek için ne bekleyebilirdi? Bu sözler kızgınlıktan çok üzüntü ile söylenmişti, dolayısıyla öğrenciler soruyu yanlış yorumlamadılar. Ama cevap veremeyeceklerini de kabul ettiler.' (**Select Writings** of M. Ali, s.430, 1926'da "National Muslim Education" başlıklı yazısından)

Levent Şahverdi Arşivi

Hilafeti kurtarmak için geri kalmak durumunda kaldılar ama Turancı fikirleri red ettiler (Belag, 15.3). Mısır'ın **Belag** gazetesi ise "Türklerin prestijlerinden kaybetmek için giriştikleri bir pislik" diyor (**Belag**, 15.3). Eleştirilerde bir de doğrudan doğruya M. Kemal'i ihtirasla suçlayanlar var: Gazi zaferiyle sarhoşladı, kendisinden büyük kimse istemiyor, kişisel alınmış bir karardır (**Mokattam**, 8 ve 11.3). Bunu kendisini kral ilan etmek için yaptı (**El Nizam** - Mısır?'dan naklen **Belag**, 13.3). **Abdülaziz Savis**: Kendisi halife olmak istiyordu, karışıklık çıkar diye korkup vazgeçti (**Belag**, 18.3).

Kararın savunmasını yapanlar (Çerçeve içinde verdiğimiz A. Sabri'ninki gibi) pek azdır. Buna karşılık, **dünyevi gücünden arındırılmış sadece ruhani bir hilafet fikri üzerinde ilginç görüşler tam bu sırada açıklanmıştır**. En önemlisi ve büyük yankı yaratanı Mısırlı Kadı **Şeyh Ali Abdurrazik**'dir. 1925'de yayımlanan **"El İslam ve Usulül Hükm"** adlı kitabında, peygamberlik sadece dini ve ahlakidir, hükümet ve siyasi örgütlenme yoktur, tezini savunmuştur. Buna dayanarak hilafetin dini bir kurum ve dini görev sayılayacağını, her devlet güce ve hükmetme isteğine dayanır, düşüncesini ileri sürmüştür. Hükümdarların halifeden tasdik beklemesini fukahanın uysallığının doğurduğu bir çarpıklık olarak niteliyor. Mısır Kralına hilafeti kazandırmak için uğraşan **El Ezher** çevrelerinde kitap müthiş bir fırtına yarattı. Şeyhül Ezher'in başkanlığında 24 ulemadan oluşan bir komite oy birliğiyle Şeyhi ulemalıktan ihraç etti.[183]

Amir Ali de imamın ruhani görevini yapması için dünyevi gücünün bulunması gerekmediğini savunanlardandır. İmamın sadece Peygamberle cemaat arasında bir bağ olduğunu ileri sürer. Ona göre dünyevi ve ruhani güçlerin birleşmesi geç Abbasi döneminde vuku bulmuştur.[184]

"M. Kemal'in ve TBMM'nin yaptığı, zaten olmuş bir şeyin resmen açıklanmasından başka bir şey değildir. **Halife için gerekli şartlar, Osmanlı Devleti yok olduğunda ortadan kalkmıştı ve bu şartları yaratabilecek İslam**

---

183) Sir Thomas W. Arnold, **The Caliphate**, Routledge and Kegan, Londra 1967, Ek kısım Sylvia Haim, s.235-6.

184) **Near East**, 17.4.1924, s.403.

Levent Şahverdi Arşivi

dünyasında kimse yok. Ankara'nın imkanları hilafeti yaşatmaya yetmez (...) Karar olağanüstü bir cesaretle alındı. milletin güvenliği ve cumhuriyetin huzuru bunu gerektiriyordu: Türkler açık olarak meseleyi ortaya serdiler. Şimdi **İslam dünyası buna sahip çıkacak mı, çıkmayacak mı? Hayır ise, 300 milyon Müslüman varsa da, İslam ölmüş demektir."**

Bu sözler Güney-Doğu Asyalı Muhammed Bereketullah Mevlevi'nin 1924 sonlarında yayımlanan kitabında yer almaktadır.[185] Hilafetin Papalık modeli üzerinden ruhani nitelikle kurulmasında sakınca olmadığını, sadece halifenin yanılmazlığı, dinde rütbeler ve emre kesin itaat mantığının alınamayacağını belirtir. Hilafetin hiç bir ailenin tekeline verilmemesi, bütün mezhepleri birleştirici olması en büyük arzusu. Hilafetin ideal başkenti olarak İstanbul'u görüyor, olmazsa Kahire'ye razı. Umudunu ertesi yıl Kahire'de yapılması planlanan İslam Kongresi'ne bağlamış, ama içinin pek rahat olmadığını da saklamıyor:

"Şu anda hangi kral seçilse büyük devletlerin entrikalarının ve şüphelerinin oyuncağı olacaktır."[186]

ABDÜLMECİT'İN GİRİŞİMLERİ (İSVİÇRE-FRANSA): Hilafetin kaldırılması kararına tepkilerin pek kısa sürmesi, ortalığın birden halife adaylarıyla dolması yüzündendir. Bu makamı resmen işgal etmiş olan Vahdettin ve Abdülmecit'in arkasından Hüseyin'in, Kral Fuat'ın ve diğerlerinin adaylıkları, bunlara gösterilen tepkiler ve ilgiler hemen kamuoylarını etkilemiştir.[187] Bir çok düşünürün yukarda kaydettiğimiz gibi- 300 milyonluk müslüman aleminin, 5 milyonluk Türkiye'nin kararının altında kalmamak yolundaki azmini vurgulaması da bu yoğunlaşmayı son derece artırdı.

İlginin öncelikle Abdülmecit üzerinde yoğunlaşması doğaldı. Hindistan'da bir tarafta kararın geri alınacağı inancı tekrarlanır, işin M. Kemal'in adaylığı ile

185) M.M.Bereketullah, **Le Khilafat**, Zurich 1924, s.58.

186) Ibid., s.59.

187) Bu isimlere ek olarak adı geçenler: Fas Kralı Yusuf, Yemen İmamı Yahya, Asir Emiri El İdrisi, Sudan Şeyh el Maragi, Afganistan Kralı, Haydarabad Nizamı, Emir Ali Haydar, Şeyh Senusi; hatta gayri ciddi şekilde Ağa Han, İran'da el Baha, İngiliz müslüman Lord Headley.

Levent Şahverdi Arşivi

çözümlenebileceği düşünülürken,[188] **Cinnah** Türklere şiddetle çatıyor,[189] ama hutbede Abdülmecit'in adı terkedilmiyordu.[190] Mısır'da El Ezher onun hilafetinin devam ettiğini resmen açıkladı.[191] Ayrıca İtalya'da misafir edilmesi yolundaki öneri[192] üzerine Fransızların da böyle bir fikir üzerine eğilmesinin son Halife'ye cesaret vermemesi mümkün değildi. 11 Mart günü ilk durağı olan İsviçre'nin **Territet** şehrinde ilk açıklamasını yaptı:[193] Kararı şeriata, İslamın çıkarlarına aykırı, inkarcı ve batıl sayıyordu. Kararı sadece İslam aleminin alabileceği inancındaydı. **Konu üzerinde bir karara varmak üzere büyük bir dini kongre düzenlemek kararı almıştı.** Bütün liderleri işbirliğine ve fikirlerini kendisine ulaştırmaya çağırıyordu. Gösterilen dayanışmanın başarı getireceğine inanıyordu. Bildirisini **Halife-i Resilillah Rabbülalemin** diye imzalaması kararı tanımadığının kesin kanıtıydı.

İsviçre hükümeti kendisine siyaset yapmama kaydıyla vize verildiğini hatırlatırken, Abdülmecit hala Hüseyin'e karşı müslümanların kendi yanında olacaklarını söylüyordu.[194] Kararı rededen davranışına Türkiye'den yükselen tepki üzerine, 25 Mart'ta doğrudan doğruya TBMM'ne hitap eden bir bildiri yayımladı: "Yanlış yorumluyorlar, **bildirim Türkiye'ye karşı değildir, bana biat etmiş olan Müslümanlara karşı görevim vardı, yoksa şahsen duçar olduğum feci haksızlığı büyük vatan sevgim sebebiyle unuturdum**. Ben görevimi yaptım, artık **laik (Lâ-dini)** cumhuriyet hükümeti ile ilgim kalmamıştır, bundan sonrası İslam alemine ait. İnşallah memleketimde yapamadığım hizmeti vatandaşlarıma dışardan yaparım." Bu da **Halife-i Resulallah** diye imzalanmıştır. parası kalmayan, hiç bir yerden (Damadı Haydarabad Nizamının oğlu hariç) maddi yardım

---

188) **Civil and Military Gazette**, 9.3.1924.

189) **Revell**, 11.3.1924.

190) **Times**, 15.3.1924; **Revell**, 17.3.1924.

191) Kartin Kramer, **Islam Assembled**, Colombia Un. Press, 1986, s.56; Şeyhül Ezher 15 Mart'ta bildirmiştir, daha önce bazı ulema kendiliklerinden açıklamış ve Abdülmecit onlara teşekkür telgrafı yollanıştır (**Egyptian Gazette**, 11.3.1924)

192) **Messagero**, 7 ve 9.3.1924.

193) Murat Bardakçı, "Hanedan Yayınları ve Halife Abdülmecid'in Yeşil Kitabı", **Müteferrika**, No.3 (yaz 1994), s.49; **Temps** 13.3; **Times**, 14.3; **Revell** 14, 17, 18.3.1924.

194) **Revell**, 24.3.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

BÜTÜN ŞARTLARI HAİZ HALİFE BULUNABİLİR Mİ?

20. yüzyılın başından itibaren İslam ve Arap dünyasının olaylarında ön planda rol oynayan, Türk toplumunu ve bu süredeki tarihini çok iyi bilen iki düşünür, **Şekip Arslan ve Reşid Rıza**, hilafetin kaldırılmasından sonra da uzun süre bu kurumun canlandırılması için yoğun çaba harcamışlardır. Kararın ilanından sadece iki buçuk ay sonra 12.5.1924'de Şekip Arslan dostu Reşid Rıza'ya gönderdiği mektupta Hilafet konusundaki tartışmaların durumunu şöyle özetliyor:

"Bilinen sebeplerle bazı kimselerin icat ettiği ve Mısır'da Şeyh Muhammed el Hudavi'nin onayladığı ruhani halifeliğe karşıyım. Ben de ona karşıyım ve böyle olacaksa tamamen lağvının müreccah olduğuna inanıyorum (...) Ama Müslüman kütleler bir halifede ısrar ediyor, bu amaçla bir seçim yapılmalı. **Benden bunu gerçekleştirecek şer'î şartları soruyorsun. Ama bunları gerçekleştirmek imkansız.** Daha da ileri gideceğim. Eğer gerçekten şeriata uyacaksak, kabul edelim ki **bütün İslam aleminde bütün şartları uygun bir insan yoktur**.

Abdülmecit en çok desteği olan kişi ama siyasi gücü yok.

İmam Yahya çok puan alır ama Müslümanların çoğu yeterli ordu ve organize devleti bulunmadığı fikrinde, hatta sünni saymuyorlar.

İbni Suud Müslümanların nazarında küçük bir emirdir ve sünnilerin red edeceği bir Vehhabidir.

Hüseyin'in lehinde bir iki nokta var ama İbni Suud'dan da zayıf ve İngilizlere yakınlığıyla ünlü, bu yüzden Müslümanların çoğu tarafından lanetleniyor.

Afgan Emiri büyük bir kesimce kabul edilebilir, fakat çok uzakta ve devleti büyük değil.

Mısırlı olabilir ama tam bağımsız değil ve Hintlilerle Mısırlıların bir kısmı onu seçmez.

Geriye ulema kalıyor.

Şerif Sünusî, Mustafa Kemal'in de ruhani hilafet önerdiği kişidir, ama kabul etmedi, zira bir alimin asabiyye (Milliyetçilik) ve hükümeti idare edemeyeceği inancında.

Hangi aday olursa olsun, güçlü bir orduve iktidar kurumlarına sahip olmadıkça adaylar sadece kağıt üzerinde mürekkep olarak kalır.

Kureyş şartında fazla ısrar etmeyelim. Hulefayı Raşidin ve Ömer İbni Abdülaziz'den sonra Kureyş'ten gelen olmadı. İslam doğduğunda iken böyle olmuşsa bugün ne bekleyebilirsin?"

Şekip Arslan 8.7.1924 tarihli mektubunda da aynı görüşleri tekrarladıktan sonra ekler: **"Eğer Müslümanlar Abdülmecit'in hilafetini red ederlerse, sonuçta bugünkü duruma göre bir değil on Halife belirir."** (Thomas Arnold, a.g.e., s.231-234)

Ünlü Arap tarihçisi **Albert Hourani** bu iki düşünürün temel görüşlerini şöyle özetliyor: "Reşid Rıza da, Şekip Arslan da İslamdan bahsederken Arap İslam'ından bahsederler ve diğer Müslümanlara Arslan'ın deyimiyle 'Arapların öğrencileri' diye bakarlar. Ve, ümmet içindeki özel yeri sebebiyle, başkaları için kabul edilmeyecek şekilde Arap milliyetçiliğinin İslam Birliği ile bağdaşacağına inanırlar (... Kavakibi'nin fikirlerine uygun şekilde) Arapça bilmeyen İslama hizmet veremez, düşüncesindedirler (...) İslam'ın gelişi Arap asabiyesini kanalize etmiş iken Türk ve İranlılar İslamı yıktılar düşüncesi Reşid Rıza'da mevcuttur." (A. Hourani, **Arabic Thought in the Liberal Age 1789-1939**, Oxford University Press 1970, s.299)

Böylece birinci cilte bahsettiğimiz Kavakibi'nin el Manar'da yayımlanan **Umm al Kura** adlı eserindeki İslamı Arap Milliyetçiliği ile özdeşleştirme eğiliminin zamanla gittikçe kökleştiği farkediliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

görmeyen, zaten siyasi yeteneği de olmayan Abdülmecit kısa zamanda gündemden çıktı. 1926'da "Hilafete müteallik Vesaik'i içeren bir **Yeşil Kitap** yayınlaması, **1931 Kudüs Kongresi** sırasında isminin geçmesi Ankara'yı rahatsız etmiş ve yaşadığı Nis şehrinde sırf onu kontrolda tutmak için bir konsolosluk bile kurulmuştur. Bazı yayınlarda isminin **"Halife-Türkiye Sultanı"** ya da **"Emirülmüminin Sultan"** diye geçmesinin bu huzursuzluğun kökeninde olduğu anlaşılıyor. Buna rağmen Abdülmecit genelde Türkiye ve Kemalistler hakkında ılımlı konuşmuş, Milli Mücadeleyi desteklediğini saklamamış, bu yüzden Vahdettinciler (Mustafa Sabri) tarafından "böyle adam halife olur mu" diye yerilmiştir.[195] 1944'de Paris'te öldü.

HAC KONGRESİ (MEKKE, 1924): Hicaz Kralı Hüseyin'in kendisine hep Emirülmüminin diye hitap ettirdiğini evvelce de belirtmiştik. 15 Mayıs 1923'de **Şarki Ürdün** krallığının ilanı töreninde oğlu **Abdullah**, İngiliz temsilcilerinin önünde ondan ısrarla **Emirülmüminin Mevlana** diye bahsetmiştir.[196] Bu sıralarda **İbn Suud** ile ilişkileri İngilizlerle olduğu kadar bozuktu ve ne Araplardan ne de yabancılardan sağlayamadığı desteği Müslümanlardan elde etmeyi tasarlıyordu. Halife sıfatını üstlenirse bir dokunulmazlığa sahip olacağını hesaplamış olmalıdır. Türkiye'de hilafet tartışmalarının yoğunlaştığı ve istifadan bahsedildiği bir sırada, 18 Ocak 1924'de **Amman**'a oğlunu ziyarete gitti. 11 Mart'ta da halife ilan edilip biatları aldı. Daha 6 Mart tarihinde **el Kıbla**, Suriye, Filistin, Irak, Hicaz, Yemen'in önceden ona biat ettiğini, ama onun hilafeti değil Arap meselesini halletmek istediğini kaydetti. Bu vesile ile Hüseyin'in Türklerin dinsizliği hakkındaki sözlerinde ne kadar isabet etmiş olduğunun ortaya çıktığını belirttikten sonra, şimdi Suriyelilerin ve Hicazlıların biatlarının alındığını açıklıyor. Ve ünvanını sıralıyor: **Haşimi Majesteleri Mevlana Emirülmüminin, halifet seyyid el Mürselin, melik el Arab el Muazzam seyyidina el Hüseyin bin Ali.**

20 Mart'ta Mekke'ye dönen Hüseyin derhal bir **Hac Kongresi** toplamak ve orada sıfatını bütün Müslümanlara onaylattırmak yolunu aramaya girişti.

---

195) K. Mısıroğlu, **Osmanoğulları'nın Dramı**, s.115-116.

196) **El Asar el Kamile lil Melik Abdullah**, El Dar el Müttehide Lilneşr,Beyrut 1973, s.172.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu Hüseyin'in ilk denemesi değildi. 1921 başında dini **Nahda-i İslamiye (İslami Uyanış Kongresi)** için davetiyeler de dağıtılmış, ama İngilizler **Babıali**'nin uyarısı üzerine engellemişlerdi. 1922 ve 1923'de yalnız **Arap Yarımadası Kongresi**'ne dönüştürdü, ama herkesin katılmasını sağlayamadı. 1924 Temmuz'u için planladığı hac kongresi, Arap olmayanlar kadar Arapların da hilafetine onay vermemesi yüzünden beklediği şekle bürünemedi.[197] Bu sebeple Hilafet konusu gündeme getirilmedi, bir nizamname yapılmakla yetinildi. Davranışlarının aşırı bir Arap milliyetçiliği içermesi Arap olmayan Müslümanları rahatsız ediyordu, üstelik İngiliz ajanlığı damgasından kurtulamıyordu. 1925 yılı için yenisini tasarlarken **İbn Suud** ülkesini işgal etti, o da herşeyini terkedip kaçtı. Müslümanların sözcülüğü (Yani Hilafet) yoluyla hedefine erişme taktiğini destekleyen çıkmadı. Vehhabiler gelip yayınını kesinceye kadar **Kıbla**'nın en yoğun Türk aleyhtarı yayına devam etmesi dikkati çeker. Kendisi yazmasa başkalarının yayınlarını aktarıyordu.Bunun, hedeflerine ulaşamamasından Türkleri suçlu tutmak gibi bir tutkunun sonucu olduğu düşünülebilir. Oysa Kemalistler (yani 1919 sonrası Türkiyesi) onu hiç hedef olmamıştı.

Günümüz Arap tarihçileri Hüseyin'i, İslam'ın değil, **Arap vatanseveri ve milliyetçiliğinin savaşçısı** olarak ilan ediyorlar. Kendisine ihanet eden İngilizler yüzünden hedeflerine ulaşamadığını belirtiyor ve ekliyorlar: "Başarısızlığı bugün de devam eden bir trajedinin üzücü bir ilk aşamasıdır."[198] Ancak son döneminde bile ne kendisinin ne de yayın organının, hatta oğullarının, **İngilizlere Türklere olduğu kadar saldırdığı görülmemiştir**. Bütün davranışını Arap milliyetçiliği üzerine kuran Hüseyin'in -ki bu davranışın Kemalistler yermemişler, kendi kaderini saptama hakkını saygı ile karşılamışlardır- Türk milliyetçiliğini, hele **Orta**

197) M. Kramer, a.g.e., s.80-85; Hüseyin'in tahttan istifasından sonra oğlu Irak kralı Faysal da bir İslam Kongresine bütün dünya Müslüman liderlerini davet edip Hicaz Haşimi krallığını kurtarmağa çalıştı. Bunun için davetiyeler, Mısır KRalına, Rampur Navab'ına, Haydarabad Nizamı'na, Afganistan Emirine, İran Şahı'na, Şeyh Senusi'ye ve Mısır, Hint, Güney-Doğu Asya Müslüman örgütlerine gönderildi. hep birlikte Vehhabilerle karşı çıkmalarını bekledi. hiç bir cevap gelmedi, zaten zaman da kalmadı İbni Suud Mekke'yi ele geçirdi.

198) S. Mousa A Matter of Principle..., **IJMES**, 9 (1978), s.194; A. Temimi, Politique des Jeunes Turques.., **Revue d'Histoire Maghrébine,** 63/65 (agustos 1992), s.103.

Levent Şahverdi Arşivi

Asya Müslümanlarını kurtarmayı dinsizlikle suçlaması temizlenemeyecek bir leke olarak durmaktadır. İngiliz himayesinde İslamı kendi tekeline alma çabası, ne İslam dünyasında ne de Araplar arasında onay da almamıştır.[199]

GENEL İSLAM KONGRESİ (KAHİRE, 1926): Mısır Hidivlerinin hilafet özlemi, İngilizlerin Arap hilafeti'ni kışkırtmasıyla başlamıştır. Dolayısıyla savaştan hemen sonra **Kral Fuad**'ın bu konuyla ilgilenmesi doğal bir gelişimdi.[200] Hüseyin ile hac ve mahmal konusunda başlayan çekişmelerin kökeninde de bu yarışma vardır. Mısır'daki İngiliz yönetiminin kanaati Fuad'ın salatanatla hilafeti ayrı düşünmeyi kabul ettiği yolundaydı. Mısır önce Abdülmecit'in sifatının devam ettiğini kabul etti, ama onun bir İslam Kongresi'nde karar alınması önerisi ve Hüseyin'in kendi kendini ilanı, Fuad'ı durumdan yararlanmağa yöneltti. Önce Abdülmecit'i Mısır'a daveti düşündü (Hüseyin'in Vahdettin'i ağırlaması gibi) sonra doğrudan eyleme geçti. **24 Mart'ta ulema, Abdülmecit'e biatını geri aldı.** Ancak Kral da Mısır'da çok sevilen bir kişi değildi, özellikle İngilizlerle ilişkileri tepki topluyordu. **Kırk alim, yabancı işgali altındaki bir ülkede hilafet olamayacağını ilan ettiler.** El Ezher'e karşı **Ömer Tosun Paşa** başkanlığında bir hareket etkili propaganda yürüttü. **El Ezher özellikle halifelik için Kureyş şartının gerekli olmadığı yolunda ısrar ediyordu.** Bu sırada seçimi kazanan **Wafd partisi** de Fuad'a karşı çıktı. Bu durumda 1925 Ocak ayı için planlanan İslam Kongresi'nin ertesi yıla bırakılması kararlaştırıldı.

Bütün İslam dünyasını birleştirmek amacıyla Vehhabilere, İbadilere, Zeydi ve 12 İmam Şiilere hatta Ağa Han'a davet çıkarılması, işle asıl ilgili sünni çevrelerde tepki yarattı.Hint Hilafet Komitesi adına Şevket Ali de Fuad'a karşıydı ve Başbakan Zaglul'a telgref gönderip, acele edilmemesini, Türkleri kararı geri almaya iknaya çalışmasını, olmazsa seçime gidilmesini istedi. Ayrıca toplantının Kahire'de yapılması da istenmiyordu. Hint'ten son bir tehdit de geldi: **Eğer Mısırlılar kendi başlarına Halife seçerlerse İslam dünyasının alay konusu olurlar.** Tunus

199) Hüseyin, İngilizlerin Arap Alemini "Esmer Dominyon" adı altında yönetimlerine bağlamak istediklerini belki bilmiyordu, ama bu oyunun aracı olmuştur.

200) Kramer, a.g.e., s.86-96; I. Gershoni ve J.P. Jankowski, a.g.e., s.56-74.

Levent Şahverdi Arşivi

ARAP YARIMADASINDA HAŞİMİ VEHHABİ ÇEKİŞMESİ

18. yüzyılınsonundan beri, Arabistan çöllerinin, özellikle Nejd'in hakimi olan **Vehhabiler**, bid'atlerden temizlenmiş bir İslam teziyle bütün çevrelerindekilere (Türk, Arap farketmeden) saldırıyorlardı. 19. yüzyılın başında Mekke ve Medine'ye de hakim oldularsa da, Osmanlı kuvvetleri tarafından çıkarıldılar. Bazan yenip bazan yenilerek hep savaştılar. Bu yüzden de çevreleri tarafından hiç sevilmediler. Babıali saldırganlıklarını önlemek için duruma göre asker, duruma göre para kullandı.

Birinci Dünya Savaşı başladığında başlarında 35 yaşlarındaki **Abdülaziz İbn Suud** bulunuyordu. Türkler, İngilizler, Almanlar kendilerine müttefik sağlamak için para dağıtırken o da İngilizlerle anlaştı. Bağlantı ajanı olarak ünlü **Philby** nezdine yerleşti. Abdülaziz, Vehhabi ilkelerini istediği gibi yoğurma gücüne sahipti. müslüman toprağında Hıristiyanla işbirliği yapmasını eleştirenlere bunun anlayışlarına aykırı olmadığını söyledi. İngilizlere karşı Cihad yapmasını önerenleri de **"Peygamberimiz pratik insandı, cihada ancak başarı şansı kesin ise izin verirdi, İngilizlere karşı şansımız yok"** diye cevapladı. Bu anlayışı sayesinde **İngiltere'den ayda 5000 Sterlin ödeneğe bağlanmayı ve Necd Kralı diye tanınmayı sağladı.** İhtiraslı bir adamdı ve topraklarını genişletmeyi arzuluyordu.

Şerif Hüseyin'in Hicaz Krallığıyla yetinmemesi ve bütün Arapların kralı olmak hırsı, üstelik Irak ve Ürdün'e oğullarını kral olarak yerleştirmesi hayalleri için en büyük engeli oluşturuyordu. Üstelik 1919'da başında Medine'deki son Türk ordusu da teslim olduktan sonra Hüseyin Vehhabilerin kendilerine ait saydıkları vahaları da kontroluna almak için seferler düzenlemeye başladı. Vehhabiler Abdullah'ı bozguna uğratmakla yetinmediler Hicaz'a yürümeye de kalktılar, ancak **İngiltere'nin o sırada Hüseyin'e ihtiyacı vardı ve ödeneğinin kesilmesi tehdidi Abdülaziz'i frenlemeye yetti.** O da Hüseyin'in aldığı para kadar ödenmesi şartını ileri sürmeye başladı. Hüseyin-İbni Suud düşmanlığı giderek arttı. **İki taraf da birbirini müşrik sayıyordu. Hatta Hüseyin Vehhabilerin hac yapmalarını da engelledi.** Riyad'ı alıp yerle bir etme tehdidinde bulundu. Böyle bir ortamda İngilizlerin İbn Suud'u terketmemeleri, Hüseyin'e karşı bir denge gücüne ihtiyaç duymalarındandı.

Hüseyin vaad edildiği gibi Asya Araplarına tam bağımsızlık verilmesi ve kendisinin kralı tanınmasında ısrar ediyordu. manda rejimlerine karşıydı, bu yüzden Versay antlaşmasını imzalamayı red edince, İngiltere siyasi hatta mali baskısını artırdı. **O da tek geliri olarak hacılardan daha fazla para çekmeye ya da zaten azalmış olan hac yolu üzerindeki aşiretlerin ödeneklerini kesmeğe başladı.** Bu yüzden Arap yarımadasındaki bütün Araplarla, Hintlilerle ve Mısırlılarla arası bozuldu. hem krallığı için, hem de Vehhabilere karşı İngilizlerden yardım istiyor, aynı zamanda kafa tutuyordu. 1923 yılında, oğullarının ısrarlarına rağmen yumuşamaya yanaşmadı ve çelişkili tutumunda ısrara devam etti. Bunun üzerine İngiltere onunla Hicaz'ın korunması ve Arap ülkeleri konusundaki müzakereleri son derece ağırdan almaya başladı. Tam bu sırada Türkiye hilafeti iptal eder etmez kendini halife ilan edince İbn Suud'a Hicaz'a yürümek için uygun ortam belirdi. İngilizler resmi raporlarında bir tür "İhtiyar bunak" gibi adlandırdıkları krala yardımı red ettiler, iki taraf razı olurlarsa arabulucu olacaklarını söylediler. Bu, İbn Suud'a yeşil ışık yakmaktı. İhvanlar önce Taif'i alıp 300 kişiyi öldürdü ve şehri talan etti. Bunun yarattığı korku Mekkelileri Hüseyin'i tahttan çekilmeye zorladı. Hicaz demiryolu olsaydı belki Ürdün'den yardım alırdı ama onu kendisi tahrip ettirmişti. Koruyacak tek kişi kalmayınca ailesiyle birlikte kaçtı. 13 Ekim 1924'de Mekke, bir yıl sonra da Cidde düştü. Hayatını Kıbrıs'ta sürgünde tamamladı. Onun da megali idea'sı böylece on yılı doldurmadan bir başka Arap liderin eliyle sona erdi. Hüseyin'in el Kıbla gazetesi kapanıp yerine İbn Suud'un Umm al Kura gazetesi başladığında ilk sayıda **"Dinin düşmanı olan Hüseyin, oğulları ve kuyruklarından temizlemek için Mekke'ye geldikleri"** kaydedilmiştir.

Kaynaklar: **Umm al Kura**, no.1, 12.12.1924; H. C. Armstrong, **Lord of Arabia**, Khayats, Beirut 1966; Benoist-Mechin, **Ibn Seoud**, A. Michel, Paris 1955; Robert Mackray, article in **Forthightly Review**, Şubat 1922; S. Mousa, A. matterof principle..., **IJMES**, 9 (1978), s.183-194; G. Antonius, **The Arab Awakening**, H. Hamilton, London 1961.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Suriye Müslüman temsilcilerinin Fransa hükümetince seçilmesinin kabulü, Rif mücahidi **Abdülkerim**'in davetinin Fransız ve İspanyol hükümetlerinin baskısı üzerine "asidir" diye geri alınması, toplantının önemini kaybetmesine sebep oldu. Avrupalılara verilmiş olan vaade uygun olarak kongre Halife işine hiç dokunmadan, 1926 Mayıs'ında yapıldı. Önemi de olmadı.

İSLAM DÜNYASI KONGRESİ (MEKKE, 1926): İbni Suud daha 1924'de Haşimileri Hicaz'dan çıkarma savaşlarını yaparken bir İslam Dünyası Kongresi'nin hazırlıklarına başlamıştı.[201] **Vehhabilerin İslam aleminde hiç de iyi bir ünleri yoktu ve kendilerini kabul ettirmek ihtiyacı içindeydiler.** Hedefleri Hilafet meselesi değildi. Esasen daha 1924 Ekiminde İbn Suud Halifelikle ilgisi bulunmadığını açıklamıştı.[202] Kongre Hicaz'ın gelecek hükümet şeklini saptamak amacını güdüyordu. Ancak 1925 başında İbni Suud hicaz Kralı ilan edilince, kongrenin amacı haccın düzenlenmesi ve tabii yeni krallığın onaylanması şekline dönüştü. Arap yarımadası dışından Yemen, Mısır, Afganistan, Hüseyin'le savaşında kendisini destekleyen Hintli Ali kardeşlere ek olarak **ilk kez Ankara hükümeti de davet edilmişti**. Bu hareketle Vehhabiler İslam dünyasında tam bir barış istediklerini ve Hüseyin'in temsil ettiği İslam'daki ayırım fikrini red ettiklerini göstermiş oldular. Ancak Mısır'dan hem Kralcıların hem de muhaliflerinin davet edilmiş olması sorun yarattı. Kralcılar rakipleri çekilmeden gelmediler. Irak ve İran ise Vehhabilere siyasi karşıtlıkları sebebiyle katılmadılar.

Organizasyonu yönetenlerden Reşid Rıza -belki de Türkiye'nin Misakı Milli'sinin antitezi olarak- **Müslüman devletleri arasındaki anlaşmazlıkları Mekke'de çözmeyi öngören bir Misaki İslami önerdi**. Hakemlik müessesesi ile toplantıyı bir Müslüman Devletler Birliği'ne dönüştürme çabasına Mısır, kongrenin politik amaçlı olmadığını hatırlatarak karşı çıktı. Rifliler için para toplayıp Fransa ve İspanya'ya karşı savaşı sürdürmelerinin sağlanması önerisi de, yine siyaset yapıldığı gerekçesiyle Türkiye tarafından eleştirildi. **Muhammed**

201) Ibid.

202) **Reveil**, 23.10.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali'nin, Müslümanların Müslüman kanı dökmemesi yolunda karar alınması önerisine de Suudi Arabistan karşı çıktı. Hintli bununla, Batı Afrika askerlerinin Suriye'de Fransızlarca kullanılmasına karşı çıkıyordu. Oysa Suudiler kısa süre önce Hicaz'a yapukları seferiî ve Taif katliamının gündeme gelmesi endişesi içindeydiler. Türk delegesinin sonuç üzerindeki yargısı "sıfır" olmuştur. Cidde'deki İngiliz konsolosu da **"Kongre İslamın ne derece umutsuz bir bölünmüşlük içinde olduğunu ve bir Panislam konferansının ne derece az şey üretebildiğini gösterdiğini"** rapor etti. Tartışmaların kitap halinde yayınlanması konusundaki Reşid Rıza'nın isteği gerçekleşmediği gibi, Hint heyetinin dönüşte Vehhabi dini uygulamalarının İslama aykırılığını ileri sürerek vatandaşlarına hacca gitmemeyi önermesi de olay oldu. Medine uleması da haccı red etmek kafirliktir diye fetva çıkardı. Sonuçta İbni Suud, Osmanlı politikasına döndü ve hacda siyaset yapılmasını engelledi ve her yıl yapılacağı vaad edilmiş olduğu halde kongre bir daha toplanmadı.

GENEL İSLAM KONGRESİ (KUDÜS, 1931): Filistin'de Yahudi Yurdu kurma yolundaki İngiliz projesinin gelişmesi Araplarla Yahudiler arasındaki gerginliği gittikçe artırıyordu.[203] Himayeci devletten bir umudu kalmayan **Kudüs Müftüsü Emin El Hüseyni**, işin içine İslam dünyasını katarak sağlayacağı baskı ile çözüm bulma yolunu denedi. **Muhammed Ali**, İbn Suud'la yürüttüğü projenin başarısızlığı üzerine 1929'da Kudüs'te bir Yüksek İslam Konseyi kurulması önerisini ortaya atmıştı. Buna dayanarak 1931 için Kudüs'te bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Bu tür girişimlerden son derece tedirgin olan İngiliz yönetimine Hüseyni, **İngiltere'yi zora sokacak, kamuoyunu karıştıracak girişimler olmayacağı vaadini vererek izin aldı**. Kudüs'ün üç ünlü Arap ailesi **Hüseyni**'ler, **Halidi**'ler ve **Naşaşibi**'ler arasında geleneksel çekişmenin yeniden canlanmasının yanı sıra, daha hazırlık aşamasında **Şevket Ali**'nin Halife sorununu gündeme getirmesi ortalığı karıştırdı. Hintli lider birdenbire "Şu anda Müslümanların bir halifesi var mı?" sorusuna "Evet, var, **şimdi Nis'te sürgünde. Kalbim ve ruhumda halife**

203) Kramer, a.g.e., s.123-141.

Levent Şahverdi Arşivi

odur. Onu kabul ve biat ettim geri dönemem" deyince ortalık karıştı. 1924'de İsviçre'de yaptığı çağrıya hiç bir cevap alamamış olan Abdülmecit bunu bir davet saydı. Girişimin batı kamuoylarına yansıyış şekli yine telaş verici idi:

"Saltanatının son günlerine kadar dünya Müslümanlarının ruhani lideri ve halifesi olan sabık Türkiye sultanı, yeniden bu sıfatı üstlenmeyi kabul etti ve dini görevlerinin çalışma yeri olarak Kudüs'ü seçti. panislam hareketinin lideri ve (İngiltere tarafından düzenlenen) Yuvarlak Masa toplantısının da delegelerinden olan M. Şevket Ali, aylardan beri süren görüşmeler sonucunda bu sonucu sağladı. halen Londra yolunda olup durumu İngiliz hükümetine resmen ulaştıracak. 300 milyon Müslüman'ın Halife'nin yönetimi altında birleşmesi hiç şüphesiz İngiliz İmparatorluğu için çok avantaj sağlayacaktır. (...) Ama Arap Yahudi çatışmasını da artırabilir. Filistin'de kanlı çatışmaların yeniden başlamaması için Halife'nin çok ılımlı davranması gereklidir."[204]

Avrupa'nın 60-70 yıldır en büyük korkusu olan **Panislam** ve 300 milyon Müslümanın siyasi birliği gibi temaların katılmasıyla, aslında çok yerel bir soruna çare aramayı hedefleyen toplantı bambaşka bir yöne çekilmiş oldu. Siyasi görüşler ortalıkta çatışmaya başladı. Önce Mısır ayaklandı. **El Ezher**'in daha 1924'de Abdülmecit'in halifeliğini red etmiş olduğu hatırlatıldı. **Hüseyni, hilafet sorununun gündemde olmadığını açıklamak zorunda kaldı.** Ancak **Şevket Ali**'nin Kudüs'te bir **İslam Üniversitesi** kurma projesi de Ezher'i rahatsız ediyordu. Bu yüzden Mısır kongreye katılmayı red etti. Ürdün ve Irak kralları Abdullah ile Faysal da, kendi iddialarını ortadan kaldırabileceği düşüncesiyle hilafet konusunun ele alınmayacağı güvencesini almadan hareket etmediler. Oluşumlar Türkiye'yi de iki açıdan rahatsız etti. Abdülmecit'in Türkiye'nin de davetli olduğu toplantıya katılıp resmi bir sıfat alması, bütün politikasına ters düşecekti. Hem İngiltere ve Fransa'yı Abdülmecit'in gitmesine engel olunması (Vize verilmemesi) için uyardı, hem de "amacı kesin olmayan gayrı resmi bir toplantıda" Türk bayrağının çekilmesine karşı çıktı. Türk bayrağı indirildi. Bu davranış yüzünden

---

204) **Le Jour**, 30.9.1931; Abdülmecit'in Sultan diye anılması ilginçtir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekip Arslan Türkiye'ye sert eleştirilerde bulundu, böylece aradaki gerginlik daha da arttı. Toplantı yapılırken 12 Aralık 1931'de Abdülmecit'in **Mokattam'a hala halife olduğunu söylemesi** Ankara'nın tepkisini doruğa çıkardı.

Türkiye'yi rahatsız eden ikinci konu, resmi sıfatı olmayan Müslüman örgütlerin daveti sırasında, **Gümülcine**'ye yerleşmiş olan ve oradan cumhuriyet rejimi aleyhinde sürekli propaganda yapan eski **Şeyhülislam Mustafa Sabri**'nin çağırılmış olmasıydı, buna da karşı çıktı. Hatta bir iddiaya göre, kongrenin başarısız kalması için Afgan, Sovyet, Romen, Bulgar, Yunan Müslümanlarının katılmasını etkisiyle önledi. Sonuç olarak, hükümetler değil, özel ve bağımsızlık arayan örgütlerin bir toplantısı haline geldi. İran'ın eski bir başbakanını işe katmak, Libya'daki İtalyan zulmüne karşı çıkmak İngiliz makamlarının müdahalesine yol açtı. **Abdürrahman Azzam** (sonradan Arap Birliği Genel Sekreteri) İngilizlerce hudut dışı edildi. Hüseyni'nin Suriye Alevilerini gerçek Müslümanlar diye sunması da oradaki tartışmaları alevlendirdi. Anlaşmazlıklar sonucu **Şevket Ali** İcra Komitesi'nden istifa etti. Kesin bir sonuç sağlanamadı. **Hüseyni ikinci kongrenin Mekke'de yapılmasını önerince buna da Suudiler karşı çıktılar.** Ne Filistin Araplarının ne de İslamın davasına bu şartlarda bir katkıda bulunamayacağını farkeden **Hüseyni**, bu sırada kendisine yardım vadeden **Nazi Almanyası'na sığındı ve Arap alemini bütün İkinci Dünya Savaşı boyunca oradan harekete geçirmeye çalıştı.**

AVRUPA İSLAM KONGRESİ (CENEVRE, 1935): Türkiye'nin hem kendisi çekilerek, hem de diğer Müslüman yönetimlerce itilerek dışarda kalmasının ardından, himaye yönetimleri altındaki hükümetlerin de, ne İslami ne de Hilafetle ilgili faaliyetlere izin vermemesi sonucunda, ancak Avrupa'da buluşmak imkanını bulan marjinal eylemci gruplar, tarafsız olduğu için Cenevre'de bir araya gelemeye karar verdiler.[205] **Şekip Arslan**'ın başını çektiği hareket Müslüman hükümetlere de başvurduysa da, Türkiye'den başka ilgilenen çıkmadı. **CHP Genel Sekreteri Recep Peker**, Hilafet konusunun tartışılmaması şartıyla katılınacağını bildirdi.

205) Kramer, a.g.e., s.142-153.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere Müslüman Birliği Başkanı **Lord Headley**, hariciyesinin tavsiyesi üzerine katılmayacağını bildirdi. Onun yerine diğer İngiliz Müslüman **Omar Stewart Rankin** katıldı. toplantıya asıl ilgiyi İtalyanlar gösterdi. Napoli'deki **Oriyantal Enstitüsü**'nün müdürü **B.B. Amedei**, kürsüde kelime-i şehadet getirip Müslüman oldu. Böylelikle kongre İtalya'nın Trablusgarp'taki zulmü gibi Etiyopya'yı işglini de eleştirmekten vazgeçti. Şekip Arslan, gerekçe olarak **"Bunu yapsaydık İngiltere'nin Mısır ve Sudan, Fransa'nın Cezayir ve Suriye'deki işgallerini de lanetlememiz gerekecekti"** dedi. zaten kısa süre sonra da Fransızlarla anlaşıp Suriye'de görev aldı. **Mussolini**'ye 1937'de Trablusgarp'i ziyaretle **Seyfül İslamı** (İslamın Kılıcı)nı kuşanma cesaretini veren bu yumuşaklık olmuştur. Faşist Lider, 1890'larda Alman İmparatoru'nun İslamla dostluğunu ilan edişini andırır şekilde, İtalya'nın İslamın savunucusu olacağını ilan etti. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde o da, tıpkı 1914'deki gibi bütün İslamın peşinden aykalanacağına inanıyordu. Sonuç yine Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cihad'a benzedi. Irak'ta, Suriye'de, beliren dirençler İttihatcılara verilen destekten bile fazla olmadı.

B- Türkiye'nin Bakışı

Türkiye ile İslam dünyasının 1920 ile 1938 arasındaki ilişkilerini iki ayrı düzeyde ele almak gerekir. Siyasi ilişkiler ve sosyal-kültürel ilişkiler. Bunların ikisini birbirinden ayırmak zor olmakla birlikte -zaman zaman ikincinin birinciyi etkilemesine rağmen- siyasal ilişkilerin, iki tarafın da iyi niyetiyle, uluslararası ortamın izin verdiği ortamda uyumlu geçtiğini söylemekte sakınca yoktur.

Bu onsekiz yıllık dönemde (Daha sonra da olduğu gibi) Türkiye'nin dış politikası **Misakı Milli** ile saptanmıştır. Türkiye'nin sınırları dışına göz dikmemek, diğerlerinin iç işlerine karışmamak, bütün toplumların kendi kaderlerini saptama hakkını tanımak temel ilkeleri olmuştur. bu yapıya uygun olarak dost Müslüman devletlerle bir dizi dostluk antlaşması yapılmıştır.[206]

---

206) Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK., Ankara 1991; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, TTK., Ankara 1983; c.I; İsmail Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations, **Studies on Turkish-Arab Relations, Annual 1991**, s.23-84; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, c.I-II.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mart 1921, **Afganistan** ile dayanışma antlaşması. Bunu 25 Mayıs 1928 Dostluk ve İşbirliği antlaşması izlemiştir. **Afgan Kralı Türkiye'yi ziyaret de etmiştir.**

İran'la ilk elçi teatisi 1922'dedir. Dostluk ve Güvenlik antlaşması 22 Nisan 1926'da imzalanmış, bunu 5 Kasım 1932 dostluk antlaşması izlemiştir. **İran Şahı Türkiye'yi ziyaret etmiştir.**

Musul Sorunu'nu hal için Türkiye ile Büyük Britanya/Hindistan İmparatoru ve Irak Kralı arasında İyi Komşuluk İlişkileri antlaşması 5 Haziran 1926'da imzalandı. İngiltere himayeci devlet olarak katılıyordu. 1916 Hicaz ayaklanmasının baş mimarlarından olan Hüseyin'in oğlu Irak Kralı Faysal, 1931'de Gazi Mustafa kemal'e hayranlığını bildirerek ve **"aynı evi paylaşan iki kardeş olduğumuzu"** söyleyerek, Türkiye'yi ziyaret arzusunu gösterdi. Derhal kabul edilen istek 6-8 Haziran 1931'de gerçekleşmiş ve böylece her tarafa, 1919 öncesinin olayları üzerine sünger çekildiği gösterilmiştir.

Afganistan, İran ve Irak'la sürdürülen dostça ilişkiler 8.7.1937 tarihli **Sadabad SaldırmazlıkAntlaşması**'nın imzasıyla ürününü verdi. Böylelikle dünyanın yeni bir genel savaşa gitmekte olduğunun artık herkesce kabul edildiği bir dönemde bölgede barışı sağlamak için müslüman toplumların işbirliği gerçekleştirilebilmiştir. Bunun benzerini de Balkanlar da yapmış olan Türkiye, o dönemde bütün Avrupa'da "Barışın en güçlü güvencesi" sayılıyordu.

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler hayli ilginç bir gelişme göstermiştir. **Abdülaziz İbn Suud** 1926'da Hicaz Kralı ilan edildiğinde bunu ilk kutlayan Türkiye Cumhuriyeti oldu. Davranışın, Hüseyin'in son gününe kadar ara vermediği Türk düşmanlığına tepki olduğu söylenebilir. Ancak Ankara'nın bu tür bir tepkiyi onun kral oğulları Faysal ve Abdullah'a göstermediğine de dikkat etmek gereklidir. **İbn Suud rejimi de Mekke Kongresine Türkiye'yi resmen davet ederek, hem bazı Arap çevrelerinin Hilafet'in lağvından beri Ankara'ya yönelttikleri dışlama politikasını delmiş hem de kendi meşruiyeti için ondan destek aramıştır.** Türk heyetinin başkanının, resmi sözcü **Umun**

Levent Şahverdi Arşivi

al Kura'da çıkan demeci[207] bu oluşumu açıkça ortaya koymaktadır: "Bu katılma Türklerle Araplar arasındaki ilişkileri geliştirmeye yarayacaktır. İşin önemi iki yönlüdür. **Birincisi, Türklerle Araplar burada (Mekke) ihtilafa düşmüşlerdi, ikincisi ise şimdi yine burada dostluğa dönüyorlar.** Ve bütün dünyaya açıklıyoruz ki, bu anlaşma kalplerden gelen bir anlaşmadır." Böylece geçmişe tam bir sünger çekilmiş, 3 Ağustos 1929'da iki devlet arasında dostluk antlaşması yapılmış ve **İbn Suud'un oğlu Dışişleri Bakanı Emir Faysal'ın Türkiye'yi ziyareti** ile yakınlaşma daha da perçinlenmiştir.

7 Nisan 1937 tarihinde **Mısır**'la dostluk antlaşmasının imzalanması ve 31 Mayıs - 8 Haziran 1937 tarihleri arasında **Ürdün Emiri Abdullah**'ın (Hüseyin'in diğer oğlu) Atatürk'ün konuğu olması, geçmişin tamamen unutulduğunun en belirgin kanıtlarıdır.

Hindistan ile devletten devlete ilişki bulunmadığından bir gelişmeden bahsetmek mümkün değildir. Ancak dinci çevrelerin Kemalist rejimin muhalifi kişileri (Abdülmecit, Rauf Bey, vb..) desteklemekteki ısrarı ve Ankara'nın Hilafet eylemlerine katılmamaktaki kararlılığı bu durumu yaratmıştır.

Suriye ve **Lübnan** ile ilişkiler, Fransız himayesinde olmaları dolayısıyla ister istemez doğrudan doğruya Fransa ile yürütülmüştür. 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması, Lozan Antlaşması bu ilişkileri düzenlemiştir. 30 Mayıs 1926'da Suriye ve Lübnan'la ilgili sorunları düzenlemek için Fransa ile bir dostluk ve iyi komşuluk antlaşması yapılmıştır. Misakı Milli çerçevesinde askıda kalmış olan iki hudut sorunundan **Musul işi 1926'da Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğu ile sonuçlanmış ve İngiltere ile anlaşmaya varılmıştı.** Suriye hududu işi de (Ya da Sancak veya Hatay sorunu) yine Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 29 Mayıs 1937 tarihli kararıyla **"Sancak'ın Ayrı Varlığı"**nın kabülü ile sonuçlanmış ve aynı tarihte yine himayeci Fransa ile bunun nasıl işleyeceği konusunda bir antlaşma imzalanmıştır. Bunun sonucu **Hatay'ın bir bağımsız devlet haline gelişi ve Türkiye'ye katılma kararı alması olmuştur.** Hem bu yüzden, hem de Kemalist

---

207) **Umm al Kura**, no.75, 11.6.1921.

Levent Şahverdi Arşivi

devrimleri karşıtı olan bazı kadroların Suriye'ye yerleşmesi ve bu ülkede Türklerin bir gün orduyla gelip işgal edeceği psikozunun aşılamamış olması, ilişkilerin diğer Arap ülkeleriyle olan düzeye erişmesini engellemiştir.

Özellikle **Arap dünyası ile mevcut ilişkilerde daima bir Avrupalı Himayeci Devlet'in bulunması Ankara'nın politikalarının çok ihtiyatlı bir çizgi izlemesi zorunluğunu da yaratmıştır.** Kitabımızın ilk cildinde 1919 ve 1920'lerde Ankara'nın yöneticilerden çok halklara yönelmek ilkesini izlediğini kaydetmiştik. Ancak bu kitlelerin başındaki önderlerin, Himayeci Devletler ile ilişkileri zaman zaman Ankara'nın attığı samimi adımları zora sokmuş ve Türk dış politikasında ihtiyatı ön plana getirmiştir. Bunun örneklerinden birini, birinci cildimizde ayrıntıyla incelediğimiz 1919-1920'lerdeki **Faysal**'la ilişkiler oluşturuyor. Olayların en yakın tanıklarından Türk diplomatı **Abdülahat Akşin** olayın kahramanı **Yahya Hayati Bey**'den bizzat dinlemiş olarak şöyle anlatıyor:[208]

"Faysal'ın Suriye Krallığı sırasında henüz yeni başlayan Milli Mücadelemiz'in Lideri Mustafa Kemal ile Araplar arasında temas şu suretle başladı: Türk Ordusunda Kurmay Albay Yahya Hayati Bey rahatsızlığı yüzünden 1918 mütarekesi sırasında emekli olur. Kendisi Türk olup Şam'da doğmuştur. Bu tarihte Kral Faysal kendisine bir telegram göndererek Suriye Ordusu'nun başkumandanlığını teklif eder. Hayati Bey mektep sıralarından beri tanıdığı ve vaktiyle, asker olarak Şam'da kendisiyle arkadaşlık ettiği Atatürk'e keyfiyeti bildirir. Bu sırada Güney sınırlarımızda Türk mücahitleri Fransızlarla savaş halindedirler. Atatürk Suriye'nin egemen bir devlet olarak Türkiye'nin gerisinde olmasının menfaatimize uygun ve Hayati Bey'in bu uğurda çaba göstermesinin muvafık olacağını düşünerek kendisinin Suriye'ye gitmesine izin verir.

Hayati Bey Suriye'deki çalışmalarını ve olayların gelişimini bana şöyle anlattı: Kendisini Suriye'de ileri gelenlerden Şeyh Kâmil Kassap ziyaret eder. Suriye'de nüfuz sahibi olan bu kişi, başkumandan Hayati bey'in, Türkiye ile Suriye'nin birbirlerini desteklemeleri hakkındaki fikirlerini tasvip eder. O sırada Fransız

208) A. Akşin, a.g.e., 207-208.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüksek Komiseri General Gouraud Kral Faysal'a ültimatom şeklinde bir mektup göndererek Suriye şimendiferlerinin, Fransız asker ve levazımının Türkiye'ye karşı sevki için, Fransızların emri altına konulmasını ister. Kral Faysal bir meclis toplayarak meseleyi bildirir. Meclis'te Başkumandan Hayati Bey ile Harbiye Nazırı Yusuf Azme de bulunur. **Kral ilk önce Fransızların isteklerinin kabul edilmesine taraftar olur.** Meclise katılan diğerleri de aynı fikirdedirler. Hayati Bey, (bu hareketin yanlış olacağını, Türkiye'nin harabiyeti halinde Suriye'nin de müstakil kalamayacağını) izah eder. Bunun üzerine kral halkın ne düşündüğünü öğrenmek ister ve Şeyh Kâmil Kassab'ı çağırır. Şeyh te Fransızlarla savaşın mürecceh olduğu mütealasında bulunur. General Gouraud'ya red cevabı verilir. Bundan sonra Faysal kuvvetleri ile Fransızların çarpışarak Kralın Suriye'den kaçmaya mecbur olduğu malûmdur.

Hayati Bey'in teşvikiyle Kral Faysal Atatürk'le işbirliği hususlarını görüşmek üzere Ankara'ya binbaşı Bedi ve Sait Haydar Beylerden kurulu bir heyeti gizlice gönderir. İngilizler bunu haber alınca krala serzenişte bulunurlar. **Bunun üzerine kralheyetigeri çağırmaya mecburolur.** Bu hususu Suriye'de memur olduğum zaman Sait Haydar Bey de bana doğrulamıştı."

Gizli bir işbirliği düzenlemesi sırasında ortağınız bu derece yalpalamalar gösterirse işe devam etmeğe cesaretiniz kalır mı? Bunun bir başka çeşidi de **Lozan**'da görüşmelerin kesildiği dönemde Kral Hüseyin'in temsilcisi **Naci el Assil** ile İsmet Paşa arasında geçmiştir. Olaya şahsen tanık olduğunu belirten Mevlevi Muhammed Bereketullah şöyle anlatıyor:[209] "İsteği üzerine İsmet Paşa Lozan'da onu kabul etti, özel bir konuşma yapıldı. **Sadece hükümetine ulaştırılması için söylediği sözleri Avrupa basınına sızdırdı ve Türklerin barış görüşmelerindeki durumunu zora düşürdü.** Üstelik Haşimi hükümeti bu oyunla İngiliz hükümetinden kendisi için avantajlı bir anlaşma koparmaya çalıştı. Türk anlaşmasını tehlikeye düşürdü. İsmet Paşa durumu büyütmedi, nezaketle karşıladı. **Ankara hükümeti Kabe'den gelen sadakatsizliğe çok üzüldü.**"

---

209) M. Bereketullah, **La Khilafat**, s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

KEMALİST TÜRKİYE'DE BAĞIMSIZLIK TUTKUSU

Suudi Arabistan Dışişleri Bakanının ilk kez Türkiye'yi ziyareti vesilesiyle **Yunus Nadi**'nin 14.6.1932 tarihli **Cumhuriyet**'te yayınlanan başyazısı:

"Biz Türklerin Hicaz'da, Al-Sa'ûd'a takaddüm eden (Şerif Hüseyin ve Oğulları Yönetimindeki) devirlere aid bazı hatıralarımız vardır ki, insan hissiyatından tecerrüd edemediğine göre, onları zaman zaman meraretle anarız. İmparatorluğun son giriştiği cidalde Türk askerleri bu havalide düşmanlarla elbirliği etmiş bir idare ile karşılaşmanın acı hatırasını taşırlar.

İmparatorluğun tasfiyesi ile tarihin oldukça büyük bir sahifesi kapanmış olduğuna göre, belki artık bu hissiyat üzerinde durmamıza gerek yoktur. Fakat bahis konusu vaziyetteki duygularımız yalnız tarihi hatıralardan değil, biraz da İmparatorluğun tasfiyesini takib eden zamanlardaki fikirlerimizden ilham ve kuvvet alıyor. Biz, İmparatorluğun zaruri tasfiyesini idrak ve tesbit eden Milli Misak'ımızdaki esasa bağlandığımızı açıklık ve kesinlikle ilan ettik:

1- Türkiye'nin istiklali,

2- Türkiye'den ayrılan Müslüman memleketlerin istiklali.

İmparatorluğun tasfiyesini kabul eden Türkler, kendi istiklallerinin yanıbaşında, İmparatorluktan ayrılan dünkü kardeş insanların dahi kendi sınırları içinde kendi istiklal haklarına sahip birer mevcudiyet halinde tebarüz etmelerini istediler. Biz hiçbir muahedede İmparatorluktan ayrılan hiçbir milletin herhangi bir esaret altında kalabilmesi ihtimalini kabul etmedik. adı değiştmiş bir istila demek olan "Manda", bizim andlaşmalarımızda yer bulmamıştır. Biz İmparatorluktan ayrılan Müslüman milletlerin müstakil bir hayata kavuşmalarını esas tuttuk.

Necd taraflarında, dürüst ve metin bir hayat yaşadıklarını bildiğimiz Beni Sa'ûd Oğullarının, sonra Hicaz'a da şamil müstakil bir Arap Devleti teşkil etmeleri ve bu güzel vaziyeti kuvvetli bir Hükümetle idare ve idamede bariz bir iktidar göstermeleri, işte bilhassa bundan dolayı memnuniyetimizi mucip olmuştur. İlk günlerden beri bu Hükümetle maalmemnuniye temas ve münasebete geçtik ve işte şimdi, melik Abdulaziz Hazretleri'nin mahdumlarının şahsında, bu müstakil ve haysiyetli Devletin asil bir mümessilini selamlamakla saadet duyuyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretleri, Hitabelerinde "Hicaz, Necd ve Yöresi Devletleri"ni asrın icablarına uygun terakkiler ile mütemayiz görmek temennilerini izhar ederken, bizim Milli Misakımız'da prensib olarak vazetdiğiniz pek muhterem bir esasın inkişaflarına işaret etmekte bulunuyorlardı. Nitekim Hicaz ve havalisi Melik'i Abdulaziz Al-Sa'ûd Hazretleri, oğlunu iki ay süren bir Avrupa seyahatine göndermekle bu terakki ve inkişaf arzusunun orada da kemaliyle hakim olduğunun pek açık bir misal ve delilini vermiş oluyorlardı.

Aynı zamanda asrın ve tarihin büyük bir devlet adamı olan Türkiye Cumhuriyeti reisi Hazretleri nutuklarında, milletler için terakki ve tekamül azminin kuvvetli bir hükümet esasına dayanabileceği düsturunu çok belig bir ifade ile tezahür ettirmişlerdi.

Hicaz, Necd ve Yöresi devletinde kuvvetli hükümet esasının pek iyi bilindiğine ve orada sıkı bir adalet gayesi ile kudretli bir disiplin kaidesinin vaziyete hakim olduğuna memnuniyetle muttali bulunuyoruz.

Geriye asrın ilim ve irfanı ile cihazlanmak kalır ki, dünyayı dikkatle ve yakından görerek buna kanaat getirmek ve kanaat hasıl edince de sıralı, düzgün bir çalışma ile onu az zamanda sağlamak daima mümkündür.

Milletlerin hayatlarında herhangi inkişafın başı, mutlaka tam ve kamil bir istiklaldir. Bu, bizim Milli Misakımız'da gerek kendimiz için, gerek İmparatorluktan ayrılan diğer unsurlar için en başa geçirilmiş bir temel, bir şarttı. temel bu olduğuna göre, dindaşımız olan komşu memleketlerin bu yolda inkişaflarının her tahakkuk noktası bizde ancak memnunlukla karşılanabilir. Milli hissiyatın tekamülüne hürmetimiz öyledir ki, şimdi muhtelif mıntıka ve sınırlarda bir nevi müteferrik hayat yaşayan Arapların aralarında müttehid ve fakat daima milli istiklal esasına dayanan bir camiaya doğru terakki etmelerini bile bizce yalnız hoş sayılacak değil, hatta arzuya pek layık görülecek bir gaye olarak ilanda tereddüde mahal görmeyiz.

Emir Faysal Hazretlerinin memleketimizi ziyaretleri münasebetiyle bu duygu ve düşünceleri bütün samimiyet ve açıklığı ile ilan edebildiğimizden dolayı hassaten memnunuz."

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyal kültürel çelişkilerin ise iki taraf ilişkilerini çok daha fazla biçimlendirdiği bellidir. Burada belirleyici olan **Türk toplumunun Hakimiyeti Milliye kavramına bağlılığı ve bağımsızlığını her şeyin üstünde tutmadaki kararlılığıdır**. Kitabımızın en başındaki kısımlar dikkatle incelenirse, Osmanlı toplumunda bağımsızlık ve çağdaşlaşma yönünde çok belirgin bir çizginin varlığı açıkça görülür. Avrupa ile çok uzun yüzyıllar süren içiçelik sebebiyle geri kalmışlığını aşmak için Müslüman olmayan, daha doğrusu evrensel olan bir kültüre baş vurmakta Osmanlı yöneticileri sakınca görmemişlerdir. Bunu sağlamak için vatandaşların haklarını kullanması ve hakimiyetin millete verilmesi fikri en az yüz yıldan beri aşama aşama bütün topluma (Araplara da) aşılanmıştı. Kemalist hareket bunun doğal sonucuydu. Özellikle devletin kesin çökmesinden sonra ortaya çıkması sebebiyle daha radikal davranması da doğaldı.

Milli Mücadele başladığı zaman Ankara'nın İslam dünyasına önerisi, Misakı Milli'ye uygun olarak, her toplumun kendi sınırları içerisinde sömürgeciye ayaklanarak bütün İslam ve Doğu aleminin birlikte bağımsızlığına kavuşmasıydı. Şart, kendi içlerinde birbirlerinin topraklarına göz dikmemeleri, birbirlerinin iç işleriyle uğraşmamalarıydı. Kemalistlerin Hilafet ve İslam dayanışması üzerinde ısrarları bu sonucu sağlamaya yönelikti. Ancak bu hiç anlaşılamadı. Bir yandan Ankara'ya, tek yardım aldığı yer sebebiyle Bolşeviklik suçlaması yöneltildi, bir yandan da yöneticileri himayeci devletlerle anlaştılar, hatta birbirlerinin topraklarına saldırılarda bulundular. **Bağımsızlık ilkesini bir kenara itip, hilafetin kurtarılması ile yetinme yolunu seçtiler. Oysa aynı sırada Halife'de sömürgecilerle birleşmiş, tek bağımsızlık hareketini bastırmaya çalışıyordu.**

Dışarının kontrolu altındaki bir hilafet kurumunun ilerlemiş ülkeler düzeyine yetişmekteki çabada oynayacağı rolün ve içişlerinin kendisinin dışından yönlendirilmek istendiğinin farkında olan Ankara bu sebeple kurumu kaldırmıştır. 1924'den 1938'e kadar geçen dönemde Hilafeti canlandırma çabalarının geçirdiği safhalar bu devrime yöneltilen eleştirilerin ne kadar boş olduğunu kendiliğinden kanıtlamıştır. **Beş milyon Türk gitse ne olur, 300**

Levent Şahverdi Arşivi

milyon Müslüman bu sancağı yukarı kaldırır diyenlerin başarısızlığı, olayın temel yapısının farkında olmadıklarını kanıtlar. **Hiç bir güce dayanmayan bir kurumun ayakta duramadığı tarihen sabitken, aksini iddia etmişler, sonra hepsi de bunu onaylamak durumunda kalmıştır.**

Hindistan'dakiHilafet Hareketi'ne katılmış olanlardan **Choudhury Khaliquzzaman** yıllar sonra özeleştirisini yaptığında şunları yazmıştır:[210]

"Türkiye'de zafiyetleri ve eksiklikleriyle yaşadığı sürece, Hilafet kurumunun 20. yüzyılda çekmekte olduğu hastalıklardan Hindistan Müslümanları hiç haberdar olamadılar. Bu yüzden onun davasını savunmakta, yıkılmasına kadar kararlı kıldılar. Bu da Müslümanlardan çok, olmayanların işine yaradı."

Khaliquzzaman'ın bu yargısını, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde **Mısır Kralı Faruk**'un kendisini I lalife seçtirmek için yaptığı girişimleri izledikten sonra daha da pekiştiği düşünülebilir. Fransa kumarhanelerinde bir gecede 50 milyon Frank kaybetmiş olmakla ünlü olan Faruk, Kureyş bağlantısı şartında ısrar eden çevreleri de yanına çekmek için, Mısır'ın **Nakibüleşrafından**, anne tarafından **Hazreti Fatma**'ya ulaştığını kanıtlayan bir şecere çıkarttırmayı da başarmıştı.[211]

Bazı çevreler komplo teorileri oluşturur ve Hilafeti Avrupalıların istemediğini, **Sir Valentine Chirol** ya da **A. Yale**[212] gibi kişilerin ileri sürdükleri şekilde milliyetçilikle bu kurumun yıkılmasına çalışıldığını, iddia ederler. Böylelikle M. Kemal'in de İngiliz Ajanı olduğu ortaya konmaya çalışırlar. Yanıldıkları nokta **o sırada bütün dünyayı idare eden İngiltere'nin işine hilafetin kalkması**

---

210) **Morning Post** (Karachi), 2.5.1966.

211) Kumar olayı için, **Welt Am Sonntag**, 12.8.1951; Şecere için: Kedourie, a.g.e., s.242; **Yeni Sabah**, 7.5.1952.

212) Chirol 8.5.1924 tarihinde verdiği konferansta şöyle demiştir: "Hilafetin kalkmasından üzülmemeliyiz. İki yıl önce M. Kemal batıya karşı yalnız Müslüman değil bütün bir Asya genel ayaklanmasının öncüsü olacaktı, şimdi bu tehlike geçti." (**Times**, 9.5.1924) Tabii bu ancak bütün toplumların fiilen katkısıyla mümkündü, yoksa Türklerin tek başına diğerlerini zorla ayaklandırması mümkün olamazdı. M. Kemal'in "Biz Viyanayı kuşatmaya giden ordu değiliz, haddimizi bilelim" sözleri hatırlanmalıdır. **Moslem World**'ün 1924 Kasım sayısında **A. Yale**'in yazısı şöyledir: "Karar Ankara'nın anî delilliği sonucu alınmış değildir. Genç Türk materyalizminin sonucudur. Yıllarca önce panislamizmle savaşmak için "milliyetçiliğin tohumlarını ekmeliyiz" denmişti. Çeşitli ulusların güçbirliğini yıkmak için ulusculuktan daha uygunu olamaz." bunun başarılı bir delili Arap milliyetçiliğinin uyandırılışında görülür. İslam kılıfı kullandığı halde Hüzeyin'in asıl amacı odur. Kemalistlerin her millet kendi içinde, ama aynı anda ayaklanması önerisinin bunu kırmaya yönelik olduğu hatırlanmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

değil başında uysal bir halifenin bulunmasının geldiğidir. Hüseyin, Vahdettin, Fuad denemeleri bunun sonucudur. Abdülmecit türü dünyevi gücü olmayan bir halife de işlerine geliyordu, ama bir şartla Türklerin kontrolunda olmamak şartıyla. Çünkü Türkiye'den yükselecek milliyetçi bir dinamizmin o kanalla diğer İslam toplumlarını etkilemesi korkusu içindeydiler. 1920'de İran'da İngiliz tavsiyesine uymayıp milliyetçilik yapanlara şöyle bir uyarı yöneltilmiştir: "Askerlerimizi çekeriz, o zaman Bolşeviklerin ya da M. Kemal'in insafına kalır, anlarsınız."[213]

İslam toplumları, 1919-1920'lerde Kemalistlerin öne sürdükleri **önce tam bağımsızlık** formülünün önemini, iki savaş arası yıllarında herşeyin durulduğu sırada daha iyi anlamışlardır. Türkiye'deki devrimleri suçlama yarışına girenler, asıl kendilerinin himayecilerle çarpık bir yapılanmaya yöneltildiklerini farkedince tepkileri çok daha sert olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Milliyetçi, dinci akımların ve İslami Sosyalizm arayışlarının çok daha uç noktalara yönelmesi, Tanzimat'la başlayan bir değişme sürecinin sindirici özelliğinden yoksun olmanın sonucu olmuştur. **Albert Hourani, "Arap milliyetçiliği Genç Türklerden çok aetkilenmiş ve özellikle K. Atatürk'ün başarısı onlra örnek olmuştur"** deyip ekliyor: **"Sadece Avrupalıları yenmelerinden değil, milletin hakkını taviz vermez şekilde savunmalarından."**[214]

Iraklı **Sami Şevket**, 1933 yılında Bağdat Lisesi'nde yaptığı konuşmayı kitabına şöyle kaydetmişti:[215]

"Demir ve ateşle ölüm mesleğinde ilerleyemeyen millet, atların nalları ve yabancı askerlerin çizmeleri altında ölmek duumunda kalır. Eğer yaşamak hak ise, kendini savunmak için ölmek de haktır. **Eğer M. Kemal'in Anadolu'daki ihtilali için ölüm mesleğinde eğitilmiş kırk bin subayı olmasaydı, Türkiye'nin 20. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in zaferlerini canlandırması mümkün olamazdı."**

Bağımsızlık ve laiklik olmasaydı, Türk devrimi de olamazdı.

---

213) **Times of India**, 18.11.1920.
214) A. Hourani, a.g.e., s.296.
215) Sami Shawkat, **Hadihi Ahdafuna** (Hedeflerimiz Bunlardır), Bağdad 1939, s.1-A.

Levent Şahverdi Arşivi

ORHAN KOLOĞLU

1929 Kadınhan doğumlu.
Galatasaray Lisesi, İstanbul Üniversitesi
Gazetecilik Okulu mezunu, Strasbourg
Üniversitesinde doktora yaptı.

1947 yılında gazeteciliğe başladı.
Yurtdışında basın ateşelikleri ve
1974 ile 1978 - 1979'da
Basın Yayın
Genel Müdürlüğü yaptı.
1978'den itibaren ülke ve
ülke dışında
üniversitelerde öğretim görevlisi
olarak çalıştı.
Tarih konularını içeren, yayınlanmış
üç kitabı ve 70 bilimsel
makalesi vardır.

ISBN: 975 521-032-6